

Akademie
HUSPOL

VII

DELIKTOLOGY MONOGRAPH

DELIKTOLOGY ДЕЛІКТОЛОГІЯ

Monograph
Монографія
VOLUME VII

DELIKTOLOGY

Monograph
under the general editorship of
I. Kopotun, S. Petkov, P. Polián

ДЕЛІКТОЛОГІЯ

Монографія
під загальною редакцією
I. Копотуна, С. Петкова, Р. Поліан

VOLUME VII

Kunovice 2022

Recommended for publication:

by the Academic Council at Akademie HUSPOL

Reviewers:

Doc. PhDr. *Félix Černoch*, Csc.

Doctor of Law, professor *O. G. Kolb*

Deliktology: Monograph. Under the general editorship of I. Kopotun, S. Petkov, P. Polián. Kunovice: Akademie HUSPOL : 2022, V. 7. 324 p.

Деліктологія: Монографія. Під загальною редакцією І. М. Копотуна, С. В. Петкова, Р. Поліан. Куно́віце: Академія ГУСПОЛ : 2022, Т. 7. 324 с.

ISBN 978-80-7314-405-0

ISBN 978-617-8094-04-1

V různých zemích je řada otázek souvisejících s právní odpovědností za pochybení řešena odlišně. Stejný akt mohou v různých zemích posuzovat různé orgány v odlišném procesním pořadí. I jurisdikce spadá do různých vládních složek: výkonná nebo soudní. Provádění dokumentů, postupů atd. Se také liší.

Tato kolektivní monografie je věnována studiu otázek souvisejících s právní odpovědností za spáchání trestných činů. Studie je určena širokému okruhu čtenářů, kteří se zajímají o delikventní vědu - delikty: soudci, právníci, státní zástupci, právníci, studenti a kadeti právnických fakult.

Text jednotlivých částí monografie je uveden v autorském vydání.

Monografie «Deliktologie» byla vydána za pomoci nevládní organizace «Evropský institut postgraduálního vzdělávání» (Kyjev, Ukrajina).

ISBN 978-80-7314-405-0

ISBN 978-617-8094-04-1

© Akademie HUSPOL, 2022

© I. Kopotun, 2022

© S. Petkov, 2022

Authors:

I. KOPOTUN	Doctor of Law, Professor, Honoured Lawyer of Ukraine	Section I
O. KOLB	Doctor of Law, Professor, Honoured Lawyer of Ukraine	Section II
O. HUMIN P. GARASIM	Doctor of Law, Professor Candidate of Law	
O. HRYTENKO	Doctor of Law, Associate Professor	Section III
V. PRYMACHENKO	Candidate of Law, Associate Professor	
V. BEREZNIAK	Doctor of Law, Senior Researcher	Section IV
R. KATORIGIN	Doctor of Philosophy Degree, Senior Researcher	
M. LOSHYTSKYI	Doctor of Law, Professor, Honoured Worker of Science and Technology of Ukraine	Section V
V. GURKOVSKYI	Doctor of Science in Public Administration, Professor	Section VI
S. DMITRUK	Candidate of Science in Public Administration	
T. MALYNOVSKA	Candidate of Law, Associate Professor	Section VII
M. RUDYK	Candidate of Law	Section VIII
V. BESCHASTNA	Candidate of Law	Section IX

Колектив авторів:

І. М. КОПОТУН	доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України	Розділ І
О. Г. КОЛБ	доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України	Розділ ІІ
О. М. ГУМІН	доктор юридичних наук, професор,	
П. С. ГАРАСИМ	кандидат юридичних наук	
О. А. ГРИТЕНКО	доктор юридичних наук, доцент	Розділ ІІІ
В. Ф. ПРИМАЧЕНКО	кандидат юридичних наук, доцент	
В. С. БЕРЕЗНЯК	доктор юридичних наук, старший науковий співробітник	Розділ ІV
Р. А. КАТОРКІН	доктор філософії, старший науковий співробітник	
М. В. ЛОШИЦЬКИЙ	доктор юридичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України	Розділ V
В. І. ГУРКОВСЬКИЙ	доктор наук з державного управління, професор	Розділ VI
С. Ф. ДМИТРУК	кандидат наук з державного управління	
Т. М. МАЛИНОВСЬКА	кандидат юридичних наук, доцент	Розділ VII
М. М. РУДИК	кандидат юридичних наук	Розділ VIII
В. В. БЕСЧАСТНА	кандидат юридичних наук	Розділ IX

Вступ

Делікт (від лат. *delictum* – правопорушення, провина, проступок) – протиправна поведінка, правопорушення, тобто незаконна дія, проступок або злочин, іншими словами вчинення дії, що суперечить закону і завдає шкоди суспільству, державі або особі. Таке правопорушення є підставою для притягнення правопорушника до юридичної відповідальності – відповідальності, передбаченої законом.

Деліктологія (теорія відповідальності, *delictology*) – наука про правопорушення (делікт), складова частина загальної теорії права (закарбовані в аксіомах практичні надбання). На відміну від кримінального права, адміністративного права та дисциплінарного права, які досліджують види правопорушень під власним кутом зору, деліктологія вивчає явище «правопорушення» в цілому. Дослідження правопорушення як соціально-правового явища та пов'язаних із ним правовідносин і є предметом деліктології.

У римському праві під деліктом (правопорушенням) малось на увазі заподіяння шкоди іншій особі, її сім'ї або майну, порушення правового припису або заборони. Наслідком учинення делікту була відповідальність, що наставала за наявності таких умов: дієздатність правопорушника, вина, здійснення правопорушення.

Деліктні зобов'язання відомі ще як позадоговірні. Тобто, протиправні дії, які призводять до юридичних наслідків і які не пов'язані з порушенням договору (контракту). Особа, яка несе (здатна нести) вчиняти дії, що мають юридичні наслідки (правочини) – дієздатна особа. Особа, яка несе відповідальність за свої протиправні дії (правопорушення) – деліктоздатна особа. Того, хто заподіює шкоду, називають делінквентом. Того, кому шкоду заподіяно, – потерпілим. Деліктоздатна особа – особа, яка може нести відповідальність за протиправну поведінку, яка виражається у скоєнні проступків, або злочинів.

Всебічне дослідження проблемних питань деліктології – основа створення ефективного і справедливого законодавства.

доктор юридичних
наук, професор,
Заслужений юрист
України

I. М. Копотун

доктор юридичних
наук, професор

C. B. Петков

Jednatel, statutární
zástupce Akademie
HUSPOL

Mgr. Pavel Polián

Úvod

Tort (od lat. Delictum – trestný čin, provinění, pochybení) – protiprávní jednání, trestný čin, protiprávní jednání, protiprávní jednání nebo trestný čin, tj. Spáchání činu, který je v rozporu se zákonem a poškozuje společnost, stát nebo osobu. Takový čin je základem pro to, aby pachatel byl způsoben právní odpovědností – zákonem stanovenou odpovědnost.

Deliktologie (teorie odpovědnosti, deliktologie) – věda o přestupku (deliktu), nedílná součást obecné teorie práva (fixovaná v axiómech dosažení praxe). Na rozdíl od trestního práva, správního práva a disciplinárního práva, které vyšetřují druhy trestných činů z vlastního pohledu, tortologie komplexně studuje fenomén «trestného činu». Vyšetřování trestného činu jako socio-právního jevu a souvisejících právních vztahů je předmětem tortologie.

Podle římského práva se deliktem (přestupkem) rozumělo poškození jiné osoby, jeho rodiny nebo majetku, porušení právního řádu nebo zákazu. Důsledkem deliktu byla odpovědnost, která nastala, když byly splněny následující podmínky: způsobilost pachatele, vina, spáchání trestného činu.

Závazky z deliktu jsou také známé jako mimosmluvní. To znamená protiprávní jednání, které má právní důsledky, ale nesouvisí s porušením smlouvy (smlouvy). Osoba nesoucí (schopná vykonávat) k provádění úkonů, které mají právní důsledky (transakce), je způsobilá osoba. Osoba, která nese (je schopna nést) právní odpovědnost za své protiprávní činy (trestné činy), je mučitelná osoba. Ten, kdo škodí, se nazývá delikvent. Ten, komu byla škoda způsobena – obětí. Mučitelná osoba je osoba, která může být odpovědná za protiprávní jednání, které je vyjádřeno na základě pochybení nebo trestného činu.

Komplexní studie o otázkách deliktu je základem pro vytvoření účinné a spravedlivé legislativy.

Doktor práv, profesor,
Ctěný právník Ukrajiny

I. M. Kopotun

Doktor práv, profesor

S. V. Petkov

Jednatel, statutární
zástupce Akademie
HUSPOL

Mgr. Pavel Polián

Introduction

Tort (from lat. Delictum – offense, guilt, misconduct) – unlawful behavior, offense, unlawful act, misconduct or crime, that is, the commission of an act that is contrary to law and harms society, the state or a person. Such an act is the basis for bringing the offender to legal liability – liability provided by law.

Delictology (theory of responsibility, delictology) – the science of the offense (tort), an integral part of the general theory of law (fixed in the axioms of the achievement of practice). In contrast to criminal law, administrative law and disciplinary law, which investigate types of offenses from their own point of view, tortology studies the phenomenon of «offense» comprehensively. Investigation of an offense as a socio-legal phenomenon and related legal relations is the subject of tortology.

In Roman law, a tort (offense) was understood to mean harm to another person, his family or property, violation of a legal order or prohibition. The consequence of the tort was the responsibility that occurred when the following conditions were present: the capacity of the offender, guilt, the commission of an offense.

Tort obligations are also known as non-contractual. That is, unlawful actions that lead to legal consequences but not related to violation of the contract (contract). A person carrying (capable of carrying) to perform actions having legal consequences (transactions) is a competent person. A person bearing (capable of bearing) legal responsibility for his unlawful actions (offenses) is a tortable person. One who does harm is called delinquent. The one to whom the harm was done – to the victims. A tortable person is one who can be held responsible for unlawful behavior, which is expressed in the commission of misconduct, or crime.

A comprehensive study of tort issues is the basis for creating effective and fair legislation.

Doctor of Law,
Professor,
Honored Lawyer of
Ukraine

I. M. Kopotun

Doktor práv, profesor

S. V. Petkov

Jednatel, statutární
zástupce Akademie
HUSPOL

Mgr. Pavel Polían

Введение

Деликт (от лат. Delictum – правонарушение, вина, проступок) – противоправное поведение, правонарушение, незаконное действие, проступок или преступление, то есть совершение действия, которое противоречит закону и наносит вред обществу, государству или лицу. Такое деяние является основанием для привлечения правонарушителя к юридической ответственности – ответственности, предусмотренной законом.

Деликтология (теория ответственности, delictology) – наука о правонарушении (деликте), составная часть общей теории права (зафиксированные в аксиомах достижения практики). В отличие от уголовного права, административного права и дисциплинарного права, которые исследуют виды правонарушений под собственным углом зрения, деликтология изучает явление «правонарушение» комплексно. Исследование правонарушения, как социально-правового явления и связанных с ним правоотношений – предмет деликтологии.

В римском праве под деликтом (правонарушением) понималось причинение вреда другому лицу, его семье или имуществу, нарушение правового предписания или запрета. Следствием совершения деликта была ответственность, которая наступала при наличии следующих условий: дееспособность правонарушителя, вина, совершение правонарушения.

Деликтные обязательства известны еще как внедоговорные. То есть, противоправные действия, которые приводят к юридическим последствиям но не связанные с нарушением договора (контракта). Лицо, несущее (способное нести) совершать действия, имеющие юридические последствия (сделки) – дееспособное лицо. Лицо, несущее (способное нести) юридическую ответственность за свои противоправные действия (правонарушения) – деликтоспособное лицо. Того, кто причиняет вред, называют делинквентом. Того, кому вред причинен – потерпевшим. Деликтоспособное лицо – тот кто может нести ответственность за противоправное поведение, которое выражается в совершении проступков, или преступлений.

Всестороннее исследование вопросов деликтологии – основа создания эффективного и справедливого законодательства.

доктор юридических
наук, профессор,
Заслуженный юрист
Украины

И. Н. Копотун

доктор юридических
наук, профессор

С. В. Петков

Jednatel, statutární
zástupce Akademie
HUSPOL

Mgr. Pavel Polián

РОЗДІЛ I The compliance of the exemption from criminal liability for corruption crimes with the basic principles of criminal law

КОПОТУН Ігор Миколайович

доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України,
проректор з міжнародних зв'язків Академії ГУСПОЛ (Чеська

Республіка)

<https://orcid.org/0000-0002-2947-8599>

1.1. General characteristics of the exemption from criminal liability for corruption crimes

1.2. The compliance of the exemption from criminal liability for corruption crimes with the basic principles of criminal law

1.3. Comparative-legal studies exemption from criminal liability for corruption crimes under the criminal law of Ukraine and under the norms of other countries

The compliance of the exemption from criminal liability for corruption crimes with the basic principles of criminal law

Doctor of Law, Professor I. M. Kopotun

Honoured Lawyer of Ukraine,

Vice-rector for International Relations, Akademie HUSPOL (Czech Republic)

Соответствие освобождения от уголовной ответственности за коррупционные преступления основным принципам уголовного права

Доктор юридических наук, профессор И. Н. Копотун

Заслуженный юрист Украины,

проректор с международных связей Академии ГУСПОЛ

Ключові слова: особливі види звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини, КК України, критерії, показники, умови, теперішня “українська” корупція.

Keywords: special types of exemption from criminal liability for corruption crimes, the CC of Ukraine, criteria, indicators, conditions, the current “Ukrainian” corruption.

Ключевые слова: особые виды освобождения от уголовной ответственности за коррупционные преступления, УК Украины, критерии, показатели, условия, нынешняя «украинская» коррупция.

АНОТАЦІЯ

У розділі розкриті поняття, основи та умови звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини в Україні. На підставі аналізу сфери розповсюдження злочинів визначено сутність та значення основних концепцій Інституту щодо звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини, такі як «підстави» та «умови». Підкреслено тристоронній характер підстав для цього звільнення (нормативний, фактичний та процесуальний). Проаналізовано, що розробка інституту звільнення, який базується на механізмах звичаєвого права, процедурах та принципах складної соціальної технології, дозволить зменшити витрати на кримінальне переслідування за незначні дії та незначні злочини, необхідні для організації боротьби з більш тяжкими корупційними злочинами. Теоретично обґрунтовано віднесення інституту звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини до міжгалузевих. Така класифікація визначає механізм застосування, який, безумовно, пов'язаний з нормами кримінально-процесуальних та антикорупційних законодавчих актів.

SUMMARY

The section reveals the concepts, grounds and conditions of the exemption from criminal liability for corruption crimes in Ukraine. Based on the analysis of the scope of crime, the essence and significance of the basic concepts of the Institute on exemption from criminal liability for corruption crimes, such as "grounds" and "conditions", have been determined. The tripartite nature of the grounds for this dismissal (normative, factual and procedural) is emphasized. It is analyzed that the development of an exemption institute based on the mechanisms of customary law, the procedures and principles of complex social technology among other things, it will allow to reduce the costs of criminal prosecution for minor actions and minor crimes that are necessary for the organization of combating serious corruption crimes. The assignment of the institution of exemption from criminal liability for corruption crimes to intersectoral ones is theoretically substantiated. This classification determines the mechanism of application, which, of course, is related to the rules of criminal procedure and anti-corruption legislation.

АННОТАЦИЯ

В разделе раскрыты понятие, основания и условия освобождения от уголовной ответственности за коррупционные преступления в Украине. На основании анализа сферы распространения преступлений определена сущность и значение основных концепций Института по освобождению от уголовной ответственности за коррупционные преступления, такие как «основания» и «условия». Подчеркнуто трехсторонний характер оснований для этого освобождения (нормативный, фактический и процессуальный). Проанализировано, что разработка института освобождения, основанный на механизмах обычного права, процедурах и принципах сложной социальной технологии, позволит уменьшить расходы на уголовное преследование за незначительные действия и незначительные преступления, необходимые для организации борьбы с более тяжелыми коррупционными преступлениями. Теоретически обосновано отнесение института освобождения от уголовной ответственности за коррупционные преступления к межотраслевым. Такая

классификация определяет механизм применения, который, безусловно, связан с нормами уголовно-процессуальных и антикоррупционных законодательных актов.

1.1. General characteristics of the exemption from criminal liability for corruption crimes

The importance of research topic is related to the changes of world and national criminal policy in the direction of the primary protection of rights, freedom and interests of victim, individualization of criminal responsibility and punishment. New forms and methods of state response to a crime committed to prevent or reduce the consequences of a crime are looked for. Considerable attention has been paid to changes and additions to the institute of release from criminal liability in the new criminal legislation. The existence in the CC of Ukraine of special cases of release from criminal liability is substantiated by the desire to compromise with the offender in order to achieve a more significant result than bringing the criminal responsibility of the perpetrator. Wider scope of factors, which are taken into account in determining the legal consequences of a crime, is comprised in the modern practice. It includes the expression of will and the personal qualities of the offender, manifested not only during the commission of the crime, but also after it. The economic and legal situation prior to the commission of the crime and other factors are taken into account. The rules of law, which encourage citizens to be active in the prevention, disclosure and investigation of crimes, improves.

The most actual is the formation of reliable theoretical and methodological foundations of such an encouraging institute as special types of exemptions from criminal liability for corruption crimes. The solving of this question is necessary to assess the meaning of these provisions to be an element of the national criminal-legal justice system, clarifying the directions of development of the criminal anticorruption policy of the country.

Of course, the grounds and conditions have utmost importance for the exemption from criminal liability for corruption crimes, since the direct application of these norms directly depends on these basic categories.

The problems in determining the grounds and conditions for exemption from criminal liability were paid attention by domestic and foreign scholars such as Kh. Alikperov, Yu. Baulin, V. Horzhey, E. Dadakayev, V. Yegorov, O. Zhytnyi, V. Kyshnaryov, I. Petrukhin, V. Tertysnyk, D. Filin, P. Khrypynskyi and etc.

There are different views on the definition of exemption from criminal liability in the theory of criminal law. So, O. O. Dudorov defines it as a refusal of the state in the person of the competent authorities from the conviction of the person who committed the crime without using criminal-law means of compulsory nature,

regulated by criminal and criminal-procedural law.¹ S. S. Yatsenko formulates the concept of exemption from criminal liability to be an implemented in accordance with the criminal and criminal procedure law denial of the state in the person of the relevant court from the application of criminal law measures to those people who committed crimes.² Yu. V. Baulin's opinion is that, the refusal of the state, which is provided by the law, from the person's appliance who committed a crime, restrictions on certain rights and freedoms determined by the CC of Ukraine.³ O. F. Kovitidi understands the legal consequences of a crime envisaged by law, which consists of the country's refusal to condemn the person who committed the crime and without using criminal-law measures that may be imposed on her in connection with her conviction.⁴

The objective necessity of the existence of this institution in legal science is explained in different ways. The basis of exemption from legal liability is its humanization in the general theory of law; institute of dismissal from liability see as a means of implementing the principle of individualization in the legal mechanism.⁵

As a manifestation of the principle of humanism, the Institute for the exemption from criminal liability is also considered in the science of criminal law.⁶ It seems to be the humanism as one of the principles of criminal law and to be individualization as a component of the principle of justice, given the variety of forms of expression, cannot be her explanation for the refusal of the country to condemn a person for the crime committed by this person.

Kh. D. Alikperov notes that all the norms of the investigated institute are a normative reflection of the idea of a compromise in the concept of modern criminal-legal struggle against crime.⁷

It is difficult to argue with it, but the idea of a compromise in the fight against crime is also being implemented in other criminal law institutes (for example, in special rules for the imposition of a punishment when entering into a pre-trial

¹ Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna : pidruchnyk / Yu. V. Aleksandrov [ta in.] ; red. Ya. Yu. Kondratiev. – Kyiv : Pravovi dzherela, 2002. – S. 254–255.

² Yatsenko S. Chy vidpovidaie Konstytutsii Ukrainy instytut zvilnennia vid kryminalnoi vidpovidalnosti / S. Yatsenko // Pravo Ukrainy. – 2011. – № 9–10. – S. 167–168.

³ Baulin Yu. V. Zvilnennia vid kryminalnoi vidpovidalnosti / Yu. V. Baulin // Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy. – 2013. – № 1 (1). – S. 187.

⁴ Kovitidi O. F. Okremi problemy kryminalno-pravovoho rehuliuвання zvilnennia vid kryminalnoi vidpovidalnosti nepovnolitnikh / O. F. Kovitidi // Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo. – 2004. – № 3. – S. 97.

⁵ Troytskaia M. Yu. Ynstytut osvobozhdeniya ot yurydycheskoi otvetstvennosti y mekhanyzm eho realizatsyy v rossiyskom zakonodatelstve : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk / Troytskaia M. Yu. – Moskva, 2012. – S. 7.

⁶ Maltsev V. V. Problemy osvobozhdeniya ot uholovnoi otvetstvennosti y nakazanyia v uholovnom prave / V. V. Maltsev. – Volhohrad : [b. y.], 2004. – S. 79.

⁷ Alykperov Kh. Novui UK: problemu osvobozhdeniya ot uholovnoi otvetstvennosti / Kh. Alykperov // Zakonnost. – 1999. – № 4. – S. 13.

agreement about cooperation, in the institute of exemption from punishment). In addition, the compromise, dictated not by material, but by other (processual, operational-searchetive, etc.) reasons, does not always give a positive effect.

In addition, the compromise, dictated not by material, but by other (processual, operational-searchetive, etc.) reasons, does not always give a positive effect.

Therefore, each of the analyzed concepts of exemption from criminal liability for crimes in general has its rational basis, but there is a need to define this concept directly for corruption crimes. The difference in understanding is related to the changes that have already been made to the CC of Ukraine for the implementation of international obligations to combat corruption (in particular, the fixing of the list of articles related to corruption crimes and the definition of restrictions on the application of encouraging norms for them of the general part and foreseeing criminal-law measures concerning legal entities, etc.).

So, the exemption from criminal liability for corruption crimes is regulated by criminal and criminal-procedure legislation, the refusal of the state through the competent authorities from the appointment of a person who committed a corruption offense, punishment and the imposition of criminal legal measures against legal entities.

The considerable experience is already accumulated considerable experience in the application of the norms that provide for the release of a person from criminal responsibility in the science of criminal law, but significant changes in anti-corruption legislation have made many innovations in the norms of the Criminal Code of Ukraine.

The considerable experience in applying the norms that provide for the exemption of a person from criminal liability has already been accumulated in the science of criminal law, but significant changes in anti-corruption legislation have made many innovations in the norms of the CC of Ukraine. The above changes are related to the fact that since October 2014 a number of extremely important laws have been passed which can be considered the largest legislative reform in the field of combating corruption during the existence of a new independent Ukrainian state, such as: Laws of Ukraine “On Amendments to the Criminal and Criminal Procedural Codes of Ukraine Regarding the Inevitability of Punishment for Certain Crimes Against the Basics of National Security and Corruption Crimes (the Law on conviction in absentia)” (dated 07.10.2014), “On the Principles of State Anti-Corruption Policy in Ukraine (Anti Corruption Strategy) for 2014–2017”; “On the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine”; “On Prevention of Corruption”; “On Amending Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning the Definition of Final Beneficiaries of Legal Persons and Public Figures”; “On Prevention and Counteraction to the Legalization (Laundering) of the Income derived by Terrorism, Financing of Terrorism and Financing the Proliferation of Weapons of Mass Destruction” (dated 14.10.2014), “On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine to Ensure the Activities of the National Anti-Corruption Bureau of

Ukraine and the National Agency for the Prevention of Corruption” (dated 02.02.2015).

These laws introduced radical changes to some articles of the Criminal Code of Ukraine; in particular, the concept of “corruption crimes” was introduced at the legislative level in the note to Art. 45 of the CC of Ukraine.

Now a scientifically substantiated study of such basic categories of exemption from criminal liability as the grounds and conditions will allow us to determine the main aspects of which the application of these norms depends.

It states that corruption crimes in accordance with this Code are crimes provided by articles 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410; in the case of their commission by misuse of official position, as well as crimes provided for in articles 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369-2 of this Code, in the note to Art. 45 of the CC of Ukraine “Exemption from criminal liability in connection with effective repentance”.

Most of the above-mentioned articles of the CC of Ukraine don’t provide for special grounds and conditions for exemption from criminal liability. Such articles of the Criminal Code of Ukraine are art. 191 “The misappropriation, embezzlement or possession of property by way of abuse of office”; art. 262 “The abduction, misappropriation, extortion of firearms, ammunition, explosives or radioactive materials or possession of them by fraud or abuse of office”; art. 308 “The abduction, misappropriation, extortion of narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues or taking them by possession by fraud or abuse of office”; art. 312 “The abduction, misappropriation, extortion of pre-cursors or possession of them by fraud or abuse of office”; art. 313 “The abduction, misappropriation, extortion of equipment intended for the manufacture of narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues, or taking possession by fraud or abuse of office and other unlawful actions with such equipment”; art. 320 “The violation of established rules of circulation of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors”; art. 357 “The abduction, misappropriation, extortion of documents, stamps, seals, seizure by fraud or abuse of office, or damage to them”; art. 410 “The abduction, misappropriation, extortion by a servicemen of weapons, ammunition, explosives or other military assets, means of transportation, military and special equipment or other military property, as well as possession of them by means of fraud or abuse of office.”

Part two of the note of art. 45 of the CC of Ukraine contains the majority of articles, which also don’t provide for special grounds and conditions for the above-mentioned exemption the guilty, in particular: art. 210 “The misuse of public funds, incurring the expenditure of budget or providing loans from the budget without established budget appointments or excessing of them”; art. 364 “The abuse of power or office”; art. 364-1 “The abuse of powers by a public official of a legal entity of private law irrespective of the organizational and legal form”; art. 365-2 “The abuse of powers by an official who provides public services”; art. 368 “The adoption of an

official offer, promise or obtaining unlawful benefit by an office”; art. 368-2 “The illicit enrichment”.

Art. 354 “The bribing a worker at enterprises, organizations and institutions” which is specified in the note of Art. 45 CC of Ukraine (in fact), directly contains the grounds and conditions for exemption from criminal liability for corruption crimes.

Thus, in part 5 of Art. 354 of the Criminal Code of Ukraine states that a person who has offered, promised or obtained unlawful benefit is exempted from criminal liability for crimes stipulated by articles 354, 368-3 “The bribing an office of a legal entity of private law irrespective of the organizational and legal form”; 368-4 “The bribing an official who provides public services”; 369 “The offer, promise or obtaining unlawful benefit given to an office”; 369-2 “Abuse of influence” of this Code, if after offering, promising or obtaining unlawful benefit, the person voluntarily informed the law enforcement agency (before receiving other sources of information) about this crime and actively contributed to the disclosure of an offense committed by a person who obtained unlawful benefits or accepted her offer or promise.

The specified exemption does not apply if the offer, promise or unlawful benefit were committed in relation to persons specified in part 4 of art. 18 of this Code. So a person cannot be exempted from criminal liability if the offer, promise or unlawful gain has been committed against officials who are officials of foreign countries (persons who occupy positions in the legislative, executive or judicial branches of a foreign state, including jurors, other persons who carry out the functions of the state for a foreign state, in particular for a state body or state enterprise), by foreign arbitration judges, persons authorized to resolve civil, commercial or labor disputes in foreign countries in an order, alternative judicial, officials of international organizations (by employees of an international organization or by any other persons authorized by such organization to act on its behalf), as well as by members of international parliamentary assemblies, to which Ukraine is a member, and by judges and officers of international courts. Speaking about the general characteristics of the exemption from criminal liability for corruption crimes, the grounds and conditions of application of this legal institution are subjects to study, first of all. In view of this, let’s dwell on the formulation of the essence of the concepts of “ground” and “condition”.

An academic explanatory dictionary defines the basis as the main thing, based on what is based on something; a scientific basis as something that explains, justifies actions, behaviour, etc. somebody.¹

Note that in the legal sense, in relation to legal liability, the basis has a triune essence: normative, factual and procedural.¹ The simultaneous presence of all these

¹ Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy / uklad. i holov. red. V. T. Busel. – Kyiv ; Irpin : VTF “Perun”, 2005. – S. 20.

components is a prerequisite for the application of the exemption of a person from legal (in our case, criminal) liability.

The normative basis – is the presence of a rule of law, which provides for the possibility of exemption from criminal liability.

The actual basis – is the availability of conditions for exemption from the offense (actually committed deed).

The procedural basis – is the availability of implementing law, which specifies the general requirements of incentives into the legal rules of criminal law (contains conditions), determines the procedure for exemption from criminal liability.

The condition is inextricably linked with the essence of the grounds for exemption from criminal liability. The condition is a thing, which forms the cause or creates the possibility of its action, and this connection is conditioned with the consequence; the condition is a requirement, a proposal put forward by one party, negotiating about something, as well as when entering into an agreement, a contract, by an academic explanatory dictionary.²

Under the notion of “cause” understand the thing that determines directly, generates another thing – the consequence.³

Taking into account the clarified interpretation of these basic concepts of “grounds” and “conditions” for exemption from criminal liability for corruption crimes, we can outline their general characteristics:

- the normative basis is availability, where the incentive legal rules of criminal law is contained in art. 354 of the CC of Ukraine;
- the factual basis is the presence taken together provided for conditions for exemption from criminal liability in Part 5 of Art. 354 of the Criminal Code of Ukraine 1) after a proposal, a promise or an unlawful benefit; 2) before obtaining information about this crime from other sources by the relevant body; 3) a voluntary of crime report; 4) active assistance in disclosing a crime;
- the procedural basis is the norms of law, in particular the CPC of Ukraine, which determine the procedure for exemption from criminal liability.

Speaking about the grounds for exemption from criminal liability, there are many controversial views about the conditionality of their existence in criminal law among scientists. Yu. V. Baranov considers the general ground for exemption from criminal liability “something positive that happened in the subject, which is enshrined

¹ Skakun O. F. Teoriia derzhavy i prava : pidruchnyk : per. z ros. / O. F. Skakun. – Kharkiv : Konsum, 2001. – S. 472.

² Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy / uklad. i holov. red. V. T. Busel. – Kyiv ; Irpin : VTF “Perun”, 2005. – S. 20.

³ Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna : pidruchnyk / Yu. V. Aleksandrov [ta in.] ; red. Ya. Yu. Kondratiev. – Kyiv : Pravovi dzherela, 2002. – S. 381.

in the legal formulation”¹. In this, the author specifies that the general basis for all types of exemption from criminal liability is the loss former public danger of the person committed the crime, although it is only mentioned in Art. 48 of the CC of Ukraine (exemption from criminal liability in connection with the change in the situation).²

Most scholars are looking for the basis of exemption in a public dangerous act committed or in the person who committed it, and they see the person of an act in a small public danger or person. Thus, K. K. Vavilov, investigating this problem, believes that such grounds (common to all types of exemption) consist of a small public danger of the crime or the person who committed it. He proposes to divide the grounds for exemption from criminal liability for the formal (legal) (the norms of substantive law, which provide for the exemption) and material (those legal facts, the existence of which involves the application of the rules on dismissal, that is, the circumstances that most characterize the committed criminal act or the person who committed it, make it appropriate that type of release and indicate a small degree of social danger of the act or the person who committed it).³

V. V. Svyerchkov, believing that, supports this position the general basis for exemption from criminal liability “alternatively consists of the following subjective and objective features: a) subjective – the absence, loss or reduction of danger (harm) of a person for society, b) objective – the loss or reduction of harm (public danger) of the committed act on the time of exemption”.⁴

Given the scope of our research, the essence of the existence of a general ground for exemption from criminal liability for corruption crimes is proposed to be precisely such a solution to the problem of corruption in our state.

Since for those people who committed corruptive crimes, it should be exempted from liability and punishment, in particular with the bail bond, in connection with the effective repentance, trial, etc. (Law of Ukraine “On the framework of state anti-corruption policy in Ukraine (Anticorruption Strategy) for 2014–2017” of 14.10.2014⁵). Only special types of exemption from criminal liability for corruption crimes remain as the only measure to combat corruption with the help of such special incentive norms of criminal law.

¹ Entsiklopedyia uholovnoho prava. T. 10. Osvobozhdenye ot uholovnoi otvetstvennosti y nakazaniya. – SPb. : [b. y.], 2008. – S. 19.

² Right there.

³ Vavilov K. K. Osnovaniya osvobozhdeniya ot uholovnoi otvetstvennosti po sovetskomu pravu : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk / Vavilov K. K. – Leningrad, 1964. – S. 14.

⁴ Sverchkov V. V. Kontseptualnye osnovy resheniya problem osvobozhdeniya ot uholovnoi otvetstvennosti : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk [Elektronnyi resurs] / Sverchkov V. V. – N. Novhorod, 2008. – Rezhym dostupa : <http://www.dissers.ru/avtoreferati-dissertatsii-yuridicheskie/a352.php>

⁵ Pro zasady derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky v Ukraini (Antykoruptsiina stratehiia) na 2014–2017 roky : Zakon Ukrainy vid 14 zhovt. 2014 r. [Elektronnyi resurs] // Vidomosti Verkhovnoi Rady. – 2014. – № 46. – S. 2047. – Rezhym dostupu : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1699-18>

It is worth noting that none of the special types of exemption from criminal liability for corruption crimes is not an effective repent in its pure form. In this case, a particularly careful research needs any of the conditions that, in the complex, may be the actual basis for the application of such exemption to the guilty person.

Analysing the above considerations, we share the opinion of A. A. Yashchenko that the small public danger of the committed act and the person who committed it is not a general (universal) basis for exemption from criminal liability. Because of the application of special types of exemption provided for in the articles of the special part of the CC, neither a person nor the acts committed by him do not lose their public danger.¹ The accent should be shifted from the characteristics of the criminal act to assess the post-criminal behaviour of the individual. The basis for exemption is not the commission socially dangerous acts, and certain socially useful actions of a person. Therefore, we agree with the statement that the commission of an act, which does not constitute a major public danger, can't be the basis for the exemption from criminal liability, neither in combination with the small public danger of the person who committed the act and separately, since the law allows for exemption not because the person committed an act that does not represent a major public danger, but only under the condition of a positive post-criminal behaviour of a person.²

This approach corresponds to the content of the concept of a universal basis for special types of exemption from criminal liability for corruption crimes. Accordingly, such a universal reason is a positive post-criminal behaviour of the individual.

Until recently, such a condition was traditional for domestic incentives into rules of criminal law, so to speak. The refusal of the legislator from its foresight in the future is evidence of a counteraction by the state not only by the passive adoption of unlawful benefits, but also by active bribery.

So, the essence and meaning of the basic concepts of the institute of the exemption from criminal liability for corruption crimes are revealed. They are "grounds" and "conditions". The three-pronged essence of the grounds for such exemption (normative, factual and procedural) is highlighted. The approaches to the analysis of goals, objectives and grounds for the use of special types of exemption from criminal liability as one of the areas of implementation of state anti-corruption policy are also substantiated. The results of such research are consistent with the principles of criminal law and generally accepted norms of international law and confirmation of the implementation of the anti-corruption strategy of Ukraine.

¹ Iashchenko A. M. Prymyrennia z poterpilym u mekhanizmi kryminalno-pravovoho rehuliuвання : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk [Elektronnyi resurs] / Yashchenko A. M. – Kyiv, 2006. – Rezhym dostupu : <http://inter.criminology.onua.edu.ua/?p=2052>

² Right there.

1.2. The compliance of the exemption from criminal liability for corruption crimes with the basic principles of criminal law

An urgent problem for modern Ukraine is the research for new, effective methods and ways for combating corruption. During the past few years the number of changes in the field of fighting corruption has exceeded the measures taken over the past ten years.

The results of such reforms can be felt under the condition of radical innovations in preventing such a socially dangerous thing as corruption. At the same time, the principles of criminal law, which are fundamental for the given branch and basic for the state in general, must remain inviolable.

The principles of criminal law recognize the most general basis of criminal law, established by law or directly from it, and which follow, and which have a direct action, a direct regulatory function.¹ All principles of criminal law can be divided into general and special. Based on the allowed scope of work, we will give a more detailed description to some of the principles, which is determined by the chosen subject of research.

General principles are inherent not only in criminal law, but also in other branches of law. They are: rule of law, legality, equality of citizens before the law, inevitability of liability, principles of justice, humanism and democracy.

The principle of the law rule means that in the implementation of counteraction to corruption people, their rights and freedoms are recognized as the highest social values and determine the content and direction of anti-corruption activities the rule of law can't possess other means of combating corruption, except legal ones. In view of this, unacceptable are the means to fight corruption, which, although they may prove to be effective, but are contrary to the constitutional principles of the functioning of the state and society. That is, all anti-corruption measures should be based on the provisions of the Constitution and Laws of Ukraine. Accordingly, the exemption from criminal liability for corruption crimes has the right to exist and to be implement only if the principle of the rule of law is first and foremost in conformity. This correspondence appears in the consolidation to national legislation of special types of exemption from criminal liability for corruption crimes. The specified norms of exemptions are directly in line with international standards, in particular the Council of Europe Convention on Criminal Liability for Corruption 1999, The UN Convention against Corruption 2003, the United Nations Convention against Transnational Organized Crime 2000, the Convention of the Organization for Economic Co-

¹ Kryminalne pravo Ukrainy. (Osoblyva chastyna) : pidruchnyk / kol. avtoriv A. V. Bailov, A. A. Vasyliiev, O. O. Zhytnyi ta in. ; za zah. red. O. M. Lytvynova ; nauk. red. serii O. M. Bandurka. – Kharkiv : KhNUVS, 2011. – S. 25.

operation and Development on combating the bribery of officials of foreign states in conducting international business operations in 1997.¹

The principle of legality derives from the provisions of the Universal Declaration of Human Rights. “No one can be found guilty of committing a crime and can’t be punished other than by a court sentence and in accordance with the law”. At present, the special types of exemption from criminal liability for corruption crimes are enshrined in the Special Part of the Criminal Code of Ukraine (articles 354, 368-3, 368-4, 369, 369-2). They are the legal basis for the use of incentive measures.

The principle of equality of citizens before the law. The person who committed the crime is subject to criminal liability irrespective of sex, race, nationality, language, origin, property status and position, place of residence, religion or belief, membership of a public association or other circumstances. The equality of citizens before the law is ensured primarily by the recognition of the presence of a person’s act of the crime, provided by law, the only reason for bringing him to criminal responsibility in the national criminal law. Recognizing the crime as a legal guarantee of the principle of equality of citizens before the criminal law generates a number of requirements, which must comply with both legislative and law enforcement activities. The law describing the signs of a crime must: firstly, give such signs sufficiently completely; secondly, the description should be as clear as possible; thirdly, when describing the features of the crime, indicate only the objective and subjective features of the crime and relate to the circumstances that determine the individual characteristics of the persons who committed such an act.

The principle of democracy is manifested in criminal law in such forms: participation of representatives of public associations and individuals in the imposition of a punishment, its execution and, in particular, in exemption from criminal liability (transfer to bail), exemption from punishment.

The realization of the criminal-law policy on combating corruption based on this principle of democracy is connected, in particular, with the provisions enshrined

¹ Kryminalna konventsiiia Rady Yevropy pro borotbu z koruptsiieiu vid 27 sich. 1999 r., ratyfikovana iz zaiavoiu Zakonom № 252-V (252-16) vid 18.10.2006, VVR, 2006, № 50, st. 497 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_101

Konventsiiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty koruptsii vid 31 zhovt. 2003 r., ratyfikovanoi Zakonom № 251-V (251-16) vid 18.10.2006 r., VVR, 2006, № 50, st. 496 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_c16

Konventsiiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty transnatsionalnoi orhanizovanoi zlochynnosti (ukr/ros) : pryiniata rezoliutsiieiu 55/25 Heneralnoi Asamblei vid 15 lyst. 2000 r., ratyfikovana Zakonom № 1433-IV (1433-15) vid 04.02.2004 r. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_789

Konventsiiia z borotby z pidkupom posadovykh osib inozemnykh derzhav u razi provedennia mizhnarodnykh dilovykh [...] Belhiia, Kanada, Koreia, Respublika [...]; Konventsiiia, Komentar, Rekomendatsii [...] vid 21 lyst. 1997 r. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/998_154

in the General Part of the CC of Ukraine regarding the exemption from criminal liability and the imposition of a punishment. Section IX of this Code in articles 45–48, 69, 74, 75, 79, 81, 82, and 86 of the CC of Ukraine establishes the procedure and grounds for exemption from criminal liability, in addition to corruption crimes.

Given these restrictions, which are included by the General Part of the CC of Ukraine on corruption crimes in matters of exemption from punishment and the imposition of a milder punishment, the most prominent principle of democracy is revealed in special incentive norms in the special part of the said Code.

The essence of another principle (humanism) is to recognize the value of a person (not only the person who committed the crime, but above all the victim). In particular, it is expressed in the fact that the punishment, which provides for a significant restriction of the legal status of the convicted person, pursues one goal – to protect the interests of other, law-abiding citizens, from criminal encroachments.

The humanism extends equally to the person who committed the crime, to the victim, the witness, etc. in the criminal law. At the same time, this question lets out of scientist's sight and all the attention is constructed on a humane attitude to the person who committed the crime. Consequently, the modern view on the principle of humanism in criminal law is to add some provisions to the last one, such as:

- ensuring human rights by criminal law;
- humanization of the criminal-law policy of the state;
- reduction of the number of persons subject to criminal liability (due to special types of exemption from criminal liability for corruption crimes, etc.);
- limitation of the measures applied to the person who committed the crime only by the minimum necessary and sufficient to achieve the objectives, their correction and prevention;
- development and introduction of alternative criminal sanctions against the person who committed the crime;
- the prohibition of modelling and the application of any measures of influence on the person who committed the crime in order to inflict physical or mental suffering.

The principle of inevitability of criminal liability lies in the fact that the person who committed the crime is punishable in criminal confiscation. Under the latter one should understand the timely bringing the offender to liability, and the fact that before the criminal law no one should have privileges. Scientists, who studied the problem of the principle of inevitability of liability, rightly concluded that his further fate is closely linked with the institute of exemption from criminal liability. Those who insist on the appropriateness of direct consolidation of this principle in the text of the CC, try to prove that the institute of exemption from criminal liability does not contradict, but also fully corresponds to the concept of inevitability of responsibility.¹

¹ Onyshchuk O. O. Kontseptualni zasady zapobihannia ta protydii koruptsii v Ukraini / O. O. Onyshchuk // Advokat. – 2010. – № 9. – S. 37.

The principle of justice means that the criminal punishment or other criminal law measures applicable to the criminal must correspond to the degree of public danger of the crime, as well as the person of the criminal. The same principle, in particular, means that no one can be twice brought to criminal liability for the same criminal act.

Most authors of special studies emphasize the special importance of the principle of justice for criminal law as the most important principle of state and public life.¹

You should be operated the principle of justice, explicitly and clearly understanding its structure, not substituting humanism, which should ensure criminal law's «image» fair in the eyes of citizens. Therefore, you should not put it above other criminal-law principles.

In determining the scope of crimes, that is, when carrying out criminalization (decriminalization) of socially dangerous acts, it is necessary, along with other requirements of criminalization (decriminalization), which are carefully elaborated by the science of criminal law, to take into account the requirements of social justice as an element of social consciousness. Ignoring this circumstance leads to the fact that the criminal-law prohibition does not receive support and approval from the population; as a result, it is not adhered by citizens and employees of state bodies.

Another group of authors notes that the use of special types of exemption from criminal liability undermines the constitutional principle of presumption of innocence, since one can't exempt a person from criminal responsibility for a crime if he has not been found guilty of commission yet.²

S. S. Yatsenko proposes, “in order to eliminate the conflicts between the provisions of the CC and the CPC, on the one hand, and the provisions of the Constitution of Ukraine (this refers to the principle of the rule of law enshrined therein – art. 8 and the principle of presumption of innocence – art. 62), on the second hand, to consider the question about possibility of taking into account the legislative experience of foreign countries, in particular, with regard to the possibility of refusing from the institute of exemption from criminal liability, expanding the scope of the institution of exemption from punishment, improving other means of criminal legal

¹ Kruhlykov L. L. Aktualnye voprosy otvetstvennosti za vziatochnychestvo v svete monohrafycheskykh yssledovaniy y yzmeneniy v zakonodatelstve poslednykh let [Elektronnyi resurs] / L. L. Kruhlykov, A. V. Yvanchyn, M. V. Remyzov. – Rezhym dostupa : <http://defence-line.ru/useruploads/files/actual-quest.pdf>

² Laryn A. M. Prezumpitsiya nevinovnosti y prekrashchenye uholovnoho dela po nereabytyryuiushchym osnovaniyam / A. M. Laryn // Sud y prymerenye zakona / redkol. : S. H. Kelyna y dr. – Moskva : Yzd-vo Yn-ta hosudarstva y prava AN SSSR, 1982. – S. 93.

Petrukhyn Y. L. Prezumpitsiya nevinovnosti – konstyutsyonnyi pryntsyp sovetsskoho uholovnoho protsessu / Y. L. Petrukhn // Sovetskoe hosudarstvo y pravo. – 1978. – № 12. – S. 23.

regulation on the committed crime, the existence of which is established by the court sentence”.¹

In the current CC of Ukraine, exemption from criminal liability actually exists as a waiver of criminal prosecution. In agreeing to this, let us draw attention to the fact that the exemption from criminal prosecution is the institute of criminal procedural law, which in material criminal law can manifest itself not only the institute of criminal procedural law, which in material criminal law can manifest itself not only in exemption from punishment, but also the exclusion of criminal liability and release from liability. In this case, the exemption from criminal liability can't have place after the conviction of a person, since from the moment of obtaining of legal force by a verdict the person is already a person who is subject to criminal liability. Consequently, person can no longer be freed from liability, and it can only be said about the possibility of exemption from punishment as an integral part of such liability.²

In addition, an exemption from criminal liability is not possible if the person who committed the crime denies this (for example, article 7, article 284 of the CPC of Ukraine). Thus, such a person has the right to object to the exemption from criminal liability, after which the case is obeyed in the general order and may well end with an acquittal.³

Therefore, by determining the ratio of special types of exemption from criminal liability for corruption crimes to such a general principle as a presumption of innocence, we conclude that the said exemption corresponds to this principle and does not violate it.

Let's consider the compliance of special types of exemption from criminal liability for crimes to the special principles of criminal law:

- the principle of the legislative definition of a crime (there is no crime not provided for by the Law) – one of the most important general principles of criminal law. It is defined in articles 1, 2, 3 and 11 of the CC of Ukraine. The implementation of this principle leaves no place for an analogy to the criminal law, which, by the way, is explicitly prohibited in part 4 of art. 3 of the CC of Ukraine. A person may be convicted only for an act committed by him that contains the crime, provided by the CC. The provisions of note art. 45 of the Criminal Code of Ukraine determine which particular crimes belong to corruption to date;

- the principle of personal responsibility – criminal liability is possible only for their own actions (inaction). No one can be held accountable for a crime committed by another person. This principle follows directly from the contents of part

¹ Yatsenko S. Chy vidpovidaie Konstytutsii Ukrainy instytut zvlennia vid kryminalnoi vidpovidalnosti / S. Yatsenko // Pravo Ukrainy. – 2011. – № 9–10. – S. 167.

² Baulin Yu. V. Zvlennia vid kryminalnoi vidpovidalnosti / Yu. V. Baulin // Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy. – 2013. – № 1 (1). – S. 198.

³ Right there.

2 of art. 2 CC: “A person is considered to be innocent of committing a crime and can’t be subjected to criminal punishment until her guilt is proved in a lawful manner and established by a guilty verdict of a court”. The principle of personal responsibility applies to those who committed crimes. The organizer, the instigator, and the accomplice also bear criminal liability only for acts committed by them personally. However, due to the fact that the crime was committed in conjunction with the executor, personal actions committed by them of this kind are appraised not only on their own but also from the point of view of their contribution to joint criminal activity.

This principle is especially important for special types of exemption from criminal liability for corruption crimes, since personal responsibility is foresaw the personal liberation from it.

- the principle of fault liability – criminal liability comes only in the presence of guilt, that is, only if the person refers to the crime and its consequences deliberately or carelessly (art. 23 of the CC of Ukraine).

The methodological basis of this principle is the provision on the recognized independence of human consciousness in the choice of goals and methods of its behaviour, the adoption and implementation of decisions. The concrete situation generates a volitional act not in itself, but only “refracting” through interests, views, habits, peculiarities of the psyche and other individual traits of the individual.¹ In this regard, in questions of the exemption from criminal liability for corruption crimes, the very subjective attitude of the person to her committed, will be decisive in determining how actively she contributes to the disclosure of a particular crime;

- the principle of subjective sanity most convincingly acts with the excess of the performer. The partners are not liable for the performer’s actions that were not covered by their intent;

- the principle of full responsibility – means the requirement to blame the person for everything committed by it, regardless of how much of the criminal-law norms it is provided for. Accordingly, exemption from criminal liability is possible subject to the principle of full exemption from it;

- the principle of the advantage of mitigating liability of circumstances. In the competition between aggravating and mitigating the mitigating circumstances, the preference is to mitigate the circumstances of the crime. The implementation of this principle in the area of combating both crime in general and corruption in particular is indicated in part 3 of art. 66 of the CC of Ukraine “Circumstances that mitigate the punishment”: “If any of the circumstances that mitigate the punishment is stipulated in the Article of the Special Part of this Code as a sign of a crime affecting its

¹ Kruhlykov L. L. Aktualnye voprosy otvetstvennosti za vziatochnychestvo v svete monohrafycheskykh yssledovaniy y yzmeneniy v zakonodatelstve poslednykh let [Elektronnyi resurs] / L. L. Kruhlykov, A. V. Yvanchyn, M. V. Remyzov. – Rezhym dostupa : <http://defence-line.ru/uploads/files/actual-quest.pdf>

qualification, the court can't once again take it into account when imposing the sentence as such, which softens it";

- the principle of greater punishment of a group crime. Its compliance to the special exemption from criminal liability for corruption crimes has a manifestation of the obligation of the person who committed the act in the group, to expose other accomplices. At the same time, such disclosure deprives participants of the opportunity to be exempted from criminal liability;

- the principle of full compensation for damage caused by a crime is a partial implementation of the new concept of a criminal law – the concept of protection, the replacement of the punitive function of the criminal law with the function of protection, the function of restoration of violated rights and interests of the person. It is possible to agree with professor M. Korzhanskyi that the norm, which would be contained this principle, could have the following wording: "Irrespective of the measure and type of punishment imposed by the court, the person who caused damage by the crime to be harmed is obliged to compensate for the damage caused by this crime in full, as well as all expenses for the conduct of inquiry, investigation and court".¹

This principle has not been taken into account in the norms that determine the special types of exemption from criminal liability for corruption crimes. That is, for a perpetrator there is no obligatory condition that would require compensating for the damage caused. Such omission is substantial and requires the appropriate amendments to the articles of the CC of Ukraine, which determine the procedure for the application of these special types of exemption, with the indisputable foresight of full compensation for the damage caused by the corruption crime;

- the principle of economies criminal repressions – is a practical definition of the optimal most appropriate level of economic and cultural development of society, the limits for separating the crime from non-criminal acts (actions, inaction), the abroad between criminalization and the decriminalization of crimes. Of course, a punishment imposed by a court should not leave the person a sense of non-punishment for a crime.

Thus, the essence of the principle of economies the criminal repression is to recognize the person, his rights and freedoms and legitimate interests as the highest social value for the state. This provision demands a criminal law to, firstly, not to punish the perpetrator by criminally-law sanctions, but to protect and restore the rights and interests of citizens who have been violated as a result of a crime, and, secondly, to apply measures of state coercion, to create in perpetrator's consciousness positive socially useful installations, including him in society as a full-fledged person, who

¹ Korzhanskyi M. Y. Pro pryntsyipy kryminalnoho prava Ukrainy / M. Y. Korzhanskyi // Pravo Ukrainy. – 1995. – № 11. – S. 71.

respects and fulfils the normative prescriptions of this society to the perpetrator in the commission of a crime.

Analysing the general and special principles of criminal law, we can note that in the field of combating corruption, each of them, undoubtedly, has a manifestation. During the study, we didn't find direct contradictions between the special types of exemption from criminal liability for corruption crimes and the fundamental ideas of criminal law.

The modern view on the principle of humanism of criminal law consists in the inclusion of the following provisions:

- a) the ensuring human rights by the criminal law;
- b) the humanization of the criminal-law policy of the state, namely: reduction of the number of persons subject to criminal liability (due to special types of exemption from criminal liability for corruption crimes, etc.).

The principle of inevitability of criminal liability is closely linked to the institute of exemption from criminal liability, since the latter plays a precautionary role and contributes to the detection of traditionally latent corruption crimes. When the person who gives the unlawful benefit reports about it, is exempted from criminal liability, thus denouncing the official who wishes to receive (or received) such a benefit.

The principle of justice is manifested in the criminalization (decriminalization) of corrupt acts, taking into account the requirements of social justice as an element of public consciousness, in order for social approval of the position of the legislator was manifested in the further practical realization of norms, in particular, the in encouraged nature.

The principle of the legislative definition of the crime is respected in part, since from the legislative consolidation of corruption crimes in the note of art. 45 of the Criminal Code of Ukraine, the scientific circles are seriously criticizing this definition. Scientists note out that the notion of a corrupt crime is absent and there is only an enumeration of certain articles of the code, which some scientists reasonably consider it to be incomplete. Therefore, the use of special types of exemption from criminal liability for corruption offenses directly depends on such listing. Accordingly, the more complete the listing is, the range of special types of exemption is the wider.

The principle of personal responsibility is related to the influence of punishment on the perpetrator and may not always be negative. The principle of fault liability in matters of exemption from criminal liability for corruption crimes is manifested in the subjective attitude of the person to the committed and will continue to be crucial in determining the necessary condition for dismissal, as availability of active assistance to the crime disclosure.

The principle of the advantage of mitigating liability of the circumstances for corrupt crimes is limited by the conditions set forth in the Article of the Special Part of the CC of Ukraine.

The principle of full compensation for damage caused by a crime should be ensured regardless of the exemption of a person from liability for corruption crimes.

The principle of economies criminal repressions should ensure, in all circumstances, the absence of a person's feeling of non-punishment, especially when applied to her exemption from criminal liability.

So, it is crucial to consolidate the full compensation for the damage caused by a crime in a criminal law, which will avoid the feeling of non-punishment or even impunity in the guilty person.

1.3. Comparative-legal studies exemption from criminal liability for corruption crimes under the criminal law of Ukraine and under the norms of other countries

Today the research of legislation in foreign countries have become very relevant. The comparative-legal characteristic allows us to determine the positive experience of other states and to implement it in the national legislation.

Yu. V. Baulin noted that the understanding of reality is impossible without mastering the past and other experience, and the experience – without comparisons.¹

The development of the Institute for the exemption from criminal liability for corruption crimes stays without attention. To a certain extent, such a situation is conditioned by the position that corrupt officials should be punished without relaxation of punishment. However, the study of foreign normative and legal provisions attests to the opposite approach of some states, which justifies itself in practice. Taking into account that it is expedient to investigate the best practices of those countries, which have successfully countered corruption, comparisons, were made with the Scandinavian countries, in particular Finland, Denmark, Sweden, the Netherlands and some other European countries: Lithuania, Latvia, Estonia, the Federal Republic of Germany, Romania, the Republic of Belarus, France, Great Britain, and the USA.

Finland and Denmark divided among themselves the first place in the Index of corruption-relatedness in 2012, indicating a minimum level of corruption in the country, according to the authoritative data of the non-governmental organization "Transparency International". In the fourth, sixth, seventh, and ninth places,

¹ Baulin Yu. V. *Peredmovia do monohrafii* / Yu. V. Baulin // Khavroniuk M. I. *Kryminalne zakonodavstvo Ukrainy ta inshykh derzhav kontyentalnoi Yevropy : porivnialnyi analiz, problemy harmonizatsii* / M. I. Khavroniuk. – Kyiv : Yurystkonsult, 2006. – S. 9.

respectively, were Sweden, Switzerland, Norway, and the Netherlands. These countries belong to the “Scandinavian” system of law.¹

Finland, as a member of the EU, is a party to all the main European Union legislation on combating organized crime and corruption. However, the implementation of European laws in the national legal system is carried out by this country fairly well. The main principle of this process is the organic combination of national legislation of Finland with the general European one with the least possible changes of first. For the Finnish legal system, laws aren't characterized by the use of the term “struggle” with the definition of a particular type of crime.² The Finnish legislator laid down the principles of prevention and caution in the commission of crimes in each normative-legal act, which determine the specific sphere of activity, and not the type of crime. According to the provisions of the Criminal Code of Finland, for the commission of actions that may qualify as “corruption”, there are of the sanctions from fines to imprisonment for up to four years depending on the degree of public danger of a crime.³

A genuine guarantee of protection of persons who assist the authorities in combating corruption is also facilitated for the low level of corruption in public authorities and the administration of Finland.⁴ Concerning the implementation of the requirements of the Convention against Corruption in 2003, the United Nations Review Panel on the Prevention of Corruption⁵ made observations on Finland that could be considered in terms of further development of the anti-corruption system, including those related to the Institute of exemption from liability (punishment) of persons for corruption crimes.

¹ Veibert S. Y. Uholovnaia polytyka skandinavskikh stran v oblasti protyvoдействия korruptsiyi / S. Y. Veibert // *Deiatelnost orhanov gosudarstvennoi vlasti po protyvoдействию orhanyzovannoi prestupnosti : materyaly V Mezhdunar. nauch.-prakt. ynternet konf. (Ekaterynburh, 26 marta – 3 apr. 2013 h.).* – Ekaterynburh : Ural. yn-t – fylyal RANKhyHS pry Prezydente RF, 2013. – S. 22–23.

² Vidpovidalnist za koruptsiini diiannia, pravovi zasady vidshkoduvannia zbytkiv, zavdanykh vnaslidok yikh vchynennia : navch.-metod. materialy / Yu. V. Baskakova, V. M. Havryliuk, P. V. Kachanova, H. O. Usaty; uporiad. O. V. Zhur. – Kyiv : NADU, 2013. – S. 39–40.

³ Antykoruptsiine zakonodavstvo: mizhnarodni standarty ta yikh zaprovadzhennia v Ukraini : metod. posib. / uklad. : V. I. Hryhoriev, M. A. Mykytiuk, H. O. Honcharuk. – Kyiv : [b. v.], 2013. – S. 12.

⁴ Bocharnykov Y. V. Zarubezhnyi opyt protyvoдействия korruptsiyi / Y. V. Bocharnykov // *Analytycheskyi vestnyk Analytycheskoho upravleniia Apparata Soveta Federatsyi Federalnogo Sobranyia Rossyiskoi Federatsyi.* – 2007. – № 6 (351). – S. 45.

⁵ Reziiume stranovykh dokladov (zapyska sekretaryata OON), podhotovlennoe v ramkakh Konferentsyy gosudarstv – uchastnykov Konventsyy Orhanyzatsyy Ob'yedynennykh Natsyi protyv korruptsyy, Hruppoi po obzoru khoda osushchestvleniia Konventsyy Orhanyzatsyy Ob'yedynennykh Natsyi protyv korruptsyy 7 yiunia 2011 hoda (h. Vena) [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupa : http://sartraccc.ru/Pub_inter/unvscorr.files/V1183527r.pdf

Importance has ethics, respect for work and disrespect for tricks, dishonesty, and unjustified agility in the enriched ones in Finland. Finns believe that taking a bribe means losing self-esteem even if nobody knows about it. There are municipalities with a population of only 200, but they have self-government. The principle of the election of local administrations really works here (corruption often flourishes at the local level).¹

Thus, the experience of Finland confirms that in this country, however, as in other developed democracies, the main factor in counteracting corruption is, first of all, honest power. It is also a system of interaction between government, civil society, traditions and values of the nation. Honest power does not depend on personality, it is laid in the culture, mentality of the people. Actually, the Ukrainian state is trying to capture such an approach for its citizens. The conducted studies confirmed that this is the most effective and most powerful way. The report of Transparency International about Corruption in Denmark in 2012² draws the following conclusions, which are of interest to our study, precisely because of the prism of the exemption from criminal liability for corruption crimes:

1. The Danish national system of “incorruptibility” is “healthy”, which is largely due to the strong culture of state administration. Danish institutions have a relatively small number of regulatory requirements that establish formal rules of conduct and the principles of countering corruption. However, despite the low degree of formalization, there is a strong practice of incorruptibility, because if management culture weakens, certain rules that make the system as a whole “invulnerable” begin to operate.

2. Corruption is not considered a serious problem in Denmark and therefore it is not a theme that has a great influence on social processes and interests. Bribes and payments for accelerating the procedure for access to public goods and services are practically absent.

3. The study showed that it is difficult to distinguish between punitive measures for obtaining attractive gifts and other benefits, in particular, in the form of additional entertainment. Judicial decisions that show administrative practice and criminal justice are not numerous and, as a rule, consist of an order of restoration of justice and payment of compensations.

¹ Nevmerzhytskyi Ye. Problemy retseptsi antykoruptsiinykh mekhanizmiv rozvynenykh krain v ukrainsku praktyku [Elektronnyi resurs] / Ye. Nevmerzhytskyi // Viche. – 2011. – № 19. – Rezhym dostupu : <http://www.viche.info/journal/2731/>

² Kristensen M. B. National integrity system assessment Denmark [Electronic resource] / M. B. Kristensen. – 2012. – Access mode : http://archive.transparency.org/policy_research/nis/nis_reports_by_country/

Several recommendations were suggested in the report on the upgrading of the anti-corruption system. At the same study in Denmark¹:

- protection and counseling of informants. Provision is made for the establishment of advisory bodies (where the Transparency International Department of Denmark will take an active part), which can be visited by employees of both private and public organizations, if they have information about the commission of a corruption offense – a fact of corruption;

- transparency of acceptance of gifts. Transparency International regards creating a list of gifts that are allowed to be presented to officials to be an effective anti-corruption measure about Denmark. This listing must be registered and published.

With regard to the strategy of Swedish in the field of combating corruption, such measures should be recognized as the most successful and possible for implementation as²:

1. By the middle of the XIX century, Sweden was considered a country that is full of corruption. However, after the elite and the leadership of the country adopted a strategic decision on the complete modernization of the country, a set of measures aimed at the complete exclusion of mercantile considerations from officials was developed and started to be implemented. The state regulation was based on the incentives for honest and responsible management – through taxes, privileges and subsidies, and not through prohibitions and permits received from authorities. Citizens have been given access to internal documents of public administration, which allows everyone to understand how the state works, and most importantly – an independent and efficient system of justice was created.

2. At the same time, the Swedish parliament and the government set high ethical standards for officials and began to enforce them. In a few years, honesty has become a prestigious norm among the state bureaucracy. Salaries of officials initially exceeded the earnings of workers by 12–15 times. However, over time, the purposeful efforts of the government of the country, this difference has fallen to twofold. Today, Sweden has one of the lowest levels of corruption in the world.

3. In Sweden, the church and public opinion play a major role in combating corruption, thanks to which any businessman who has been able to earn a very high income in a short period or to an official whose income is substantially lower than his expenses are suspected. In addition, public opinion, first, will force such an

¹ Kristensen M. B. National integrity system assessment Denmark [Electronic resource] / M. B. Kristensen. – 2012. – Access mode : http://archive.transparency.org/policy_research/nis/nis_reports_by_country/

² Veibert S. Y. Uholovnaia polytyka skandinavskikh stran v oblasti protyvodeistviya korruptsyi / S. Y. Veibert // Deiatelnost orhanov gosudarstvennoi vlasti po protyvodeistviyu orhanyzovannoi prestupnosti : materyaly V Mezhdunar. nauch.-prakt. ynternet konf. (Ekaterynburh, 26 marta – 3 apr. 2013 h.). – Ekaterynburh : Ural. yn-t – fylyal RANKhyHS pry Prezidente RF, 2013. – S. 27–28.

official to leave the post and will not allow him to ever get a job either in the civil service or in private business. The public opinion has transformed manifestations of corruption and dishonesty to be extremely rare fact of private business and in state administration. The legislative measures or criminal penalties couldn't achieve such a result.

In fact, such an approach to the complete rejection of corruption by Ukrainian society is enshrined in the Law of Ukraine "On the Principles of State Anti-Corruption Policy in Ukraine (Anticorruption Strategy) for 2014–2017", such as:

- conduct on a regular basis information campaigns aimed at various social groups and aimed at eliminating tolerant attitude towards corruption, increasing the level of cooperation between authorities and citizens in countering corruption;

- develop and implement on some special programs aimed at providing entrepreneurs with access to the necessary information, in particular on administrative procedures, rights and obligations of entrepreneurs, formation of the consciousness of non-acceptance of corrupt behaviour, and encouragement to inform about corruption cases.¹

By comparing national and foreign legislation about the consolidation of a special institute of exemption from criminal liability for corruption crimes, we can note that special incentive norms of criminal legislation of foreign countries are envisaged in Special Parts, if the CC has such a division or in special sections of the CC, which provide for liability for certain crimes. These norms, as a rule, on the grounds of positive behaviour of a person determine the minimization of criminal-law encumbrance, which is directly implemented in the exemption from liability, punishment or mitigation of the latter. The most widespread practice in criminal law is an exemption from punishment or its mitigation. The less common and more typical for the post-Soviet states is an exemption from liability.

We also note that most foreign legislations do not distinguish individual incentive norms for corruption crimes. This is explained by the general attitude towards corruption in foreign countries at the legislative level. Similarly, in most countries there are no separate laws on the prevention of corruption, special anti-corruption expertise, and electronic declaration of property. Instead, the provisions of general laws, normative (criminological) expertise, and electronic tax declaration are applied.

The CC of the Holland includes that criminal prosecution may be terminated if the offender fulfils one or more of the conditions before the trial of the case, which are imposed by the prosecutor: a) payment of money to the state, the size of which can't

¹ Pro zasady derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky v Ukraini (Antykoruptsiina stratehiia) na 2014–2017 roky : Zakon Ukrainy vid 14 zhovt. 2014 r. [Elektronnyi resurs] // Vidomosti Verkhovnoi Rady. – 2014. – № 46. – S. 2047. – Rezhym dostupu : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1699-18>

be less than five guilders, but not more than the maximum fine; b) the waiver of the right to objects which are seized and which are subject to confiscation or exclusion from circulation; c) refusal of items subject to confiscation or payment their value to the country; d) full payment of money to the state or the transfer of the objects subject to arrest, in order to deprive the accused of all or part of the proceeds of crime, including cost savings; e) full or partial compensation for damage caused by a crime (art. 74 of the Criminal Code).¹

CC of Latvia in part 4 of art. 58 directly indicates the possibility exemption a person from liability in the cases specified in the Special Part of this Code. Directly in the Special Part of the Criminal Code there are five special types of exemption, four of which are of a facilitative nature. Yes, art. 235 determines that a person who voluntarily transferred firearms, ammunition to it, pneumatic weapons of high power, explosive substances or explosive devices, manufactured without proper permission, shall be exempted from criminal liability in the absence in her actions of crime; art. 254 provides that a person who has voluntarily transferred narcotic drugs or psychotropic substances or voluntarily informed about their acquisition, preservation, transportation or transferring is exempted from criminal liability for the use, acquisition, preservation, transportation or transfer of these substances; art. 324 determines that a bribe-taker is exempted from criminal liability if he has been object of soliciting a bribe or if a person voluntarily declared what happened after giving a bribe. A person who offered a bribe is exempted from criminal liability if she voluntarily informed about what happened; part 3 of art. 324 determines the exemption from the liability of the intermediary and accomplice in bribery, if they will voluntarily report on what has happened after committing criminal acts.²

The special part of the CC of Lithuania is provided for the exemption of the person who participated in the rebellion for the purpose of a coup if he voluntarily informed the state authority of important information of the preparation of a coup (part 3, art. 114); a person who bribed a civil servant, if it is solicited from her, provoked a bribe, and if she offered, promised or gave a bribe with the knowledge of the law enforcement body (part 4, art. 227); a person who participated in the commission of a crime by a criminal group or belongs to a criminal group but at the same time made a sincere confession of the crime, provided the law enforcement authorities with valuable information that allowed the cessation of a criminal group's activity or held its members to accountable. The person who participated in the murder or was already exempted from criminal liability is not

¹ Uholovnyi kodeks Hollandyy / nauch. red. B. V. Volzhenskyn. – SPb. : Iurydycheskyi tsentr Press, 2002. – 510 s.

Khriapinskyi P. V. Zaokhochuvalni normy u kryminalnomu zakonodavstvi Ukrainy : monohrafiia / P. V. Khriapinskyi. – Kharkiv : Kharkiv yuryd., 2009. – S. 77.

² Right there.

exempted from liability (part 4 of art. 249); a person who has manufactured, purchased and stored narcotic or psychotropic substances and voluntarily applied to the hospital for medical assistance or to a state authority for the purpose of give of narcotic or psychotropic substances that were illegally acquired or stored (part 3 of art. 259).¹

It should be noted that a large number of norms on the exemption from liability or punishment of persons is provided for in the CPC and special laws. For example, according to art. 706-32 the CPC of France in 1958 the police officers, who exempts from criminal liability, who with the purpose of disclosing criminal drug abuse behavior, buy, store, transport or transfer drugs to persons involved in illicit drug trafficking, with the exception of incitement²; in accordance with § 371 of the Provisions on Taxes and Duties of the Federal Republic of Germany in 1977, a person exempts from a criminal liability, who is charged for tax evasion and informed the financial authorities of the incorrect, incomplete or missed data previously filed for tax purposes.³

According to art. 5 chapter 29 of the CC of Sweden, among the circumstances affecting the imposition of a punishment, it is taken into account, whether the accused sought to do everything in his power to prevent, correct or limit the harmful effects of a crime, and whether the accused had voluntarily impersonated himself (paragraphs 2 and 31 art. 5 of the CC).⁴

The CC of Poland provides for ordinary and extraordinary circumstances that affect the imposition of punishment as a mitigating circumstance. Thus, § 2 and 3 of art. 53 as a normal mitigating circumstance, recognizes the perpetrator's behaviour after committing a crime, in particular efforts to eliminate harm or to re-establish another way of social justice, the court also takes into account the positive results of the mediation between the victim and the perpetrator or the consent between them.⁵

The legal basis for combating corruption and money laundering in Egypt is the Law of combating corruption and money laundering № 80 of 2002. According to art. 10 and 17, a person who provided information about suspicious financial

¹ Uholovnyi kodeks Hollandyy / nauch. red. B. V. Volzhenkyn. – SPb. : Iurydicheskyi tsentr Press, 2002. – 510 s.

Khriapinskyi P. V. Zaokhochuvalni normy u kryminalnomu zakonodavstvi Ukrainy : monohrafiia / P. V. Khriapinskyi. – Kharkiv : Kharkiv yuryd., 2009. – S. 77–78.

² Khavroniuk M. I. Kryminalne zakonodavstvo Ukrainy ta insykh derzhav kontynentalnoi Yevropy: porivnialnyi analiz, problemy harmonizatsii : monohrafiia / M. I. Khavroniuk. – Kyiv : Yurystkonsult, 2006. – S. 416.

Khriapinskyi P. V. Zaokhochuvalni normy u kryminalnomu zakonodavstvi Ukrainy : monohrafiia / P. V. Khriapinskyi. – Kharkiv : Kharkiv yuryd., 2009. – S. 78.

³ Right there.

⁴ Right there.

⁵ Right there.

transfers can't be engaged to liability. The perpetrator of the crime of money laundering should be exempted from punishment if he himself notifies the competent authorities of the crime. He is also exempted from punishment if the competent authorities were aware of a crime, but obtaining information from that person made it possible to identify and arrest other perpetrators or confiscate the money that was the object of a crime.¹

Particular attention in the study of the legal framework of foreign countries deserve the norms that determine the procedure for bringing criminal liability of legal entities for committing acts of corruption and, in particular, the prospect of their exemption from such liability. It should be emphasized that of the 27 EU states in the legislation more than half of them provide for the possibility of bringing legal persons to criminal liability. Thus, a legal entity is liable to criminal liability in such European states as: a) members of the EU (Kingdom of Belgium, the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, the Republic of Hungary, the Kingdom of Denmark, the Republic of Ireland, the Republic of Malta, the Kingdom of the Netherlands, the Republic of Poland, Romania, the Republic of Slovenia, the Republic of Finland, the French Republic, The Kingdom of Sweden, the Republic of Estonia); b) are not members of the EU (Republic of Albania, Republic of Iceland, Republic of Macedonia, Republic of Moldova, Kingdom of Norway, Republic of Croatia, Republic of Montenegro); c) which provides quasi-criminal, that is, administrative and criminal liability of legal entities (the Austrian Republic, the Italian Republic, the Kingdom of Spain, the Federal Republic of Germany).²

However, lawmakers of foreign countries have ignored the concept of guilt, the definition of the possibility of a legal entity to be the subject of a crime or the possibility only to be subject to criminal liability, the grounds for the dismissal of legal persons from liability, the possibility of using the notion of relapse of crime to the legal person, conviction, etc.

Only in rare cases can one find rules that would surely be of interest to the legislator of our state for the possible introduction of such a liability in Ukraine. Thus, the provisions of relapse of a criminal offense of the legal person can be found in French law. The valid CC of France in articles 132-12–132-15 provides for punishment of a legal entity for the relapse of its criminal behavior, for example, in the case when an individual convicted a legal entity for a crime or misdemeanor for

¹ Bauman E. V. Opyt borby s korruptsyei v stranakh s razvytoi ekonomykoi [Elektronnyi resurs] / E. V. Bauman. – Rezhym dostupa : http://kizilov-inc.ru/sites/default/files/gm_articles/opyt_borby.pdf

² Hryshchuk V. K. Kryminalna vidpovidalnist yurydychnykh osib: porivnialno-pravove doslidzhennia : monohrafiia / V. K. Hryshchuk, O. F. Pasiaka. – Lviv : Lviv. derzh. un-t vnutrishnikh sprav, 2013. – 248 s.

which the law provides for a more severe punishment in the case of committing the crime (art. 132-12).¹

The same provision is contained in art. 146 of the CC of Romania, which states that in the event of a relapse a legal person is punishable twice more than punishment, predicted for this crime, but does not exceed the maximum amount of a fine.²

Worthy of note is also the provisions of art. 150 of the CC of Romania concerning the rehabilitation of a legal entity. This article states that rehabilitation of a legal entity is possible, if the legal person does not commit other crimes within three years from the date of the serving of principal and additional sentences (if the person will not make any punishment).³

So, after the comparative analysis of the exemption from criminal liability for corruption crimes in Ukraine and some other countries we can make the following conclusions: the use of incentive norms in Scandinavian countries is directed at informants (the so-called disclosers), against the corruptors, and the widespread using is the formation of citizens of the general rejection of a corrupt way of behaviour. For Ukraine, these directions are acceptable and fixed at the legislative level, but practically are not realized.

References:

1. Alykperov Kh. *Novui UK: problemu osvobozhdeniya ot uholovnoi otvetstvennosti* / Kh. Alykperov // *Zakonnost*. – 1999. – № 4
2. *Antykoruptsiine zakonodavstvo: mizhnarodni standarty ta yikh zaprovadzhennia v Ukraini : metod. posib. / uklad. : V. I. Hryhoriev, M. A. Mykytiuk, H. O. Honcharuk*. – Kyiv : [b. v.], 2013
3. Baulin Yu. V. *Peredmovia do monohrafii* / Yu. V. Baulin // Khavroniuk M. I. *Kryminalne zakonodavstvo Ukrainy ta inshykh derzhav kontynentalnoi Yevropy : porivnialnyi analiz, problemy harmonizatsii* / M. I. Khavroniuk. – Kyiv : Yurystkonsult, 2006
4. Baulin Yu. V. *Zvilnennia vid kryminalnoi vidpovidalnosti* / Yu. V. Baulin // *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy*. – 2013. – № 1 (1)
5. Bauman E. V. *Opyt borby s korruptsyei v stranakh s razvytoi ekonomykoi [Elektronnyi resurs]* / E. V. Bauman. – *Rezhym dostupa* : http://kizilov-inc.ru/sites/default/files/gm_articles/opyt_borby.pdf
6. Bocharnykov Y. V. *Zarubezhnyi opyt protyvodeistviia korruptsyi* / Y. V. Bocharnykov // *Analytycheskyi vestnyk Analytycheskoho upravleniia Apparata Soveta Federatsyi Federalnogo Sobraniia Rossyiskoi Federatsyi*. – 2007. – № 6 (351)

¹ Hryshchuk V. K. *Kryminalna vidpovidalnist yurydychnykh osib: porivnialno-pravove doslidzhennia : monohrafiia* / V. K. Hryshchuk, O. F. Pasieka. – Lviv : Lviv. derzh. un-t vnutrishnykh sprav, 2013. – 248 s.

² Right there.

³ Right there.

7. Entsyklopedyia uholovnoho prava. T. 10. Osvobozhdenye ot uholovnoi otvetstvennosti y nakazanyia. – SPb. : [b. y.], 2008
8. Hryshchuk V. K. Kryminalna vidpovidalnist yurydychnykh osib: porivnialno-pravove doslidzhennia : monohrafiia / V. K. Hryshchuk, O. F. Pasieka. – Lviv : Lviv. derzh. un-t vnutrishnikh sprav, 2013. – 248 s.
9. Iashchenko A. M. Prymyrennia z poterpilym u mekhanizmi kryminalno-pravovoho rehuliuвання : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk [Elektronnyi resurs] / Yashchenko A. M. – Kyiv, 2006. – Rezhym dostupu : <http://inter.criminology.onua.edu.ua/?p=2052>
10. Khavroniuk M. I. Kryminalne zakonodavstvo Ukrainy ta inshykh derzhav kontynentalnoi Yevropy: porivnialnyi analiz, problemy harmonizatsii : monohrafiia / M. I. Khavroniuk. – Kyiv : Yurystkonsult, 2006
11. Khriapinskyi P. V. Zaokhochuvalni normy u kryminalnomu zakonodavstvi Ukrainy : monohrafiia / P. V. Khriapinskyi. – Kharkiv : Kharkiv yuryd., 2009
12. Konventsiiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty koruptsii vid 31 zhovt. 2003 r., ratyfikovanoi Zakonom № 251-V (251-16) vid 18.10.2006 r., VVR, 2006, № 50, st. 496 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_c16
13. Konventsiiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty transnatsionalnoi orhanizovanoi zlochynnosti (ukr/ros) : pryiniata rezoliutsiieiu 55/25 Heneralnoi Asamblei vid 15 lyst. 2000 r., ratyfikovana Zakonom № 1433-IV (1433-15) vid 04.02.2004 r. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_789
14. Konventsiiia z borotby z pidkupom posadovykh osib inozemnykh derzhav u razi provedennia mizhnarodnykh dilovykh [...] Belhiia, Kanada, Koreia, Respublika [...]; Konventsiiia, Komentar, Rekomendatsii [...] vid 21 lyst. 1997 r. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/998_154
15. Korzhanskyi M. Y. Pro pryntsypy kryminalnoho prava Ukrainy / M. Y. Korzhanskyi // Pravo Ukrainy. – 1995. – № 11
16. Kovitidi O. F. Okremi problemy kryminalno-pravovoho rehuliuвання zvilnennia vid kryminalnoi vidpovidalnosti nepovnolitnykh / O. F. Kovitidi // Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo. – 2004. – № 3
17. Kristensen M. B. National integrity system assessment Denmark [Electronic resource] / M. B. Kristensen. – 2012. – Access mode : http://archive.transparency.org/policy_research/nis/nis_reports_by_country/
18. Kruhlykov L. L. Aktualnye voprosy otvetstvennosti za vziatochnychestvo v svete monohrafycheskykh yssledovanyi y yzmeneniy v zakonodatelstve poslednykh let [Elektronnyi resurs] / L. L. Kruhlykov, A. V. Yvanchyn, M. V. Remyzov. – Rezhym dostupa : <http://defence-line.ru/useruploads/files/actual-quest.pdf>
19. Kryminalna konventsiiia Rady Yevropy pro borotbu z koruptsiieiu vid 27 sich. 1999 r., ratyfikovana iz zaiavoiu Zakonom № 252-V (252-16) vid 18.10.2006, VVR, 2006, № 50, st. 497 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_101

20. Kryminalne pravo Ukrainy. (Osoblyva chastyna) : pidruchnyk / kol. avtoriv A. V. Bailov, A. A. Vasyliiev, O. O. Zhytnyi ta in. ; za zah. red. O. M. Lytvynova ; nauk. red. serii O. M. Bandurka. – Kharkiv : KhNUVS, 2011
21. Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna : pidruchnyk / Yu. V. Aleksandrov [ta in.] ; red. Ya. Yu. Kondratiev. – Kyiv : Pravovi dzherela, 2002
22. Laryn A. M. Prezumptsiya nevinovnosti y prekrashchenye uholovnoho dela po nereabylytuyushchym osnovanyam / A. M. Laryn // Sud y pryimenenye zakona / redkol. : S. H. Kelyna y dr. – Moskva : Yzd-vo Yn-ta hosudarstva y prava AN SSSR, 1982
23. Maltsev V. V. Problemy osvobozhdeniya ot uholovnoi otvetstvennosti y nakazaniya v uholovnom prave / V. V. Maltsev. – Volhohrad : [b. y.], 2004
24. Nevmerzhytskyi Ye. Problemy retseptsii antykoruptsiinykh mekhanizmv rozvynenykh krain v ukrainsku praktyku [Elektronnyi resurs] / Ye. Nevmerzhytskyi // Viche. – 2011. – № 19. – Rezhym dostupu : <http://www.viche.info/journal/2731/>
25. Onyshchuk O. O. Kontseptualni zasady zapobihannia ta protydii koruptsii v Ukraini / O. O. Onyshchuk // Advokat. – 2010. – № 9
26. Reziiume stranovykh dokladov (zapyska sekretaryata OON), podhotovlennoe v ramkakh Konferentsyy hosudarstv – uchastnykov Konventsyy Orhanyzatsyy Ob'yedynennykh Natsyi protyv korruptsyy, Hrupperi po obzoru khoda osushchestvleniya Konventsyy Orhanyzatsyy Ob'yedynennykh Natsyi protyv korruptsyy 7 yiunia 2011 hoda (h. Vena) [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupa : http://sartracc.ru/Pub_inter/unvscorr.files/V1183527r.pdf
27. Petrukhyn Y. L. Prezumptsiya nevinovnosti – konstytutsyonnyi pryntsyp sovetskoho uholovnoho protsessa / Y. L. Petrukhyn // Sovetskoe hosudarstvo y pravo. – 1978. – № 12
28. Pro zasady derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky v Ukraini (Antykoruptsiina stratehiia) na 2014–2017 roky : Zakon Ukrainy vid 14 zhovt. 2014 r. [Elektronnyi resurs] // Vidomosti Verkhovnoi Rady. – 2014. – № 46. – Rezhym dostupu : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1699-18>
29. Skakun O. F. Teoriia derzhavy i prava : pidruchnyk : per. z ros. / O. F. Skakun. – Kharkiv : Konsum, 2001
30. Sverchkov V. V. Kontseptualnye osnovy resheniya problem osvobozhdeniya ot uholovnoi otvetstvennosti : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk [Elektronnyi resurs] / Sverchkov V. V. – N. Novhorod, 2008. – Rezhym dostupa : <http://www.dissers.ru/avtoreferati-dissertatsii-yuridicheskie/a352.php>
31. Troytskaia M. Yu. Ynstytut osvobozhdeniya ot yurydycheskoi otvetstvennosti y mekhanizm eho realizatsyy v rossiyskom zakonodatelstve : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk / Troytskaia M. Yu. – Moskva, 2012
32. Uholovnyi kodeks Hollandyy / nauch. red. B. V. Volzhenkyn. – SPb. : Iurydycheskyi tsentr Press, 2002. – 510 s.
33. Vavylov K. K. Osnovaniya osvobozhdeniya ot uholovnoi otvetstvennosti po sovetskomu pravu : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk / Vavylov K. K. – Leningrad, 1964
34. Veibert S. Y. Uholovnaia polytyka skandinavskykh stran v oblasti protyvodeistviya korruptsyy / S. Y. Veibert // Deiatelnost orhanov hosudarstvennoi vlasty po protyvodeistviyu orhanyzovannoi prestupnosti : materyaly V Mezhdunar. nauch.-prakt.

ynternet konf. (Ekaterynburh, 26 marta – 3 apr. 2013 h.). – Ekaterynburh : Ural. yn-t – fylyal RANKhyHS pry Prezydente RF, 2013

35. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy / uklad. i holov. red. V. T. Busel. – Kyiv ; Irpin : VTF “Perun”, 2005

36. Vidpovidalnist za koruptsiini diiannia, pravovi zasady vidshkoduвання zbytkiv, zavdanykh vnaslidok yikh vchynennia : navch.-metod. materialy / Yu. V. Baskakova, V. M. Havryliuk, P. V. Kachanova, H. O. Usatyi ; uporiad. O. V. Zhur. – Kyiv : NADU, 2013

37. Yatsenko S. Chy vidpovidaie Konstytutsii Ukrainy instytut zvilnennia vid kryminalnoi vidpovidalnosti / S. Yatsenko // Pravo Ukrainy. – 2011. – № 9–10

РОЗДІЛ II Громадський контроль: поняття, зміст, сутність та особливості реалізації у певних сферах суспільної діяльності України

КОЛЬ Олександр Григорович
доктор юридичних наук, професор
заслужений юрист України,
професор кафедри кримінального права та процесу
Національного університету «Львівська політехніка»,
<https://orcid.org/0000-0003-1792-4739>

ГУМІН Олексій Михайлович
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального права та процесу
Національного університету «Львівська політехніка»,
ГАРАСИМ Павло Степанович,

кандидат юридичних наук
докторант Національного університету
«Львівська політехніка»

- 2.1. Закономірності виникнення, розвитку та функціонування інституту громадського контролю у сфері виконання покарань
- 2.2. Вплив законодавства на ефективність громадського контролю за процесом виконання-відбування покарань
- 2.3. Особливості реалізації можливостей громадськості у воєнний час.

Public control: the concept, content, essence and features of implementation in certain spheres of public activity of Ukraine

*Doctor of Law, Professor O. G. Kolb
Honored Lawyer of Ukraine,
Professor of the Department of Criminal Law and Procedure
Lviv Polytechnic National University,
Doctor of Law, Professor O. M. Humin
Head of the Department of Criminal Law and Procedure
Lviv Polytechnic National University,
Candidate of Law P. S. Garasim
doctoral student at the National University
“Lviv Polytechnic”*

Ключові слова: детермінанти; сфера виконання покарань; громадський контроль; ефективність; запобігання; процес виконання – відбування покарань; виправлення; ресоціалізація; волонтерська діяльність; майно; військова агресія.

Keywords: determinants; sphere of execution of punishments; public control; efficiency; prevention; execution process - serving sentences; correction; resocialization; volunteering; property; military aggression.

АНОТАЦІЯ

В розділі здійснено аналіз історико-правових джерел України, які регулювали порядок громадського контролю за процесом виконання – відбування покарань, встановлено закономірності виникнення та розвитку існуючих з цього питання проблем та запропоновані деякі шляхи їх вирішення по суті.

Оскільки досі в Україні на доктринальному рівні не розроблені чіткі відповідні правові умови, спрямовані на удосконалення механізму громадського контролю у сфері виконання покарань, це, поряд із критичним станом запобіжної діяльності та низьким рівнем участі громадськості у процесі виконання – відбування покарань, й стало вирішальним при виборі теми даної наукової розробки. Про необхідність підвищення рівня результативності роботи громадських об'єднань у сфері виконання покарань нашої держави зазначають й науковці, вказуючи при цьому на те, що у сучасних умовах видозміни процесу виконання – відбування покарань досить важливо встановити ті детермінанти, які сформувались у попередні роки та продовжують діяти у сьогоденні, негативно впливаючи на стан громадського контролю у вказаній галузі суспільних відносин.

Також, констатовано, що без усунення, нейтралізації, блокування тощо тих детермінант, що склались історично та породжують і обумовлюють незадовільний стан громадського контролю у сфері виконання покарань України, об'єктивно неможливо якісно забезпечити виконання завдань кримінально-виконавчого законодавства (ст. 1 КВК) та досягти у зв'язку з цим мети кримінального покарання (ст. 50 КК).

Все це актуалізує, з одного боку, та зумовлює, з іншого боку, теоретичне і практичне спрямування сучасних доктринальних розробок з означеної проблематики, враховуючи задекларовані нашою державою наміри щодо приведення її законодавства до кращих стандартів Європейського Союзу і Ради Європи.

Крім того у даному розділі монографії, на підставі аналізу змісту законодавчих актів, що регулюють порядок і умови здійснення громадського контролю за процесом виконання – відбування кримінальних покарань в Україні, визначено існуючі у зв'язку з цим правові прогалини та колізії, а також розроблені науково обґрунтовані заходи щодо їх усунення.

Процес доктринального пошуку, предметом якого виступає громадський контроль у сфері виконання покарань України є цікавим, враховуючи всю складність і взаємообумовленість зазначеної суспільної діяльності у системі залежностей і протиріч об'єктивного, включаючи правового, характеру, що її супроводжують, а також політичні, економічні, фінансові та інші життєво важливі елементи державного устрою, рівень демократії, гласності та верховенства права, які склались на певному історичному відрізку функціонування даного соціуму та його інституцій.

Виходячи з того, що на сьогодні даний вид соціального моніторингу не сприяє в повній мірі реалізації визначених у законі (ст. 1 Кримінально-виконавчого кодексу (КВК) України) завдань кримінально-виконавчої діяльності, що виражається у кількісно-якісних показниках, які стосуються її змісту (рості рівня пенітенціарної

злочинності, збільшення випадків нелюдського чи такого, що принижує гідність поводження із засудженими; зростанні кількості самогубств, травматизму та інших надзвичайних пригод у сфері виконання покарань), можна констатувати актуальність обраної тематики розділу.

Також, у зазначеному розділі, здійснено аналіз змісту волонтерської діяльності в Україні в умовах воєнного стану, визначено нормативно-правові та інші детермінанти, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень у цій галузі суспільних відносин, а також розроблені науково обґрунтовані шляхи щодо їх усунення, нейтралізації, блокування тощо.

SUMMARY

The section analyzes the historical and legal sources of Ukraine, which regulated the order of public control over the process of execution - serving sentences, establishes patterns of occurrence and development of existing problems on this issue and offers some ways to solve them in essence.

One of the problems and, at the same time, the tasks defined in the Concept of reforming (development) of the penitentiary system of Ukraine, approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine in 2017, is to bring the content of criminal enforcement activities, including public control, to best international practices and standards.

Scholars also emphasize the need to increase the level of effectiveness of public associations in the field of execution of sentences in our country, noting that in modern conditions of changes in the process of execution - serving sentences is important to establish those determinants that were formed in previous years and continue to operate in today, negatively affecting the state of public control in this area of public relations.

It is for these reasons that the subject of research was chosen in this scientific article and its purpose is determined, namely - on the basis of analysis of historical and legal sources related to public control in the field of execution of sentences, to formulate a modern view of the organization and implementation. current socio-political and legal reality in Ukraine.

Based on this, the main task of this research is to identify existing problems in this regard and justify the most effective ways and means of solving them in essence.

In addition, this section of the monograph, based on the analysis of the content of legislation governing the procedure and conditions of public control over the process of execution - serving criminal sentences in Ukraine, identifies existing legal gaps and conflicts, as well as developed scientifically sound measures to eliminate them.

The process of doctrinal search, the subject of which is public control in the field of execution of punishments of Ukraine is interesting, given the complexity and interdependence of these social activities in the system of dependencies and contradictions of objective, including legal, accompanying, political, economic, financial and other vital elements of the state system, the level of democracy, publicity and the rule of law, which have developed in a certain historical period of functioning of the society and its institutions.

Based on the fact that today this type of social monitoring does not fully contribute to the implementation of the tasks defined by law (Article 1 of the Criminal Executive Code (CEC) of Ukraine), which is expressed in quantitative and qualitative indicators related to

its content (increase in the level of penitentiary crime, increase in inhumane or degrading treatment of convicts; increase in the number of suicides, injuries and other emergencies in the field of punishment), we can state the relevance of the selected topic of the section.

Also, this section analyzes the content of volunteering in Ukraine under martial law, identifies legal and other determinants that contribute to the commission of criminal offenses in this area of public relations, as well as developed scientifically sound ways to eliminate, neutralize, block etc.

2.1. Закономірності виникнення, розвитку та функціонування інституту громадського контролю у сфері виконання покарань

Однією з проблем та, одночасно, завданням, що визначені в Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України ще у 2017 році, є приведення змісту кримінально-виконавчої діяльності, включаючи й питання здійснення громадського контролю, до кращих міжнародних практик і стандартів. На необхідність підвищення рівня результативності роботи громадських об'єднань у сфері виконання покарань нашої держави акцентують увагу й науковці, зазначаючи при цьому, що у сучасних умовах видозміни процесу виконання – відбування покарань досить важливо встановити ті детермінанти, які сформувались у попередні роки та продовжують діяти у сьогоденні, негативно впливаючи на стан громадського контролю у вказаній галузі суспільних відносин¹.

Як свідчить суспільна практика, для того, щоб підвищити рівень ефективності та в цілому результативності будь-якого виду суспільно-державної діяльності, досить важливо визначити закономірності виникнення, розвитку та функціонування тих проблем, що її постійно супроводжують на протязі тривалого історичного періоду².

Без сумніву, що у такому ж контексті варто розглядати генезис становлення й правового інституту громадського контролю за процесом виконання – відбування покарань в Україні, позаяк без нейтралізації, блокування, усунення тощо детермінант, які негативно впливають на зазначений вид суспільної діяльності, вкрай складно якісно здійснювати реформи у сфері виконання покарань³.

У цьому сенсі звертає на себе увагу й той юридичний факт, що аж до прийняття у 2003 році Кримінально-виконавчого кодексу (КВК) України

¹ Колб О. Г., Махніцький О. І. Зміст громадського контролю у сфері виконання покарань України. Вісник Пенітенціарної асоціації України. 2019. №3(9). С. 223-230.

² Кваша О. О. Значення філософської категорії причинності у кримінально-правових дослідженнях : традиції та сучасність. Правова держава. 2017. Вип. 28. С. 333-340.

³ Батиргарєєва В. С., Бабенко А. М. Вплив установ виконання покарань і попереднього ув'язнення на криміногенну ситуацію в Україні. Право України. 2020. С. 164-183.

питання громадського контролю у зазначеній галузі суспільних відносин регулювались відповідними нормами Виправно-трудового кодексу (ВТК) Української РСР, який був затверджений на законодавчому рівні ще у грудні 1970 року¹, що можна віднести до об'єктивних протиріч та, одночасно, правових недоречностей і прогалин, які досить суттєво впливали на зміст кримінально-виконавчих правовідносин, що формувались в нашій державі з 1991 року, тобто в часи її незалежності.

Як з цього приводу слушно зробили висновки деякі учені, у СРСР, виправно-трудова система, окремі елементи якої, на жаль, були «успадковані» та відображені й у змісті кримінально-виконавчої діяльності України у 1991-2003 р. р., функціонувала в умовах «напівсекретності» (закритості) та замовчування, нібито за межами суспільства, та іншому архіпелазі².

Додатковим аргументом такої правової оцінки можна назвати й те, що у діючому на той час ВТК не було жодної правової норми (статті, глави, розділу тощо), яка б регулювала порядок і умови здійснення громадського контролю за сферою виконання покарань України. І, це логічно, бо як по-іншому можна було на законодавчому рівні реалізовувати існуючу на той час державну тоталітарну (карально-репресивну) політику у даній галузі суспільних відносин, зокрема, при відсутності у цілому будь-яких правових елементів громадянського суспільства в СРСР³.

Більш того, за межі «дозволеного» не можна було виходити й науковцям, а тому всі їхні дослідження «фокусувались» на такому їх предметі, як «участь громадськості у виправленні та перевихованні засуджених», що, без сумніву, не є тотожною (синонімічною) діяльністю, яка відповідає змісту правової категорії «громадський контроль»⁴.

Як у зв'язку з цим оцінили ту епоху (1970-1991 р. р.) окремі дослідники, виходячи з того, що комунізм ліквідував свободу думок, свободу слова, свободу зібрань, свободу асоціації та інші фундаментальні свободи і демократію як таку, повернення фундаментальних свобод (як от: громадського контролю за діяльністю державних інституцій) не тільки на папері, але й у реальності, затвердження демократичних цінностей і народовладдя (а, такий суспільний

¹ Про затвердження Виправно-трудового кодексу Української РСР : Закон Української РСР від 23 грудня 1970 року № 3325-07. Відомості Верховної Ради Української РСР. 1971. № 1. Ст. 6.

² Чакубаш Ю. В. Формування наукового погляду на тюрму як суспільно-державний інститут. Проблеми пенітенціарної теорії і практики. 1998. № 1(3). С. 29-40

³ Гель А. П., Семаков Г. С., Яковець І. С. Кримінально-виконавче право України : навч. посібник / за проф. А. Х. Степанюка. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 624 с.

⁴ Бойко І. Й. Кримінальні покарання в Україні (ІХ-ХХ ст.) : навч. посібник. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2013. 408 с.

моніторинг є однією з форм його прояву) – одне із завдань сьогодення для України¹.

Таким чином, варто констатувати, що ще у так звані радянські часи були сформовані політико-правові та державні підходи, а також виникли у зв'язку з цим детермінанти, що, у свою чергу, породили та обумовили негативні тенденції, пов'язані із закріпленням на законодавчому рівні у ВТК, а подальшому, – у КВК України 2003 року, формальних (не життєво діяльних) та неефективних правових норм з питань громадського контролю у сфері виконання покарань і зведення цього суспільного процесу фактично не до моніторингу (перевірки) змісту кримінально-виконавчої діяльності, а до участі громадськості у виправленні та ресоціалізації засуджених.

Крім цього, слід зазначити, що закріплений у ч. 2 ст. 25 КВК зміст громадського контролю дещо звужений за предметом, позаяк стосується тільки прав засуджених, які відбувають покарання, але не передбачає моніторингу дотримання їх законних інтересів і свобод, мова про які ведеться у ст. 3 Конституції України, а також у Конвенції ООН про основоположні права людини і громадянина, на підставі якої й дається оцінка діяльності держави – Україна Європейським судом з прав людини (ЄСПЛ).

У цьому сенсі можна й говорити про те, що більш ефективним і дійовим громадський контроль у сфері виконання покарань України був би і у випадках, якби цей суспільний моніторинг здійснювався щодо всього процесу виконання – відбування покарань, який за змістом є ширшим за контроль щодо забезпечення прав засуджених.

Тільки при такому законодавчому та прикладному підході на практиці можна було б принаймні знизити рівень впливу негативних детермінант минулого, а також блокувати дію функціонуючих у зв'язку з цим закономірностей їх прояву у кримінально-виконавчих правовідносинах сьогодення.

Як встановлено в ході вивчення інших історико-правових джерел, які мають пряме відношення до досліджуваної у цій науковій статті проблематики, другою «хронічною» на той час (1991-2003 р. р.) проблемою стала діяльність як держави в цілому, так і її окремих інституцій (зокрема, МВС України до 1999 року, коли органи та установи виконання покарань входили у її систему, та Державного департаменту України з питань виконання покарань (ДДУПВП), який з 1999 по 2010 р. р. діяв як центральний орган виконавчої влади, що реалізовував державну політику у сфері виконання покарань), які фактично будь-якими засобами перешкоджали тому, щоб за процесом виконання – відбування покарань здійснювався громадський

¹ Аваков А. Б. Ленин с нами? Харьков : Фолио, 2017. 157 с.

контроль, зводячи його на практиці до участі громадськості у виправленні та ресоціалізації засуджених¹.

Як результат, у КВК України 2003 року зразка, саме у такому форматі й був закріплений у ч. 2 ст. 25 цього Кодексу громадський контроль за дотриманням прав засуджених при відбуванні покарань. І, це при тому, що на той час вже діяла Конституція України 1996 року, а також низка законодавчих актів з питань діяльності об'єднань громадян².

Більш того, у листопаді 1996 року була прийнята й спеціальна постанова Пленуму Верховного Суду України «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя», відповідно до якої (зокрема у пункті 2) було констатовано, що норми Основного закону мають найвищу юридичну силу та є нормами дії³, а, отже, по-іншому мав би бути й викладений у КВК законодавчий підхід з питань суспільного моніторингу, враховуючи положення Конституції України щодо народовладдя (ст. 5), пріоритетності прав людини і громадянина перед державними інтересами (ст. 5); права громадян на звернення (ст. 40); ін. при цьому, варто зазначити, що у розділі VI «Контроль і нагляд за діяльністю міліції» та ст. 26 Закону України «Про міліцію» 1991 року, який визначає у тому числі й нормативно-правові засади функціонування у складі МВС України органів і установ виконання покарань, мова велась про більш ширше коло суб'єктів громадського контролю (наприклад, з участю місцевих рад), хоча й була з цього приводу зроблена законодавча ремарка, яка є діючою донині, а саме – громадськість не має права втручатись в оперативно-розшукову, кримінально-процесуальну та адміністративну діяльність⁴.

Отже, ще однією детермінантою, що склалась у часи незалежності (1991-2003 р. р.) та виразилась у негативній тенденції, яка впливає до сьогодні на ефективність громадського контролю у сфері виконання покарань України, є монополізація держави та її органів на формування заохочувальних засад функціонування цієї галузі суспільних відносин і зведення до формалізму та по суті – до профанації – участі громадськості у моніторингу процесу виконання – відбування покарань за принципом: держава знає, що робити, і нічого їй

¹ Довідник про автореферати виконаних в Україні за 1991-2008 роки дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата юридичних наук / укл. В. К. Гришук, Б. О. Кирись, О. Ф. Пасека. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2009. 472 с.

² Про об'єднання громадян : Закон України від 16 червня 1992 року № 2460-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 34. Ст. 504.

³ Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя : постанова Пленуму Верховного Суду України від 01.11.1996. № 9. Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова. Київ : ПАЛИВОДА А. В., 2011. С. 136-141.

⁴ Про міліцію : Закон України від 20 грудня 1990 року № 565-XII. Відомості Верховної Ради України. 1991. № 4. Ст. 20.

вказувати «нефаховим» суб'єктам (стороннім та некомпетентним фізичним та юридичним особам) як діяти у тій чи іншій галузі державної діяльності. І, знову ж таки, це при тому, що ще у 90-ті роки ХХ століття Г. О. Радов вивів не тільки сучасні засади і принципи пенітенціарної (а, не виправно-трудової, або кримінально-виконавчої) політики¹, але й розробив проект доктринальної моделі закону з означених питань².

Поряд з цим, ні вказаний науковець, ні інші учені того історичного періоду (1991-1993 р.р.)³ теж не зуміли на теоретико-прикладному рівні сформулювати зміст громадського контролю за сферою виконання покарань за прикладом цивілізованих держав світу (Норвегії, Швейцарії, Швеції, Великобританії, ін.), що можна віднести ще до однієї з детермінант, яка негативно впливає на рівень і ефективність даного виду суспільної діяльності в Україні дотепер.

І, це при тому, що ще у 1991 році у першій Державній програмі нашої держави, яка стосувалась процесу виконання – відбування покарань – основних напрямках реформи кримінально-виконавчої системи України, були закріплені нормативно-правові засади і принципи громадського моніторингу у цій галузі суспільних відносин⁴. Зокрема, ці Напрями передбачали:

1) впровадження у діяльність органів та установ виконання покарань принципу гласності, шляхом визначення переліку статистичної та іншої інформації для публікацій у засобах масової інформації (чого досі в Україні не зроблено, крім загального предмету відомостей, що мають бути доступними згідно Закону України «Про доступ до публічної інформації»);

2) створення системи інформаційного забезпечення діяльності органів та установ виконання покарань (на сьогодні це також є проблемою з огляду «напіввідкритої» діяльності Міністерства юстиції України, як центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання покарань і пробації (ч. 1 ст. 11 КВК))⁵;

¹ Радов Г. О. Першочергові проблеми пенітенціарної політики України на сучасному етапі. Проблеми пенітенціарної теорії і практики. 1996. № 1. С. 12-16.

² Радов Г. О. Роль та місце пенітенціарної системи в структурі державного управління України. Доктринальна модель Закону «Про пенітенціарну систему України». Проблеми пенітенціарної теорії і практики. 1997. № 1(2). С. 5-52.

³ Довідник про автореферати виконаних в Україні за 1991-2008 роки дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата юридичних наук / укл. В. К. Гришук, Б. О. Кириш, О. Ф. Пасека. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2009. 472 с.

⁴ Основные направления реформы уголовно-исполнительной системы в Украинской ССР : утверд. Постановлением Кабинета Министров Украинской ССР от 11 июля 1991 года. № 88. Киев : ГУИН МВД Украины, 1991. 18 с.

⁵ Основные направления реформы уголовно-исполнительной системы в Украинской ССР

3) розширення прав і підвищення відповідальності обласних і місцевих Рад за організацією та ефективністю виконання кримінальних покарань¹ (чого досі в Україні на законодавчому рівні не зроблено);

4) створення у ході реалізації визначених у Основних напрямках реформи кримінально-виконавчої системи спеціального комплексу, який в умовах правової держави зданий вирішити найважливішу задачу щодо ресоціалізації засуджених (чого теж на сьогодні не зроблено у зв'язку з відсутністю належного громадського контролю)²; ін.

Отже, низький рівень виконавської дисципліни, що стосується реалізації на практиці відповідних державних програм у сфері виконання покарань України, можна віднести до переліку тих детермінант, які обумовлюють малу ефективність здійснення соціального моніторингу у даній галузі суспільних відносин, а також до негативних закономірностей розвитку і функціонування даного правового інституту в нашій державі та у кримінально-виконавчому законодавстві, зокрема.

Таким чином, виходячи з отриманих у ході даного наукового пошуку результатів, варто визнати, що без усунення, нейтралізації, блокування тощо тих детермінант, що склались історично та породжують і обумовлюють незадовільний стан громадського контролю у сфері виконання покарань України, об'єктивно неможливо якісно забезпечити виконання завдань кримінально-виконавчого законодавства (ст. 1 КВК) та досягти у зв'язку з цим мети кримінального покарання (ст. 50 КК).

Все це актуалізує, з одного боку, та зумовлює, з іншого боку, теоретичне і практичне спрямування сучасних доктринальних розробок з означеної проблематики, враховуючи задекларовані нашою державою наміри щодо приведення її законодавства до кращих стандартів Європейського Союзу і Ради Європи.

2.2. Вплив законодавства на ефективність громадського контролю за процесом виконання-відбування покарань

Як показують результати наукових досліджень, при вивченні змісту будь-якого виду суспільної діяльності досить важливо з'ясувати соціально-правову природу виникнення, розвитку та функціонування існуючих при цьому проблем, а також негативних закономірностей, що склались у зв'язку з цим³.

З огляду цього, цікавим є процес доктринального пошуку, предметом якого виступає громадський контроль у сфері виконання покарань України,

¹ Основные направления реформы уголовно-исполнительной системы в Украинской ССР

² Там само.

³ Колб О. Г., Махніцький О. І. Зміст громадського контролю у сфері виконання покарань України. Вісник Пенітенціарної асоціації України. 2019. № 3(9). С. 223-230.

враховуючи всю складність і взаємообумовленість зазначеної суспільної діяльності у системі залежностей і протиріч об'єктивного, включаючи правового, характеру, що її супроводжують, а також політичні, економічні, фінансові та інші життєво важливі елементи державного устрою, рівень демократії, гласності та верховенства права, які склались на певному історичному відрізку функціонування даного соціуму та його інституцій.

Важливим у цьому контексті є й той факт, що потреба в адаптації вітчизняного законодавства до норм Європейського Союзу (ЄС) та до кращих світових стандартів, що стосуються забезпечення прав і свобод людини та громадянина, особливо в умовах ізоляції окремих із них від суспільства, детермінована сучасною правовою та соціально-політичною ситуацією, яка склалась в нашій державі за останні роки (з часу, зокрема, революції Гідності у 2014 році).

Додатковим аргументом з цього приводу виступають ті завдання, які визначені у сучасних державних програмах, спрямованих на удосконалення процесу виконання – відбування кримінальних покарань, одним із невід'ємних елементів якого й виступає громадський контроль за дотриманням прав засуджених, правові засади якого визначені у кримінально-виконавчому законодавстві України.

Враховуючи зазначене та виходячи з того, що на сьогодні даний вид соціального моніторингу не сприяє в повній мірі реалізації визначених у законі (ст. 1 Кримінально-виконавчого кодексу (КВК) України) завдань кримінально-виконавчої діяльності, що виражається у кількісно-якісних показниках, які стосуються її змісту (рості рівня пенітенціарної злочинності, збільшення випадків нелюдського чи такого, що принижує гідність поводження із засудженими; зростанні кількості самогубств, травматизму та інших надзвичайних пригод у сфері виконання покарань¹), можна констатувати, що обрана тема даної наукової розробки є актуальною та такою, яка має теоретичне і практичне значення.

Як свідчать результати вивчення доктринальних джерел, сучасні теоретико-прикладні засади з питань державної політики у сфері виконання покарань України, суб'єктом якої виступає й громадськість, сформулював Г. О. Радов, називаючи її пенітенціарною політикою та визначивши у зв'язку з цим головні її пріоритети, чільне місце серед яких має займати діяльність щодо забезпечення всебічного контролю за дотриманням чинного законодавства, парламентських і урядових рішень з боку у тому числі й об'єднань громадян².

¹ Колб О. Г., Копотун І. М., Джу́жа О. М., Пасічник Д. С. Запобігання надзвичайним подіям кримінально-правового характеру у кримінально-виконавчих установах в Україні. Znanstvena Misel:Global Science Center LP, 2020 №47-2(47)/ С. 8-14.

² Радов Г. О. Першочергові проблеми пенітенціарної політики України на сучасному етапі. Проблеми пенітенціарної теорії і практики. 1996. № 1. С. 12-16.

Для реалізації цієї наукової ідеї (проекту програми, концепції тощо) Г. О. Радов розробив проект доктринальної моделі Закону «Про пенітенціарну систему України»¹. При цьому в даному Проекті він чітко обґрунтував як роль і місце громадськості та її інститутів у правовому механізмі пенітенціарної діяльності, так і їх права (ст. ст. 14, 15) Доктринальної моделі).

Проте ні Г. О. Радов та його послідовники, ні в подальшому І. Г. Богатирьов (як автор аналогічного Проекту²) та його прихильники так і не сформулювали відповідних теоретико-правових механізмів та гарантій, які б регулювали питання здійснення громадського контролю за процесом виконання – відбування кримінальних покарань звівши, в основному, свої пропозиції щодо удосконалення змісту участі громадськості у виправленні та ресоціалізації засуджених.

По такому ж шляху, як показали результати даного дослідження, пішли й інші науковці кримінально-виконавчого профілю (А. Х. Степанюк, В. М. Трубников, Т. А. Денисова та ін.)³.

Отже, у кримінально-виконавчому законодавстві України й досі мають місця ті підходи, що були сформовані у часи СРСР (повне ігнорування прав засуджених, репресивна дисциплінарна та інша юридична реакція на їх правопорушення, недопущення під будь-якими приводами моніторингу з боку громадськості тощо), які детермінують відсутність належних правових механізмів і гарантій з питань здійснення громадського контролю у сфері виконання покарань вже незалежної тепер України.

І це можна віднести до ще одних особливостей функціонування громадських об'єднань та їх представників у системі кримінально-виконавчих правовідносин сьогодення.

Показовим у цьому сенсі можна назвати той історичний період (1999-2010 р. р.), коли центральним органом виконавчої влади, який реалізовував державну політику у сфері виконання покарань, був Державний департамент України з питань виконання покарань (ДДУПВП)⁴. Саме у зазначеному історичному проміжку набули конфіденційного характеру (публікувались з приміткою «для службового користування») ті інформаційні бюлетені ДДУПВП

¹ Радов Г. О. Роль та місце пенітенціарної системи в структурі державного управління України. Доктринальна модель Закону «Про пенітенціарну систему України». Проблеми пенітенціарної теорії і практики. 1997. № 1(2). С. 5-52.

² Богатирьов І. Г. Доктринальна модель побудови пенітенціарної системи України нового типу : інноваційний проект. Київ : ДПТС України; Ін-т крим.-викон. служби України, 2014. 56 с.

³ Довідник про автореферати виконаних в Україні за 1991-2008 роки дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата юридичних наук / укл. В. К. Гришук, Б. О. Кириш, О. Ф. Пасека. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2009. 472 с.

⁴ Батиргареева В. С., Бабенко А. М. Вплив установ виконання покарань і попереднього ув'язнення на криміногенну ситуацію в Україні. Право України. 2020. С. 164-183.

з питань оперативно-службової та виробничої діяльності, які були відкриті для громадськості в умовах функціонування органів та установ виконання покарань у системі МВС України¹, тобто були одним із елементів, на підставі якого здійснювався суспільний моніторинг сфери виконання покарань.

І, це при тому, що у досліджуваному періоді було прийнято низку законодавчих актів, які зобов'язували державу та її уповноважені органи (зокрема, ДДУПВП) створити відповідні правові умови та гарантії здійснення громадського контролю у даній галузі суспільної діяльності, а саме:

а) закріплення у назві статті 25 КВК та у її частині 2 правових засад такого виду моніторингу;

б) прийняття у 2005 році Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», пріоритетним у якому був закріплений принцип відкритості для демократичного контролю;

в) прийняття у 2004 році Закону України «Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу»²;

г) прийняття у 2006 році Закону України «Про виконання рішень та використання в Україні практики Європейського Суду з прав людини»; ін.

Якщо у цілому дати правову оцінку такої «колізійної» ситуації, що склалась у змісті кримінально-виконавчої діяльності України, то можна взяти за основу висновки деяких вчених, до якого вони дійшли з цього приводу: громадський контроль існує не стільки тоді, коли представники громадськості мають доступ до закритих установ виконання покарань, а також і тоді, коли вони мають можливість, як громадськість, ознайомитись з умовами тримання й іншими аспектами діяльності таких установ, оскільки тоді, коли ті відомості, які вони отримують, стають відомі широкому загалу суспільства³.

Проте варто також констатувати, що досі, як, власне, і в попередні роки (1991-2003 р. р. та 2004-2021 р. р.) однією із суттєвих прогалин і, одночасно, професійних «вад», які допускаються в ході здійснення громадського контролю за процесом виконання – відбування покарань, є відсутність, а, подекуди, ігнорування його суб'єктами науково обґрунтованих та адаптивних (перевіраних) на практиці методологій проведення будь-якого моніторингу⁴. Як

¹ Оперативно-службова і виробничо-господарська діяльність органів і установ виконання покарань України у 1998 році : інформ. бюлетень. Київ : ДДУПВП, 1999. № 2. 83 с.

² Колб О. Г. Про деякі концептуальні засади виконання покарання у виді позбавлення волі. Вісник Пенітенціарної асоціації України. 2021. № 1(15). С. 157-159.

³ Яковець І. С. Проблеми співпраці Департаменту та спостережних комісій. Проблеми забезпечення прав засуджених у кримінально-виконавчій системі України / за заг. ред. Є. Ю. Захарова. Харків : Права людини, 2009. 368 с.

⁴ Наливайко Л. Р., Грицай І. О. Адміністративно-правові основи регулювання діяльності неурядових правозахисних організацій : монографія. Київ: «Хай-Тек Прес», 2013. 272 с.

результат: такі перевірки зводяться, як правило, до констатації та опису офіційно оприлюднених на державному рівні юридично значущих фактів, а не до відповідного реагування на них, як це передбачено чинним кримінально-процесуальним законодавством України (зокрема, шляхом внесення відомостей про вчинене кримінальне правопорушення у Єдиний реєстр досудових розслідувань (ст. 214 КПК)).

І це можна віднести до ще однієї з детермінант, які негативно впливають на рівень та ефективність громадського контролю, що здійснюється у сфері виконання покарань України, та має спрощений предмет, який охоплює не весь процес виконання – відбування покарань, а лише його незначний аспект, а саме – дотримання прав засуджених у ході відбування кримінальних покарань (а, саме це витікає із назви та змісту ст. 25 КВК), залишаючи поза межами цього моніторингу і процес виконання цих покарань, і законні інтереси осіб, які відбувають покарання (ст. 7 КВК), і форми здійснення такого виду суспільної діяльності, і інші змістовні складові кримінально-виконавчих правовідносин, що виникають у зв'язку з цим.

І, знову ж таки, і в Статуті ООН, і в Статуті Ради Європи, і в інших міжнародних договорах, згоду на які надала верховна Рада України, основоположними принципами міжнародного права закріплені ті, що визнають права людини і громадянина найвищою соціальною цінністю та передбачають необхідність здійснення демократичного цивільного контролю за їх дотриманням усіма державами – учасниками таких неурядових громадських об'єднань¹.

У той самий час, ватро зазначити, що Україна досі досить безвідповідально відноситься до виконання як своїх міжнародно-правових зобов'язань, так і до реалізації на практиці національних превентивних правових механізмів з означеної проблематики. Зокрема, без будь-яких обґрунтувань і пояснень у 2015 році в нашій державі був відмінений спеціальний Закон «Про демократичний контроль» який тільки в окремих деталях відображений при прийнятті Закону України «Про Національну поліцію» та «Про Національну безпеку», але залишив осторонь сферу виконання покарань.

І це теж можна віднести до тих детермінант, які вкрай негативно впливають на ефективність громадського контролю у сфері виконання покарань.

Результати проведеного аналізу законодавчих актів, які регулюють порядок і умови здійснення суспільного моніторингу за процесом виконання – відбування покарань, дають підстави стверджувати, що без усунення,

¹ Наливайко Л. Р., Грицай І. О. Адміністративно-правові основи регулювання діяльності неурядових правозахисних організацій : монографія. Київ: «Хай-Тек Прес», 2013. 272 с.

нейтралізації, блокування тощо детермінант, які негативно впливають на стан даного виду суспільної діяльності, об'єктивно ускладнена можливість підвищення ефективності громадського контролю та удосконалення правових засад його здійснення у сучасних умовах реформування Державної кримінально-виконавчої служби України.

2.3. Особливості реалізації можливостей громадськості у воєнний час

Як показує практика, більше 8-ми років, з часу військової агресії Російської Федерації (РФ) в Україні, в нашій державі досить ефективно, продуктивно та предметно вирішують різноманітні проблеми, що виникають в осіб, які приймають участь у відповідних військових формуваннях, та у потерпілих від військових дій, волонтерські організації вітчизняного та зарубіжного походження¹. При цьому зазначена суспільна діяльність суттєво активізувалась з 24 лютого 2022 року, у зв'язку з неоголошеною війною РФ для України, та яка триває у сьогоденні.

Без сумніву, основним покликанням суб'єктів, які здійснюють вказану гуманітарну місію як в нашій державі, так і в цілому в світі, є надання різнобічної та змістовної допомоги у життєзабезпеченні тих чи інших її споживачів (військовослужбовців, тимчасово переселених осіб, потерпілих від військової агресії, які проживають на окупованих або звільнених територіях України, т. ін.)² – саме таким чином реалізується на практиці принцип гуманізму – один із пріоритетних у міжнародному праві та забезпечується у певній мірі відповідний рівень воєнної безпеки у світлі сучасних викликів і загроз³.

У той самий час, як свідчать деякі результати вивчення волонтерської діяльності в Україні, у її змісті чітко прослідковуються окремі суспільно небезпечні ознаки, які можуть бути кваліфіковані як кримінальні правопорушення⁴, а, отже, мають стати об'єктами кримінологічного запобігання⁵.

¹ Карчевський М. В. Перспективи правового регулювання в контексті розвитку технологій трансгуманізму. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренко. 2019. № 1. С. 115-127.

² Kolb, A. G., Hrushko, M., Teteriatnyk, H., Chepik-Trehubenko, O., & Kotliar, O. (2021). Peculiarities of Realization of the International Mechanism for the Protection of the Rights of Victims of Armed Conflict in the East of Ukraine. Cuestiones Políticas, 39(71), 334-349. URL: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3971.17>

³ Луценко Ю. В. Поняття та зміст воєнної безпеки України у світлі сучасних викликів та загроз. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2018. Вип. 137. С. 33-47

⁴ Ус О. В. Алгоритми кваліфікації в кримінальному праві. Прикарпатський юридичний вісник. 2021. № 2(37). С. 91-95

⁵ Головкін Б. М. Теперішнє і майбутнє кримінології. Проблеми законності. 2020. Вип. 149. С. 168-184.

Вивчення наукової літератури показало, що досить активно та предметно означенню проблематикою займаються такі науковці, як: В. С. Батиргереева, А. А. Вознюк, Б. М. Головін, О. О. Дудоров, О. М. Джу́жа, М. В. Карчевський, О. О. Кваша, Ю. В. Луценко, С. Л. Мозоль, Є. О. Письменний, М. В. Шепітько та ін.

Поряд з цим, питання щодо запобігання кримінальним правопорушенням у сфері волонтерської діяльності досі на доктринальному рівні досліджені не в повній мірі, що не дозволяє ефективно впливати на практиці на детермінанти, які обумовлюють вчинення цих суспільно небезпечних діянь.

Досягнення мети і реалізація завдань даного наукового дослідження передбачає здійснення аналізу різноманітних джерел, що стосуються сучасної практики протиправної поведінки у сфері волонтерської діяльності.

Мова, зокрема, ведеться про численні факти нецільового (у сенсі об'єктів гуманітарної допомоги) та протиправного використання шляхом шахрайства волонтерських ресурсів, отриманих від громадян України та міжнародних неурядових організацій і фондів, окремими членами волонтерських формувань, та перстениками органів державної влади або органів місцевого самоврядування.

Зазначена так звана «волонтерська діяльність» не тільки є аморальною по своїй суті та такою, що суттєвим чином підриває авторитет даного суспільного руху, але й підвищує рівень воєнної загрози в Україні, позаяк вказана протиправна поведінка «псевдо-волонтерів» використовується країною-агресором (у даному випадку – РФ) у пропагандистських джерелах та при оправданні свого вторгнення в нашу державу через необхідність «принесення» для українців «культури особливої нації» («руського миру»).

Показовим у цьому сенсі є наступні сучасні прояви «псевдо-волонтерства», які мали місце у березні-квітні 2020 року на території Волині. Так, за участь у шахрайських схемах, пов'язаних з волонтерською діяльністю, був звільнений один із заступників голови обласної державної адміністрації¹.

У свою чергу, за незаконний продаж бронежилетів та касок, отриманих від закордонних волонтерів, працівниками СБУ був затриманий працівник Підгайцівської сільської ради Волинської області (загальна вартість протиправної продукції «псевдо-волонтера» при цьому склала 18 тис. доларів США)².

Цікавим та таким, що є абсолютно аморальним по суті досліджуваної у цій роботі проблематики, й такий факт. Так, у березні 2022 року на Волинь під

¹ Звільнили заступника голови Волинської ОДА. Волинські новини. 2022. 4 квіт. . URL: vw.volynnews.com

² На Волині затримали посадовця сільради, який незаконно продавав бронежилети та каски. Волинські новини. 2022. 15 квіт. URL: vw.volynnews.com

виглядом гуманітарної допомоги пригнали броньований «Ауді» 2009 року вартістю 50 тис. доларів США для приватного підприємця добровільного формування «Струмівка»¹.

Судячи з інформації, яка оприлюднена у друкованих і електронних засобах масової інформації, включаючи мережу Інтернет, аналогічні протиправні діяння мають місце й в інших регіонах України. з огляду цього, як видається, варто на вказану проблему поглянути як з точки зору їх кримінально-правової кваліфікації², так і запобіжної діяльності³.

Проте, як показує практика досудового слідства, вирішити дане питання існуючими у Кримінальному кодексі (КК) України засобами досить складно⁴.

Сутність цієї проблеми полягає у наступному.

Згідно положень чинного КК, за вчинення шахрайських та тому подібних кримінально карних діянь передбачена відповідальність у таких його нормах:

- а) ст. 190 «Шахрайство»;
- б) ст. 192 «Привласнення, розтрата майна або заволодіння шляхом зловживання службовим становищем»;
- в) ст. 192 «Заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживань довірою»;
- г) ст. 193 «Незаконне привласнення особою знайденого або чужого майна, що випадково опинилось у неї»;
- д) ст. 206-2 «Протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації»;
- е) ст. 212 «Ухилення від сплати податків, зборів, (обов'язкових) платежів»;
- ж) ст. 212-1 «Ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»;
- з) інші статті КК.

Проте, застосувати вказані та інші норми КК у тих випадках, мова про які велась у цій роботі вище, на сьогодні практично неможливо. І ось чому.

Як це витікає із змісту ч. 1 ст. 2 КК підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить

¹ Броньовану АУДІ за 50\$ тисяч пригнали на Волинь під виглядом гум допомоги. Волинські новини. 2022. 3 квіт. URL: vw.volynnews.com.

² Ус О. В. Алгоритми кваліфікації в кримінальному праві. Прикарпатський юридичний вісник. 2021. № 2(37). С. 91-95.

³ Вознюк А. А. Концептуальні засади запобігання суспільно небезпечним діянням. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2016. № 2(99)

⁴ Оболенцев В. Ф. Держава Україна як система: системний підхід до запобігання корупції. Проблеми законності. 2017. Вип. 138. С. 161–168

діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого цим Кодексом.

У той самий час, якщо виходити з вимог формальної логіки та буквально із змісту існуючої на сьогодні волонтерської діяльності, то таких підстав у діяннях членів таких організацій (крім, звичайно, випадків крадіжок та інших тому подібних суспільно небезпечних діянь, що визначені як карані у КК) немає. А застосовувати при цьому аналогію закону КК України (ч. 4 ст. 3) забороняє.

У першу чергу це стосується об'єкта кримінального правопорушення, а саме: власник майна, яке він передає волонтеру (або такій організації), добровільно відмовляється на право власності.

У свою чергу, ні волонтер або організація, законні інтереси якої він представляє, а в подальшому – фізична (потерпілий) чи юридична особа (військова частина тощо) таке право не набуває у силу відсутності чіткої організації бухгалтерського обліку з цих питань та звітності про обіг отриманого від власника майна¹.

Так, на жаль, сформована практика волонтерської діяльності, яка не передбачає здійснення всіх передбачених Законом «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність» процедур² – а, це, у свою чергу, виступає однією з детермінант, яка обумовлює вчинення різноманітних протиправних діянь у зазначеній сфері суспільних відносин³.

Поряд з цим, враховуючи велику суспільну небезпеку вказаних вище правопорушень, а також різноманітність їх протиправних проявів, логічно було б КК України доповнити ст. 193-1 «Незаконне привласнення майна волонтерів» та викласти її у наступній редакції:

«1. Незаконне привласнення майна, отриманого від волонтерів та їх організацій, особою, яка є членом волонтерської організації, що зареєстрована в установленому законом порядку, –

карається позбавленням волі на строк від двох до п'яти років із конфіскацією майна.

2. Ті ж дії, що вчинені повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або у великих розмірах, –

караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років із конфіскацією майна.

3. Ті ж дії, що вчинені в особливо великих розмірах, –

¹ Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16 липня 1999 року № 996-XIV. Відомості Верховної Ради України. 1999. № 40. Ст. 365.

² Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні.

³ Головкін Б. М. Про детермінацію злочинності. Часопис Київського університету права. 2020. № 1. С. 274-280.

караються позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років із конфіскацією майна».

Проте, варто у зв'язку з цим зауважити, що такий законодавчий підхід буде можливим лише у випадку внесення відповідних змін у Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», зокрема шляхом доповнення ст. 2 «Сфера дії Закону» частиною 4 такого змісту:

«Дія зазначеного Закону поширюється також на фізичних і юридичних осіб, які займаються на законних підставах волонтерською або іншою благодійною діяльністю».

Звичайно, що запропонований у даній науковій статті підхід є не безспірним. У той самий час, цілком очевидним з цього приводу є й інший висновок: маючи злочинність є динамічною системою, яка постійно видозмінюється¹, а, отже, суспільство і держава зобов'язані своєчасно та ефективно реагувати на її прояви у будь-яких формах, у тому числі й шляхом застосування відповідних запобіжних заходів, особливо в умовах формування та реалізації сучасної воєнної політики України².

Виходячи з отриманих результатів дослідження, варто звернути також увагу й на ще один аспект запобіжної діяльності, пов'язаної з волонтерством, а саме – на службову діяльність органів прокуратури та слідчих, що стосується протиправної поведінки членів волонтерських організацій. Зокрема, нерідко як перші, так і другі не надають належної правової оцінки та не кваліфікують зазначені суспільно небезпечні діяння як кримінальні правопорушення, посилаючись на відсутність об'єкта злочину – права власності, створюючи таким чином юридично-психологічні передумови для вчинення цими категоріями суб'єктів кримінальних правопорушень проти правосуддя³.

Без сумніву, що така практика є соціально шкідливою та такою, що викликає недовіру до правоохоронних органів з боку населення, а також соціальну напругу в умовах воєнного стану, яка, у свою чергу, створює додаткові джерела посягань на воєнну безпеку в Україні⁴.

Вихід у ситуації, що склалась у зазначеній ситуації, можна знайти шляхом застосування наступних заходів:

¹ Кваша О. О. Значення філософської категорії причинності у кримінально-правових дослідженнях : традиції та сучасність. Правова держава. 2017. Вип. 28. С. 333-340

² Луценко Ю. В. Правові засади формування та реалізації воєнної політики України. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2018. № 4. С. 130-136

³ Шепітько М. В. Юридико-психологічні передумови формування системи протидії злочинам проти правосуддя, які вчиняються слідчим або прокурором. Питання боротьби зі злочинністю. Харків : Право, 2018. Вип. 35. С. 146-155

⁴ Луценко Ю. В. Доктринальні положення кримінально-правової політики держави у сфері забезпечення воєнної безпеки України. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2019. Вип. 138. С. 84-96

1. На доктринальному рівні виведено поняття та дано наукове тлумачення таких кримінально-правових категорій, як «тяжкі» та «інші тяжкі наслідки»¹, які, як видається, мають стати концептуальною основою для прийняття процесуальних рішень прокурором (ст. 36 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України) та слідчим (ст. 40 КПК) по фактах протиправної діяльності у сфері волонтерства, враховуючи велику суспільну небезпеку та виникаючий у зв'язку суспільний резонанс у зв'язку зі виникненням різноманітних правопорушень членами волонтерських організацій та представниками влади і місцевого самоврядування.

2. На нормативно-правовому рівні, враховуючи динаміку сучасних змін і доповнень, внесених у КК України у зв'язку із воєнною агресією РФ, що розпочалась у лютому 2022 року, необхідно більш активно використовувати можливості суб'єктів законодавчої ініціативи (ст. 93 Конституції України) з тим, щоб удосконалити правові засади діяльності волонтерів в нашій державі, а також кримінально-правові заходи запобігання вчиненню правопорушень з участю представників волонтерських організацій та посадових і службових осіб органів державної влади і місцевого самоврядування, особливо в контексті запобігання корупції².

3. На рівні суспільства посилити громадський контроль за організацією і змістом діяльності волонтерських організацій в Україні шляхом, зокрема, здійснення позапланових, раптових та інших тому подібних перевірок силами тих громадських об'єднань, які внесені в Єдиний державний реєстр та наділені відповідними повноваженнями з цих питань³.

Останній підхід можна вважати системним, позаяк результати громадського моніторингу діалектично охоплюють оцінкою не тільки зміст волонтерської, але й інших пов'язаних з нею видів діяльності (наукової, нормотворчої, правоохоронної, т. ін.), що досить важливо з огляду вирішення існуючих у зазначеній сфері суспільних відносин проблем.

Проведений аналіз практики волонтерської діяльності, а також реагування державних органів і громадськості на випадки вчинення членами зазначених організацій та посадовими і службовими особами органів державної влади та місцевого самоврядування протиправних діянь, пов'язаних із незаконним використанням майна, отриманого для забезпечення потерпілих від воєнної агресії РФ проти України та інших категорій населення нашої

¹ Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Кримінально-правове поняття «інші тяжкі наслідки» : проблеми тлумачення та вдосконалення законодавства. Юридичний науковий електронний журнал. 2015. № 1. С. 162-170

² Новіков О. В. Проблеми участі громадськості у запобіганні корупції в Україні. Питання боротьби зі злочинністю. 2019. Вип. 37. С. 58-72

³ Про затвердження Положення про Єдиний реєстр громадських формувань : наказ Міністерства юстиції України від 19.12.2008 № 2226/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

держави (військовослужбовців, тимчасово переселених осіб, т. ін.), дозволяє констатувати, що в наявності складна теоретико-прикладна проблема, що потребує невідкладного вирішення на всіх рівнях (концептуальному, доктринальному, законодавчому, організаційно-розпорядному тощо).

References:

1. Avakov A. B. [2017]. *Lenyn s namy? [Lenin with us?]*. Kharkov : Folyo, 157 s. [in Ukrainian].
2. Batoryhareieva V. S., Babenko A. M. [2020]. *Vplyv ustanov vykonannia pokaran i poperednoho uv'iaznennia na kryminohennu sytuatsiiu v Ukraini. [Influence of penitentiary institutions and pre-trial detention on the criminogenic situation in Ukraine]*. *Pravo Ukrainy*. S. 164-183.
3. Bohatyrov I. H. [2014]. *Doktrynalna model pobudovy penitentsiarnoi systemy Ukrainy novoho typu : innovatsiinyi proekt. [Doctrinal model of building a new type of penitentiary system in Ukraine: an innovative project]*. Kyiv : DPtS Ukrainy; In-t krym.-vykon. sluzhby Ukrainy. 56 s.
4. Boiko I. Y. [2013]. *Kryminalni pokarannia v ukraini (IKh-KhKh st.) [Criminal punishments in Ukraine (IX-XX centuries)]: navch. posibnyk*. Lviv : LNU im. Ivana Franka, 408 s. [in Ukrainian].
5. Bronovanu AUDI za 50\$ tysiach pryhnaly na Volyn pid vyhliadom hum dopomohy. *Volynski novyny*. 2022. 3 kvit. URL: vw.volynnews.com.
6. Chakubash Yu. V. [1998]. *Formuvannia naukovooho pohliadu na tiurmu yak suspilno-derzhavnyi instytut. [Formation of a scientific view of the prison as a public institution]/ Problemy penitentsiarnoi teorii i praktyky. № 1(3). S. 29-40.*
7. Dovidnyk pro avtoreferaty vykonanykh v Ukraini za 1991-2008 roky dysertatsii na zdobuttia naukovooho stupenia doktora i kandydata yurydychnykh nauk [Handbook of abstracts of dissertations for the degree of Doctor and Candidate of Laws made in Ukraine in 1991-2008] / ukl. V. K. Hryshchuk, B. O. Kyrys, O. F. Paseka. Lviv : Lviv. derzh. un-t vnutr. sprav, 2009. 472 s. [in Ukrainian].
8. Dudorov O. O., Movchan R. O. [2015]. *Kryminalno-pravove poniattia «inshi tiazhki naslidky» : problemy tumachennia ta vdoskonalennia zakonodavstva. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. № 1. S. 162-170.*
9. Hel A. P., Semakov H. S., Yakovets I. S. [2008]. *Kryminalno-vykonavche pravo Ukrainy : navch. posibnyk [Criminal-executive law of Ukraine: textbook. Manual]/ za prof. A. Kh. Stepaniuka*. Kyiv : Yurinkom Inter, 624 s. [in Ukrainian].
10. Holovkin B. M. [2020]. *Pro determinatsiiu zlochynnosti. Chasopys Kyivskoho universytetu prava. № 1. S. 274-280.*
11. Holovkin B. M. [2020]. *Teperishnie i maibutnie kryminolohii. Problemy zakonnosti. Vyp. 149. S. 168-184.*
12. Karchevskiy M. V. [2019]. *Perspektyvy pravovoho rehuliuвання v konteksti rozvytku tekhnolohii transhumanizmu. Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenko. № 1. S. 115-127.*

13. Kolb O. H. [2021]. *Pro deiaki kontseptualni zasady vykonannia pokarannia u vydi pozbavleniia voli. [On some conceptual principles of execution of imprisonment]. Visnyk Penitentsiarnoi asotsiatsii Ukrainy. № 1(15). S. 157-159.*
14. Kolb O. H., Kopotun I. M., Dzhuzha O. M., Pasichnyk D. S. [2020]. *Zapobihannia nadzvychainym podiiam kryminalno-pravovoho kharakteru u kryminalno-vykonavchykh ustanovakh v Ukraini. [Prevention of emergencies of criminal law nature in penitentiary institutions in Ukraine]. Znanstvena Misel:Global Science Center LP, №47-2(47)/ C. 8-14.*
15. Kolb O. H., Makhnitskyi O. I. [2019]. *Zmist hromadskoho kontroliu u sferi vykonannia pokaran Ukrainy. [Content of public control in the field of execution of punishments of Ukraine]. Visnyk Penitentsiarnoi asotsiatsii Ukrainy. №3(9). S. 223-230.*
16. Kolb, A. G., Hrushko, M., Teteriatnyk, H., Chepik-Trehubenko, O., & Kotliar, O. (2021). *Peculiarities of Realization of the International Mechanism for the Protection of the Rights of Victims of Armed Conflict in the East of Ukraine. Cuestiones Politicas, 39(71), 334-349. URL: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3971.17>*
17. Kvasha O. O. [2017]. *Znachennia filosofskoi katehorii prychnynosti u kryminalno-pravovykh doslidzhenniakh : tradytsii ta suchasnist. Pravova derzhava. Vyp. 28. S. 333-340.*
18. Lutsenko Yu. V. [2018]. *Poniattia ta zmist voiennoi bezpeky Ukrainy u svitli suchasnykh vyklykiv ta zahroz. Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn. Vyp. 137. S. 33-47.*
19. Lutsenko Yu. V. [2018]. *Pravovi zasady formuvannia ta realizatsii voiennoi polityky Ukrainy. Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 4. S. 130-136.*
20. Lutsenko Yu. V. [2019]. *Doktrynalni polozhennia kryminalno-pravovoi polityky derzhavy u sferi zabezpechennia voiennoi bezpeky Ukrainy. Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn. Vyp. 138. S. 84-96.*
21. *Na Volyni zatrymaly posadovtsia silrady, yakyi nezakonno prodavav bronzehylety ta kasky. Volynski novyny. 2022. 15 kvit. URL: vw.volynnews.com.*
22. Nalyvaiko L. R., Hrytsai I. O. [2013]. *Administratyvno-pravovi osnovy rehuliuвання діяльності неурядових правозахисних організацій [Administrative and legal bases for regulating the activities of non-governmental human rights organizations]: monohrafiia. Kyiv : «Khai-Tek Pres» 272 s.*
23. Novikov O. V. [2019]. *Problemy uchasti hromadskosti u zapobihanni koruptsii v Ukraini. Pytannia borotby zi zlochynnistiu. Vyp. 37. S. 58-72.*
24. Obolentsev V. F. [2017]. *Derzhava Ukraina yak systema: systemnyi pidkhid do zapobihannia koruptsii. Problemy zakonnosti. Vyp. 138. S. 161–168.*
25. *Operatyvno-sluzhbova i vyrobnycho-hospodarska diialnist orhaniv i ustanov vykonannia pokaran Ukrainy u 1998 rotsi : inform. biuleten. Kyiv : DDUPVP, 1999. № 2. 83 s.*
26. *Osnovnye napravleniia reformy uholovno-yspolnytelnoi systemy v Ukraynskoï SSR : utverd. Postanovleniem Kabyneta Mynystrov Ukraynskoï SSR ot 11 yiulia 1991 hoda. № 88. Kyev : HUYN MVD Ukrainy, 1991. 18 s.*
27. *Pro bukhghalterskyi oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini : Zakon Ukrainy vid 16 lypnia 1999 roku № 996-XIV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1999. № 40. St. 365.*

28. *Pro militsiiu : Zakon Ukrainy vid 20 hrudnia 1990 roku № 565-KhII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1991. № 4. St. 20.*
29. *Pro ob'iednannia hromadian : Zakon Ukrainy vid 16 chervnia 1992 roku № 2460-KhII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1992. № 34. St. 504.*
30. *Pro zastosuvannia Konstytutsii Ukrainy pry zdiisnenni pravosuddia : postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 01.11.1996. № 9. Postanovy Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy v kryminalnykh spravakh / uporiad. V. V. Rozhnova, A. S. Syzonenko, L. D. Udalova. Kyiv : PALYVODA A. V., 2011. S. 136-141.*
31. *Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Yedynyi reiestr hromadskykh formuvan : nakaz Ministerstva yustyttsii Ukrainy vid 19.12.2008 № 2226/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.*
32. *Pro zatverdzhennia Vypravno-trudovoho kodeksu Ukrainskoi RSR : Zakon Ukrainskoi RSR vid 23 hrudnia 1970 roku № 3325-07. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainskoi RSR. 1971. № 1. St. 6.*
33. Radov H. O. [1996]. *Pershocherhovi problemy penitentsiarnoi polityky Ukrainy na suchasnomu etapi. [Priority problems of the penitentiary policy of Ukraine at the present stage]. Problemy penitentsiarnoi teorii i praktyky. № 1. S. 12-16.*
34. Radov H. O. [1997]. *Rol ta mistse penitentsiarnoi systemy v strukturi derzhavnoho upravlinnia Ukrainy. Doktrynalna model Zakonu «Pro penitentsiarnu systemu Ukrainy».[The role and place of the penitentiary system in the structure of public administration of Ukraine. Doctrinal model of the Law "On the Penitentiary System of Ukraine"]. Problemy penitentsiarnoi teorii i praktyky. № 1(2). S. 5-52.*
35. Shepitko M. V. [2018]. *Yurydyko-psykholohichni peredumovy formuvannia systemy protydii zlochynam proty pravosuddia, yaki vchyniautsia slidchym abo prokurorom. Pytannia borotby zi zlochynnistiu. Kharkiv : Pravo/ Vyp. 35. S. 146-155.*
36. Us O. V. [2021]. *Alhorytmy kvalifikatsii v kryminalnomu pravi. Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk. № 2(37). S. 91-95.*
37. Vozniuk A. A. [2016]. *Kontseptualni zasady zapobihannia suspilno nebezpechnym diianiam. Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav. № 2(99).*
38. Yakovets I. S. [2009]. *Problemy spivpratsi Departamentu ta sposterezhykh komisii. Problemy zabezpechennia prav zasudzhenykh u kryminalno-vykonavchii systemi Ukrainy [Problems of cooperation between the Department and supervisory commissions. Problems of ensuring the rights of convicts in the penitentiary system of Ukraine] / za zah. red. Ye. Yu. Zakharova. Kharkiv : Prava liudyny. 368 s.*
39. *Zvilnyly zastupnyka holovy Volynskoi ODA. Volynski novyny. 2022. 4 kvit. . URL: vw.volynnews.com.*

РОЗДІЛ III Питання диференціації кримінальної відповідальності

ГРИТЕНКО Оксана Анатоліївна

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
<https://orcid.org/0000-0003-1376-6956>

ПРИМАЧЕНКО Віталій Федорович

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального права та кримінології
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
<https://orcid.org/0000-0002-9907-0820>

3.1. Поняття диференціації кримінальної відповідальності

3.2. Співвідношення диференціації та індивідуалізації кримінальної відповідальності

3.3. Співвідношення диференціації кримінальної відповідальності та криміналізації

Question of differentiation of criminal liability

*Doctor of Law Sciences, Associate Professor O. A. Hrytenko
Professor of the Department of Criminal Law Disciplines,
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*

*Candidate of Law Sciences, Associate Professor V. F. Prymachenko
Head of the Department of Criminal Law and Criminology, Dnipropetrovsk
State University of Internal Affairs*

Вопросы дифференциации уголовной ответственности

*Доктор юридических наук, доцент О. А. Гритенко
профессор кафедры уголовно-правовых дисциплин*

Днепропетровского государственного университета внутренних дел

*Кандидат юридических наук, доцент В. Ф. Примаченко
заведующий кафедрой уголовного права и криминологии*

*Днепропетровского
государственного университета внутренних дел*

Ключові слова: диференціація кримінальної відповідальності, диференціація заходів кримінально-правового впливу, диференціація виконання та відбування покарань, кримінальна (кримінально-правова) політика,

індивідуалізація кримінальної відповідальності, методи кримінально-правової політики, нормотворення, правозастосування, криміналізація, пеналізація.

Keywords: differentiation of criminal liability, differentiation of the measures of criminal and legal impact, differentiation of execution of punishment and service of sentence, criminal (criminal and legal) policy, *individualization of criminal liability*, *methods of criminal and legal policy*, *rulemaking*, *legal enforcement*, criminalization, penalization.

Ключевые слова: дифференциация уголовной ответственности, дифференциация мер уголовно-правового воздействия, дифференциация исполнения и отбывания наказаний, уголовная (уголовно-правовая) политика, индивидуализация уголовной ответственности, методы уголовно-правовой политики, нормотворчество, правоприменение, криминализация, пенализация.

АНОТАЦІЯ

У розділі розглядаються сучасні наукові позиції щодо розуміння поняття та змісту диференціації кримінальної відповідальності, здійснюється їх систематизація, аналізується понятійний апарат і напрямки вдосконалення, пропонується авторське визначення досліджуваного феномену.

Визначено, що диференціація кримінальної відповідальності – це напрям, принцип, завдання, мета та метод кримінальної політики, які реалізуються та застосовуються в процесі законотворчої діяльності по формуванню кримінального законодавства, результатом чого є утворення та закріплення нормативних моделей розподілу кримінальної відповідальності в залежності від ступеня і характеру суспільної небезпечності кримінального правопорушення, особи винного та інших об'єктивних і суб'єктивних обставин.

Досліджуються питання співвідношення диференціації та індивідуалізації кримінальної відповідальності у контексті сучасних наукових досліджень. Встановлено їх спільні та відмінні ознаки.

Констатується, що спільна основна мета диференціації та індивідуалізації кримінальної відповідальності полягає в тому, щоб на підставі типових ознак певного виду кримінальних правопорушень та індивідуальних особливостей конкретної особи і специфіки вчинення суспільно небезпечного діяння досягти максимального ефекту, тобто відновлення соціальної справедливості, та здійснити загальну і спеціальну превенцію.

Визначено співвідношення диференціації кримінальної відповідальності та криміналізації. Встановлено у чому полягає їх спільність та виокремлено ознаки розмежування.

SUMMARY

The section deals with modern scientific positions on understanding the concept and content of the differentiation of criminal liability, their systematization is carried out, the conceptual apparatus and directions for improvement are analyzed, and the author's definition of the phenomenon under study is proposed.

It is determined that the differentiation of criminal responsibility is the direction, principle, tasks, goals and methods of criminal policy that are implemented and applied in the process of legislative activity on the formation of criminal legislation, resulting in the formation and consolidation of normative models for the distribution of criminal responsibility depending on the degree and nature public danger of a criminal offense, the identity of the perpetrator and other objective and subjective circumstances.

The issues of correlation between differentiation and individualization of criminal liability are studied in the context of modern scientific research. Their common and distinctive features are established. It is stated that the general main goal of differentiation and individualization of criminal responsibility is to achieve the maximum effect, that is, the resumption of social justice, on the basis of the typical features of a certain type of criminal offense and the individual characteristics of a particular person and the specifics of committing a socially dangerous act.

The ratio of differentiation of criminal responsibility and criminalization is determined. It has been established what their commonality is and the signs of differentiation are highlighted.

АННОТАЦИЯ

В разделе рассматриваются современные научные позиции по пониманию понятия и содержания дифференциации уголовной ответственности, осуществляется их систематизация, анализируется понятийный аппарат и направления усовершенствования, предлагается авторское определение изучаемого феномена.

Определено, что дифференциация уголовной ответственности – это направление, принцип, задачи, цели и методы уголовной политики, которые реализуются и применяются в процессе законотворческой деятельности по формированию уголовного законодательства, результатом чего является образование и закрепление нормативных моделей распределения уголовной ответственности в зависимости от степени и характера общественной опасности уголовного правонарушения, личности виновного и других объективных и субъективных обстоятельств.

Исследуются вопросы соотношения дифференциации и индивидуализации уголовной ответственности в контексте современных научных исследований. Установлены их общие и отличительные признаки. Констатируется, что общая основная цель дифференциации и индивидуализации уголовной ответственности состоит в том, чтобы на основании типичных признаков определенного вида уголовных правонарушений и индивидуальных особенностей конкретного лица и специфики совершения общественно опасного деяния достичь максимального эффекта, то есть возобновления социальной справедливости.

Определены соотношение дифференциации уголовной ответственности и криминализации. Установлено, в чем состоит их общность и выделены признаки разграничения.

3.4. Поняття диференціації кримінальної відповідальності

Інтенсивність змін і доповнень Кримінального кодексу України з однієї сторони є явищем очевидно позитивним, але з іншої утворює низку

негативних результатів. На міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності», яка проходила у жовтні 2015 року в м. Харкові, В. Я. Тацій відзначив, що Україна опинилася в ситуації необхідності швидких та вдалих реформ, відповідно до яких є необхідним подальше удосконалення кримінального законодавства. Однак залишається багато питань, що впливають на якість і ефективність цього законодавства. Вирішення ж багатьох проблем знаходиться в площині законотворення і правозастосовної діяльності. Водночас нас не можуть задовольняти випадки ігнорування законодавцем фундаментальних положень кримінального права як галузі права, зокрема взаємозв'язку і співвідношення норм його Загальної і Особливої частин, не дотримання правил законодавчої техніки, не обґрунтоване розширення термінологічного апарату тощо¹. Саме у цій площині знаходяться і положення пов'язані із диференціацією кримінальної відповідальності, оскільки їх ігнорування на законотворчому рівні не лише може, але й вже призвело до певних проблем, зокрема в частині класифікації кримінальних правопорушень.

Постійне утримання на законодавчому рівні балансу між суворістю і м'якістю по відношенню до кримінальної відповідальності за вчинення різних категорій кримінальних правопорушень, а також потреба у встановленні чітких законодавчих меж і при цьому забезпечення свободи вибору у діяльності суб'єктів правозастосування, вимагає поглиблення наукової розробки диференціації кримінальної відповідальності.

Проблематика диференціації кримінальної відповідальності останніми роками викликає в Україні все більший і більший науковий інтерес, що відповідно в тій чи іншій мірі знаходить своє відображення у працях вітчизняних вчених, зокрема таких як: П. П. Андрушко, Н. О. Антонюк, Ю. В. Баулін, В. В. Балабаниць, О. П. Горох, В. К. Гришук, Н. О. Гуторова, О. О. Дудоров, О. О. Кваша, О. О. Книженко, В. Я. Копельський, І. В. Красницький, Ю. Б. Курилюк, О. К. Марін, А. А. Митрофанов, І. І. Митрофанов, А. А. Музика, В. О. Навроцький, Н. А. Орловська, Р. С. Орловський, Л. В. Павлик, М. І. Панов, Є. О. Пилипенко, Є. О. Письменський, Ю. А. Пономаренко, М. С. Пузирьов, П. П. Сердюк, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк та ін. Також слід відзначити, що у вересні 2009 року на базі Львівського державного університету внутрішніх справ пройшов міжнародний симпозіум «Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної

¹ Тацій В. Я. Переднє слово. Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 8-9 жовт. 2015 р. Харків: Право, 2015. С. 5.

відповідальності»¹, що свідчить про актуальність означеної тематики для наукової спільноти України та зарубіжжя.

Досить ґрунтовно диференціація кримінальної відповідальності досліджується за кордоном. Достатньо пригадати роботи О. В. Васильєвського, Я. М. Єрмоловича, Л. Л. Круглікова, Т. О. Леснієвські-Костаревої, Є. В. Рогової, в яких автори розглядають не лише окремі або найбільш актуальні питання вказаного напрямку, а весь комплекс пов'язаних із ним проблем. Результатом цього є створення окремих теорій та вчень про диференціацію кримінальної відповідальності, надання значного поштовху до подальших наукових розробок і вдосконалення законодавства. Українська кримінально-правова наука на даний час не має аналогічних здобутків, що відповідно вказує на необхідність проведення фундаментальних наукових досліджень диференціації кримінальної відповідальності, розроблення вчення про неї.

У вітчизняній кримінально-правовій доктрині «диференціація кримінальної відповідальності» у якості наукової категорії та інших форм її розуміння з'явилася відносно недавно, сформувавшись ще у радянському кримінальному праві. Слід відзначити, що поняття диференціації кримінальної відповідальності було введено вченим В. І. Курляндським у 1975 році. На його думку, сутність диференціації юридичної відповідальності, полягала в тому, щоб класифікувати форми відповідальності в залежності від найбільш типових властивостей, які характеризують в узагальненому вигляді різні групи правопорушень. Відповідальність в кримінальному законодавстві, таким чином диференціювалась на кримінально-правову і некримінально-правову².

Проте, маючи свою певну історію розвитку та вивчення диференціація кримінальної відповідальності на сьогоднішній день залишається феноменом який по-різному визначається і неоднозначно сприймається вченими. Ця проблема обумовлена не лише тим, що диференціація кримінальної відповідальності знаходиться у непростій теоретичній площині її усвідомлення та розуміння, а в першу чергу мабуть тим, що вона розташована у багатовимірній системі відносин і має багатоаспектні теоретичні характеристики. Значно ускладнюються все це і тим, що в українській науці кримінального права немає єдиного підходу щодо розуміння кримінальної (кримінально-правової) політики, в межах якої часто визначається диференціація кримінальної відповідальності, а суттєві доктринальні розбіжності щодо поняття «кримінальна відповідальність», яке по суті є

¹ Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності: міжнар. симпозіум (Львів, 11-12 вересня 2009 р.). Львів: ЛьвДУВС, 2009. 304 с.

² Курляндский В. И. Уголовная политика, дифференциация и индивидуализация уголовной ответственности. Основные направления борьбы с преступностью / под ред. И. М. Гальперина, В. И. Курляндского. М., 1975. С. 78.

базовою категорією в досліджуваному інституті, взагалі формують полярні погляди на всі питання пов'язані безпосередньо із диференціацією кримінальної відповідальності.

Звичайно не можна чекати поки вченими буде вироблено зручні, обмежено альтернативні теорії щодо «проблемних» інститутів кримінального права на основі яких, або за їх допомогою буде значно простіше дослідити диференціацію кримінальної відповідальності. Відштовхуючись від реальної дійсності, з метою визначення власної позиції щодо поняття диференціації кримінальної відповідальності необхідно розглянути основні точки зору дослідників цього явища.

Так, П. П. Андрушко вважає, що диференціація кримінальної відповідальності – це *визначення законодавцем* у нормах Особливої та Загальної частин Кримінального кодексу виду та обсягу обмеження прав, свобод та інтересів особи у вигляді визначення виду основного (основних) та додаткового (додаткових) покарання, їх строку чи розміру, які можуть бути застосовані судом і визначенні ним у обвинувальному вирокі, винесеному щодо особи, визнаної винною у вчиненні злочину¹.

Схожої позиції притримується Н. О. Гуторова відзначаючи, що диференціація кримінальної відповідальності являє собою *визначення законодавцем* меж застосування до особи, яка зазнала державного осуду за вчинення злочину, обмежень її прав і свобод. При цьому, вона відносить диференціацію кримінальної відповідальності до *методів кримінально-правової політики*².

Одним із *принципів кримінально-правової політики* називає диференціацію і індивідуалізацію кримінальної відповідальності й покарання П. Л. Фріс, вбачаючи його суть в тому, що кримінальна репресія не повинна мати зрівняльного характеру, що досягається завдяки здійсненню принципу диференціації. Він означає необхідність на *законодавчому і правозастосовному рівнях розробки й застосування* суворих заходів кримінально-правового впливу до осіб, що скоюють тяжкі злочини, до небезпечних і злісних злочинців, і порівняно м'яких – до осіб, що скоюють злочини невеликої і середньої тяжкості, до ситуативних і випадкових злочинців³.

¹ Андрушко П. П. Поняття та види диференціації кримінальної відповідальності. Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності: міжнар. симпозіум (Львів, 11-12 вересня 2009 р.). Львів: ЛьвДУВС, 2009. С. 24.

² Гуторова Н. О. Диференціація та індивідуалізація кримінальної відповідальності: сучасний стан і перспективи розвитку. Актуальні проблеми кримінальної відповідальності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10-11 жовт. 2013 р. Харків: Право, 2013. С. 74-75.

³ Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. К.: Атіка, 2005. С. 53, 60.

До ряду основних і найбільш важливих галузевих (спеціальних) *принципів кримінального права*, що відбивають його завдання і функції відносить принципи диференціації кримінальної відповідальності та індивідуалізації покарання М. І. Панов. Зокрема він відзначає, що дані принципи лежать в основі структури кримінального законодавства, побудови всієї системи кримінально-правових норм, поділу їх на загальну та Особливу частини, виокремлення простих і кваліфікованих складів злочинів, формулювання санкцій і застосування покарання з урахуванням індивідуальних властивостей злочину й особи злочинця¹.

О. О. Книженко вважає, що диференціацією відповідальності у кримінальному праві можна визначити *процес, здійснюваний законодавцем*, який полягає у розподілі заходів кримінально-правового впливу залежно від певних обставин (типової суспільної небезпечності вчиненого діяння, особи, яка вчинила це діяння) й покликаний досягнути її індивідуалізації, цілей кримінально-правового впливу та реалізувати принципи кримінального права².

Л. В. Павлик пропонує розглядати диференціацію кримінальної відповідальності як *процес і результат діяльності законодавця*, внаслідок яких у кримінальному законі встановлюються різні кримінально-правові наслідки для суб'єкта злочину залежно від наявності певних обставин, які мають кримінально-правове значення та відображають зміну ступеня суспільної небезпеки злочинного посягання³.

З існуванням потенційної кримінальної відповідальності пов'язує поняття диференціації кримінальної відповідальності В. О. Навроцький, визначаючи останню як *здійснювану законодавцем градацію (розчленування) державного примусу у вигляді заходів кримінально-правового впливу*. На його думку, диференціація кримінальної відповідальності, зокрема, може набувати вигляду виділення із загальних – спеціальних кримінально-правових норм, виокремлення привілейованих, кваліфікованих та особливо кваліфікованих складів злочинів, побудови так званих складених складів злочинів, внесення до норм Загальної частини КК змін, які враховуються судом при призначенні

¹ Панов М. І. Принципи кримінального права і їх реалізація у кримінальному правотворенні. Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 8-9 жовт. 2015 р. Харків: Право, 2015. С. 12, 17.

² Книженко О. О. Санкції у кримінальному праві: монографія. Харків: НикаНова, 2011. С. 267.

³ Павлик Л. В. Співвідношення диференціації кримінальної відповідальності з індивідуалізацією, криміналізацією та пеналізацією. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ: Серія юридична. 2011. № 2. С. 323.

винному покарання або при застосуванні до засуджених інших заходів кримінально-правового впливу¹.

Детально проаналізувавши етимологію диференціації відповідальності та виділивши найбільш точні для її позначення поняття Ю. Б. Курилюк пропонує розуміти під диференціацією кримінальної відповідальності *розчленування, розмежування, дроблення останньої законодавцем* залежно від характеру, типового ступеня суспільної небезпечності злочинного діяння, типової суспільної небезпечності особи винного, в результаті чого настають кримінально-правові наслідки, пов'язані з осудом особи, застосуванням до неї різних видів і розмірів покарань, а також інших форм відповідальності. Диференціація кримінальної відповідальності являє собою систему єдиних елементів, що в результаті дробиться на окремі різноякісні частки².

Під іншим кутом розглядає диференціацію кримінальної відповідальності Ю. В. Баулін. Поділяючи кримінальну відповідальність на законодавчо визначену, судом індивідуалізовану та кримінально-виконавчу він обґрунтовано приходить до висновку, що диференціація кримінальної відповідальності – це *прерогатива парламенту (законодавця)*. Тому такій диференціації підлягають два види кримінальної відповідальності: 1) законодавчо визначена в КК України; 2) законодавчо врегульована в Кримінально-виконавчому кодексі України³.

В. К. Гришук відзначає, що диференціація кримінальної відповідальності – це *визначення* раціональних способів, форм реалізації кримінальної відповідальності з метою реалізації принципів кримінального права для забезпечення виправлення осіб, які вчинили злочини, а також запобігання вчиненню нових злочинів цими та іншими особами, що сприяє становленню і зміцненню законності і правопорядку як передумови розбудови суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави в Україні.

Слід відзначити, що вказуючи на диференціацію кримінальної відповідальності як на певну діяльність або процес В. К. Гришук у її загальному понятті не робить конкретної вказівки на те хто її здійснює. Проте, на відміну від попередніх авторів, у ході свого дослідження він не погоджується з тим, що єдиним суб'єктом диференціації кримінальної відповідальності є законодавець –

¹ Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В. О. Навроцького. К.: Юрінком Інтер, 2013. С. 131-132.

² Курилюк Ю. Б. Диференціація кримінальної відповідальності у кримінальному праві. Вісник Асоціації кримінального права України. 2014. № 2 (3). С. 67.

³ Баулін Ю. В. Кримінальна відповідальність, яка підлягає диференціації. Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності: міжнар. симпозіум (Львів, 11-12 вересня 2009 р.). Львів: ЛьвДУВС, 2009. С. 25-26, 31.

Верховна Рада України. Тому пропонує розглядати диференціацію кримінальної відповідальності на двох рівнях: 1) на рівні правотворчості; 2) на рівні правозастосування. У першому випадку суб'єктом такої диференціації він визнає не лише законодавця, а й інших суб'єктів, в залежності від того до яких джерел кримінального права в яких диференціюється кримінальна відповідальність вони відносяться (міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України, рішення Європейського Суду з прав людини, рішення Конституційного Суду України, постанови Пленуму Верховного Суду України, норми інших галузей права). У другому випадку суб'єктом диференціації кримінальної відповідальності В. К. Грищук відзначає суд, який застосовує норму кримінального права¹.

Аналогічної точку зору висловлює і О. О. Дудоров розуміючи під диференціацією кримінальної відповідальності здійснювану як законодавцем, так і правозастосувачем градацію державного примусу у вигляді заходів кримінально-правового впливу, застосовуваних до засуджених порушників кримінально-правових заборон².

Усі вище представлені наукові позиції українських вчених щодо розуміння і відповідно визначення поняття диференціації кримінальної відповідальності базуються на тих чи інших характерних проявах останньої. Які із них є більш точними і пріоритетними кожен автор визначає сам, але у будь-якому разі вони заслуговують на визнання.

У цілому наведені дефініції поняття диференціації кримінальної відповідальності за основними ознаками можна розділити на групи, які визначають це явище як:

1) категорію теоретичної площини, яка виступає визначальною у якості методу, принципу, напрямку;

2) категорію практичної площини, яка відображається певною конкретно діяльністю (процесом) того чи іншого суб'єкта, в основному законодавця щодо кримінальної відповідальності;

3) категорію теоретико-практичної площини, яка об'єднує у собі елементи двох попередніх категорій.

В межах цих груп визначають диференціацію кримінальної відповідальності і зарубіжні вчені. Зокрема, Т. О. Леснієвськи-Костарева

¹ Грищук В. К. Поняття диференціації кримінальної відповідальності. Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності: міжнар. симпозиум (Львів, 11-12 вересня 2009 р.). Львів: ЛьвДУВС, 2009. С. 72, 70-71.

² Дудоров О. О. Проблеми диференціації кримінальної відповідальності за злочинні порушення податкового законодавства. Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності: міжнар. симпозиум (Львів, 11-12 вересня 2009 р.). Львів: ЛьвДУВС, 2009. С. 75.

вважає, що диференціація кримінальної відповідальності – це *градація, поділ, розширування* відповідальності в кримінальному законі, у результаті якої законодавцем установлюються різні кримінально-правові наслідки залежно від типового стану суспільної небезпечності злочину та особи винного¹.

Є. В. Рогова, яка є розробником вчення про диференціацію кримінальної відповідальності, під останньою розуміє *метод кримінально-правової політики*, за допомогою якого *законодавець у кримінальному законі здійснює градацію, розподіл* відповідальності на підставі характеру і типового ступеню суспільної небезпеки злочину та особи винного з метою досягнення балансу між суворістю відповідальності за найбільш тяжкі злочини і м'якістю за найменш тяжкі².

На думку Я. М. Єрмоловича диференціація кримінальної відповідальності представляє собою *процес і результат встановлення* в кримінальному законодавстві положень, які визначають відмінності в характері і об'ємі кримінальної відповідальності в залежності від характеру і ступеню суспільної небезпеки злочину, особи винного та інших об'єктивних й суб'єктивних обставин, з метою забезпечення соціальної справедливості, виправлення засудженого та запобігання вчиненню нових злочинів³.

Як бачимо у якості базового поняття для дефініції терміну «диференціація» науковцями обираються поняття «розподіл», «градація», «розчленування», «розмежування», «дроблення», «поділ», «розширування», «встановлення» що по суті вірно відображають зміст цього слова, яке має іншомовне походження.

У свою чергу предметом диференціації називаються «вид, обсяг, межі обмеження прав, свобод та інтересів особи», «заходи кримінально-правового впливу», «способи, форми реалізації кримінальної відповідальності».

Звичайно диференціація кримінальної відповідальності у прикладному аспекті є цілеспрямованим процесом, який здійснюється у межах законодавчої діяльності щодо формування кримінального законодавства і в результаті чого формуються різні нормативні моделі такої відповідальності у її потенційному аспекті. Проте, цей процес першочергово чимось визначається і переслідує певну мету. У даному контексті мова йде про кримінальну (кримінально-правову) політику в межах якої вбачається і розташована диференціація кримінальної відповідальності, оскільки вона визнавалась і напрямом, і, методом, і принципом, і метою і завданням кримінальної політики.

¹ Лесниевски-Костарева Т. А. Дифференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика. Москва: Норма, 1998. С. 52.

² Рогова Е. В. Учение о дифференциации уголовной ответственности: монография. Москва: Юрлитинформ, 2014. С. 159.

³ Ермолович Я. Н. Дифференциация уголовной ответственности военнослужащих: монография. Москва: Юрлитинформ, 2014. С. 23.

Кримінальна політика, як визначає Н. О. Лопашенко є частиною внутрішньої політики держави, основоположна складова державної політики протидії злочинності, напрямок діяльності держави у сфері охорони найбільш важливих для особи, суспільства і держави благ, законних інтересів і суспільних відносин від злочинних посягань, який полягає у виробленні принципів визначення кола злочинних посягань і законодавчих ознак останніх та формулюванні ідей й принципових положень, форм і методів кримінально-правового впливу на злочинність з метою її зниження та зменшення її негативного впливу на соціальні процеси¹.

Тому дійсно, диференціація кримінальної відповідальності виступає перш за все напрямом і методом кримінальної політики, причому в основному значенні. Крім того, диференціація кримінальної відповідальності по суті виступає принципом кримінальної політики, одним із завдань яке стоїть перед нею, також її метою. Слід визнати диференціацію кримінальної відповідальності й одним із принципів кримінального права.

Для забезпечення реалізації, функціонування усіх цих елементів кримінальної політики, які визначають суть диференціації кримінальної відповідальності, у правовій дійсності потрібен певний процес у межах конкретної діяльності, у даному випадку законодавчої щодо кримінального законодавства. Відповідно суб'єктом диференціації кримінальної відповідальності виступає законодавець. Якщо з'являється інший суб'єкт, наприклад суддя, то звісно зникає диференціація кримінальної відповідальності і починає здійснюватися її індивідуалізація, яка є логічним продовженням диференціації. Причому, чим більшою буде ступінь диференціації кримінальної відповідальності тим менше можливостей для індивідуалізації залишається у правозастосовця, тобто диференціація і індивідуалізація кримінальної відповідальності повинні знаходитись в розумних межах.

Однак, як вірно відзначає Я. М. Єрмолович не слід забувати, що надання широких повноважень правозастосовцю в кримінально-правовій сфері має певний корупціогенний потенціал і при відсутності ефективного механізму контролю нівелює всі цілі, задачі і результати кримінальної політики. Диференціація кримінальної відповідальності покликана визначити чітку грань між крайніми станами – свавіллям правозастосовця з однієї сторони і формалізмом та інертністю кримінального судочинства – з іншої, знайшовши золоту середину у свободі вибору правозастосовця в межах кримінального судочинства².

У загальній теорії права і у кримінально-правовій доктрині цілком закономірно визначається, що диференціація кримінальної відповідальності

¹ Лопашенко Н. А. Уголовная политика. Москва, 2009. С. 25-26.

² Ермолович Я. Н. Дифференциация уголовной ответственности военнослужащих: монография. Москва: Юрлитинформ, 2014. С. 28-29.

входить в систему міжгалузевої диференціації юридичної відповідальності і по суті є її видом. Законодавець першочергово поділяє відповідальність на цивільно-правову, дисциплінарну, адміністративну і кримінальну, а вже потім диференціює кожен із цих видів відповідальності окремо.

На рівні галузевої диференціації в кримінальному законодавстві, перш за все здійснюється диференціація кримінальної відповідальності, але вчені виділяють не лише її. У цьому контексті потрібно вести мову про такі поняття як «диференціація у кримінальному праві» та «диференціація кримінальної відповідальності». З цього приводу, у наукову полеміку вступають із Т. О. Леснієвськи-Костаревою Л. Л. Кругліков та О. В. Васильєвський відзначаючи, що вона у своїх дослідженнях не заперечує наявності у кримінальному законодавстві інших заходів кримінально-правового характеру, але разом з тим стверджує, що останні, зокрема примусові заходи виховного характеру не є диференціацією кримінальної відповідальності, оскільки застосовуються по за межами кримінальної відповідальності і не носять кримінально-репресивного характеру. На думку опонентів Т. О. Леснієвськи-Костаревої, навіть якщо б все було так, не можна заперечувати, що про вказані заходи мова йде саме в кримінальному законі і що ці заходи використовуються взамін кримінальної відповідальності при звільненні від неї (або від покарання) осіб за nereабілітуючими підставами. Але якщо не відносити примусові заходи до змісту кримінальної відповідальності, то необхідно визнати їх іншим видом відповідальності, якому, виходячи із позиції Т. О. Леснієвськи-Костаревої, не повинно бути місця у кримінальному праві. Тому, Л. Л. Кругліков та О. В. Васильєвський підтримують позицію тих юристів, які вважають, що у кримінальному законодавстві інші види відповідальності були, є і будуть¹.

Із цього приводу О. О. Книженко відзначає, що кримінальна відповідальність разом з примусовими заходами виховного або медичного характеру, примусове лікування, звільнення від кримінальної відповідальності з nereабілітуючих підстав є заходами кримінально-правового впливу (характеру), і на сучасному етапі розвитку кримінального законодавства мову слід вести саме про диференціацію заходів кримінально-правового впливу².

У цілому підтримуючи таку позицію, потрібно зазначити, що диференціація заходів кримінально-правового впливу є ширшим поняттям, ніж диференціація кримінальної відповідальності, оскільки включає в себе останню, і по суті є аналогічною диференціації у кримінальному праві. Проте, вбачається, що диференціація заходів кримінально-правового впливу є більш точною

¹ Кругликов Л. Л., Васильевский А. В. Дифференциация ответственности в уголовном праве. Санкт-Петербург: Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. С. 55-56.

² Книженко О. О. Санкції у кримінальному праві: монографія. Харків: НикаНова, 2011. С. 263.

категорією яку доцільно використовувати у науковому та правовому обігу. Також необхідно розуміти що диференціація заходів кримінально-правового впливу та диференціація кримінальної відповідальності не є синонімами, мають різний зміст і не є взаємозамінними.

З огляду на розвиток кримінально-правової теорії щодо диференціації кримінальної відповідальності викликає науковий інтерес і висловлена з цього приводу позиція П. П. Сердюка. Він вважає, що термін «кримінальна відповідальність», як явище в чистому вигляді, більш точно йменувати в кримінальному праві як «засудження». У зв'язку з цим залишати розуміння диференціації кримінальної відповідальності на рівні плюралізму розуміння диференціації кримінальної відповідальності з явною гегемонією «теорії обов'язку», «пенальної теорії» та «концепції цілого та частини» було б очевидно непослідовно. Фактично, має місце диференціація покарання, що ґрунтується на концептах двох останніх теорій. Отже, на його думку, існує необхідність або збереження розуміння диференціації на рівні покарання, або вести мову про диференціацію ступеня негативної оцінки, що впливає на диференціацію покарання¹.

Диференціація кримінальної відповідальності звичайно перш за все ґрунтується на покаранні, тому іноді її називають диференціацією покарання або якщо мова йде про розуміння під диференціацією кримінальної відповідальності всього комплексу заходів кримінально-правового впливу, то до її складу включають диференціацію покарання як різновид останніх. У даному випадку, все залежить від того якої наукової концепції притримуватися. «Засудження» не є усталеною кримінально-правовою категорією, тому говорити про диференціацію засудження вбачається передчасним, хоча представлена позиція безумовно заслуговує на увагу. Дослідження потребує в першу чергу диференціація кримінальної відповідальності, як головна частина диференціації заходів кримінально-правового впливу. Диференціація покарання у даному контексті використовуватися не може. Окремо слід сказати, що із диференціації кримінальної відповідальності виокремлюється диференціація виконання покарань, під якою слід розуміти встановлені кримінально-виконавчим законодавством різні порядок і умови виконання і відбування покарань, що відповідно відрізняється від того, що у кримінальному праві розуміють, як диференціація покарання.

Підводячи підсумок проаналізованим вище положенням, диференціацію кримінальної відповідальності можна визначити як напрям, принцип, завдання, мету та метод кримінальної політики, які реалізуються та застосовуються в процесі законотворчої діяльності по формуванню кримінального

¹ Сердюк П. П. Диференціація кримінальної відповідальності: проблема вибору концепту. Форум права. 2013. № 1. С. 882 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index

законодавства, результатом чого є утворення та закріплення нормативних моделей розподілу кримінальної відповідальності в залежності від ступеня і характеру суспільної небезпечності кримінального правопорушення, особи винного та інших об'єктивних і суб'єктивних обставин.

3.2. Співвідношення диференціації та індивідуалізації кримінальної відповідальності

Диференціація та індивідуалізація кримінальної відповідальності виступають напрямками, принципами, завданнями, цілями та методами кримінально-правової політики в будь-якому цивілізованому суспільстві, яке приділяє необхідну увагу боротьбі зі злочинністю. Проте до сьогодення часу серед вчених і правозастосовників не досягнуто єдності не лише щодо розуміння, що таке диференціація та індивідуалізація кримінальної відповідальності, а й стосовно того, як вони між собою співвідносяться, що між ними спільного та відмінного. Враховуючи той факт, що диференціація та індивідуалізація кримінальної відповідальності не знайшли чіткого відображення і розмежування в чинному кримінальному законодавстві, це питання стає більш складним, а отже, викликає все нові і нові наукові дискусії.

Аспектам співвідношення диференціації та індивідуалізації кримінальної відповідальності присвячена значна кількість наукових праць як в Україні, так і за кордоном. Зокрема, цю проблему у різні роки досліджували: П. П. Андрушко, Ю. В. Баулін, Я. М. Брайнін, О. В. Васильєвський, О. А. Герцензон, В. К. Гришук, Н. О. Гуторова, Я. М. Єрмолович, О. О. Книженко, В. Я. Конопельський, Л. Л. Кругліков, В. І. Курляндський, Т. О. Лєснієвські-Костарева, А. А. Митрофанов, В. О. Навроцький, Л. В. Павлик, М. С. Пузирьов, Є. В. Рогова, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк та ін.

Диференціація кримінальної відповідальності і індивідуалізація кримінальної відповідальності є категоріями суміжними і нерозривно пов'язаними між собою, проте різними. Принаймні такої позиції дотримується більшість сучасних вчених, що, відповідно, вказує на існування протилежних точок зору. Така неоднозначність наукових поглядів має свою історію. У радянському кримінальному праві, дія якого поширювалася і на Україну, кримінальна відповідальність диференціювалася із самого початку утворення відповідного законодавства. Однак до введення в науковий обіг поняття «диференціація кримінальної відповідальності» у тогочасних працях із кримінального права виокремлювалися лише категорії індивідуалізації

кримінальної відповідальності і покарання¹. При цьому під індивідуалізацією розумілося обрання конкретного виду відповідальності, встановлення точного об'єму кожного виду відповідальності, у тому числі і характеру заходів примусу, які застосовувалися, або осуду із врахуванням особливостей правопорушення і даних, які характеризують винну особу. У зв'язку з цим деякі вчені продовжували розглядати новий термін «диференціація кримінальної відповідальності» як ту ж індивідуалізацію або бачили їх як ціле, особливо не розмежовуючи.

Серед вітчизняних науковців на сьогодні превалює підхід щодо однозначного розмежування диференціації та індивідуалізації кримінальної відповідальності. Як відзначає Л. В. Павлик, беззаперечним є той факт, що диференціація та індивідуалізація нерозривно пов'язані між собою, однак між ними є певні відмінності. У літературі висловлюються думки, що ці явища тісно взаємопов'язані і в часі наслідують одне одного, хоча і мають різну правову природу².

Так, Ю. В. Баулін поділяє кримінальну відповідальність на законодавчо визначену, індивідуалізовану судом та кримінально-виконавчу. Законодавець, на його думку, не лише встановлює кримінальну відповідальність, а й диференціює її. З огляду на це диференціація законодавчо визначеної кримінальної відповідальності – це поділ законодавчих обмежень прав і свобод майбутніх злочинців на певні групи залежно від їх виду та міри. Така диференціація як вид певної діяльності законодавця підкоряється певним принципам, має критерії, спрямована на досягнення конкретних цілей, втілюється у певній правовій формі, нарешті, має місце як у Загальній, так і в Особливій частинах Кримінального кодексу.

Переведення нормативних приписів, що містяться у КК (у тому числі й щодо виду і розміру обтяжень прав і свобод злочинців), в індивідуальний правозастосовний акт суду, тобто застосування судом санкції кримінально-правової норми до конкретного (індивідуального) злочинця, має назву індивідуалізації кримінальної відповідальності. Остання бере до уваги той факт, що кожен конкретний злочин чи особа, яка його вчинила, за обставинами вчинення чи за особистими рисами злочинця має свої індивідуальні особливості, а отже, і відповідальність за нього повинна бути максимально конкретизована, індивідуалізована, відповідно до конкретних обставин та зважаючи на особу винного. Як висновок Ю. В. Баулін наголошує, що на цьому рівні правового

¹ Браїнин Я. М. Уголовный закон и его применение. Москва: Юрид. лит., 1967. С. 198-210; Герцензон А. А. Уголовное право и социология (Проблемы социологии уголовного права и уголовной политики). Москва: Юрид. лит., 1970. С. 178-203.

² Павлик Л. В. Співвідношення диференціації кримінальної відповідальності з індивідуалізацією, криміналізацією та пеналізацією. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ: Серія юридична. 2011. № 2. С. 317.

регулювання немає сенсу говорити про диференціацію судом кримінальної відповідальності, тому що не він, а парламент диференціює таку відповідальність. Суд у межах, визначених парламентом у законі, лише індивідуалізує кримінальну відповідальність щодо конкретного злочинця за вчинений ним певний злочин¹.

Натомість Н. О. Гуторова, розглядаючи диференціацію та індивідуалізацію кримінальної відповідальності як методи кримінально-правової політики, вказує, що диференціація кримінальної відповідальності (формальний метод) являє собою здійснений законодавцем її поділ, дозування з урахуванням певного роду обставин, метою якого є створення для суб'єкта правозастосування певного режиму при визначенні міри відповідальності за вчинений злочин. У межах цього режиму здійснюється індивідуалізація кримінальної відповідальності (дискреційний метод), тобто визначення судом, а при помилуванні – Президентом України, рівня кримінальної відповідальності конкретної особи, яка вчинила передбачений законом злочин, що залежно від створеного законодавцем режиму може відбуватися як у межах санкції статті кримінального закону, так і поза такими межами.

Звідси випливає, що диференціація й індивідуалізація кримінальної відповідальності – це два взаємопов'язаних методи кримінально-правової політики, які є залежними один від одного: чим ширшою є диференціація кримінальної відповідальності, тим вужчою буде її індивідуалізація, і навпаки. У такому поєднанні вони являють собою єдине цілісне утворення, яке дозволяє з урахуванням усіх обставин визначити міру кримінальної відповідальності особи, яка вчинила конкретний злочин².

У свою чергу В. О. Навроцький диференціацію та індивідуалізацію кримінальної відповідальності не лише розглядає як різні категорії, а й веде мову про наявність між ними опосередковуючої сполучної ланки – кримінально-правової кваліфікації. На його думку, «відбуваються три етапи:

1) спочатку законодавець диференціює відповідальність – встановлює кілька норм, які передбачають відповідальність за однорідне посягання;

2) на підставі диференційованих норм відбувається кваліфікація скоєного. Без проведення кримінально-правової кваліфікації:

- диференціація кримінальної відповідальності не може бути реалізованою, вона існує лише потенційно як правова можливість;

¹ Баулін Ю. В. Кримінальна відповідальність, яка підлягає диференціації. Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності: Міжнар. симпозіум (Львів, 11-12 вересня 2009 р.). Львів: ЛьвДУВС, 2009. С. 25–30.

² Гуторова Н. О. Диференціація та індивідуалізація кримінальної відповідальності: сучасний стан і перспективи розвитку. Актуальні проблеми кримінальної відповідальності: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 10-11 жовт. 2013 р. Харків: Право, 2013. С. 75.

- не може відбутися індивідуалізація відповідальності, оскільки те, яка саме з багатьох норм підлягає застосуванню, встановлюється через проведення кваліфікації;

3) на основі кваліфікації скоєного за певною статтею Особливої частини КК відбувається індивідуалізація кримінальної відповідальності в межах санкції цієї статті чи через використання інших інститутів Загальної частини КК.

Отже, кримінально-правова кваліфікація є центральним елементом у цій системі, з'єднувальною ланкою між диференціацією відповідальності та її індивідуалізацією»¹.

Зупинимось поглядах ще одного науковця О. О. Книженко, яка вважає, що індивідуалізація відповідальності у кримінальному праві нерозривно пов'язана з диференціацією відповідальності, є похідною від неї. Суб'єктом індивідуалізації застосування заходів кримінально-правового впливу (відповідальності у кримінальному праві) є суд. Суть цього процесу полягає в обранні конкретного заходу кримінально-правового впливу, конкретизації його змісту. Під час індивідуалізації суд, спираючись на передбачені в законі форми реакції держави на вчинене суспільно небезпечне діяння (диференціації заходів кримінально-правового впливу), обирає доцільний захід впливу та конкретизує його зміст. Індивідуалізація, на відміну від диференціації, не є операцією (у логічному значенні цього слова) поділу (ділення), а є підсумком, що ґрунтується на результатах такої градації, обсязі несприятливих кримінально-правових наслідків стосовно конкретної особи, яка вчинила злочин².

На думку А. А. Митрофанова, «диференціація кримінальної відповідальності здійснюється законодавцем у кримінальному законі і полягає в градації, розподілі відповідальності, у результаті чого встановлюються різні кримінально-правові наслідки залежно від типового ступеня суспільної небезпечності злочину та особи винного. Індивідуалізація кримінальної відповідальності і покарання здійснюється на правозастосовному рівні і полягає в тому, що особі, яка вчинила злочин, має бути призначене судом справедливе покарання, тобто відповідатиме характеру і ступеню суспільної небезпечності вчиненого злочину та особі»³.

Диференціацію і індивідуалізацію кримінальної відповідальності й покарання П. Л. Фріс розглядає як дві складові одного принципу кримінально-правової політики, вбачаючи його суть у тому, що кримінальна репресія не

¹ Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посібник. 2-ге вид. Київ: Юрінком Інтер, 2009. С. 290.

² Книженко О. О. Санкції у кримінальному праві: монографія. Харків: НикаНова, 2011. С. 285.

³ Митрофанов А. А. Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація. Одеса: Вид-во Одес. юрид. ін-ту НУВС, 2004. С. 52-53.

повинна мати зрівняльного характеру, що досягається завдяки здійсненню принципу диференціації. Останній, у свою чергу, означає, що на законодавчому і правозастосовному рівнях необхідно розробити й застосовувати суворі заходи кримінально-правового впливу до осіб, що вчиняють тяжкі злочини, небезпечних і злісних злочинців, і порівняно м'які – до осіб, що вчиняють злочини невеликої і середньої тяжкості, до ситуативних і випадкових злочинців. Далі науковець вказує, що на стадії застосування норм кримінального права на перший план виступає вимога індивідуалізації відповідальності і покарання, що вимагає ретельного обліку і оцінки правозастосовувачем характеру і ступеня тяжкості вчиненого злочину, особи злочинця, ситуації, причин і умов, що привели до вчинення злочину, пом'якшуючих і обтяжуючих покарання обставин – усього того, що відповідно до чинного кримінального законодавства під-лягає з'ясуванню для постановлення обґрунтованого рішення про вибір тієї або іншої міри кримінально-правового впливу. У вказаних формах і відбувається індивідуалізація кримінальної відповідальності й покарання, завершуючи собою реалізацію даного принципу¹.

Як бачимо, диференціацію кримінальної відповідальності іноді пов'язують не лише з діяльністю законотворця, а й правозастосовника, що видається не правильним, оскільки негативно впливає не лише на теоретичне розуміння чіткості розмежування диференціації та індивідуалізації кримінальної відповідальності, а й на їх практичне застосування. Диференціація виступає безпосереднім інструментом законодавця у проведенні кримінально-правової політики держави, є принципом його діяльності, індивідуалізація являє собою діяльність іншого суб'єкта – правозастосовника, яка направлена на втілення волі законодавця в межах визначеної ним диференціації кримінальної відповідальності.

У цілому діяльність законодавця і правозастосовника в даному контексті підпорядкована єдиній меті – забезпечити якісну та збалансовану роботу єдиного складного механізму, що елементи якого тісно пов'язані. До того ж ці елементи можна вибудувати в наступний послідовний ряд: *криміналізація – пеналізація – диференціація кримінальної відповідальності – кримінально-правова кваліфікація – індивідуалізація кримінальної відповідальності – диференціація виконання покарань – індивідуалізація виконання покарань*.

Досліджуючи співвідношення диференціації та індивідуалізації кримінальної відповідальності, можемо зробити висновок щодо їх єдності та взаємозв'язку, проте для того, щоб вірно зрозуміти їх природу, необхідно знайти не лише спільні риси, а й критерії розмежування.

¹ Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. Київ: Атіка, 2005. С. 60.

Що стосується схожості, то як вірно зазначила Т. О. Леснієвські-Костарева, диференціація відповідальності у кримінальному законі й надана законом правозастосовнику можливість індивідуалізувати відповідальність – це, можна сказати, дві чаші на терезах кримінально-правової політики. Чим ширша сфера диференціації, чим докладніше регламентував законодавець посилення й пом'якшення відповідальності, тим менша сфера індивідуалізації й свободи правозастосовника діяти на власний розсуд. І навпаки. Мистецтво кримінально-правової політики полягає в тому, щоб гармонізувати і поєднати ці сфери, збалансувати чаші терезів. При цьому варто враховувати, що надмірна диференціація містить у собі небезпеку дріб'язкової опіки судді¹.

Що стосується критеріїв розмежування, то, як видно з вищенаведених наукових позицій вчених, диференціацію й індивідуалізацію кримінальної відповідальності розрізняють за суб'єктом та об'єктом застосування. Диференціація провадиться законодавцем і вона стосується можливих злочинних посягань, індивідуалізація – правозастосовником стосовно конкретних кримінальних правопорушень та конкретних осіб, які їх вчинили.

Підсумовуючи необхідно відзначити наступне. Спільна основна мета диференціації та індивідуалізації кримінальної відповідальності полягає в тому, щоб на підставі типових ознак певного виду кримінальних правопорушень та індивідуальних особливостей конкретної особи і специфіки вчинення суспільно небезпечного діяння досягти максимального ефекту, тобто відновлення соціальної справедливості, та здійснити загальну і спеціальну превенцію.

Порівняння диференціації та індивідуалізації кримінальної відповідальності дозволяє також виокремити наступні особливі ознаки, які їх відрізняють.

Диференціація кримінальної відповідальності:

- 1) є формальним методом кримінально-правової політики;
- 2) суб'єктом її здійснення є законодавчий орган (Верховна Рада України);
- 3) здійснюється шляхом нормотворчості;
- 4) спрямована на потенційні суспільно небезпечні діяння;
- 5) реалізується та закріплюється у законі України про кримінальну відповідальність;
- 6) передбачає обов'язкове врахування типових ознак (наприклад, ступеня та характеру суспільної небезпечності) суспільно небезпечного діяння;
- 7) чим ширша її сфера і деталізація, тим менше простору для індивідуалізації;
- 8) є більш широкою категорією по відношенню до індивідуалізації;

¹ Лесниевски-Костарева Т. А. Дифференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика. 2-е изд, перераб. и доп. Москва: НОРМА, 2000. С. 28.

9) пов'язана із криміналізацією та пеналізацією.

Індивідуалізація кримінальної відповідальності:

1) є дискреційним методом кримінально-правової політики;

2) суб'єктом її здійснення є правозастосовник (суд, Президент України);

3) здійснюється шляхом правозастосування;

4) спрямована на конкретні суспільно небезпечні діяння та конкретних осіб, які їх вчинили;

5) реалізується та закріплюється у відповідному правозастосовному акті;

6) передбачає обов'язкове врахування конкретних ознак суспільно небезпечного діяння і супутніх обставин, а також особливостей винної особи;

7) чим більше для неї простору, тим меша сфера і деталізація диференціації;

8) є вужчою за диференціацію категорією;

9) пов'язана із кримінально-правовою кваліфікацією.

3.3. Співвідношення диференціації кримінальної відповідальності та криміналізації

Кримінально-правова політика будь-якої країни є досить непростим напрямком державної діяльності, оскільки успіх її реалізації залежить не лише від ефективних кроків у реальній площині суспільних викликів, але й від належної науково-теоретичної розробки відповідної проблематики цього напрямку. У даному контексті слід відзначити, що до кола проблем, які потребують свого дослідження у межах доктрини кримінального права, належить така категорія як диференціація кримінальної відповідальності, оскільки саме вона безпосередньо визначає баланс репресивності і лібералізації кримінального законодавства України. Не дивлячись на різне розуміння поняття та змісту диференціації кримінальної відповідальності, вона у будь-якому разі виступає вагомим інструментом здійснення кримінально-правової політики який використовується вітчизняним законодавцем. При цьому слід розуміти, що такий інструмент не єдиний, він функціонує у певній єдності та послідовності з іншими, та має свої етапи застосування. Так, перед тим як проводити диференціацію кримінальної відповідальності стосовно конкретного злочину, необхідно щоб законодавцем відповідна форма суспільно небезпечної поведінки особи була спочатку криміналізована. Тому, вважається необхідним дослідити співвідношення диференціації кримінальної відповідальності саме із криміналізацією.

Питанням співвідношення диференціації кримінальної відповідальності та криміналізації присвячені наукові праці як в Україні, так і за кордоном. Зокрема, цю проблематику досліджували: П. П. Андрушко, Д. О. Балобанова, О. В. Васильєвський, В. К. Гришук, Н. О. Гуторова, Я. М. Єрмолович, О. І. Коробєєв, П. В. Коробов, Т. О. Лєснієвські-Костарева, Н. О. Лопашенко,

А. А. Митрофанов, В. О. Навроцький, Л. В. Павлик, Є. В. Рогова, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк та ін.

Між диференціацією кримінальної відповідальності та криміналізацією існує досить тісний зв'язок, тому важливо визначити та систематизувати точки які є спільними для цих категорій та критерії які їх розмежовують, оскільки у науці кримінального права єдиних поглядів на цю проблему не вироблено.

Базовим поняттям у цій роботі виступає диференціація кримінальної відповідальності і перш за все саме її місце необхідно визначити порівняно із іншими суміжними правовими явищами. Відзначимо, що такими є не лише криміналізація, але це, як видається, потребує додаткових досліджень, оскільки в межах однієї наукової статті розглянути весь їх комплекс не вбачається можливим.

Диференціація кримінальної відповідальності, так само як і криміналізація не є законодавчо визначеними поняттями, тому у теоретичній площині їх наповнюють різним змістом та надають різного значення. Також не всі вчені однозначно ставлять їх в один ряд та надають їм однакової функціональної приналежності. У даному випадку слід відзначити позицію Н. О. Лопашенко, на думку якої, до основних методів кримінально-правової політики слід відносити криміналізацію, декриміналізацію, пеналізацію, депеналізацію, диференціацію і індивідуалізацію кримінальної відповідальності. А схильність деяких авторів пояснювати вказані вище методи один через інший (інші), як наприклад І. М. Антонов, який зазначає, що основними способами реалізації пеналізації є диференціація та індивідуалізація кримінальної відповідальності і покарання, вважає невірними. І пояснює вона це тим, що під традиційним значенням слова «метод», розуміється «спосіб теоретичного дослідження або практичного здійснення чого-небудь». А кримінально-правова політика як раз і здійснюється способами криміналізації, декриміналізації, пеналізації, депеналізації, диференціації та індивідуалізації кримінальної відповідальності. Тому вони і складають її методи, а не зміст, наукову основу і т. п.¹. Підтримує таку точку зору і Н. О. Гуторова зазначаючи, що криміналізація суспільно небезпечних діянь, пеналізація злочинів, а також диференціація та індивідуалізація кримінальної відповідальності належать до методів кримінально-правової політики, за допомогою яких держава здійснює кримінально-правову охорону найважливіших суспільних відносин та запобігання злочинам².

¹ Уголовное право. Общая часть. Преступление: Академический курс: в 10 т. / под. ред. Н. А. Лопашенко. М.: Юрлитинформ, 2016. Т. 3: Уголовная политика. Уголовная ответственность. М., 2016. С. 71-72.

² Гуторова Н. О. Диференціація та індивідуалізація кримінальної відповідальності: сучасний стан і перспективи розвитку. Актуальні проблеми кримінальної відповідальності: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 10-11 жовт. 2013 р. Харків: Право, 2013. С. 74.

Якщо оцінювати диференціацію кримінальної відповідальності та криміналізацію з позиції черговості етапів їх здійснення, то безумовно спочатку відбувається криміналізація. У науці кримінального права існують різні визначення останньої, проте слід акцентувати увагу на тому, що у даному вимірі криміналізація розглядається у першому своєму значенні, а саме як метод кримінально-правової політики, а не щось інше. Як відзначив О. І. Коробєєв терміном «криміналізація» останнім часом (як у публіцистиці, так і в ряді наукових робіт) стали позначати процес експансії (проникнення) злочинності в різні сфери суспільства. І хоча такий дуалізм у розумінні терміну «криміналізація» вносить деякі елементи дисгармонії при використанні даної категорії у науковому обігу, масштаби його вживання у другому значенні настільки великі, що відмовитися від подвійного стандарту при оперуванні цим терміном вже майже неможливо¹. У свою чергу А. А. Митрофанов пише, що таке розуміння поняття криміналізації характерне я правило, для журналістики, публіцистичної літератури та інших публікацій які не носять наукового юридичного характеру².

Натомість В. М. Дрьомін провів дисертаційне дослідження на тему «Інституціональна теорія злочинності та криміналізація суспільства» у якому термін «криміналізація» є одним із ключових та використовується для характеристики проникнення злочинних форм поведінки в різні сфери суспільного життя³.

У даному питанні хочеться підтримати позицію висловлену Ю. А. Пономаренком стосовно того, що якщо йдеться про криміналізацію як напрям здійснення кримінально-правової політики держави, слід особливо підкреслити, що вона не має нічого спільного з «криміналізацією» як зростанням рівня злочинності⁴.

Проте, навіть якщо говорити про криміналізацію в обраному аспекті, бачення на її поняття у науці кримінального права різняться. В основному вчені виокремлюють дві концепції щодо розуміння криміналізації⁵.

¹ Коробєєв А. И. Транспортные преступления. СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. С. 344.

² Митрофанов А. А. Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація. Одеса: Вид-во Одес. юрид. ін-ту НУВС, 2004. С. 44.

³ Дрьомін В. М. Інституціональна теорія злочинності та криміналізація суспільства: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Одеса, 2010. 38 с.

⁴ Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи: монографія / Ю. В. Баулін, М. В. Буромєнський, В. В. Голіна та інш., під заг. ред. Ю. В. Бауліна. К.: ВАІТЕ, 2015. С. 198.

⁵ Павлик Л. В. Співвідношення диференціації кримінальної відповідальності з індивідуалізацією, криміналізацією та пеналізацією. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ: Серія юридична. 2011. № 2. С. 319-320; Орловська Н. А. Деякі питання побудови кримінально-правових санкцій у контексті процесів криміналізації та

1) *Криміналізація у широкому розумінні* – передбачає закріплення у кримінальному законі не лише ознак нового складу злочину (злочинів), й відповідних йому конкретних юридичних форм щодо санкції (санкцій) та інших кримінально-правових наслідків. По суті у цьому випадку в криміналізацію включають також пеналізацію та диференціацію кримінальної відповідальності.

Наприклад, Ю. В. Абакумова називає цю концепцію пуніфікаціоністською та пропонує розуміти у її розрізі під криміналізацією не тільки закріплення в законі ознак нових складів злочинів, а й, передусім, негативні зміни в санкціях норм Особливої частини КК у бік їх підвищення, введення нормативних обмежень на застосування інститутів звільнення від кримінальної відповідальності та покарання, інші нормативні новації, які викликають небажані для суб'єкта кримінально-правові наслідки, погіршують правове становище суб'єкта, посилюючи тим самим кримінальну відповідальність¹.

Прихильники цієї концепції вважають, що якщо йдеться про визнання суспільно небезпечного діяння злочином, то необхідно враховувати всі його ознаки, серед яких найважливіше місце займає така ознака як «караність». Такий підхід дає можливість запровадити нову кримінально-правову норму, не лише з чіткою структурою (наявність диспозиції та санкції), а й дозволяє чітко відмежувати злочин від адміністративного правопорушення. Вузьке розуміння процесу криміналізації призведе до поверхових кримінально-правових досліджень, спрямованих на удосконалення КК України².

2) *Криміналізація у вузькому розумінні* – передбачає закріплення у кримінальному законі лише ознак нового складу злочину (злочинів). Що стосується покарання, то тут відбувається лише констатація того, що за цей злочин (злочини) є караність, а конкретика щодо покарання вирішується вже у ході пеналізації, яка знаходиться поза межами криміналізації.

Послідовники такої (традиційної) концепції щодо розуміння поняття криміналізації розглядають її як «легальне визначення того чи іншого роду дій (бездіяльності) як злочину» або як «оголошення певних суспільно небезпечних діянь злочином», «віднесення їх до числа злочинів», «встановлення законодавцем кримінальної відповідальності за суспільно небезпечне діяння у формі кримінально-правової норми», «визначення в кримінальному законі діяння

пеналізації. Актуальні проблеми держави і права. 2011. Вип. 57. С. 585; Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. К.: Атіка, 2005. С. 247-248.

¹ Абакумова Ю. В. Проблеми криміналізації та декриміналізації суспільно небезпечних діянь в умовах політики у сфері гуманізації кримінального законодавства України. Держава та регіони: Серія: Право. 2014. № 2 (44). С. 74.

² Мірошніченко С., Титаренко О. Підстави та принципи криміналізації суспільно небезпечних діянь. Вісник прокуратури. 2008. № 3. С. 52.

як суспільно небезпечного, винного і караного»¹. Або, наприклад, як процес виявлення суспільно небезпечних форм індивідуальної поведінки, визнання допустимості, можливості й доцільності кримінально-правової протидії їм і фіксації їх у законі як злочинних і кримінально караних².

Звичайно кожна концепція має свої недоліки та переваги і певну аргументацію щодо визнання свого права на існування. Однак, вбачається що традиційний погляд на криміналізацію є більш виправданим і саме до нього варто приєднатися, і ось із яких міркувань.

Сучасна кримінальна політики апелює багатоманітністю складових, які її утворюють, забезпечують, реалізують, проте, всі вони розташовані у різних її площинах та етапах, і по різному визначаються, оскільки у більшості випадків є теоретичними конструкціями, які проявляють себе у різних галузях законодавства та безпосередньо здійснюються у законотворчості і правозастосуванні. Це відповідно створює певну хаотичність, колізійність, а відповідно і складність щодо їх розуміння, що природно призводить до помилок та неефективності кримінальної політики держави загалом. Тому, вважається необхідним конкретизувати у системному взаємозв'язку законодавчу та правозастосовну діяльність у сфері реалізації кримінальної політики держави, шляхом виокремлення всіх її елементів, визначення їх етапності, змісту та характеристик тощо.

У кримінальному праві та законодавстві, на перший погляд, досить чітко вирізняються два основних інститути, по суті фундаменти – кримінальне правопорушення та покарання. Звичайно, вони нерозривно пов'язані між собою, але мають свої особливості та критерії розмежування і це прослідковується як у структурі Кримінального кодексу України (далі – КК України) так і у конструкції кримінально-правових норм. Крім того, український закон про кримінальну відповідальність закріплює достатньо визначені поняття кримінального правопорушення та покарання. Проте, що стосується поняття «кримінальне правопорушення», то тут виникають певні суперечності між його законодавчим та теоретичним розумінням, що й дає підстави формувати розширене бачення криміналізації.

Згідно ч. 1 ст. 11 КК України «Кримінальним правопорушенням є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення». Я бачимо ніякої вказівки на покарання це визначення не містить. Водночас у теорії кримінального права кримінальне правопорушення визначається дещо по-

¹ Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. К.: Атіка, 2005. С. 248.

² Балабанова Д. О. Теорія криміналізації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Одеса, 2007. С. 13.

іншому – як протиправне, винне, суспільно небезпечне і каране діяння, до якого додається ще одна ознака, характерна для поняття кримінального правопорушення, – за його вчинення в КК завжди передбачене покарання. Більшість учених називають це караністю діяння. При цьому підкреслюється, що кримінальний закон, забороняючи певні діяння, передбачає за порушення цих заборон можливість застосування покарання. Тобто всі покарання обов'язкові й можуть застосовуватись за вчинення суспільно небезпечного діяння¹.

Як зазначає Л. М. Демидова визнання певного діяння кримінальним правопорушенням означає законодавче закріплення його конструктивних ознак. Саме вони характеризують це діяння як кримінальне правопорушення. А що стосується покарання, то на її думку, після з'ясування обов'язкових ознак діяння як кримінального правопорушення (криміналізації) починається процес пеналізації як окремої стадії законотворчої діяльності, на якій саме і вирішується питання про покарання. Криміналізація та пеналізація – це дві невід'ємні одна від одної форми законодавчої діяльності, змістом яких є визнання діяння новим видом кримінального правопорушення та призначення покарання за нього².

Тобто, цілком можна погодитися також із науковим підходом, що криміналізація, якщо її розглядати в динаміці, як процес, включає в себе ряд стадій, які у цілому відповідають тим, які проходить норма в процесі законотворчості. Остання стадія процесу криміналізації одночасно є і його результатом. Результат знаходить своє вираження у створенні системи кримінально-правових норм, що фіксують коло злочинного та кримінально караного. Пеналізація є кількісною стороною криміналізації, її показником, мірилом³. Слід уточнити, що пеналізація визначає характер караності кримінального правопорушення і конкретизує покарання за вже криміналізоване діяння.

Формулюючи своє бачення на криміналізацію та пеналізацію вважаю можливим погодитися із Ю. А. Пономаренком у тому, що пеналізація є процесом самостійним, що відрізняється від криміналізації, оскільки, по-перше, має власні підстави і правила здійснення, а по-друге, не кожного разу відбувається одночасно із криміналізацією. Зокрема, тільки при встановленні злочинності певного діяння вперше пеналізація здійснюється одночасно з його

¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко [та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. К.: Юрінком Інтер, 2016. С. 46.

² Демидова Л. М. Проблеми кримінально-правової відповідальності за заподіяння майнової шкоди в Україні (майнова шкода як злочинний наслідок): теорія, закон, практика: монографія. Харків: Право, 2013. С. 163-164.

³ Коробеев А. И. Транспортные преступления. СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. С. 344-345.

криміналізацією (так звана «первинна пеналізація»). Тоді ж, коли змінюється санкція за діяння, яке було і продовжує залишатися злочинним, пеналізація здійснюється на базі вже раніше здійсненої криміналізації (так звана «вторинна пеналізація»)¹. Таким чином, відділяючи між собою криміналізацію та пеналізацію співвідносити диференціацію кримінальної відповідальності необхідно із криміналізацією у традиційному (вузькому) розумінні. При цьому, слід відзначити, що уніфікація (інтеграція) кримінальної відповідальності та декриміналізація, як процеси протилежні диференціації кримінальної відповідальності та криміналізації потребують, окремого дослідження у своєму співвідношенні, оскільки вони є самостійними методами кримінально-правової політики.

Диференціацію кримінальної відповідальності можна визначити як напрям, принцип, завдання, мету, метод кримінальної політики, які реалізуються та застосовуються в процесі законотворчої діяльності по формуванню кримінального законодавства, результатом чого є утворення та закріплення нормативних моделей розподілу кримінальної відповідальності в залежності від ступеня і характеру суспільної небезпечності кримінального правопорушення, особи винного та інших об'єктивних і суб'єктивних обставин².

Тобто, можна говорити, що диференціація кримінальної відповідальності починає проявлятися тоді, коли сформована основна кримінально-правова норма на початковому своєму етапі і починається її подальший розвиток та вдосконалення. Наприклад, виокремлення привілейованих, кваліфікованих, особливо кваліфікованих та спеціальних складів кримінального правопорушення буде диференціацією кримінальної відповідальності, а не криміналізацією, оскільки дане суспільно небезпечне діяння і раніше було злочинним. Звичайно, якщо не йде мова про те що окремі ознаки складу кримінального правопорушення, які закріплюються у законодавстві, не утворюють нові діяння, які є відмінними від основного складу.

У наукових публікаціях відображаються погляди вчених, які допускають розгляд криміналізації, як першої стадії і, умовно різновиду диференціації взагалі, а диференціації кримінальної відповідальності – як методу, принципу, способу криміналізації³. Але з огляду на вище вказане вбачається, що таке

¹ Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи: монографія / Ю. В. Баулін, М. В. Буроменський, В. В. Голіна та інш., під заг. ред. Ю. В. Бауліна. К.: ВАІТЕ, 2015. С. 207.

² Примаченко В. Ф. Диференціація кримінальної відповідальності: поняття та зміст. Вісник Кримінологічної асоціації України. 2016. № 1 (12). С. 114.

³ Андрушко П. П. Поняття та види диференціації кримінальної відповідальності. Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності: міжнар. симпозіум (Львів, 11-12 вересня 2009 р.). Львів: ЛьвДУВС, 2009. С. 21.

твердження є сумнівним. Як відзначає П. В. Коробов коли законодавець здійснює опис основного складу злочину, він визначає підставу відповідальності і тут взагалі важко говорити про будь-яку диференціацію в межах кримінального права. Ця діяльність буде охоплюватися поняттям криміналізації діянь¹.

У підсумку необхідно відзначити, що порівняння диференціації кримінальної відповідальності та криміналізації дозволяє виокремити їх спільні ознаки, а саме:

- 1) вони є методами кримінально-правової політики;
- 2) суб'єктом їх здійснення є законодавчий орган (Верховна Рада України);
- 3) здійснюються шляхом нормотворчості;
- 4) спрямовані на потенційні суспільно небезпечні діяння;
- 5) реалізується та закріплюється у законі України про кримінальну відповідальність;

До ознак, які їх відрізняють слід віднести.

Диференціація кримінальної відповідальності:

- 1) об'єктом її здійснення є кримінальна відповідальність;
- 2) протилежним процесом є уніфікація (інтеграція) кримінальної відповідальності;
- 3) здійснюється у кінці кримінально-правової законотворчості;

Криміналізація:

- 1) об'єктом її здійснення є суспільно небезпечне діяння;
- 2) протилежним процесом є декриміналізація;
- 3) здійснюється на самому початку кримінально-правової законотворчості.

References:

1. Tatsii V. Ya. *Perednie slovo. Problemy nauky kryiminalnogo prava ta yikh vyrishennia u zakonotvorchii ta pravozastosovnii diialnosti: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf.*, 8-9 zhovt. 2015 r. Kharkiv: Pravo, 2015. S. 3-6.
2. *Kryriminalnyi kodeks Ukrainy 2001 r.: problemy zastosuvannia i perspektyvy udoskonalennia. Dyferentsiatsiia kryriminalnoi vidpovidalnosti: mizhnar. sympozium (Lviv, 11-12 veresnia 2009 r.).* Lviv: LvDUVS, 2009. 304 s.
3. Kurliandskyi V. Y. *Uholovnaia polytyka, dyfferentsyatsyia y undyvydualyzatsyia uholovnoi otvetstvennosti. Osnovnye napravleniya borby s prestupnostiu / pod red. Y. M. Halperyna, V. Y. Kurliandskoho.* M., 1975. S. 77-95.

¹ Коробов П. В. Понятие дифференциации уголовной ответственности. Дифференциация формы и содержания в уголовном судопроизводстве: сб. науч. статей. Ярославль: ЯрГУ, 1995. С. 3-4.

4. Andrushko P. P. *Poniattia ta vydy dyferentsiatsii kryiminalnoi vidpovidalnosti. Kryriminalnyi kodeks Ukrainy 2001 r.: problemy zastosuvannia i perspektyvy udoskonalennia. Dyferentsiatsiia kryiminalnoi vidpovidalnosti: mizhnar. sympozium (Lviv, 11-12 veresnia 2009 r.).* Lviv: LvDUVS, 2009. S. 18-25.
5. Hutorova N. O. *Dyferentsiatsiia ta indyvidualizatsiia kryiminalnoi vidpovidalnosti: suchasnyi stan i perspektyvy rozvytku. Aktualni problemy kryiminalnoi vidpovidalnosti: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf., 10-11 zhovt. 2013 r.* Kharkiv: Pravo, 2013. 848 s.
6. Fris P. L. *Kryriminalno-pravova polityka Ukrainskoi derzhavy: teoretychni, istorychni ta pravovi problemy.* K.: Atika, 2005. 332 s.
7. Panov M. I. *Pryntsypy kryiminalnogo prava i yikh realizatsiia u kryriminalnomu pravotvorenni. Problemy nauky kryiminalnogo prava ta yikh vyrishennia u zakonotvorchii ta pravozastosovnii diialnosti: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf., 8-9 zhovt. 2015 r.* Kharkiv: Pravo, 2015. S. 11-18.
8. Knyzhenko O. O. *Sanktsii u kryriminalnomu pravi: monohrafiia.* Kharkiv: NykaNova, 2011. 336 s.
9. Pavlyk L. V. *Spivvidnoshennia dyferentsiatsii kryiminalnoi vidpovidalnosti z indyvidualizatsiieiu, kryiminalizatsiieiu ta penalizatsiieiu. Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav: Seriia yurydychna. 2011. № 2.* S. 316-327.
10. *Ukrainske kryriminalne pravo. Zahalna chastyna: pidruchnyk / za red. V. O. Navrotskoho.* K.: Yurinkom Inter, 2013. 712 s.
11. Kuryliuk Yu. B. *Dyferentsiatsiia kryiminalnoi vidpovidalnosti u kryriminalnomu pravi. Visnyk Asotsiatsii kryiminalnogo prava Ukrainy. 2014. № 2 (3).* S. 56-68.
12. Baulin Yu. V. *Kryriminalna vidpovidalnist, yaka pidlihaie dyferentsiatsii. Kryriminalnyi kodeks Ukrainy 2001 r.: problemy zastosuvannia i perspektyvy udoskonalennia. Dyferentsiatsiia kryiminalnoi vidpovidalnosti: mizhnar. sympozium (Lviv, 11-12 veresnia 2009 r.).* Lviv: LvDUVS, 2009. S. 25-31.
13. Hryshchuk V. K. *Poniattia dyferentsiatsii kryiminalnoi vidpovidalnosti. Kryriminalnyi kodeks Ukrainy 2001 r.: problemy zastosuvannia i perspektyvy udoskonalennia. Dyferentsiatsiia kryiminalnoi vidpovidalnosti: mizhnar. sympozium (Lviv, 11-12 veresnia 2009 r.).* Lviv: LvDUVS, 2009. S. 66-72.
14. Dudorov O. O. *Problemy dyferentsiatsii kryiminalnoi vidpovidalnosti za zlochynni porushennia podatkovoho zakonodavstva. Kryriminalnyi kodeks Ukrainy 2001 r.: problemy zastosuvannia i perspektyvy udoskonalennia. Dyferentsiatsiia kryiminalnoi vidpovidalnosti: mizhnar. sympozium (Lviv, 11-12 veresnia 2009 r.).* Lviv: LvDUVS, 2009. S. 75-86.
15. Lesnyevsky-Kostareva T. A. *Dyfferentsyatsiia uholovnoi otvetstvennosti. Teoriia y zakonodatelnaia praktyka.* Moskva: Norma, 1998. 296 s.
16. Rohova E. V. *Uchenye o dyfferentsyatsyy uholovnoi otvetstvennosti: monohrafiia.* Moskva: Yurlytynform, 2014. 344 s.
17. Ermolovych Ya. N. *Dyfferentsyatsiia uholovnoi otvetstvennosti voennosluzhashchykh: monohrafiia.* Moskva: Yurlytynform, 2014. 288 s.
18. Lopashenko N. A. *Uholovnaia polytyka.* Moskva, 2009. 608 s.

19. Kruhlykov L. L., Vasylevskiy A. V. *Differentsyatsiya otvetstvennosti v uholovnom prave*. Sankt-Peterburh: Yzdatelstvo «Iurydycheskiy tsentr Press», 2002. 300 s.
20. Serdiuk P. P. *Dyferentsiatsiia kryminalnoi vidpovidalnosti: problema vyboru kontseptu*. *Forum prava*. 2013. № 1. S. 882-892 [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index
21. Brainyn Ya. M. *Uholovnii zakon y ego prymenenye*. Moskva: Yuryd. lyt., 1967. 240 s.
22. Hertsenzon A. A. *Uholovnoe pravo y sotsyolohiya (Problemi sotsyolohyy uholovnoho prava y uholovnoi polytyky)*. Moskva: Yuryd. lyt., 1970. 288 s.
23. Navrotskyi V. O. *Osnovy kryminalno-pravovoi kvalifikatsii: navch. posibnyk*. 2-he vyd. Kyiv: Yurinkom Inter, 2009. 512 s.
24. Mytrofanov A. A. *Osnovni napriamky kryminalno-pravovoi polityky v Ukraini: formuvannia ta realizatsiia*. Odesa: Vyd-vo Odes. yuryd. in-tu NUVS, 2004. 132 s.
25. Lesnyevsky-Kostareva T. A. *Differentsyatsiya uholovnoi otvetstvennosti. Teoriya y zakonodatelnaia praktyka*. 2-e yzd, pererab. y dop. Moskva: NORMA, 2000. 400 s.
26. *Uholovnoe pravo. Obshchaia chast. Prestuplenye: Akademicheskiy kurs: v 10 t. / pod. red. N. A. Lopashenko*. M.: Yurlytynform, 2016. T. 3: *Uholovnaia polytyka. Uholovnaia otvetstvennost*. M., 2016. 752 s.
27. Korobeev A. Y. *Transportnie prestupleniya*. SPb.: Yzdatelstvo «Iurydycheskiy tsentr Press», 2003. 406 s.
28. Dromin V. M. *Instytutsionalna teoriia zlochynnosti ta kryminalizatsiia suspilstva: avtoref. dys. ... dokt. yuryd. nauk: spets. 12.00.08 «Kryminalne pravo ta kryminolohiia; kryminalno-vykonavche pravo»*. Odesa, 2010. 38 s.
29. *Suchasna kryminalno-pravova systema v Ukraini: realii ta perspektyvy: monohrafiia* / Yu. V. Baulin, M. V. Buromenskiy, V. V. Holina ta insh., pid zah. red. Yu. V. Baulina. K.: VAITE, 2015. 688 s.
30. Orlovska N. A. *Deiaki pytannia pobudovy kryminalno-pravovykh sanktsii u konteksti protsesiv kryminalizatsii ta penalizatsii. Aktualni problemy derzhavy i prava*. 2011. Vyp. 57. S. 584–590.
31. Abakumova Yu. V. *Problemy kryminalizatsii ta dekryminalizatsii suspilno nebezpechnykh diian v umovakh polityky u sferi humanizatsii kryminalnoho zakonodavstva Ukrainy. Derzhava ta rehiony: Seriia: Pravo*. 2014. № 2 (44). S. 74–82.
32. Miroshnychenko S., Tytarenko O. *Pidstavy ta pryntsypy kryminalizatsii suspilno nebezpechnykh diian. Visnyk prokuratury*. 2008. № 3. S. 51–57.
33. Balabanova D. O. *Teoriia kryminalizatsii: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.08 «Kryminalne pravo ta kryminolohiia; kryminalno-vykonavche pravo»*. Odesa, 2007. 18 s.
34. *Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy* / D. S. Azarov, V. K. Hryshchuk, A. V. Savchenko [ta in.] ; za zah. red. O. M. Dzhuzhi, A. V. Savchenka, V. V. Chernieia. K.: Yurinkom Inter, 2016. 1064 s.
35. Demydova L. M. *Problemy kryminalno-pravoi vidpovidalnosti za zapodiannia mainovoi shkody v Ukraini (mainova shkola yak zlochynnyi naslidok): teoriia, zakon, praktyka: monohrafiia*. Kharkiv: Pravo, 2013. 752 s.

36. Prymachenko V. F. *Dyferentsiatsiia kryriminalnoi vidpovidalnosti: poniattia ta zmist. Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy. 2016. № 1 (12). S. 104–117.*

37. Korobov P. V. *Poniatye dyfferentsyatsyy uholovnoi otvetstvennosti. Dyfferentsyatsyia formy y sodержanyia v uholovnom sudoproystvoystve: sb. nauch. statei. Yaroslavl: YarHU, 1995. S. 3–12.*

РОЗДІЛ IV Пандемія як детермінант деліктної поведінки: кримінологічний аспект

БЕРЕЗНЯК Василь Сергійович

доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник,
доцент кафедри кримінального права та
кримінології,

Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ,
<https://orcid.org/0000-0001-5690-4736>

КАТОРКІН Роман Анатолійович

доктор філософії,
старший науковий співробітник
наукової лабораторії соціологічних
та кримінально-правових досліджень,
Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ
<https://orcid.org/0000-0002-0115-8198>

4.1. Загальна характеристика поняття «пандемія»

4.2. Пандемія як фактор, що впливає на динаміку злочинності

4.3. Запобігання працівниками Національної поліції України
кримінальним правопорушенням в умовах пандемії

Pandemic as a determinant of tort behavior: criminological aspect

Doctor of Law V. S. Berezniak

*Senior Researcher, Associate Professor of Criminal Law and
criminology, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs,*

Doctor of Philosophy Degree R. A. Katorkin

*Senior researcher of the Laboratory
of sociological and criminal law research,
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*

Пандемия как детерминант деликтного поведения: криминологический аспект

Доктор юридических наук В. С. Березняк,

*старший научный сотрудник,
доцент кафедры уголовного права и криминологии,
Днепропетровский государственный*

*университет внутренних дел,
Доктор философии Р. А. Каторкин,
старший научный сотрудник
научной лаборатории социологических
и уголовно-правовых исследований,
Днепропетровский государственный
университет внутренних дел*

Ключові слова: злочинність, кримінальна відповідальність, кримінальні правопорушення, пандемія, покарання, поліція, COVID-19.

Keywords: crime, criminal responsibility, criminal offenses, pandemic, punishment, police, COVID-19.

Ключевые слова: преступность, уголовная ответственность, уголовные правонарушения, пандемия, наказания, полиция, COVID-19.

АНОТАЦІЯ

У розділі проаналізовано вплив пандемії коронавірусної хвороби на динаміку вчинення кримінальних правопорушень. Досліджено зміст дефініцій «пандемія», «епідемія», «особливо небезпечні інфекційні хвороби» тощо. Розкрито основні ознаки небезпечних та особливо небезпечних інфекційних хвороб. Доведено, що пандемію можна розглядати як детермінант деліктної поведінки. Встановлено, що в окремих випадках пандемія COVID-19 позитивно впливає на динаміку злочинності, що пов'язано з рядом введених карантинних обмежень. Водночас, для інших груп кримінальних правопорушень пандемія стала фактором, що сприяє поширенню злочинності (в першу чергу це стосується кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, кіберзлочинів, кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших кримінальних правопорушень проти здоров'я населення, а також такого виду злочинів проти життя та здоров'я людини, як домашнє насильство). На підставі проведеного аналізу запропоновані перспективні напрями діяльності поліції, спрямовані на підвищення ефективності протидії злочинності в умовах поширення COVID-19.

SUMMARY

The section analyzes the impact of the coronavirus pandemic on the dynamics of criminal offenses. The content of the definitions "pandemic", "epidemic", "especially dangerous infectious diseases", etc. has been studied. The main signs of dangerous and especially dangerous infectious diseases are revealed. It has been proven that a pandemic can be considered as a determinant of tort. It has been established that in some cases the COVID-19 pandemic has a positive effect on the dynamics of crime due to a number of quarantine restrictions. At the same time, for other groups of criminal offenses, the pandemic has become a contributing factor to the spread of crime (especially criminal offenses against sexual freedom and sexual integrity, cybercrime, criminal offenses in the field of drugs, psychotropic substances, analogues and other precursors and other criminal offenses against people's health,

as well as such crimes against human life and health as domestic violence). On the basis of the conducted analysis the perspective directions of activity of police directed on increase of efficiency of counteraction to crime in the conditions of distribution of COVID-19 are offered.

АННОТАЦІЯ

В разделе проанализировано влияние пандемии коронавирусной болезни на динамику совершения уголовных преступлений. Исследовано содержание дефиниций «пандемия», «эпидемия», «особо опасные инфекционные болезни» и т.д. Раскрыты основные признаки опасных и особо опасных инфекционных заболеваний. Доказано, что пандемию можно рассматривать как детерминант деликтного поведения. Установлено, что в отдельных случаях пандемия COVID-19 оказывает положительное влияние на динамику преступности, что связано с рядом введенных карантинных ограничений. В то же время, для других групп уголовных правонарушений пандемия стала фактором, способствующим распространению преступности (в первую очередь это касается уголовных правонарушений против половой свободы и половой неприкосновенности личности, киберпреступлений, уголовных правонарушений в сфере обращения наркотических средств, психотропных веществ, их аналогов или прекурсоров и других. уголовных правонарушений против здоровья населения, а также такого вида преступлений против жизни и здоровья человека, как домашнее насилие). На основании проведенного анализа предложены перспективные направления деятельности полиции, направленные на повышение эффективности противодействия преступности в условиях распространения COVID-19.

4.1. Загальна характеристика поняття «пандемія»

На сьогоднішній день людство зіштовхнулося з новим викликом у вигляді пандемії COVID-19. Епідемія даної хвороби поширилася на всі без винятку частини світу та держави, забравши життя мільйонів людей.

Явище пандемії та пов'язані із ним карантинні обмеження вплинули на всі сфери суспільного життя, у тому числі і на злочинність. Так, у допандемійних 2018 та 2019 рр. в Україні було зареєстровано 487133 та 444130 злочинів, тоді як у пандемійних 2020 та 2021 рр. – 360622 та 321443 кримінальних правопорушення відповідно.

Таким чином, кількість кримінальних правопорушень за останні два роки в середньому зменшилась майже на 27 % порівняно з аналогічним періодом часу до початку поширення пандемії. Водночас, не дивлячись на загальну динаміку до зменшення кількості вчинюваних кримінальних правопорушень за період з 2020 по 2021 рр. включно, окремі види злочинів та кримінальних проступків демонструють негативні тенденції до збільшення.

Перш ніж розглянути пандемію в якості фактора, що впливає на злочинність, доречно розкрити зміст дефініцій «інфекційна хвороба», «епідемія», «карантин», «пандемія» тощо.

Відповідно до ч. 2 ст. 2 Правил санітарної охорони території України, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 22.08.2011 № 893, під хворою особою варто розуміти особу з клінічними ознаками розладу здоров'я, яка може стати джерелом подальшого поширення хвороби¹.

Що ж стосується інфекційних хвороб, то, відповідно до ст. 1 розділу I Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб», вони диференціюються на три види залежно від ступеня небезпеки:

- 1) власне інфекційні;
- 2) небезпечні інфекційні хвороби;
- 3) особливо небезпечні інфекційні.

Розглянемо детальніше кожен з перелічених видів.

Під інфекційними хворобами прийнято розуміти розлади здоров'я людей, що викликаються живими збудниками (вірусами, бактеріями, рикетсіями, найпростішими, грибами, гельмінтами, кліщами, іншими патогенними паразитами), продуктами їх життєдіяльності (токсинами), патогенними білками (пріонами), передаються від заражених осіб здоровим і схильні до масового поширення².

Таким чином, інфекційна хвороба має чотири основні ознаки:

- 1) розлад здоров'я;
- 2) джерело розладу – живі збудники, продукти їх життєдіяльності або патогенні білки;
- 3) можливість передачі від хворої людини до здорової;
- 4) схильність до масового поширення.

За наявності певних ознак інфекційні хвороби можуть бути віднесені до числа небезпечних або особливо небезпечних. Так, під небезпечними інфекційними хворобами розуміються інфекційні хвороби, що характеризуються важкими та (або) стійкими розладами здоров'я в окремих хворих і становлять небезпеку для їх життя та здоров'я³.

Отже, на відміну від звичайних інфекційних хвороб, небезпечні спричиняють більш тяжкі наслідки для окремих громадян, а відтак ступінь їх небезпеки вищий.

Звісно, і звичайна інфекційна хвороба може спричинити тяжкі наслідки для окремих категорій громадян, в яких через низку причин ослаблений

¹ Про затвердження Правил санітарної охорони території України: Постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2011 № 893 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/893-2011-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.05.2022 р.).

² Про захист населення від інфекційних хвороб: Закон України від 06.04.2000 № 1645-III // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14#Text> (дата звернення: 01.05.2022 р.).

³ Там само.

імунітет. Проте у випадку небезпечних інфекційних хвороб коефіцієнт таких випадків значно вищий. Крім того, небезпечна інфекційна хвороба може безпосередньо спричинити важкі або стійкі розлади здоров'я, а не просто виступати в якості одного з несприятливих факторів, що призвели до подібних наслідків.

Що ж стосується особливо небезпечних хвороб, то відповідно до Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» ними виступають інфекційні хвороби (у тому числі карантинні: чума, холера, жовта гарячка), що характеризуються важкими та (або) стійкими розладами здоров'я у значної кількості хворих, високим рівнем смертності, швидким поширенням цих хвороб серед населення¹.

З викладеного слідує, що особливо небезпечні інфекційні хвороби мають наступні особливі риси:

- 1) важкі та (або) стійкі розлади здоров'я у значної кількості хворих (а не у окремих, як у випадку з небезпечними інфекційними хворобами);
- 2) високий рівень смертності заражених;
- 3) швидка динаміка поширення від зараженої до здорової людини.

Перелік небезпечних та особливо небезпечних хвороб є вичерпним та затверджений наказом МОЗ від 19.07.1995 р. № 133 «Про затвердження Переліку особливо небезпечних, небезпечних інфекційних та паразитарних хвороб людини і носійства збудників цих хвороб». Враховуючи той факт, що людство постійно зіштовхується з викликами у вигляді штамів нових вірусів (або тих, що вважалися подоланими раніше), даний перелік може оновлюватись. Зокрема, до названого наказу були внесені зміни у зв'язку з поширенням COVID-19.

Станом на сьогоднішній день, до небезпечних інфекційних хвороб віднесені наступні: 1) червоний тиф; 2) паратифи А, В, С; 3) інші сальмонельози; 4) бактеріальна дизентерія; 5) ерсініози; 6) кампілобактеріоз; 7) коліти, ентерити, гастроентерити, викликані встановленими збудниками: кишковими паличками, аеробактерами, стафілококами, стрептококами, синьогнійними паличками, протейми, клебсієлами, ентеробактерами, ентерококами, сераціями, бактероїдами, клостридіями та іншими мікроорганізмами; аденовірусами, ротавірусами та іншими вірусами, а також харчові токсикоінфекції встановленні етіології; 8) гострі кишкові інфекції, викликані невстановленими інфекційними збудниками, харчові токсикоінфекції невстановленої етіології; 9) дифтерія; 10) кашлюк; 11) паракашлюк; 12) скарлатина; 13) менінгококова інфекція всіх форм; 14) правець;

¹ Про захист населення від інфекційних хвороб: Закон України від 06.04.2000 № 1645-III // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14#Text> (дата звернення: 01.05.2022 р.).

15) поліомієліт гострий; 16) вітряна віспа; 17) кір; 18) краснуха; 19) вірусні гепатити; 20) паротит епідемічний; 21) інфекційний мононуклеоз; 22) сифіліс; 23) гонорея; 24) трихофітія; 25) мікроспорія; 26) фавус¹.

У свою чергу, до особливо небезпечних інфекційних хвороб відносяться такі: 1) чума; 2) холера; 3) натуральна віспа; 4) жовта гарячка; 5) СНІД; 6) пастерельоз; 7) хвороба Марбург; 8) гарячка Ласса; 9) гарячка Ебола; 10) контагіозні вірусні гарячки: денге, Чикунгунья, долини Ріфт, Західного Нілу; 11) енцефаломієліти: Західно-і Східно-американські, Венесуельський; 12) енцефаліти: Каліфорнійський, Сент-Луїс, долини Муррея; 13) бруцельоз; 14) туляремія; 15) сибірка; 16) сап; 17) меліойдоз; 18) орнітоз; 19) лістеріоз; 20) сказ; 21) еризипелойд; 22) легіонельоз; 23) епідемічний висипний тиф; 24) хвороба Брілла; 25) КУ – гарячка; 26) мишиний тиф; 27) марсельська гарячка; 28) кліщовий поворотний висипний тиф; 29) туберкульоз; 30) псевдотуберкульоз; 31) геморагічна гарячка; 32) кримська гарячка; 33) омська гарячка; 34) гарячка з нирковим синдромом; 35) лептоспіроз; 36) ящур; 37) кліщовий енцефаліт; 38) хвороба Лайма; 39) **COVID-19**².

З викладеного слідує, що *COVID-19* відноситься до числа особливо небезпечних інфекційних хвороб, тобто *характеризується важкими та (або) стійкими розладами здоров'я у значної кількості хворих, високим рівнем смертності, швидким поширенням серед населення.*

Даний факт свідчить про необхідність вжиття ефективних заходів протидії цій хворобі, які мають бути оперативно реалізовані. Враховуючи рівень небезпеки *COVID-19* та швидкі темпи поширення названої хвороби на значні території протягом короткого проміжку часу, у випадку загострення епідемічної ситуації в державі можуть бути запроваджені карантинні обмеження.

При цьому, під епідемічною ситуацією варто розуміти показник епідемічного благополуччя території (об'єкта) у певний час, що характеризується рівнем і динамікою захворювання людей на інфекційні хвороби, наявністю або відсутністю відповідних факторів передачі інфекції та іншими обставинами, що впливають на поширення інфекційних хвороб³.

¹ Про затвердження Переліку особливо небезпечних, небезпечних інфекційних та паразитарних хвороб людини і носійства збудників цих хвороб: наказом МОЗ від 19.07.1995 р. № 133 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0133282-95#Text> (дата звернення: 01.05.2022 р.).

² Там само.

³ Про захист населення від інфекційних хвороб: Закон України від 06.04.2000 № 1645-III // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14#Text> (дата звернення: 01.05.2022 р.).

Загострення епідемічної ситуації може призвести до виникнення епідемії, тобто масового поширення інфекційної хвороби серед населення відповідної території за короткий проміжок часу¹.

У випадку виникнення епідемій небезпечних та особливо небезпечних інфекційних хвороб, держава вимушена запроваджувати карантин локального або загальнодержавного масштабу. Відповідно до чинного законодавства, карантин – це адміністративні та медико-санітарні заходи, що застосовуються для запобігання поширенню особливо небезпечних інфекційних хвороб².

Таким чином, карантин передбачає вжиття певних протиепідемічних заходів (комплекс організаційних, медико-санітарних, ветеринарних, інженерно-технічних, адміністративних та інших заходів, що здійснюються з метою запобігання поширенню інфекційних хвороб, локалізації та ліквідації їх осередків, спалахів та епідемій³ адміністративного або медико-санітарного характеру. До числа перших відносяться: заборона або обмеження в проведенні масових заходів, заборона або обмеження у відвідуванні певних громадських місць, патрулювання вулиць та інших громадських місць з метою контролю за дотриманням протиепідемічних правил, введення обмежень у пасажироперевезенні громадян тощо.

Надзвичайно важливу роль відіграють і медико-санітарні протиепідемічні заходи, серед яких чи не найважливішу роль займає вакцинація населення, ізоляція хворих на епідемічну хворобу тощо.

З метою подолання епідемій органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування нерідко змушені вдаватись до вжиття обмежувальних протиепідемічних заходів, тобто медико-санітарних та адміністративних заходів, що здійснюються в межах осередку інфекційної хвороби з метою запобігання її поширенню⁴.

Дані заходи, згідно зі ст. 32 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб», запроваджуються названими суб'єктами за поданням відповідного головного державного санітарного лікаря у випадку наявності хоча б одної з наступних підстав:

1) в окремому населеному пункті, у дитячому виховному, навчальному чи оздоровчому закладі виник спалах інфекційної хвороби;

¹ Кодекс цивільного захисту України: Закон України від 02.10.2012 р. № 5403-VI // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text> (дата звернення: 01.05.2022 р.).

² Про захист населення від інфекційних хвороб: Закон України від 06.04.2000 № 1645-III // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14#Text> (дата звернення: 01.05.2022 р.).

³ Там само.

⁴ Там само.

2) склалася неблагополучна епідемічна ситуація, що загрожує поширенням інфекційних хвороб.

Відповідно до згаданої вище норми, обмеженням підлягають ті види господарської та іншої діяльності, що можуть сприяти поширенню інфекційних хвороб. При цьому види і тривалість обмежувальних протиепідемічних заходів встановлюються залежно від особливостей перебігу інфекційної хвороби, стану епідемічної ситуації та обставин, що на неї впливають¹.

Отже, у випадку епідемії небезпечних або особливо небезпечних інфекційних хвороб, на місцевому або загальнодержавному рівні запроваджується карантин – сукупність заходів, спрямованих на локалізацію та подолання хвороби.

Що стосується пандемії, на законодавчому рівні дана категорія не розкривається. Ба більше, в міжнародних нормативно-правових актах цей термін також хоча і є доволі поширеним, проте не має нормативного визначення.

Згідно Великого тлумачного словника, пандемія – це найвищий ступінь розвитку епідемії, що поширилася на більшість населення однієї чи кількох країн².

Відтак, *пандемія – це і є епідемія, що характеризується обтяжуючими наслідками у вигляді поширення на значну територію*. Враховуючи той факт, що COVID-19 поширився на всі континенти світу (випадки зараження даною хворобою зафіксовані навіть в Антарктиді), цілком логічно, що Всесвітня організація охорони здоров'я оголосила коронавірус пандемією³.

З метою протидії COVID-19 на законодавчому та підзаконному рівнях було прийнято ряд документів. Зокрема, закони від 13.04.2020 № 555-IX «Про внесення змін до Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» щодо запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)», від 07.05.2020 № 587-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з метою підвищення спроможності системи охорони здоров'я України протидіяти поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)», від 07.05.2020 № 588-IX «Про внесення змін до статті 39 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» щодо додаткових гарантій прав медичних та інших працівників, зайнятих у сфері захисту населення від інфекційних хвороб, та членів їх сімей», від 02.06.2021 № 1513-IX «Про внесення зміни до статті 39 Закону України "Про захист населення від інфекційних хвороб" щодо

¹ Про захист населення від інфекційних хвороб: Закон України від 06.04.2000 № 1645-III // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14#Text> (дата звернення: 01.05.2022 р.).

² Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад, і голов, ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. С. 880.

³ ВООЗ оголосила пандемію // [bbc.com: сайт / bbc news](https://www.bbc.com/ukrainian/news-51840700). Україна. 11.03.2020. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-51840700> (дата звернення: 01.05.2022 р.).

врегулювання окремих питань соціального захисту медичних працівників, постраждалих від коронавірусної хвороби (COVID-19)», від 17.11.2021 № 1894-IX «Про внесення змін до статті 39 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» щодо врегулювання питання соціального захисту постраждалих від коронавірусної хвороби (COVID-19) медичних працівників закладів охорони здоров'я всіх форм власності», якими внесено ряд змін до Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб».

Що ж стосується підзаконного рівня, то одним з перших документів, спрямованих на протидію цій хворобі стала постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2020 р. № 211 «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2»¹. Саме у цьому акті було проголошено карантин на всій території України через поширення COVID-19. Загальнодержавний характер карантину обумовлено тим, що коронавірусна хвороба почала розповсюджуватися всіма регіонами нашої країни, демонструючи швидку динаміку зростання кількості зареєстрованих хворих. Крім того, негативні наслідки даної хвороби, яка вперше була зафіксована в державах Азії та Південної Європи, та відсутність ефективних ліків проти неї продемонстрували світу, що подолати цю проблему можливо лише шляхом запровадження на загальнонаціональних рівнях жорстких обмежувальних заходів.

Варто окремо зауважити, що в названому вище підзаконному нормативно-правовому акті було задекларовано період встановлення карантину з 12.03.2020 р. до 22.05.2020 р., проте з огляду на те, що епідемія переросла у всесвітню пандемію, його було продовжено на підставі видання інших документів. Зокрема, були прийняті постанови Кабінету Міністрів України від 20.05.2020 р. № 392 «Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2», від 22.07.2020 р. № 641 «Про встановлення карантину та запровадження посилених протиепідемічних заходів на території із значним поширенням гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2», від 09.12.2020 р. № 1236 «Про встановлення карантину та запровадження обмежувальних протиепідемічних заходів з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» та ін.

¹ Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2020 р. № 211 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.05.2022 р.).

Станом на 20.05.2022 р. карантин продовжено до 31.05.2022 р., однак у випадку, якщо ситуація з поширенням коронавірусної хвороби не зміниться, даний строк знову може збільшитись на невизначений термін.

4.2. Пандемія як фактор, що впливає на динаміку злочинності

Для того, щоб встановити, чи впливає пандемія на динаміку злочинності, доречно проаналізувати кількісні показники допандемійного етапу з показниками 2020-2021 рр. Для цього скористаємось даними Офісу Генерального прокурора України¹ та Державної судової адміністрації² за період з 2018 по 2021 рр. включно.

За результатами такого аналізу встановлено, що за названий період часу найбільше вчинювались наступні кримінальні правопорушення:

- 1) кримінальні правопорушення проти власності;
- 2) кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи;
- 3) кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення;
- 4) кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів;
- 5) кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг;
- 6) кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту.

Наступні за поширеністю групи кримінальних правопорушень в допандемійний період (кримінальні правопорушення проти громадської безпеки та кримінальні правопорушення проти правосуддя відповідно) в епоху COVID-19 обмінялися місцями. Відтепер, більш поширеними стали кримінальні правопорушення проти правосуддя. Водночас, навряд чи, можна розглядати пандемію в якості детермінанта кримінальних правопорушень проти громадського порядку або правосуддя, враховуючи склади злочинів та кримінальних проступків, що включені до розділу XVIII Особливої частини КК України (хоча повністю виключати таку можливість не можна, адже явище пандемії COVID-19 в цілому здійснює негативний вплив на суспільство, підриває психоемоційний стан людини).

¹ Статистична інформація // Офіс Генерального прокурора: офіційний веб-сайт. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/1stat> дата звернення: 01.02.2022 р.).

² Судова статистика // Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ (дата звернення: 01.02.2022 р.).

Дев'ятьма за розповсюдженістю серед всіх злочинів та кримінальних проступків у 2019 та 2021 рр. стали кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності. При цьому, у 2020 р. їх обійшли за поширеністю кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина (у 2021 відбулись зворотні зміни). Ймовірно, пояснити це можна тим, що у 2020 р. в Україні проходили місцеві вибори, під час проведення яких і фіксувались відповідні кримінальні правопорушення.

Далі за поширеністю протягом 2019-2021 рр. розташувались наступні види кримінальних правопорушень:

- 1) кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності;
- 2) кримінальні правопорушення проти довкілля (у 2019 р. даний вид кримінальних правопорушень став більш поширеним, ніж злочини проти встановленого порядку несення військової служби).

У період з 2019 по 2020 рр. на 13 місці за поширеністю були кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення), однак у 2021 р. їх обійшли кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку, що, знову ж таки, можна пояснити пандемією COVID -19. Це і не дивно, адже в умовах карантинних обмежень злочинність поступово переходить в площину кіберсвіту. Даний фактор не міг не вплинути на поширеність кримінальних правопорушень у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку.

Що цікаво, у період пандемії піднялись у списку кримінальних правопорушень злочини та кримінальні проступки проти статевої свободи та недоторканості особи. Якщо у період з 2018 по 2020 рр. (включно) ці кримінальні правопорушення посідали 18 місце за рівнем поширеності (з 20), то в період з 2020 по 2021 рр. вони піднялись на 2 позиції та відтепер займають 16 позицію.

Динаміку решти видів кримінальних правопорушень доволі складно пов'язувати саме з явищем пандемії коронавірусної хвороби.

Для отримання більш об'єктивних результатів, які дозволяють встановити вектор руху тих чи інших видів кримінальних правопорушень в епоху пандемії (їх поширеність), порівнюємо кількість зареєстрованих злочинів та кримінальних проступків в період з 2018 по 2021 рр. Так, з 2020 р. спостерігається збільшення наступних видів кримінальних правопорушень:

1. *Злочини проти основ національної безпеки України* – у 2019 р. кількість кримінальних правопорушень даного виду зменшилась на 11 %, проте у період з 2020 по 2021 рр. (включно) спостерігається невпинне зростання кількості

названих злочинів (у 2020 р. – на 8 %, а у 2021 – одразу на 20 %). Це призвело до того, що у 2021 р. кількість зафіксованих злочинів даного виду зросла майже на 18 % порівняно з 2018 р.

Не дивлячись на таку негативну динаміку, пандемію COVID-19 у жодному випадку не можна розглядати в якості детермінанта вчинення цих суспільно небезпечних діянь. Для підтвердження цього умовиводу достатньо проаналізувати дане питання в розрізі конкретних складів злочинів, включених до розділу І закону про кримінальну відповідальність. Так, у 2021 р. збільшилась кількість зареєстрованих злочинів у вигляді посягання на територіальну цілісність і недоторканість України (порівняно з 2019 р. на 9 %), дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (порівняно з 2019 р. майже на 36 %), державної зради (порівняно з 2019 р. майже на 41 %) тощо.

Зрозуміло, що на вчинення всіх перелічених злочинів пандемія коронавірусної хвороби апріорі не могла вплинути, відтак у негативній динаміці поширення кримінальних правопорушень, включених до І розділу Особливої частини КК України, винні зовсім інші детермінанти.

2. *Кримінальні правопорушення проти довкілля* (у 2020 р. – на 17 % та у 2021 – на 16 %). При цьому, варто зазначити, що негативна динаміка спостерігалася і у доепідемічний період. Так, у 2019 р. кількість кримінальних правопорушень даного виду збільшилась на 6 %, проте зрозуміло, що у період пандемії дана динаміка суттєво збільшилась.

Серед кримінальних правопорушень даного виду суттєво зросла кількість зареєстрованих злочинів та кримінальних проступків, передбачених ст.ст. 239 (у 2018 – 141 випадок, у 2019 – 162, у 2020 – 194, у 2021 – 373) «Забруднення або псування земель», 246 «Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу» (у 2018 – 2088 випадків, у 2019 – 1961, у 2020 – 2553, у 2021 – 2862) та 254 «Безгосподарське використання земель» (у 2018 – 47, у 2019 – 56, у 2020 – 149, у 2021 – 207). Втім, з огляду на склади цих кримінальних правопорушень, як і у випадку злочинів проти основ національної безпеки, таку динаміку складно пояснити фактором пандемії коронавірусної хвороби.

3. *Кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку* – на 12 % у 2020 р. та одразу на 24 % у 2021 р. При цьому, у доепідемічному 2019 р. спостерігалася динаміка до зменшення кількості кримінальних правопорушень даного виду на 4 %.

Таким чином, статистичні дані кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку за період з 2018 по 2021 рр. (включно) підтверджують тезу про те, що в епоху пандемії

злочинність, зіштовхнувшись з численними обмеженнями та заборонами, поступово перетікає в кіберпростір, який стрімкими темпами розвивається у таких умовах.

Зокрема, у 2021 р. суттєво збільшилась кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 361 «Несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку» (майже на 38 %), 362 «Несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї» (на 27 %) КК України.

На окрему увагу заслуговують *кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку*. Кількість випадків реєстрації фактів вчинення даних злочинів та кримінальних проступків в епоху пандемії суттєво зросла (на 81 % за період з 2020 по 2021 рр. (включно) порівняно з періодом із 2018 по 2019 рр. (включно)).

Не дивлячись на це, у 2021 р. порівняно з першим роком пандемії спостерігається суттєве зменшення кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (на 27%). Така хаотичність динаміки свідчить про факт того, що пандемія COVID-19 не стала безпосереднім фактором, який вплинув на злочинність даного виду. Очевидно, що ці кримінальні правопорушення залежать від інших детермінантів, таких як збройна агресія наших східних сусідів та незаконні дії терористичних угруповань.

Даний умовивід підтверджується статистичними даними. Так, наприклад, в період пандемії суттєво зросла кількість зареєстрованих злочинів у вигляді порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України). Звісно, на поширеність названого кримінального правопорушення пандемія не може впливати жодним чином.

Крім того встановлено, що кількість окремих груп кримінальних правопорушень збільшилась у 2021 р. після динаміки до зменшення, яка спостерігалась у 2020 р. Зокрема до них належать:

1. *Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи*. У 2020 р. кількість кримінальних правопорушень даної групи зменшилась на 27%, проте вже у 2021 р. спостерігалось зростання на 9 %. Не дивлячись на це, в епоху пандемії, все ж таки, кількість зареєстрованих злочинів та кримінальних проступків проти волі, честі та гідності особи суттєво менша, ніж до цього (у піковому пандемійному 2021 р. їх кількість на 20% менша, ніж у 2019 р.).

2. *Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканності особи*. На відміну від попередньої групи кримінальних

правопорушень, у даному випадку спостерігається динаміка до збільшення кількості цих злочинів та кримінальних проступків в період епідемії коронавірусної хвороби. Так, у 2020 р. зареєстровано всього на 1 % менше кримінальних правопорушень даного виду (що не свідчить про будь-яку тенденцію), а вже у 2021 р. – на 20 % більше, ніж у попередньому.

Таким чином, в період пандемії спостерігається загальне збільшення кількості зареєстрованих злочинів та кримінальних проступків проти статевої свободи та статевої недоторканності особи (у 2021 р. зафіксована найбільша кількість кримінальних правопорушень даного виду за останні 4 роки).

Зауважимо, що серед кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканності особи зафіксовано найбільший приріст кількості вчинених кримінальних правопорушень, передбачених ст. 152 «Зґвалтування» (у 2018 р. – 203 випадки, у 2019 – 355, у 2020 – 393 та у 2021 – 406). При цьому, у 2021 р. спостерігається динаміка до зростання кількості кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 155 «Вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку» (у 2018 р. – 84 випадки, у 2019 – 64, у 2020 – 55 та у 2021 – 164) та 156 «Розбещення неповнолітніх» КК України (у 2018 р. – 274 випадки, у 2019 – 250, у 2020 – 197 та у 2021 – 260).

На подібну динаміку може безпосередньо впливати епідемія COVID-19, яка триває з першої половини 2020 р. Більш детально названий зв'язок буде проаналізовано далі.

3. *Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності.* У 2020 р. кількість кримінальних правопорушень даного виду зменшилась на 10%, проте у 2021 р. вже спостерігалася динаміка до збільшення на 2 %. Не дивлячись на це варто констатувати, що кількість цих злочинів та кримінальних проступків в період пандемії суттєво зменшилась.

При цьому зауважимо, що протягом останніх років зафіксовано збільшення кількості випадків вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 200 КК України «Незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення». Зокрема, у 2018 р. було зафіксовано 609 випадків вчинення цих злочинів, у 2019 – 711, у 2020 – 724, а у 2021 – 1577.

Таким чином, за останній рік кількість зареєстрованих злочинів у вигляді незаконних дій з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення збільшилась на 54 %, що також не в останню чергу зумовлено пандемією COVID-19 (більш детально дана ситуація буде проаналізована в рамках розгляду наступного питання).

Крім того, у період пандемії збільшилась кількість зареєстрованих випадків вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 209 КК України «Легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом». Так, у 2018 р. було зареєстровано 242 кримінальних правопорушення за цією статтею, у 2019 – 283 (кількість злочинів зросла на 14 %), у 2020 – 348 (кількість злочинів зросла на 19 %), а у 2021 – 395 (кількість злочинів зросла на 12%).

Пояснити останню динаміку пандемією COVID-19 доволі складно. Як відомо, корупційним кримінальним правопорушенням характерний високий рівень латентності. Останнім часом проводиться ряд реформ, спрямованих на подолання явища корупції (розробка державних програм, створення спеціалізованих органів), що призводить до зниження рівня латентності цих злочинів та кримінальних проступків. Як наслідок, де-юре, офіційна кількість корупційних кримінальних правопорушень (у тому числі передбачених ст. 209 КК України) може збільшуватись, проте така статистика не в останню чергу зумовлена підвищенням ефективності боротьби з цими суспільно небезпечними діями.

У роки пандемії спостерігається суттєве збільшення кількості зареєстрованих випадків вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами (ст. 222 КК України): у 2018 р. – 58 випадків, у 2019 – 76, у 2020- 142, у 2021 – 147. Більш детально вплив пандемії на динаміку злочинності даного виду проаналізуємо далі в нашій роботі.

4. *Кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва.* У першому році пандемії COVID-19 їх зареєстрована кількість зменшилась на 12 %, але у 2021 р. несуттєво зросла (на 4 випадки).

Таким чином, в період пандемії кількість даних кримінальних правопорушень, все ж таки зменшилась. Водночас варто зауважити, що подібна динаміка спостерігалась і до поширення COVID-19. Так, у 2019 р. зареєстровано на 11 % менше злочинів, ніж у 2018, через що можна зробити висновок про те, що пандемія, навряд чи, стала фактором, який вплинув на динаміку поширення цих кримінальних правопорушень.

5. *Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності.* У 2020 р. їх зареєстрована кількість знизилась на 12 %, проте у 2021 р. – збільшилась на 4 %. На дану динаміку не могли не вплинути обмеження, введені внаслідок протидії коронавірусній хворобі. Так, у 2020 р. урядом неодноразово приймалося рішення про запровадження режиму локдауну, в період дії якого заборонялося не тільки проводити масові заходи, але і вводився ряд інших обмежень (у тому числі заборони відвідування громадських місць, пересування групою людей тощо), через що потенційні кримінальні правопорушники автоматично мали менше шансів на реалізацію своїх злочинних намірів.

У 2021 р. незначне збільшення кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень проти громадського порядку та моральності також можна пояснити фактором карантину. Так, протягом року на території нашої держави продовжували свою дію ряд обмежень та заборон (через що кількість зареєстрованих злочинів та кримінальних проступків даного виду суттєво менша, ніж у 2018-2019 рр.), проте дані заходи були менш суворими, ніж у першому році пандемії (що вилилося у негативну динаміку до збільшення кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень проти громадського порядку та моральності).

6. *Кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення.* У 2020 р. кількість цих зареєстрованих злочинів та кримінальних проступків дещо зменшилась (на 2 %), проте вже у 2022 р. намітилась тенденція до зростання (на 5 %).

Особливо збільшилась кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 307 «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів». Так, у 2018 р. зафіксовано 5453 випадки вчинення даних злочинів, у 2019 р. – 6382, у 2020 р. – 8507, у 2021 р. – 10994.

Крім того, в період пандемії зафіксовано більше випадків вчинення суспільно небезпечних діянь у вигляді незаконного виробництва, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту або збут отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів (у 2018 р. – 267 випадків, у 2019 – 328, у 2020 – 350, у 2021 – 495).

З огляду на той факт, що в період пандемії існують суттєві карантинні обмеження, окремі категорії громадян можуть шукати відпочинок у заборонених речовинах. Через збільшення попиту за законами ринку зростає і пропозиція. Все це призводить до того, що кількість окремих кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення останнім часом зростає.

7. *Кримінальні правопорушення у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації.* У першому році пандемії COVID-19 спостерігалось суттєве зменшення кількості зареєстрованих злочинів та кримінальних проступків даного виду (на 43 %), проте у 2021 р. знову спостерігається негативна динаміка – їх кількість зросла на 18%.

Не дивлячись на останній факт цілком очевидно, що в період епідемії коронавірусної хвороби кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень

у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації в цілому знизилась.

Крім того, враховуючи специфіку цих злочинів та кримінальних проступків, навряд чи, можна розглядати COVID-19 в якості фактору, що сприяє вчиненню цих кримінальних правопорушень. Така динаміка скоріше залежить від масштабу та інтенсивності гібридної війни, розв'язаної проти нашої держави сусідньої країною (наприклад, даний фактор впливає на вчинення кримінальних правопорушень у вигляді ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу (у 2021 р. кількість цих кримінальних проступків зросла на 28 %), ухилення від військового обліку або навчальних (спеціальних) зборів тощо (у 2021 р. кількість цих кримінальних проступків зросла на 44 %).

Решта видів кримінальних правопорушень в період пандемії демонструють динаміку до зменшення. Зокрема:

1. *Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи.* У перший рік пандемії COVID-19 їх кількість зменшилась на 10 %. Така ж динаміка до зменшення зберігалась і у 2021 р.

Таким чином, оголошений внаслідок пандемії коронавірусної хвороби карантин у цілому позитивно вплинув на цю групу кримінальних правопорушень, що пов'язано, насамперед, зі зниженням рівня вуличної злочинності.

Не дивлячись на загальне зменшення кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень, передбачених розділом II Особливої частини КК України, окремі злочини демонструють динаміку до збільшення. Наприклад, до таких відносяться кримінальні правопорушення, передбачені ст. 126¹ «Домашнє насильство» КК України. Так, у доепідемічному 2019 р. зафіксовано 1068 випадків домашнього насильства, у 2020 р. – 2213 (на 52 % більше), а у 2021 р. – 2432 (на 9 % більше ніж у попередньому році).

2. *Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина.* У 2020 р. кількість зареєстрованих злочинів та кримінальних проступків даного виду знизилась на 6,5 %, а у 2021 р. – ще на 15,5 %.

Враховуючи специфіку цієї групи кримінальних правопорушень, складно прослідкувати взаємозв'язок викладеної вище позитивної динаміки з впливом карантину. Скоріше, дана тенденція обумовлена проведенням виборчих кампаній та низкою реформ, що проводяться в Україні останнім часом.

3. *Кримінальні правопорушення проти власності.* У 2020 р. кількість випадків фіксації фактів вчинення злочинів та кримінальних проступків проти власності зменшилась на 26 %, а у 2021 – на майже 17 %. Такі суттєві показники свідчать про те, що карантинні заходи, викликані пандемією

COVID-19, позитивно вплинули на динаміку вчинення цих кримінальних правопорушень.

Знову ж таки, даний факт обумовлено зниженням рівня вуличної злочинності. Обмежувальні заходи, впроваджені в нашої державі, зменшують можливості потенційних кримінальних правопорушників вчинювати злочини та проступки даного виду.

Водночас, варто зазначити, що пандемія COVID-19 (та, як наслідок, запроваджені карантинні обмеження) не єдиний фактор, що вплинув на зменшення кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень проти власності у період 2020-2021 рр. (включно), адже така динаміка спостерігалась і до епідемії коронавірусної хвороби. Так, у 2019 р. їх кількість зменшилась на 15 %. Через це можна стверджувати, що карантинні заходи лише пришвидшили існуючу динаміку.

3. *Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки.* У перший рік пандемії кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень даного виду зменшилась на 23 %, а у 2021 р. – на 18 %.

Таким чином, кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень проти громадської безпеки у період пандемії коронавірусної хвороби суттєво знизилась. Проте, з огляду на склади кримінальних правопорушень, включених до розділу IX Особливої частини КК України, можна зробити висновок, що епідемія COVID-19 не стала основним фактором, який вплинув на викладену вище динаміку, адже карантинні обмеження не могли знизити можливості для вчинення злочинів та кримінальних проступків, передбачених ст.ст. 255-270¹ закону про кримінальну відповідальність.

4. *Кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту.* У 2020 р. кількість зареєстрованих злочинів та кримінальних проступків зменшилась на 8 %, а у 2021 р. – на 15 %.

Пандемія коронавірусної хвороби позитивно вплинула на динаміку злочинності даного виду. Зокрема, зі зменшенням кількості проведених масових заходів а також обмеженнями у роботі розважальних закладів та закладів громадського харчування людина все більше часу почала проводити вдома. Відтак, кількість часу, проведеного за рулем автомобіля знизилась, що призвело до зменшення кількості вчинених кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту.

5. *Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів.* У 2020 р. кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень даного виду зменшилась майже на 16 %, а у 2021 р. – ще на 1 %.

6. *Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.* У 2020 р.

кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень даного виду зменшилась на 5 %, а у 2021 р. – ще на 3,5 %.

7. *Кримінальні правопорушення проти правосуддя.* У 2020 р. спостерігалася динаміка до зменшення на 19 %, а у 2021 – ще на 13,5 %.

Цікава динаміка вчинення кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення). Так, у перший період пандемії їх кількість зросла на 12 %, а вже у 2021 – знизилась одразу на 25 %. Останній показник найнижчий за останні чотири роки (на 18 % порівняно з 2018 р., та на 16 % – з 2019).

Отже, навіть сам факт того, що епідемія коронавірусної хвороби визнана пандемією свідчить про масштабність COVID-19 як явища, яке пронизує всі сфери життєдіяльності людини. Під натиском хвороби звичайне життя людини як учасника суспільних відносин зазнало суттєвих змін. Даний фактор апріорі не міг не вплинути і на злочинність. У деяких випадках такий вплив сприяв зменшенню кількості вчинених окремих груп кримінальних правопорушень (наприклад, зменшення кількості масових заходів та обмеження кількості їх учасників знизив рівень вуличної злочинності), в інших же, навпаки, – став додатковим детермінантом вчинення злочинів та кримінальних проступків. Розглянемо останні випадки.

Науковці зазначають, що ситуація загострення епідеміологічної кризи у світі суттєво вплинула на міжнародну організовану злочинність, яка активно використовує кризу COVID-19. В сучасних реаліях організована злочинність набуває транснаціонального характеру, нерідко охоплює бізнес і політику та виходить далеко за межі окремих країн світу, глибоко укорінюється у державних органах й інколи таку злочину діяльність здійснює від імені окремих державних структур та організацій. Кримінальні елементи використовують ситуацію коронавірусної інфекції, страх та наявні проблеми навколо пандемії для здійснення активної злочинної діяльності, яка спрямована на отримання ними «злочинних надприбутків». Ґрунтуючись на інформації, наданій державами-членами ЄС, яка міститься у опублікованому ситуаційному звіті Європолу (Pandemic profiteering: how criminals exploit the COVID-19 crisis), можна виділити чотири найбільш поширених напрямки сучасної організованої злочинної діяльності: кіберзлочинність, шахрайство, фальсифікація та незаконний обіг фальсифікованих лікарських засобів, злочини проти власності¹.

Таким чином, на думку дослідників, COVID-19 сприяв поширенню принаймні чотирьох груп кримінальних правопорушень. При цьому, даний

¹ Шевчук В. М. Актуальні проблеми криміналістики у сучасних умовах. Korszerű módszerek és algoritmusai tapasztalati és elméleti tudományos kutatási: International Scientific and Practical Conference (Budapest, 18.09.2020). Hang 3. С. 92.

умовивід поширюється не тільки на організовану злочинність. Проаналізуємо детальніше названі випадки.

Пандемія як фактор, що сприяє кіберзлочинності.

Інформатизація та глобалізація суспільства призвели до того, що роль комп'ютерних технологій стала не просто значною, а такою, що задає тренди. На сьогоднішній день складно уявити сучасну людину, яка у повсякденному житті не користується гаджетами. Через це, цілком природно, що кількість комп'ютерних кримінальних правопорушень та їх різновиди постійно збільшуються.

Водночас, пандемія COVID-19 пришвидшила і так стрімкий розвиток інформаційно-телекомунікаційних систем і технологій. Перехід на дистанційні форми діяльності, зокрема і на електронну комерцію, підвищили обсяг електронних розрахунків у декілька разів. Природно, що це призвело до активізації кіберзлочинності. Нинішній її стан потрібно розглядати як зростаючу загрозу безпеці не лише для України, а й для світової спільноти загалом. А це відтак спонукає до вироблення нових адекватних заходів протидії цьому явищу в кожному із напрямів суспільних відносин у інтернет-просторі¹.

Науково-технічний прогрес сприяє тому, що кіберзлочинці постійно знаходять нові можливості задовольняти власні злочинні інтереси шляхом вироблення нових тактик, методик та алгоритмів. Пандемія коронавірусної хвороби не зупинила суспільне життя, проте стала чинником, який підвищив рівень інформатизації шляхом розширення сфер життєдіяльності, що існують у кіберпросторі, та залученні до нього нових користувачів.

Враховуючи ризики захворіти COVID-19 та карантинні обмеження, які на сьогоднішній день існують у суспільстві, користувачі все частіше вдаються до покупок онлайн, що створює нові можливості для злодіїв.

Нині пандемія COVID-19 загострила п'ять основних напрямів у регулюванні суспільних відносин в інтернет-просторі:

- захист приватних і персональних даних;
- регулювання електронної комерції, фінансових угод;
- забезпечення безпеки електронних платежів;
- захист інтелектуальної власності;
- протидія протиправному змісту інформації².

З огляду на той факт, що на сьогоднішній день пандемія коронавірусу триває, прогнозується подальший ріст та поширення кібератак проти організацій і приватних осіб. Злочинці, використовуючи ситуацію страху перед COVID-19 значно активізували проведення кібератак соціальної інженерії, присвячених

¹ Шинкарук О. М., Сенік В. В., Зачек О. І., Магеровська Т. В. Стан та особливості протидії кіберзлочинності в Україні в умовах пандемії COVID-19. Соціально-правові студії. 2021. Вип. 3 (13). С. 71.

² Там само, с. 71.

пандемії, для поширення різних пакетів шкідливих програм, поширення фейкової інформації про коронавірус. Оскільки все більше роботодавців переходять на дистанційну роботу онлайн, нерідко допускається підключення до власних інформаційних систем своїх організацій, тому найближчим часом прогнозується збільшення таких кібератак злочинцями¹.

Пандемія як фактор, що сприяє вчиненню кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканності особи.

Як було вказано вище, за два останні роки кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканності особи суттєво зросла. Зокрема, це стосується таких злочинів, як зґвалтування, вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку, розбещення неповнолітніх.

Звісно, причин та умов такої динаміки може бути доволі багато. Наприклад, суттєві річні коливання показників окремих видів посягань указаної категорії зумовлені насамперед тим, що чисельність окремих видів цих діянь є незначною, тому для неї характерні випадкові річні коливання. Крім того, одним чинником, який вплинув на динаміку діянь зазначеної спрямованості в цілому та їх окремих видів, є прийняття нових редакцій і внесення суттєвих змін у низку статей КК України, які регулюють кримінальну відповідальність за зґвалтування; сексуальне насильство (насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом); статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку (статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості); примушування до вступу в статевий зв'язок; розбещення неповнолітніх. Цю обставину необхідно враховувати при оцінці наведених даних².

Водночас очевидно, що одним з факторів, який впливає на збільшення кількості зґвалтувань та інших окремих кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканності особи протягом 2020-2021 рр. є пандемія COVID-19 та введені внаслідок її поширення на території нашої держави карантинні обмеження.

Без сумніву, карантинні обмеження є вимушеним та життєвонеобхідним заходом подолання епідемії коронавірусної хвороби. Саме він є одним з найбільш ефективним та спрямований на захист життя та здоров'я громадян. Проте, на окремих маргінально налаштованих осіб карантинні обмеження можуть впливати негативним чином. Так, зменшення можливостей для активного проведення часу в розважальних закладах призвело до накопичення

¹ Шевчук В. М. Актуальні проблеми криміналістики у сучасних умовах. Korszerű módszerek és algoritmusai tapasztalati és elméleti tudományos kutatási: International Scientific and Practical Conference (Budapest, 18.09.2020). Hang 3. С. 92-93.

² Вербенський М. Г., Кулик О. Г., Наумова І. В. Кримінальна ситуація в Україні: основні тенденції: 2020 рік: монографія за заг. ред. М. Г. Вербенського. Вінниця: ТВОРИ, 2021. С. 71-72.

сексуальної енергії у деяких категорій громадян. Маргінальний спосіб життя та відсутність можливості для вивільнення енергії призводять до вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.

Таким чином, між збільшенням кількості кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи та введенням карантинних обмежень в державі існує тісний взаємозв'язок.

Пандемія як фактор, що сприяє вчиненню кримінальних правопорушень у вигляді домашнього насильства.

У період пандемії коронавірусної хвороби загальна кількість кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я людини суттєво зменшилась, що пов'язано із загальною тенденцією до зниження рівня вуличної злочинності. Злочин у вигляді домашнього насильства становить виключення із даного правила, адже у 2020-2021 рр. кількість зареєстрованих випадків вчинення даного діяння зросла більш ніж вдвічі.

Таке стрімке зростання кількості випадків вчинення домашнього насильства пов'язується саме з пандемією COVID-19 та карантинном по всій країні. Люди більшість часу проводять вдома. Цей фактор впливає на психічний та емоційний стан кожного члена родини. В таких умовах можливість вчинення кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством є дуже великою¹.

Нагадаємо, дії винного підпадають під ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126¹ КК України у випадку систематичного характеру насильства. Особа суб'єкта даного злочину, як правило, апріорі схильна до такої протиправної поведінки. Фактор же карантину лише підсилює агресію домашнього кривдника.

Втім, постійне перебування вдома не єдиний фактор, спричинений епідемією COVID-19. Зокрема, ряд карантинних обмежень призвели до втрати деякою категорією громадян роботи. Насамперед це стосується осіб, що працюють у сфері послуг та громадського харчування, а також прекаріату, тобто тих, хто не має постійного місця роботи. Остання категорія громадян є найменш соціально захищеною, а відтак карантинні обмеження можуть боляче бити по їх фінансовому достатку. Втрата заробітку (або зниження рівня доходів) негативно впливає на психоемоційний стан особи, що підвищує шанси вчинення нею актів домашнього насильства.

¹ Бережевська К. Віктимологічні чинники домашнього насильства в Україні. Новітні кримінально-правові дослідження – 2021 : Альманах наукових праць / за ред. проф. Є. Л. Стрельцова, проф. О. В. Козаченка, PhD О. М. Мусиченко. Миколаїв : МІП НУ ОЮА, 2021. 262 с. С. 163.

Отже, саме карантинні обмеження, пов'язані з поширенням коронавірусної хвороби стали одним з основних чинників стрімкого зростання кількості випадків вчинення домашнього насильства.

Пандемія як фактор, що сприяє вчиненню окремих кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності.

Нагадаємо, за останні роки зафіксовано зростання кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень у вигляді незаконних дій з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення, а також шахрайства з фінансовими ресурсами.

Як і у випадку з кримінальними правопорушеннями у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку, збільшення кількості злочинів та кримінальних проступків у виді незаконних дій з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення, а також шахрайства з фінансовими ресурсами пов'язані з наслідками пандемії коронавірусної хвороби, такими як:

- 1) комп'ютеризацією суспільства;
- 2) панічними настроями людей, пов'язаних з поширенням нової хвороби та невтішними новинами з цього приводу у ЗМІ;
- 3) зниженням рівня матеріального добробуту громадян, що призводить до того, що вони шукають засіб заробітку шляхом вчинення злочинів та кримінальних проступків.

Як зазначають науковці, в умовах пандемії COVID-19 досить поширеним є шахрайство загалом, оскільки злочинці, враховуючи психологію жертв, їх страхи та побоювання під час кризи, досить швидко адаптували давно відомі схеми шахрайства під умови коронавірусу. Найпоширенішими є такі: зловмисники видають себе за медперсонал, щоб дістати доступ у приміщення; злочинці спочатку пропонують допомогу або досить вигідні умови угоди, а потім, отримавши гроші, зникають; пропонують досить вигідні умови закупки дефіцитної санітарно-гігієнічної продукції, а потім, після виманювання грошей, не відповідають на телефонні дзвінки; широко використовується підробка та фальсифікація «антикоронавірусної» продукції та ін. Крім цього, широкого поширення мають різні варіанти адаптованих версій схем телефонного шахрайства, шахрайства з поставками продуктів, медикаментів, шахрайства по пропонуванню різних варіантів псевдовакцини

та засобів лікування від коронавірусу. Прогнозується активізація різних форм інтернет-шахрайства¹.

Пандемія як фактор, що сприяє вчиненню кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення.

У певній мірі пандемія COVID-19 могла негативно вплинути на зростання кількості вчинених кримінальних правопорушень даного виду. Неможливість повноцінно проводити своє дозвілля в умовах епідемії коронавірусної хвороби (закриття або обмеження в роботі розважальних закладів, обмежений доступ до парків, скверів та інших громадських місць), втрата окремими категоріями громадян (особливо з числа прекаріату) роботи, депресії, що можуть виникати на фоні невтішних новин про світову пандемію та результати її поширення, можуть призводити до того, що особа, бажаючи отримати розмаїття позитивних відчуттів, наважиться придбати заборонені речовини.

Враховуючи це, можна розглядати пандемію COVID-19 в якості детермінанта вчинення кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Окремі дослідники наголошують на активізації організованої злочинної діяльності щодо фальсифікації та незаконного обігу фальсифікованих лікарських засобів, оскільки підробка та продаж контрафактної медичної та санітарно-гігієнічної продукції, а також засобів індивідуального захисту і контрафактної фармацевтичної продукції. З початку епідемічної кризи вона збільшився у декілька разів. Організована злочинність швидко пристосувалася до умов пандемії коронавірусу. Зокрема, злочинцями розробляються та впроваджуються різні веб-сайти для продажу підроблених тестів на перевірку крові COVID-19, неякісних медичних масок та антисептиків за допомогою додатків для обміну миттєвими повідомленнями. У такому випадку поширення набуває фейковий продаж усього «антикоронавірусного»².

Якщо поглянути на статистичні дані, то можна зробити висновок, що висловлена теза є дещо перебільшеною, адже, наприклад, динаміка кримінальних правопорушень у вигляді фальсифікації лікарських засобів або обігу фальсифікованих лікарських засобів наступна: у 2018 – 40 випадків, у 2019 р. – 29 випадків вчинення цього суспільно небезпечного діяння; у 2020 – 22, у 2021 – 21.

Схожа динаміка і у випадку кримінального правопорушення, передбаченого ст. 305 КК України («Контрабанда наркотичних засобів,

¹ Шевчук В. М. Актуальні проблеми криміналістики у сучасних умовах. Korszerű módszerek és algoritmusai tapasztalati és elméleti tudományos kutatási: International Scientific and Practical Conference (Budapest, 18.09.2020). Hang 3. C. 93.

² Там само.

психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів») – у 2018 – 212 випадків, у 2019 р. – 330 випадків, у 2020 – 234, у 2021 – 183.

Натомість, збільшилась кількість кримінальних правопорушень у вигляді порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним хворобам та масовим отруєнням (ст. 325 КК України): у 2018 – 50 випадків, у 2019 р. – 328 випадків, у 2020 – 350, у 2021 – 495. Пояснити таку тенденцію не складно – в епоху пандемії коронавірусної хвороби суспільство вимушено дотримуватись численних правил і норм щодо запобігання інфекційним хворобам та масовим отруєнням, які щодня пронизують життя кожної особи. Відтак, зі збільшенням кількості правил та обмежень, цілком природно збільшується і кількість осіб, які їх порушують.

Отже, розглянувши пандемію як фактор, що сприяє поширенню певних видів кримінальних правопорушень, проаналізуємо окремі напрямки діяльності поліції, що потенційно здатні підвищити ефективність запобігання кримінальним правопорушенням в умовах пандемії.

4.3. Запобігання працівниками Національної поліції України кримінальним правопорушенням в умовах пандемії

На сьогоднішній день існує чимало підходів класифікації рівнів запобігання злочинності. Відповідно до одного з найбільш поширених, поділ запобігання кримінальним правопорушенням здійснюється на наступні рівні:

1) загальна профілактика, яка включає в себе як загальносоціальну (комплекс перспективних соціально-економічних і культурно-виховних заходів, спрямованих на подальший розвиток та вдосконалення суспільних відносин і усунення або нейтралізацію разом з тим причин та умов злочинності), так і спеціально-кримінологічну профілактику злочинності (сукупність заходів, спеціально направлених і цілеспрямованих на боротьбу зі злочинністю, які здійснюються органами, підприємствами, організаціями, установами, які мають функції, закріплені у нормативно-правових актах, пов'язані з цією боротьбою);

2) індивідуальна профілактика, яка поділяється на чотири рівні: рання профілактика; безпосередня профілактика; профілактика на етапі формування злочинної поведінки (пенітенціарна); профілактика рецидиву (постпенітенціарна)¹.

¹ Кримінологія : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернея ; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 199.

Розглянемо окремі напрямки запобігання кримінальним правопорушенням працівниками Національної поліції в умовах пандемії, адже саме цей правоохоронний орган займає провідну роль в питанні запобігання кримінальним правопорушенням.

Запобігання домашньому насильству в умовах пандемії.

Відповідно до ч. 1 ст. 10 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», до повноважень уповноважених підрозділів органів Національної поліції України у сфері запобігання та протидії домашньому насильству належать:

1) виявлення фактів домашнього насильства та своєчасне реагування на них;

2) прийом і розгляд заяв та повідомлень про вчинення домашнього насильства, у тому числі розгляд повідомлень, що надійшли до кол-центру з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей, вжиття заходів для його припинення та надання допомоги постраждалим особам з урахуванням результатів оцінки ризиків у порядку, визначеному центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, спільно з Національною поліцією України;

3) інформування постраждалих осіб про їхні права, заходи і соціальні послуги, якими вони можуть скористатися;

4) винесення термінових заборонних приписів стосовно кривдників;

5) взяття на профілактичний облік кривдників та проведення з ними профілактичної роботи в порядку, визначеному законодавством;

6) здійснення контролю за виконанням кривдниками спеціальних заходів протидії домашньому насильству протягом строку їх дії;

7) анулювання дозволів на право придбання, зберігання, носіння зброї та боєприпасів їх власникам у разі вчинення ними домашнього насильства, а також вилучення зброї та боєприпасів у порядку, визначеному законодавством;

8) взаємодія з іншими суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, відповідно до статті 15 цього Закону;

9) звітування центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, про результати здійснення повноважень у цій сфері у порядку, визначеному центральним органом виконавчої влади, що забезпечує

формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству¹.

Що стосується загальносоціального рівня, в умовах пандемії коронавірусної хвороби особливого значення набуває налагодження ефективної взаємодії Національної поліції з іншими суб'єктами протидії злочинності. Тільки завдяки спільним діям загальних (тобто таких, що діють на загальносоціальному рівні) та спеціальних суб'єктів (тобто суб'єктів, одним з основних завдань яких є протидія домашньому насильству) можливе досягнення мети у вигляді суттєвого зниження кількості випадків вчинення домашнього насильства.

Відповідно до ч. 1 ст. 15 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», взаємодія суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, передбачає:

1) взаємне інформування не пізніше однієї доби про виявлені факти домашнього насильства у випадках, передбачених цим Законом, з дотриманням правового режиму інформації з обмеженим доступом;

2) реагування на випадки домашнього насильства відповідно до компетенції та з урахуванням оцінки ризиків, що загрожують постраждалій особі;

3) узгодження заходів реагування на випадки домашнього насильства та надання дієвої допомоги постраждалим особам, що здійснюються різними суб'єктами;

4) розроблення та виконання відповідно до компетенції програм для кривдників;

5) розроблення та виконання відповідно до компетенції програм із запобігання та протидії домашньому насильству;

6) організацію здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству відповідно до компетенції;

7) обмін досвідом у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;

8) скоординовану міжвідомчу підготовку фахівців, які представляють суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;

9) здійснення спеціально уповноваженими органами у сфері запобігання та протидії домашньому насильству моніторингу дотримання вимог законодавства суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та

¹ Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 2229-VIII// База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 01.05.2022 р.).

протидії домашньому насильству, розроблення пропозиції щодо вдосконалення законодавства та практики його застосування¹.

Серед них в епоху пандемії коронавірусної хвороби вбачаються найбільш ефективними наступні напрямки взаємодії поліції з іншими суб'єктами попередження домашнього насильства:

1. Організація та проведення серед населення, у тому числі серед дітей та молоді, інформаційних кампаній щодо запобігання та протидії домашньому насильству, роз'яснення його форм, проявів і наслідків².

Зокрема, важливо проводити інформаційно-роз'яснювальні кампанії з учнями, студентами та слухачами закладів освіти. При цьому, необхідно донести інформацію про негативну динаміку цих кримінальних правопорушень та вплив на неї пандемії коронавірусної хвороби, розкрити основні ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України, права постраждалих осіб, що задекларовані у ст. 21 даного законодавчого акта (у випадку, якщо постраждалою є дитина – права постраждалої дитини, що закріплені у ст. 22);

2. Взаємодія зі ЗМІ. Недарма засоби масової інформації називають четвертою гілкою влади, адже їх вплив на суспільну думку важко переоцінити. Відтак, важливо через ЗМІ донести інформацію щодо негативної тенденції поширення випадків домашнього насильства та основні шляхи попередження та припинення цього кримінального правопорушення, серед яких:

1) необхідність обрання стратегії уникнення домашніх конфліктів;

2) важливість своєчасного повідомлення про факти домашнього насильства правоохоронним органам тощо.

Крім того, важливо попередити громадян про негативні наслідки впливу випадків домашнього насильства на фізичний та психоемоційний стан дитини.

3. Організація та проведення спільних і спеціалізованих тренінгів та семінарів для фахівців, які працюють у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, а також для працівників правоохоронних органів і суддів³.

Працівникам поліції важливо пам'ятати, що відповідно до ст. 24 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», до компетенції уповноважених підрозділів поліції відноситься застосування таких спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству, як:

¹ Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 2229-VIII// База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 01.05.2022 р.).

² Там само.

³ Там само.

1) **терміновий заборонний припис** стосовно кривдника (виноситься кривднику строком до 10 діб у разі існування безпосередньої загрози життю чи здоров'ю постраждалої особи з метою негайного припинення домашнього насильства, недопущення його продовження чи повторного вчинення);

2) **взяття на профілактичний облік кривдника** та проведення з ним профілактичної роботи (уповноважений підрозділ органу Національної поліції України бере на профілактичний облік кривдника з моменту виявлення факту вчинення ним домашнього насильства на встановлений законодавством строк і проводить з ним профілактичну роботу).

Останній захід відноситься до індивідуальної профілактики, під час якої важливо навчити кривдника обирати інші моделі поведінки для вирішення сімейних конфліктів, не вдаючись при цьому до будь-якого з видів насильства.

Запобігання кримінальним правопорушенням у сфері статевої свободи та статевої недоторканості особи.

Алгоритм запобігання кримінальним правопорушенням у сфері статевої свободи та статевої недоторканості особи схожий з тим, що існує для запобігання домашнім насильствам.

Основним напрямком попередження даних злочинів та кримінальних проступків є проведення профілактичних бесід з учнями, студентами та слухачами закладів освіти. При цьому важливо не тільки розкрити тему сексуального виховання та кримінальної відповідальності за посягання на статеvu свободу та недоторканість особи, але і поліпшення віктимологічної обізнаності населення; донесення інформації про шкідливість замовчування фактів статевиx нападів, пояснення процедури повідомлення про них до правоохоронних органів¹.

Крім того, у випадку застосування до винного у вчиненні кримінальних правопорушень у сфері статевої свободи та статевої недоторканості особи адміністративного нагляду, важливо проаналізувати рівень соціалізації засудженого та проводити з ним регулярні профілактичні бесіди.

Запобігання кримінальним правопорушенням у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення.

Як і у випадку із запобіганням домашньому насильству, в епоху пандемії коронавірусної хвороби в питанні попередження злочинності у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення важливу роль займає проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи з

¹ Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і доп. Х.: Право, 2009. С. 118.

населенням щодо негативного впливу цих речовин на психічне та фізичне здоров'я людини. При цьому, важливо проводити таку роботу з найбільш активною категорією населення – молоддю, яка в період епідемії COVID-19 позбавлена можливості активно відпочивати.

Під час таких кампаній важливо попереджати про правові наслідки виготовлення, вживання та продажу наркотиків та інших речовин (зокрема, ст.ст. 305-321 КК України).

Крім того, з огляду на зростання кількості кримінальних правопорушень даного виду в умовах пандемії, важливо активізувати роботу щодо:

1) здійснення систематичного моніторингу інформаційної продукції в ЗМІ та сайтів у мережі Інтернет із метою виявлення фактів поширення відомостей про способи виготовлення чи вживання наркотичних засобів, рекламних публікацій і оголошень щодо можливостей придбання наркотиків;

2) виявлення молодіжних осередків, заснованих на сповідуванні псевдокультури вживання наркотиків, забезпечувати проведення заходів впливу на лідерів та інших наркозалежних осіб із метою запобігання втягуванню (схилянню) молоді до вживання наркотиків у немедичних цілях;

3) вжиття заходів щодо своєчасного роз'єднання таких осередків та виявлених організованих груп, які вчиняють злочини у сфері незаконного наркообігу, з метою припинення злочинної діяльності;

4) проведення профілактичних заходів з групами ризику немедичного вживання наркотиків, із дітьми, які опинилися у важкій життєвій ситуації;

5) виявлення під час проведення досудового розслідування кримінальних проваджень забезпечити причин та умов, що сприяють учиненню злочинів у сфері незаконного наркообігу, джерел придбання наркотичних засобів, а також причин і умов, які сприяли втягненню осіб у немедичне вживання наркотиків;

6) своєчасного внесення у відповідні державні органи, громадські об'єднання, посадовим особам подання про усунення причин і умов, що сприяють учиненню таких злочинів;

7) налагодження постійної взаємодії з органами місцевого самоврядування, ЗМІ, закладами охорони здоров'я та освіти, органами пробації тощо для обміну інформацією у сфері незаконного обігу наркотичних засобів тощо¹.

Окремо зауважимо, що відповідно до ст. 3 Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі», щодо повнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі за один із злочинів,

¹ Василевич В., Давидова М. Запобігання схилянню до вживання наркотичних засобів та психотропних речовин Національною поліцією України. Jurnalul juridic național: teorie și practică. № 2. Р. 98.

пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів встановлюється адміністративний нагляд, в ході якого поліцейські зобов'язані систематично контролювати поведінку цих осіб, запобігати порушенням ними громадського порядку та прав інших громадян і припиняти їх, проводити розшук осіб, які уникають адміністративного нагляду¹.

Під час реалізації даних заходів важливо переконатися у тому, що колишні засуджені пройшли процес ресоціалізації та інтегрувалися в суспільство (для цього важливо опитати сусідів колишнього засудженого, проаналізувати інформацію щодо його працевлаштування); проводити регулярні профілактичні бесіди із засудженим тощо.

References:

1. Бережєвська К. Віктимологічні чинники домашнього насильства в Україні. *Новітні кримінально-правові дослідження – 2021 : Альманах наукових праць / за ред. проф. Є. Л. Стрельцова, проф. О. В. Козаченка, PhD О. М. Мусиченко. Миколаїв : МПН НУ ОЮА, 2021. 262 с. С. 163.*
2. Василевич В., Давидова М. Запобігання схиланню до вживання наркотичних засобів та психотропних речовин Національною поліцією України. *Jurnalul juridic național: teorie și practică. № 2. Р. 98.*
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад, і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. С. 880.
4. Вербенський М. Г., Кулик О. Г., Наумова І. В. Кримінальна ситуація в Україні: основні тенденції: 2020 рік: монографія за заг. ред. М. Г. Вербенського. Вінниця: ТВОРИ, 2021. 144 с.
5. Кодекс цивільного захисту України: Закон України від 02.10.2012 р. № 5403-VI // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text> (дата звернення: 01.05.2022 р.).
6. Кримінологія : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Чернеї, С. С. Чернявський та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернея ; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 199.
7. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і доп. Х.: Право, 2009. С. 118.
8. Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі: Закон України від 01.12.1994 № 264/94-ВР // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/264/94-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.05.2022 р.).
9. Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: постанова Кабінету

¹ Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі: Закон України від 01.12.1994 № 264/94-ВР // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/264/94-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.05.2022 р.).

Міністрів України від 11.03.2020 р. № 211 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.05.2022 р.).

10. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 2229-VIII// База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 01.05.2022 р.).

11. Про затвердження Переліку особливо небезпечних, небезпечних інфекційних та паразитарних хвороб людини і носійства збудників цих хвороб: наказом МОЗ від 19.07.1995 р. № 133 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0133282-95#Text> (дата звернення: 01.05.2022 р.).

12. Про затвердження Правил санітарної охорони території України: Постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2011 № 893 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/893-2011-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.05.2022 р.).

13. Про захист населення від інфекційних хвороб: Закон України від 06.04.2000 № 1645-III // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14#Text> (дата звернення: 01.05.2022 р.).

14. Статистична інформація // Офіс Генерального прокурора: офіційний веб-сайт. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/1stat> дата звернення: 01.02.2022 р.).

15. Судова статистика // Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ (дата звернення: 01.02.2022 р.).

16. Шевчук В. М. Актуальні проблеми криміналістики у сучасних умовах. *Korszerű műszerek és algoritmusok tapasztalati és elméleti tudományos kutatási: International Scientific and Practical Conference (Budapest, 18.09.2020)*. Hang 3. С. 92.

17. Шинкарук О. М., Сенік В. В., Зачек О. І., Магеровська Т. В. Стан та особливості протидії кіберзлочинності в Україні в умовах пандемії COVID-19. *Соціально-правові студії*. 2021. Вип. 3 (13). С. 71.

18. ВООЗ оголосила пандемію // *bbc.com: сайт / bbc news*. Україна. 11.03.2020. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-51840700> (дата звернення: 01.05.2022 р.).

РОЗДІЛ V Аналіз світового досвіду проведення національної оцінки ризику (НОР)

ЛОШИЦЬКИЙ Михайло Васильович
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
професор кафедри публічного права Східноєвропейського
університету імені Рауфа Аблязова
<https://orcid.org/0000-0003-0533-0079>

5.1. Аналіз країн з позитивним міжнародним рейтингом щодо рівня виявлення, оцінки та розуміння національних ризиків

5.2. Переваги та недоліки проведення Національних оцінок ризиків, визначені FATF та регіональними групами, створеними за типом FATF, за результатами взаємних міжнародних оцінок країн

Analysis of world experience in conducting national risk assessment (NRA)

*Doctor of Law, Professor M.V. Loshytskyi
Honoured Worker of Science and
Technology of Ukraine,
Professor of the Department of Public Law at
Rauf Ablyazov East European University*

Ключові слова: методологія, ефективна система, позитивна оцінка, НОР, MoRiLE, оцінка ризиків ВК.

Keywords: methodology, effective system, positive assessment, NRA, MoRiLE, VC risk assessment.

АНОТАЦІЯ

Методологія з оцінки відповідності рекомендаціям FATF та ефективності систем ПВК/ФТ, прийнята у лютому 2012 року¹, є основою для здійснення оцінки технічної відповідності та перегляду рівня ефективності національної системи ПВК/ФТ.

Ознаками ефективної системи ПВК/ФТ країни відповідно до Безпосереднього результату 1 є висновки, що країна належним чином визначає, оцінює та розуміє свої ризики відмивання коштів та фінансування тероризму, а також здійснює координацію заходів на національному рівні, спрямованих на пом'якшення цих ризиків, що включає:

- залучення компетентних органів та інших відповідних органів;

¹ Methodology for assessing technical compliance with the fatf recommendations and the effectiveness of AML/CFT systems [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/methodology/FATF%20Methodology%2022%20Feb%202013.pdf>

- використання широкого спектру надійних джерел інформації;
- застосування оцінки ризиків як основи для розвитку та встановлення пріоритету політики та заходів з протидії відмиванню коштів/фінансуванню тероризму та впровадження цієї політики і заходів координованим шляхом через відповідні канали.

Відповідні компетентні органи також співпрацюють та координують політику і заходи, спрямовані на боротьбу з фінансуванням розповсюдження зброї масового знищення. З часом результатом цього стає значне пом'якшення ризиків відмивання коштів та фінансування тероризму.

Цей результат першочергово стосується Рекомендацій 1, 2, 33 та 34, а також елементів Рекомендації 15.

SUMMARY

The methodology for assessing compliance with FATF recommendations and the effectiveness of APC/FT systems, adopted in February 2012, is the basis for assessing technical compliance and reviewing the level of effectiveness of the national APC/FT system.

Signs of an effective APC/FT system in accordance with Output 1 include the country's conclusions on how to properly identify, assess and understand its money laundering and terrorist financing risks, and to coordinate measures at the national level to mitigate these risks includes:

- involvement of competent authorities and other relevant authorities;
- use of a wide range of reliable sources of information;
- use of risk assessment as a basis for developing and prioritizing anti-money laundering/anti-terrorist financing policies and measures and implementing these policies and measures in a coordinated manner through appropriate channels.

The relevant competent authorities shall also cooperate and coordinate policies and measures aimed at combating the financing of the proliferation of weapons of mass destruction. Over time, this results in a significant reduction in the risks of money laundering and terrorist financing.

This result is primarily relevant to Recommendations 1, 2, 33 and 34, as well as elements of Recommendation 15.

5.1. Аналіз країн з позитивним міжнародним рейтингом щодо рівня виявлення, оцінки та розуміння національних ризиків

Відповідно до Методології з оцінки відповідності рекомендаціям FATF, відправною точкою для оцінки країн є початкове розуміння експертами з оцінки ризиків та особливостей країни, у широкому сенсі, та елементів, які їх формують.

Це включає:

- характер та рівень ризиків відмивання коштів та фінансування тероризму; в особливості країни, які впливають на суттєвість різних рекомендацій (наприклад, структура її економіки та фінансового сектору);
- структурні елементи, які складають основу системи ПВК/ФТ;

– інші контекстуальні фактори, які можуть вплинути на спосіб впровадження заходів у сфері ПБК/ФТ та рівень їх ефективності.

Ризики ВК/ФТ є особливо важливими для оцінки технічної відповідності Рекомендації 1 та ризик-орієнтованими елементами інших Рекомендацій, а також для оцінки ефективності.

На початку та в процесі здійснення оцінки експерти з оцінки повинні враховувати характер та рівень ризиків ВК/ФТ країни.

Відповідні фактори можуть включати рівень та вид злочинів, що генерують доходи в країні; терористичні групи, що діють або збирають кошти на території країни; проходження через країну транскордонних потоків кримінальних або незаконних активів.

На наступному рисунку відображено витяг із консолідованої таблиці оцінки рейтингів з переліком країн з позитивним висновком щодо розуміння країною ризиків ВК/ФТ (щодо безпосереднього результату 1 та рекомендацій 1, 2, 15, 32 та 33).

Updated 21 January 2021				Effect Technical Compliance Rating s that reflect Ratings which reflect the extent to which a country has implemented the technical requirements of the FATF FATE FATF Methodology					
Jurisdiction (click on the country name to go to the report on www.fatf-gafi.org)	Report Type	Report Date	Assessment body/bodies	IO1	R.1	R.2	R.15	R.32	R.33
Andorra	MER+FUR	Dec.18	MONEYVAL	SE	LC	C	C	C	LC
Belgium	MER+FUR	Sep.18	FATF	SE	C	C	LC	C	LC
Canada	MER	Sep.16	IMF/FATF/APG	SE	LC	C	NC	LC	C
China	MER+FUR	Sep.20	FATF	SE	LC	C	C	LC	LC
Cook Islands	MER	Sep.18	APG	SE	LC	C	LC	LC	LC
Cyprus	MER	Dec.19	MONEYVAL	SE	LC	LC	LC	LC	C
Hong Kong, China	MER	Sep.19	FATF	SE	LC	LC	LC	C	C
Indonesia	MER	Sep.18	APG	SE	LC	LC	LC	LC	LC
Isle of Man	MER+FUR	Jul.18	MONEYVAL	SE	LC	C	C	C	C
Israel	MER	Dec.18	FATF/MONEYVAL	SE	LC	C	C	C	C
Italy	MER+FUR	Mar.19	IMF/FATF	SE	C	LC	LC	LC	LC
Korea	MER	Apr.20	FATF/APG	SE	LC	LC	C	LC	C
Malaysia	MER+FUR	Oct.18	APG/FATF	SE	LC	C	C	C	C
Moldova	MER	Jul.19	MONEYVAL	SE	LC	LC	LC	LC	LC
Portugal	MER	Dec.17	FATF	SE	LC	LC	LC	LC	LC
Russian Federation	MER	Dec.19	FATF/EAG/MONEYVAL	SE	LC	C	C	LC	C
Singapore	MER+FUR	Nov.19	FATF/APG	SE	LC	C	C	C	LC
Spain	MER+FUR+	Dec.19	FATF	SE	C	LC	C	C	C
Switzerland	MER+FUR	Jan.20	FATF	SE	LC	LC	LC	LC	C
Chinese Taipei	MER	Oct.19	APG	SE	LC	LC	C	LC	LC
Turkey	MER	Dec.19	FATF	SE	LC	LC	LC	LC	LC
United Kingdom	MER	Dec.18	FATF	HE	LC	C	LC	LC	LC
	MER	Mutual Evaluation Report		HE		C			
	FUR	Follow-Up Report		SE		LC			
				ME		PC			
				LE		NC			
						NA			

Рис. 2.1. Консолідована таблиця оцінки рейтингів (витяг)¹

¹ Consolidated table of assessment ratings [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/4th-Round-Ratings.pdf>

За станом на 21 січня 2021 року, із 103 країн, які пройшли оцінку, позитивний рейтинг за ознакою ефективної системи ПВК/ФТ (позитивна оцінка Безпосереднього результату 1 та рекомендацій 1, 2, 15, 32 та 33) отримали лише 22 країни (21%), з яких лише Великобританія отримала високий рівень ефективності за Безпосереднім результатом 1.

Розглянемо детальніше особливості проведення Національної оцінки ризиків ВК/ФТ окремими країнами з позитивним рейтингом оцінки.

Великобританія

Великобританія є єдиною країною яка отримала найвищий рейтинг за результатами оцінки Безпосереднього результату 1.

Великобританією проведено три національних оцінки ризиків ВК/ФТ.

Третя Національна оцінка ризику Великобританії, яка проведена у 2020 році¹ спирається на глибоке розуміння Великобританією загроз ВК/ФТ і створює основу для уряду та приватного сектору для вирішення цієї проблеми, оцінюючи дії, які певні сектори повинні вжити для захисту приватних осіб, бізнесу та суспільства, щоб залишатися стійкими до ВК/ФТ.

При проведенні НОР Великобританією використана методологія яка слідує 3 ключовим етапам, визначеним у керівництві FATF щодо ідентифікації, оцінки та оцінки доказів у контексті моделі «Управління ризиком у правоохоронних органах» (MoRiLE).

Великобританією використано адаптовану модель MoRiLE для встановлення рейтингу ризиків ВК/ФТ для кожної області. Модель MoRiLE оцінює властивий ризик на основі вразливості та ймовірності використання сектору злочинцями або терористами, а потім оцінює пом'якшувальні фактори для розрахунку чистого ризику в районі.

Враховуючи в основному прихований ВК/ФТ, докази, що використовуються для оцінки цих факторів ризику, ґрунтуються на поєднанні достовірних даних, тематичних досліджень та експертних оцінок правоохоронних органів, наглядових органів та відповідальних за ПВК / ФТ у фірмах.

Модель MoRiLE, яка використовується для встановлення рейтингів ризиків:

1 UK National risk assessment of money laundering and terrorist financing – 2020, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.gov.uk/government/publications/national-risk-assessment-of-money-laundering-and-terrorist-financing-2020%20>

Категорія MoRiLE	Фактор ризику
<i>Вразливість</i>	Рівень прозорості та анонімності в секторі
	Складність товару або послуги
	Рівень використання товару чи послуги особами високого ризику або юрисдикціями
	Швидкість, з якою здійснюються операції, пов'язані з продуктом або послугою
	Типовий обсяг і частота операцій стосовно товару чи послуги
	Доступність товару або послуги
<i>Ймовірність</i>	Оцінка масштабу ВК/ФТ, включаючи аналіз намірів та можливості учасників
<i>Пом'якшення наслідків</i>	Здібність та спроможність правоохоронних органів зменшити ризики ВК/ФТ навколо товару або послуги
	Потенціал і можливості керівників або регуляторних органів для зменшення ризиків ВК/ФТ навколо продукту або послуги
	Здатність та спроможність фірм пом'якшити ризики ВК/ФТ щодо товару чи послуги

Великобританією визначено основні внутрішні та міжнародні загрози ВК для країни.

Внутрішніми загрозами ВК Великобританія визначила:

- шахрайство та ухилення від сплати податків;
- постачання наркотиків та злочини, пов'язані з цим;
- кіберзлочинність;
- організована злочинність;
- організована імміграційна злочинність;
- злочини, пов'язані з торгівлею людьми, рабством та примусовою чи обов'язковою працею;
- незаконна торгівля дикою природою.

До міжнародних загроз ВК Великобританія віднесла:

- використання як внутрішньої торгівлі, так і міжнародної системи імпорту та експорту для маскування, конвертації та передачі доходів, отриманих злочинним шляхом через рух коштів, і товарів;

- політично-значущі особи (PER);

- незаконні фінансові потоки.

Крім того, у ході НОР Великобританія розглянула способи та масштаби фінансування тероризму в країні та оцінила рівень загроз тероризму для країни, у тому числі як внутрішнього тероризму так і міжнародного.

Окрему увагу Великобританія приділила питанням впливу Covid-19 на систему ПВК/ФТ у країні.

Разом з тим, в ході НОР Великобританією детально оцінено ризики ВК/ФТ фінансових послуг, у тому числі: роздрібного банкінгу, платіжних послуг та використання електронних грошей, корпоративних банківських послуг, управління активами, приватного банкінгу та послуг страхування.

Крім того, з метою виконання вимог рекомендації 15, Великобританією було оцінено ризики використання криптоактивів з метою ВК/ФТ.

Окрему увагу, Великобританія приділила секторальній оцінці ризиків, а саме: ризикам ВК/ФТ бухгалтерських послуг, юридичних послуг, трастів та подібних правових утворень, сектору агенств з нерухомості, сектору використання готівки, сектору азартних ігор, торговців товарів високої вартості.

В свою чергу, приділено увагу аналізу та оцінці ризиків використання неприбуткового сектору з метою ВК/ФТ.

Ізраїль

Національна оцінка ризиків Ізраїлю складається з трьох основних документів:

- Національна оцінка ризиків ВК¹ - включає аналіз ризиків, що впливають із двох різних точок зору: Основні злочини та типологія, методи та інструментарій. Аналіз включає дані та аналітичні дані, отримані органами місцевого самоврядування, у поєднанні з секторними оцінками ризиків фінансової системи.

- Оцінка ризиків фінансової системи² - набір секторальних оцінок ризиків, в яких органи нагляду за фінансовими установами оцінювали конкретні ризики ВК, які мають значення для кожного сектору.

¹ The Main Findings of the Money Laundering National Risk Assessment, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.justice.gov.il/Units/HalbantHon/Pirsumim/Documents/RiskEvaluationE.pdf>

² The Findings of the Money Laundering National Risk Assessment: The Financial System (Non-Restricted Version), [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.justice.gov.il/Units/HalbantHon/Pirsumim/Documents/FinancialServicesE.pdf>

– Національна оцінка ризику ФТ¹ - оцінка ризиків, розроблена органами розвідки та безпеки разом із додатковими відповідними партнерами, та включає оцінку ризиків тероризму та фінансування тероризму.

Слід зазначити, що Ізраєлем в рамках міжурядових комітетів було проведено цілий ряд оцінок ризиків, включаючи цілеспрямовані оцінки конкретних секторів та оцінки на національному рівні з питань, що мають відношення до ВК/ФТ. Ці оцінки стосуються ризиків організованої злочинності, податкових правопорушень, азартних ігор, бізнесу, що обслуговує гроші, готівки, корупції та альтернативних способів оплати.

I. Оцінка ризиків ВК

В коді оцінки ризиків ВК здійснено аналіз ризику ВК, що включає аналіз таких компонентів:

- предикатні правопорушення;
- типології, методи та засоби відмивання грошей.

Процес оцінки ризиків ВК проводився у кілька етапів:

1. **Ідентифікація** - збір інформації: було виявлено та використано широкий спектр кількісної та якісної інформації з різних джерел. Широка інформація була зібрана від усіх відповідних партнерів, включаючи правоохоронні органи, органи фінансового нагляду та урядові бази даних. Окрім цього, важливу роль відіграв приватний сектор, який надав істотні статистичні дані та інформацію про різні ризики, притаманні їх діяльності, послуги, що надаються ними та певними типами споживачів, а також про масштаби таких ризиків та введені заходи контролю для їх зменшення. Більшість інформації була класифікована як обмежена, тому не опублікована.

2. **Аналіз** - дискусії між різними органами влади: зібрані дані були проаналізовані та обговорені серед органів влади з метою виявлення загроз (фінансова вартість, ймовірність), заходи щодо пом'якшення наслідків (вразливості, заходи контролю) та наслідки (фінансові втрати, соціальні наслідки), характеризуючи їх та оцінюючи на основі зважування різних критеріїв.

3. **Оцінка**: проводився систематичний та уніфікований процес аналізу, і кожен фактор кожного ризику оцінювався за допомогою матриці ризиків, пояснюючи підстави для кожного рейтингу. Відповідно до цієї оцінки було зважено остаточний рейтинг кожного з виявлених ризиків.

¹ The Main Findings of the Terror Financing National Risk Assessment (Non-Restricted Version), [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.justice.gov.il/Units/HalbantHon/Pirsumim/Documents/TF_Risk_Assesment_ENG.pdf

Оцінка ризику проводилась із використанням статистичної формули, заснованої на рейтингах, що надаються загрози та заходам щодо пом'якшення наслідків.

Формула, що використовувалась для оцінки фактичних ризиків:

$$R = Te * M$$

Постійна **R** являє собою фактичний ризик; константа **T** являє собою рівень загрози; константа **e** являє собою швидкість зниження загрози а константа **M** являє собою рівень пом'якшувальних заходів.

Виявлені ризики ВК- предикатні правопорушення:

- Ухилення від сплати податків
- Злочинні організації
- Фіктивні рахунки-фактури
- Незаконний обіг наркотиків
- Азартні ігри
- Шахрайство
- Хабарництво та корупція
- Викрадення та торгівля людьми
- Правопорушення щодо цінних паперів
- Майнові правопорушення

Виявлені ризики ВК - типології, методи та інструменти:

- Бізнес з обслуговування грошей (грошові послуги)
- Використання готівки
- Міжнародна злочинність
- Торгівля алмазами
- Ринок нерухомості
- Юридичні особи та правові утворення
- Неприбуткові організації
- Альтернативні способи оплати
- Постачальники бізнес-послуг (юристи та бухгалтери)
- Торгівля золотом
- Транскордонний переказ грошей
- Торгівля (фіктивні рахунки-фактур) та контрабанда товарів
- Придбання виграшу в лотерею

II. Оцінка ризику для фінансової системи

Оцінка ризику для фінансової системи стосується таких фінансових установ:

- Банківська система
- Учасники фондової біржі та торгівлі цінними паперами
- Управління активами

- Страхові компанії та фонди заощаджень
- Поштовий банк
- Бізнес з питань грошових послуг

У кожному секторі було визначено фінансову діяльність, категорії споживачів та схеми діяльності, які становлять ризики в цьому секторі. Кожен ризик характеризувався та оцінювався відповідно до масштабу загрози, який він представляє, та вразливості щодо нього.

Оцінка ризику фінансової системи проводилася шляхом виявлення та оцінки конкретних ризиків для кожного з фінансових секторів відповідно до його характеристик та послуг, які вона надає своїм клієнтам.

III. Національна оцінка ризиків ФТ

Опитування з метою виявлення ризиків ФТ у Ізраїлі проводили всі органи влади, які займаються запобіганням тероризму та фінансуванню тероризму (Рада національної безпеки, органи безпеки, військова розвідка, поліція, Ізраїльський орган заборони відмивання грошей та фінансування терору, Податковий орган, Міністерство оборони, Міністерство фінансів, Міністерство закордонних справ). Опитування мало на меті допомогти зрозуміти потенційний ризик цих явищ для фінансової системи та національної безпеки, а також визнати дії, вжиті державою для боротьби з цими ризиками, включаючи чинну правову інфраструктуру у цьому питанні.

Кожен із виявлених ризиків фінансування тероризму оцінювався та класифікувався відповідно до масштабів загрози, яку він представляє (масштаб та тяжкість явища та джерело фінансування), і одночасно вивчались засоби боротьби із загрозою. Відповідно до цих висновків зважено остаточний рейтинг усіх виявлених ризиків.

Ізраїль визначив основні ризики ФТ:

- Країни та території, що підтримують тероризм, які мають організаційні можливості збирати та розміщувати кошти та робити їх доступними для використання терористичними організаціями.
- Пожертви від широких верств населення (наприклад, щотижневі пожертви в молитовних будинках, постійні розпорядження тощо) або від осіб, які мають гроші.
- Самофінансування терористичних організацій шляхом нібито законних ділових операцій, частина прибутку або прибутку спрямовується на інші цілі.
- Здійснення незаконної діяльності, відмивання грошей, отриманих внаслідок правопорушення, та передача грошей, повністю або частково, з метою фінансування діяльності організації.
- Переказ коштів терористичним організаціям: контрабанда майна через пункти перетину кордону, в тому числі шляхом торгівлі та переказ

заснований на механізмах грошових переказів, які включають кореспондентську діяльність, постачальників валютних послуг, картки з попередньою оплатою та іноземні кредитні картки.

Італія

В Італії НОР¹ проводилась з чіткою різницею між ризиками ВК та ризиками ФТ, хоча методологія, застосована до ФТ, походить від методики, яка застосовується до ризиків ВК, із необхідними змінами з урахуванням галузевих положень та відповідних процесів.

Застосовувана Італією методологія вимагає виявлення, аналізу та оцінки основних внутрішніх ризиків (шляхом вивчення пов'язаних з ними причин чи загроз) та основних вразливих місць та наслідків, що виникають у результаті.

Виходячи з таких підстав, аналіз розбивається на наступні етапи:

- Оцінка невід'ємних ризиків, пов'язаних із ВК/ФТ в системі;
- Оцінка ефективності запобіжних, слідчих та репресивних заходів.

Внутрішній ризик соціально-економічної системи Італії оцінюється на основі виявлених загроз та проблем, пов'язаних з неформальною економікою та використанням готівки.

Аналіз ВК визначає загрози, пов'язані з предикатними злочинами, пов'язаними з ВК; навпаки, аналіз ФТ виявляє складний процес, що включає збір, передачу та використання коштів та економічних ресурсів.

Що стосується аналізу ВК, то метою є визначити основні загрози – де це можливо, також шляхом кількісної оцінки доходів, отриманих злочинною діяльністю – та визначити основні методи відмивання та можливі сектори економіки, в яких надходження від злочинів, скоєних як в Італії, так і в / або за кордон інвестується.

Подальший етап полягає в аналізі ефективності запобіжних, слідчих та репресивних заходів, що діють в Італії для протидії злочинам, пов'язаним з ВК. На цьому етапі оцінюються основні вразливі місця, виявлені в превентивних та репресивних системах Італії, які дозволяють існуючим загрозам спричинити явища ВК та ФТ.

Ефективність превентивних гарантій аналізується з урахуванням таких елементів, як: гарантії, запроваджені зобов'язаними суб'єктами; адекватність заходів, передбачених для транскордонного контролю, елементи управління;

¹ National risk assessment of money laundering and terrorist financing – 2018, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dt.mef.gov.it/modules/documenti_it/prevenzione_reati_finanziari/prevenzione_reati_finanziari/Analisi_dei_rischi_di_riciclaggio_e_di_finanze_del_terrorismo_2018_-_Sintesi.pdf%20

прозорість юридичних осіб та трестів; адекватність діяльності, пов'язаної з аналізом підозрілих операцій.

Ефективність фази розслідування оцінюється шляхом розмежування між поглибленим аналізом повідомлень про підозрілі операції та незалежними слідчими діями, беручи до уваги такі фактори, як: достатність ресурсів; прийоми розслідування; доступ до інформації; міжнародне співробітництво; та результати, досягнуті за допомогою виконаної діяльності.

Ефективність реалізованої репресивної діяльності оцінюється на основі адекватності дисциплінарної системи щодо виправлення ідентифікації правопорушень та можливих винних та спроможності вилучити та конфіскувати активи причетні до таких злочинних явищ.

Крім того, аналіз також спрямований на оцінку конкретних заходів, що застосовуються для протидії ФТ.

Таким чином, аналіз ефективності запобіжних, слідчих та репресивних гарантій має на меті визначити, наскільки вони можуть фактично пом'якшити властивий ризик ВК/ФТ.

Зокрема, у світлі виявленого ризику, чим менша уразливість виявляється в рамках вжитих превентивних, слідчих та репресивних заходів, тим більше захисних засобів ефективно пом'якшують пов'язані з цим властиві ризику.

Модель аналізу ризиків ВК Італії

1. Аналіз загроз

Загрози визначаються на підставі предикатних злочинів, пов'язаних з ВК та подальших кримінальних справ, виявлених відповідними органами.

На цьому етапі загрози класифікуються за ступенем серйозності наслідків (так званий показник релевантності).

Актуальність загрози (рівень)	Показник релевантності - Значення
Незначний / дуже низький	1
Малозначущий	2
Досить значущий	3
Дуже значущий	4

Табл. Рівень актуальності загрози

Наслідки оцінюються за такими параметрами:

- Фінансова оцінка – Вимірювання фінансової відповідності загроз;
- Штраф, передбачений законом – Вимірювання негативної соціальної цінності, що приписується події загрози, і, отже, оцінка політичної чутливості до проблеми. Вартість оцінюється на основі відповідних положень Кримінального кодексу Італії або спеціального законодавства;
- Звіти – Вимірювання фактичного рівня загрози на території.

Показник ризику визначається виключно на основі оцінок, зроблених компетентними органами.

2. *Аналіз вразливостей в соціально-економічній системі Італії*

Для оцінки властивого системі ризику аналіз враховує соціальну вразливість соціально-економічної системи Італії – тобто неформальну економіку та використання готівки. У національному контексті такі контекстуальні фактори вважаються найбільш значущими з точки зору здатності впливати на характерний для країни рівень ризику.

Актуальність вразливості	Показник інтенсивності - Значення
Незначний / дуже низький	1
Малозначущий	2
Досить значущий	3
Дуже значущий	4

Табл. Рівень актуальності вразливості

3. *Оцінка властивого ризику*

Рівень притаманних ризиків оцінюється на основі поєднання загроз та вразливостей у системі.

Загроза	Дуже значущий				Дуже значущий
	Досить значущий			Досить значущий	
	Малозначущий		Малозначущий		
	Незначний	Незначний			
		Незначний	Малозначущий	Досить значущий	Дуже значущий
Вразливості системи					

Рис. Матриця розрахунку рівня ризику

З метою оцінки ризиків ВК Італією здійснено аналіз наступних факторів ризику:

- Використання готівки та тіньова економіка;
- Предикатні злочини

При оцінці ризиків ФТ Італією проаналізовано наступні складові терористичної загрози:

- Внутрішній тероризм
- Анархічно-повстанський район
- Праві екстремістські угруповання
- Релігійний тероризм
- Нерелігійний тероризм

Крім того, Італія провела аналіз походження, переказу та використання коштів з метою ФТ.

Аналіз вразливостей проводився Італією шляхом розбиття загальної системи на наступні фази: запобігання, розслідування та репресії.

Аналіз є загальним як для ВК, так і для ФТ, за винятком заходів, спеціально розроблених для протидії ФТ.

У зв'язку з чим, Італія проаналізувала вразливість до ВК/ФТ різних типів суб'єктів первинного фінансового моніторингу, юридичних осіб та трастів. Як висновок Італією визначено перелік необхідних заходів з метою мінімізації ризиків ВК/ФТ.

Швейцарія

Спираючись на досвід використання підходу, заснованого на оцінці ризиків, який застосовується у Швейцарії, Швейцарія використала при проведенні національної оцінки ризиків комбінацію кількісних та якісних підходів.¹

Комбінований підхід пропонує подвійну користь від встановлення об'єктивної основи для оцінки загрози та збільшення джерел інформації, які, ймовірно, зможуть консолідувати та завершити оцінку ризику. Комбінований підхід також дозволяє встановити відкриті рамки для суб'єктів приватного сектору, які, таким чином, можуть зробити свій внесок в аналіз ризиків своїм власним досвідом та оцінками.

Крім того, з метою якомога більш реалістичного сприйняття ризиків кількісні вимірювання порівнювали з потенційними загрозами, встановленими за допомогою великої кількості джерел.

З цією метою Швейцарією було розглянуто всю відповідну інформацію міжнародних та національних звітів, публічних та внутрішніх звітів, а також офіційну статистику, наявну у Швейцарії, яка, була зосереджена на ризиках ВК та.

Швейцарія також провела аналіз сфер діяльності, які безпосередньо не охоплюються законодавством про боротьбу з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму, виходячи з їхнього економічного значення та інтересу.

Для виявлення реальної загрози Швейцарія спиралася на базу даних про підозрілі звіти про діяльність.

Паралельно, на основі звітів про підозрілу діяльність, поданих була підготовлена кількісна матриця ризиків з метою встановлення об'єктивного вимірювання ризику щодо сфер, активних у фінансовому посередництві, охоплених законодавством у сфері ПВК/ФТ. З цією метою було враховано п'ять основних факторів ризику, пов'язані з:

- задіяною країною (країни),
- розміром залучених сум,
- кількістю задіяних гравців,
- залучення доміціліарних компаній та
- наявність політично значущих осіб (PER) як фактора підвищеного ризику.

Результат по кожному фактору зважували за допомогою коефіцієнта, який вважався релевантним, який таким чином заповнив алгоритм розрахунку

¹ Report on the national evaluation of the risks of money laundering and terrorist financing in Switzerland – 2015, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.news.admin.ch/newsd/message/attachments/42276.pdf>

ризик. Результати, досягнуті таким чином, були додатковим початковим показником для загальної оцінки ризиків для кожної з досліджуваних областей.

Для загальної оцінки ризиків Швейцарія здійснила оцінку з урахуванням кожної області на другому етапі, яка враховувала інформацію, надану гравцями приватного сектору, та всю відповідну інформацію щодо рівня та розвитку як загроз так і конкретний характер та розмір конкретних вразливих місць (існуючих та майбутніх) у даній зоні.

Результат цього загального процесу оцінки ризиків узагальнений у двовісну матрицю, яка представляє рівні загроз та вразливостей, виявлених у відповідних сферах.

Результат, досягнутий таким чином, класифікували за одним із наступних п'яти рівнів ризику: дуже низький ризик, низький ризик, середній ризик, високий ризик та дуже високий ризик. З огляду на те, що критерії ризику, що використовуються для кількісного розрахунку, застосовуються виключно до фінансових посередників, було проведено лише якісний аналіз у сферах, які не охоплюються законодавством у сфері ПВК/ФТ.

Результати НОР Швейцарії

На основі методології, що поєднує кількісні дані та якісний підхід, основними загрозами для швейцарського фінансового сектору з точки зору предикатних злочинів є шахрайство, включаючи онлайн-шахрайство, хабарництво, вчинене за кордоном, привласнення, підтримка та участь у злочинній організації.

Основні злочини здебільшого вчиняються за кордоном. Більше того, загроза відмивання грошей, пов'язана з хабарництвом за кордоном та участю у злочинній організації, представляє вищий ризик через їх складність, великі суми грошей та труднощі, з якими стикаються органи кримінального переслідування при наданні доказів злочинів, скоєних за кордоном.

На національному рівні основні злочини стосуються, зокрема, вуличної злочинності, включаючи торгівлю наркотиками.

Звіт НОР Швейцарії визначив, що фінансовими посередниками, які найбільше піддаються ризику відмивання грошей, є банки (особливо універсальні банки та приватні банки), незалежні розпорядники активів, довірчі органи, адвокати та нотаріуси, а також грошові перекази.

Критерії ризику, враховані в аналізі у цьому звіті, походять із стандартів, розроблених Швейцарським органом нагляду за фінансовим ринком (FINMA).

Як ключовий компонент фінансового центру, банківський сектор піддається всім загрозам. Тим не менше, ризик знижується завдяки консолідованим нормативним актам, які суворо застосовуються у секторі, та безпосередньому нагляду на основі ризиків FINMA. Аналіз показує середній ризик для всіх банків, але вищий для універсальних та приватних банків. Менеджери активів, довірені особи, адвокати та нотаріуси несуть відносно високий ризик через складність їх ділових відносин, які дуже часто пов'язані з

юридичними структурами та вищими ризиками, пов'язаними з присутністю політично викритих осіб (PER).

Незалежні торговці цінними паперами становлять ризик відмивання грошей, який варіюється залежно від їх виду діяльності: хоча ризик, як правило, є низьким для приватної торгівлі, він вищий у випадку, коли дилери діють від імені клієнтів та пропонують послуги з управління активами та бухгалтерського обліку.

Грошові перекази становлять середній та високий ризик в залежності від країн, що отримують перераховані кошти, та через труднощі проведення перевірок на допоміжних особах, що діють від імені та від імені головного фінансового посередника.

Послуги платіжних операцій представляють середній ризик, але він варіюється в залежності від використовуваної технології та ступеня регулювання у місці, де служба має зареєстрований офіс.

Існує середній ризик, пов'язаний з торгівлею дорогоцінними металами, який, однак, вищий для транскордонної торгівлі рафінованим золотом із залученням ливарних цехів та для роздрібної торгівлі старим золотом.

Страховики та казино несуть ризик відмивання грошей, який можна вважати низьким, як і кредитні та лізингові послуги.

Загальна оцінка ризиків відмивання грошей показала середній ризик для всіх секторів, охоплених законодавством у сфері ПВК/ФТ. Існуюче законодавство та відповідні заходи дозволяють адекватно контролювати вразливі місця щодо поточної загрози.

Швейцарія має обмежений ризик щодо ФТ, в першу чергу через фінансове посередництво. В даний час найбільш підданими фінансовим посередникам є банки, грошові перекази та кредитні служби. Суми грошей, що беруть участь, часто невеликі. Поряд із методом збору та передачі коштів та активів через фінансові послуги, що підпадають під дію законодавства у сфері ПВК/ФТ, було виявлено, що альтернативні способи передачі грошей, такі як система хавала або фізичний переказ коштів, можуть застосовуватися у Швейцарії для фінансування можливих терористичних актів. Отже, ризик фінансування тероризму міг би швидко розвиватися, особливо, якщо мережі фінансування тероризму мали б систематичніше використовувати ці альтернативні методи грошового переказу.

У сфері фінансування тероризму існує тісна співпраця як на національному, так і на міжнародному рівнях. Продовження та посилення цієї співпраці, підвищення обізнаності серед соціальних партнерів, потенційно зачеплених проблемою фінансування тероризму - особливо некомерційних організацій - та застосування інших доступних правових засобів боротьби з цією напастю є надзвичайно важливими для контролю над ризиком.

Національна оцінка ризику Швейцарії також включає аналіз шести областей, заснованих на якісних дослідженнях, які безпосередньо не підпадають під дію вимог законодавства у сфері ПВК/ФТ, та які були обрані внаслідок їх економічної значущості та інтересу, викликаного Швейцарією певною діяльністю в цих областях в останні роки. Це сфери нерухомості, некомерційні організації, транскордонні грошові перекази, вільні порти, торгівля творами мистецтва та торгівля товарами.

Сінгапур

Підхід Сінгапуру до оцінки є широким, охоплюючи зацікавлені сторони та представників як державного, так і приватного секторів. Це допомагає сприяти всебічному обміну думками та аналізом, щоб забезпечити послідовний підхід до оцінки рівнів ризиків, контролю та наглядового нагляду в кожному секторі.

В рамках процесу оцінювання ризиків ВК/ФТ було розроблено галузеві опитувальники, які були направлені в різні сектори для збору додаткової інформації та статистичних даних для доповнення існуючих даних. Близьче до завершення НОР були скликані галузеві фокус-групи для перевірки висновків.

Звіт НОР¹ Сінгапуру охоплює 14 фінансових підсекторів та 8 нефінансових секторів. Оцінка враховує економічне та географічне середовище Сінгапуру; його правову, судову та інституційну база; а також тенденції злочинності.

У 2020 році Сінгапуром проведено оцінку ризиків ФТ.²

Процес національної оцінки ризиків ФТ включав наступні етапи:

1. Дослідження загальної загрози тероризму та ФТ.

На цьому етапі визначено терористичні групи, які становили найбільш значну загрозу тероризму для Сінгапуру та регіону, та вивчено основні способи фінансування цих груп. Водночас окреслено загрози ФТ для різних секторів, обґрунтовані інформацією розслідувань та фінансової розвідки, включаючи звіти про підозрілі транзакції, запити про допомогу, запити про взаємну правову допомогу.

Основні загрози ФТ походять від: терористичних угруповань, таких як Ісламська держава Іраку та Сирії (ІДІЛ), Аль-Каїда (AQ) та Джемаа Ісламія

¹ Singapore National Money Laundering and Terrorist Financing Risk Assessment Report – 2013, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.mas.gov.sg/-/media/MAS/Regulations-and-Financial-Stability/Regulatory-and-Supervisory-Framework/Anti_Money-Laundering_Countering-the-Financing-of-Terrorism/Singapore_NRA_Report.pdf

² Terrorism Financing National Risk Assessment 2020, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.mas.gov.sg/-/media/MAS/Regulations-and-Financial-Stability/Regulatory-and-Supervisory-Framework/Anti_Money-Laundering_Countering-the-Financing-of-Terrorism/TF-NRA/Terrorism-Financing-National-Risk-Assessment-2020.pdf

(СВ); радикалізованих осіб, які прихильно ставляться до справи терористичних груп, переважно ІДІЛ. Оцінюючи загрози ФТ, що виникають у цих сферах, були враховані такі ключові заходи, як збір, переміщення та використання фінансових ресурсів для цілей тероризму.

2. Аналіз уразливостей секторів ФТ.

Регулятори / наглядові органи контролювали оцінку вразливості відповідних секторів, беручи до уваги ключові загрози ФТ свого сектору, а також те, як певні продукти, послуги та діяльність у секторі можуть бути використані для цілей ФТ.

3. Оцінка ризиків ФТ різних секторів.

На цьому етапі оцінено ризик терористів/ терористичних угруповань, які використовують певний сектор для ФТ, як функцію загроз та вразливостей сектору (включаючи засоби контролю), з наслідками, визнаними серйозними.

Рейтинги ризику		Вразливості			
		L	ML	MH	H
Загрози	H	MH	MH	H	H
	MH	MH	MH	MH	H
	ML	ML	ML	MH	MH
	L	L	L	ML	ML

Рис. Матриця рейтингу ризиків ФТ.

Для визначення рейтингів ризику ФТ у різних секторах була використана наступна матриця (тобто H: Високий; MH: Середньо високий; ML: Середній низький або L: Низький).

Андорра

Методологія, згідно до якої Андорра провела НОР враховує модель, розроблену Світовим банком, а також рекомендації та рекомендації FATF, а також думку та інформацію, надана усіма приватними та державними зацікавленими сторонами цих секторів, з якими проводились консультації.

НОР¹ проходила у три етапи:

1. Збір даних на секторному рівні: на цьому першому етапі було проведено консультації з усіма державними та приватними зацікавленими

¹ Sectorial National Risk Assessment (NRA) – 2016, , [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.uifand.ad/images/stories/Docs/NRA/EstudiRiscNacional_ENG.pdf

сторонами, які беруть участь у боротьбі з ВК/ФТ, на двосторонніх зустрічах з метою збору необхідної якісної та кількісної інформації для оцінки ризиків кожного сектору, включеного у звіт. Основними зацікавленими сторонами є приватні організації, галузеві асоціації, наглядові органи, правоохоронні органи та представники уряду.

2. Консультації та обмін основними висновками на галузевих семінарах, де було досягнуто домовленість між секторами для остаточної оцінки ризиків для кожної зі змінних, визначених у методології Світового банку. Цей етап передбачав консолідацію та аналіз усіх даних, зібраних протягом попереднього етапу.

3. Оцінка та консолідація ризиків: заключний етап Національної оцінки ризиків включав консолідацію всіх висновків, отриманих для кожного сектору, та остаточний рейтинг ризиків ВК/ФТ. Після підрахунку вразливостей та загроз методологія Світового банку надає матрицю, яка класифікує загальний ризик ВК/ФТ кожного сектора.

Андорра детально проаналізувала ризик ВК/ФТ кожного економічного сектору. Фінансові послуги складаються з чотирьох підгалузей: банківська справа, управління активами, страхування та інші (насамперед поштові фінансові послуги).

Разом з тим, Андорра також провела аналіз ризиків ВК/ФТ для нефінансових професій бізнесу. Для цілей цього аналізу були розглянуті професії нефінансового бізнесу: юристи, нотаріуси, економісти, зовнішні бухгалтери, аудитори, податкові консультанти, ділові агенти, гральні заклади, агенти з нерухомості, автодилери та дилери з дорогоцінними металами та камінням.

Дотримуючись методології, визначеної Світовим банком, Андорра склала карту ризику ВК/ФТ для кожного підгалузі. Ця методологія розглядає ризик у двох вимірах: внутрішня загроза, що створюється характеристиками кожного сектору, та вразливість системи та самого сектору до ВК/ФТ.

На основі НОР на галузевому рівні, уряд Андорри розробив детальний план дій разом із приватним сектором та усіма державними установами, щоб спиратися на прогрес останніх років та ще більше зменшувати ризик ВК/ФТ. План дій включає міжгалузеві ініціативи, а також секторальні ініціативи.

Міжсекторальні ініціативи включають впровадження всіх необхідних нормативних поправок, щоб повністю відповідати рекомендаціям FATF), а також посилену модель співпраці між різними зацікавленими сторонами щодо збору даних щодо оцінки ризиків протидії відмиванню коштів.

На секторному рівні були визначені різні ініціативи для посилення функції дотримання вимог, культури, моніторингу та звітності підконтрольних суб'єктів у справах протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму.

Португалія

Португалією в ході НОР 2019 року оцінено ризики ВК, ФТ та ФРЗМЗ. Звіт про проведення другої НОР опубліковано Португалією у грудні 2019 року.¹

Методологія оцінки

В ході проведення НОР Португалією використані наступні інструменти: рівень загрози, ступінь внутрішньої вразливості, вплив, міцність системи ПВК/ФТ, ступінь залишкової вразливості.

Оцінка рівня загроз та ступінь внутрішньої вразливості передбачає оцінку ймовірності та впливу. Ймовірність виникнення факту, що підсилює ВК, розглядається як «Низька», коли подія трапляється дуже рідко, «Помірна» - коли факт може траплятися зрідка, «Часта» - коли факт трапляється багато разів, і Висока - коли факт трапляється неодноразово.

Вплив на сектор / підгалузь визначається як Незначний, коли ефекти незначні, Терпимий, коли вплив зменшує ефекти, Важливий, коли вплив має значні наслідки, і Критичний, коли вплив породжує наслідки, які дуже важко пом'якшити.

Оцінка надійності систем ПВК/ФТ проводиться за шкалою з чотирма рівнями: Високий, середньо-високий, середньо-низький та низький.

В свою чергу, ступінь залишкової вразливості це впливає із поєднання ступеня власної вразливості та надійності системи ПВК/ФТ. Галузевий та національний ризик розраховується відповідно до ступеня вразливості (залишкової) та рівня загрози.

Різні органи влади проводили оцінку на основі наведених інструментів, маючи повноваження формулювати та пропонувати заходи, які виявляються послідовними та доречними для посилення контролю, механізмів та процедур ПВК/ФТ та, таким чином, пом'якшення виявлених вразливих місць. Органам було запропоновано встановити рівні пріоритету для пропонованих заходів, для того, щоб дозволити застосовувати посилені або спрощені заходи, пропорційні ризику, і, таким чином, забезпечити найкращий розподіл людських, фінансових та матеріальних ресурсів.

Крім того, за участю 24 суб'єктів господарювання була оцінена здатність Португалії боротися з ВК. Усі суб'єкти господарювання провели, відповідно до сфери своєї діяльності та сфери компетенції, оцінку якості конкретних характеристик з посиланням на міжнародні стандарти FATF щодо ризиків та контексту, структурних елементів, рекомендацій та негайних результатів.

¹ Avaliação nacional de riscos de branqueamento de capitais e de financiamento do terrorismo – 2019, [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<https://www.portugal.gov.pt/download-ficheiros/ficheiro.aspx?v=%3d%3dBAAAAB%2bLCAAAAAAABACztLQwAwBK%2fhfBAAAAA%3d%3d>

Португалією було оцінено ризик ВК/ФТ/ФРЗМЗ для юридичних осіб та інших правових утворень.

Національні ризики ФТ та ФРЗМЗ, яким піддається Португалія, оцінювались відповідно до міжнародних еталонних стандартів та керівних принципів FATF, а також факторів контексту (географічних чи демографічних), які можуть сприяти тероризму чи РЗМЗ та підвищувати вразливість до ФТ чи ФРЗМЗ.

Оцінка вразливості, як у ФТ, так і в ФРЗМЗ, була результатом зібраних даних щодо широкого спектра показників, що сприяло визначенню шкали впливу на, оцінену вразливість: низький, середньо-низький, середньо-високий і високий.

Оцінені фактори та показники мали законодавчий, оперативний, політичний характер та географічний та демографічний контекст.

Результати НОР Португалії

1. Оцінка ВК

Що стосується загроз ВК, то високий рівень загрози був виявлений у податкових злочинах (хоча вони можуть "приховувати" деякі інші основні злочини), злочинах, пов'язаних з наркотиками, торгівлею людьми та корупцією.

На другому рівні, на середньо-високому рівні, є злочини розкрадання, скоєні за допомогою комп'ютерних технологій, шахрайство та підробка.

Приховування бенефіціарного власника діяльності клієнта як на національному, так і на міжнародному рівні для здійснення податкових злочинів є загальними уразливими місцями як у фінансовому, так і в нефінансовому секторах.

Використання готівки у діяльності та транснаціональність операцій також є суттєвою вразливістю, особливо в банківському секторі.

2. Оцінка ФТ

Беручи до уваги основні ідеологічні матриці (тероризму) сьогодні з (потенційним) впливом в Португалії та кількісні та, насамперед, якісні показники, надані компетентними національними органами для запобігання та боротьби з ФТ, Португалія виділила такі агенти загрози:

- Терористична організація "Ісламська держава" та пов'язані з нею групи.
- Іноземні винищувачі терористів португальської національності або з приєднанням до Португалії
 - "Аль-Каїда" та дочірні групи.
 - "Хізбалла" - шийтська ісламістська терористична організація, вважається головним агентом цього типу загроз.
 - Особи з екстремістськими профілями.

Щодо ризику ФТ, Португалія зробила висновок, що його рівень в основному є середньо-низьким.

3. Оцінка ФРЗМЗ

Суб'єкти, які мають компетенцію у запобіганні ФРЗМЗ, застосовують комплексний підхід до явища в будь-якому контексті, пов'язаному з виробництвом, придбанням або продажем ядерної, хімічної або біологічної зброї та відповідних векторів запуску або супутніх матеріалів, а також товарів, технологій та знання, призначені для програм ЗМЗ у країнах ризику.

Ризик ФРЗМЗ Португалія оцінила як низький, що визначається низьким рівнем загрози та низьким ступенем вразливості.

4. Оцінка географічних та галузевих ризиків

У НОР Португалії зроблено висновок щодо найвищих ризиків ВК/ФТ/ФРЗМЗ як за секторами, так і за географічними показниками.

Найбільш високий ризик присвоєно фінансовій сфері, а саме банківському сектору.

У нефінансовому секторі найвищі ризики визначено в секторі нерухомості та щодо осіб, які здійснюють операції з товарами, оплата яких здійснюється готівкою, податкових консультантів, імпорт та експорт діамантів, операцій відчуження та набуття прав на професійних спортсменів, аукціоністів та позикодавців.

З точки зору географічного ризику, виявляється, що найвищі ризики походять від деяких країн, з якими Португалія має найсильніші комерційні та фінансові зв'язки.

Канада

Канада у 2015 році опублікувала Звіт щодо оцінки ризиків ВК та ФТ в Канаді¹.

Методологія

Уряд Канади розробив оцінку для виявлення та розуміння властивих Канаді ризиків ВК/ФТ та їх відносної важливості шляхом суворого та систематичного аналізу якісних та кількісних даних та висновку експертів щодо відмивання грошей та фінансування тероризму.

В основі оцінки ризику лежить те, що ризик є функцією трьох складових: загроз, властивості вразливості та наслідків. Крім того, ризик розглядається як функція ймовірності того, що суб'єкти загрози експлуатують властиві вразливі місця для відмивання незаконних доходів або фінансування тероризму, а також наслідки цього.

¹ Assessment of Inherent Risks of Money Laundering and Terrorist Financing in Canada - July 2015, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.canada.ca/content/dam/fin/migration/pub/mltf-rpcfat/mltf-rpcfat-eng.pdf>

Загрозу ВК Канада оцінювала окремо від загрози ФТ. На відміну від цього, оцінка вразливостей, пов'язаних з ВК/ФТ, не вимагала такого відокремлення, оскільки загрози ВК/ФТ прагнуть використати той самий набір вразливих особливостей та характеристик продуктів та послуг, що пропонуються секторами для відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, або для фінансування тероризму.

На першому кроці Канадою було визначено та класифіковано основні компоненти загроз ВК/ФТ та властиві їм уразливості. Для цих категорій були розроблені критерії, щоб оцінити ступінь загрози ВК/ФТ та властиві вразливості ВК/ФТ.

Потім ці рейтинги використовувались для оцінки ймовірності відмивання грошей та фінансування тероризму, що передбачало узгодження загроз із притаманними вразливими місцями, одночасно з урахуванням наслідків відмивання грошей та фінансування тероризму, що призвело до оцінки властивих ризиків ВК/ФТ.

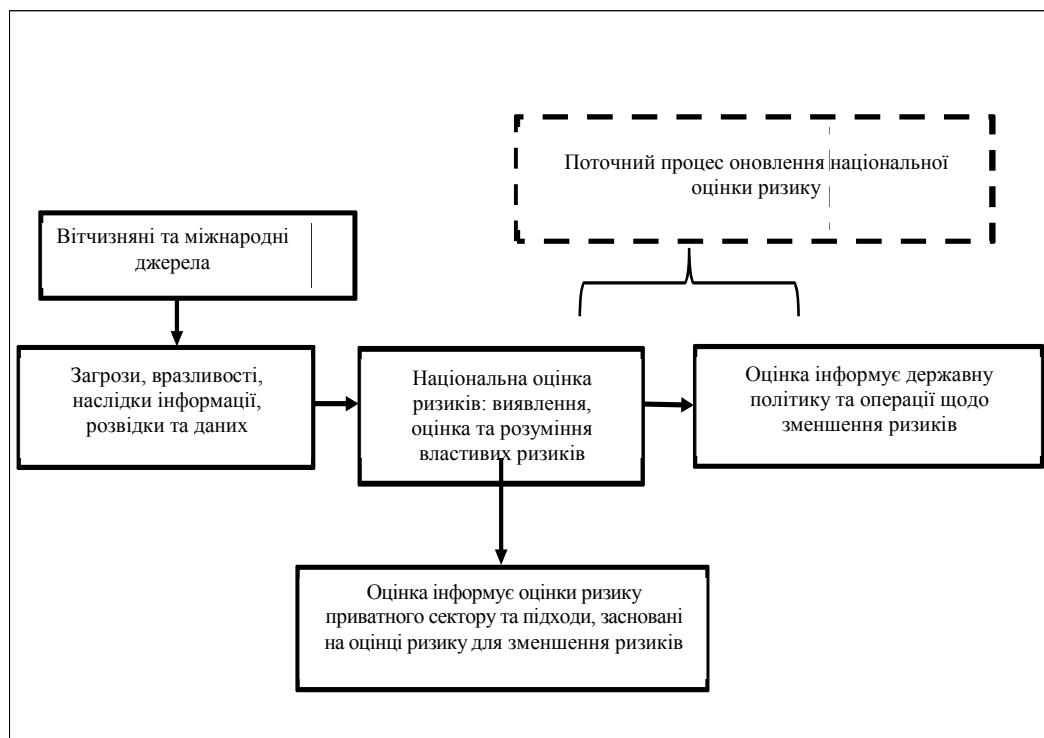

Рис. Система оцінювання ризиків ВК/ФТ Канади

Оцінка загроз ВК

Експерти Канади оцінили загрозу злочину, пов'язаного з 21 злочином, орієнтованим на прибуток, та відмиванням грошей сторонніх розробників, використовуючи такі критерії:

1) *Вишуканість*: ступінь, в якому учасники загрози мають знання, навички та досвід для відмивання злочинних доходів та уникнення виявлення владою.

2) *Можливість*: ступінь, в якому учасники загроз мають ресурси та мережу для відмивання злочинних доходів (наприклад, зв'язки з організованою злочинністю).

3) *Сфера застосування*: ступінь, в якому суб'єкти загрози використовують фінансові установи, ВНУП та інші сектори для відмивання злочинних доходів.

4) *Доходи від злочину*: величина оціночної доларової вартості доходів, одержаних злочинним шляхом, що щороку генерується від злочину, орієнтованого на прибуток.

Загальний результат рейтингу загроз ВК

Дуже висока загроза	
- Шахрайство на ринках капіталу - Комерційне (торговельне) шахрайство - Корупція та хабарництво - Підробка та піратство - Незаконний обіг наркотиків	- Шахрайство з масовим маркетингом - Іпотечне шахрайство - Відмивання грошей третіми сторонами - Контрабанда та торгівля тютюном
Висока загроза	
- Підробка валюти - Контрабанда людини - Торгівля людьми - Крадіжка особистості та шахрайство	- Незаконні азартні ігри - Шахрайство з платіжними картками - Забруднення злочинів - Пограбування та крадіжка

Середня загроза	
• Контрабанда та торгівля вогнепальною зброєю • Вимагання	• Позиковий Акулант • Ухилення від сплати податків / шахрайство з податками
Низька загроза	
• Злочин дикої природи	

Оцінка загроз ФТ

Після ретельного огляду загальнодоступної та таємної інформації, пов'язаної з терористичними угрупованнями з канадським зв'язком, була оцінена загроза ФТ, яку представляють суб'єкти, пов'язані з 10 терористичними групами та іноземними бойовиками.

Таблиця 2

Групи суб'єктів загрози фінансування тероризму

• Аль-Каїда на Аравійському півострові • Ядро Аль-Каїди • Аль-Каїда в Ісламському Магрибі • Аль Шабааб • Іноземні бійці / екстремістські мандрівники • ХАМАС	▪ Хізбалла ▪ Ісламська держава Іраку та Сирії ▪ Джабхат Аль-Нусра ▪ Екстремістські групи Халістану ▪ Залишки визвольних тигрів тамільського Ісламу
---	--

Експерти Канади використовували наступні шість рейтингових критеріїв для оцінки загрози ФТ, яку представляють актори, пов'язані з цими групами та працюють у Канаді:

1) *Вишуканість*: ступінь знань, умінь та досвіду суб'єктів загрози для проведення стійких, довгострокових та широкомасштабних операцій з питань фінансування в Канаді без виявлення владою.

2) *Можливість*: масштаби мережі суб'єктів загрози, ресурси та загальна спроможність проводити операції з питань фінансування в Канаді.

3) *Сфера фінансування тероризму*: в якій мірі актори загроз мають мережу прихильників та симпатиків у Канаді та в усьому світі.

4) *Орієнтовний збір коштів*: оціночна вартість їхньої діяльності в Канаді.

5) *Диверсифікація методів*: різноманітність та складність методів ФТ, пов'язаних зі збором, агрегуванням, переказом та використанням коштів у Канаді.

6) *Підозріле використання коштів*: ступінь підозри використання коштів, зібраних в Канаді чи за кордоном акторами тероризму, проти канадських інтересів у Канаді чи за кордоном.

Оцінка вразливостей ВК/ФТ

Експерти Канади оцінили властиві вразливості ВК/ФТ 27 економічним секторам та фінансовим продуктам, використовуючи наступні п'ять критеріїв рейтингу:

1) *Властиві характеристики*: ступінь економічної значущості сектору, складність операційної структури, інтеграція з іншими секторами та обсяг та доступність операцій.

2) *Характер продукції та послуг*: характер і масштаби вразливих продуктів і послуг, а також обсяг, швидкість і частота клієнтських операцій, пов'язаних з цими продуктами та послугами.

3) *Характер ділових відносин*: ступінь транзакційних та поточних ділових відносин, прямих та непрямих ділових відносин та впливу клієнтів та підприємств із високим ризиком.

4) *Географічний охоплення*: вплив юрисдикцій високого ризику та місць, що викликають занепокоєння.

5) *Характер каналів доставки*: ступінь, в якому доставка продуктів та послуг може здійснюватися з анонімістю та складністю.

Вразливості, пов'язані з відмиванням коштів / фінансуванням тероризму

Дуже висока вразливість

Корпорації	Національні постачальники грошових послуг (ППП) з повним спектром послуг
Вітчизняні банки	Малі незалежні ППП
Експрес-довіра	

Висока вразливість	
Цегляні та будівельні казино	Компанії страхування життя
Постачальники послуг	Зареєстровані благодійні організації
Кредитні спілки	Передплатений доступ із відкритим циклом
Дилери з дорогоцінними металами та камінням	Агенти з нерухомості та забудовники
Відділення іноземних банків	Дилери з цінними паперами
Дочірні компанії іноземних банків	Менші роздрібні ПГП
Інтернет-бази даних	Довірчі та позикові компанії
Юридичні фахівці	Віртуальні валюти
Середня вразливість	
Бухгалтери	Провінційні Інтернет-казино
Нотаріуси	Оптові та корпоративні ПГП
Незалежні агенти та брокери зі страхування життя	
Низька вразливість	
Посередницькі організації та агенції зі страхування життя	

Оцінка ризиків ВК

Транснаціональні ОЗГ, що діють у Канаді, становлять найбільшу загрозу ОЗ та найбільший ризик ОЗ, оскільки вони беруть участь у численних злочинних діях, що призводять до ВК. Більшість із цих груп використовують професійних відмивачів грошей, щоб уникнути виявлення владою. Це пов'язано з тим, що ці відмивачі, як правило, не беруть участь у фактичних попередніх злочинах і мають досвід для розробки схем, що використовують безліч методів ВК, які часто залучають різні галузі, товари та послуги.

Контрабанда готівки або використання кур'єрських переказів готівки в межах Канади та через канадський кордон - це метод ВК, який часто використовується, в тому числі професійними відмивачами грошей, як перший крок у процесі ВК та не включає жодного сектора, товару або обслуговування.

ВК на основі торгівлі це ще одна методика, що використовується професійними відмивачами грошей та ОЗГ, що створює багато проблем із виявленням та розслідуванням, оскільки часто залучається до ВК багато суб'єктів та секторів, включаючи різні типи корпорацій, фінансові установи, що приймають депозити, державні банки та брокери, які, як правило, розташовані в різних юрисдикціях.

Оцінка ризиків ФТ

Оцінка ризиків ФТ призвела до ідентифікації п'яти сценаріїв ризику ФТ, які залучають п'ять різних секторів (тобто корпорації, вітчизняні банки, національні ПГП, малі та переважно сімейні ПГП та експрес-трасти).

Окремо Канадою оцінено ризики ФТ через неприбуткові організації.

Методи ФТ, що використовуються у більшості сценаріїв ризику ФТ із залученням канадських та іноземних благодійних організацій, можуть бути зведені наступним чином:

- Перенаправлення коштів - організація або особа, яка діє від імені організації, перенаправляє кошти до відомого або підозрюваного у терористичному утворенні;
- Приналежність до терористичної організації - організація або особа, яка діє від імені організації, підтримує оперативну приналежність до терористичної організації або прихильника тероризму, піддаючи їй ризик зловживань з метою, включаючи загальну матеріально-технічну підтримку терористичної організації;
- Зловживання програмуванням - програми, що фінансуються організацією, призначені для підтримки законних гуманітарних цілей, маніпулюються в місці доставки для підтримки тероризму;
- Підтримка вербування - програми чи засоби, що фінансуються організацією, використовуються для створення середовища, яке підтримує та / або сприяє терористичній діяльності, пов'язаній з вербуванням; і
- Неправдиве представництво та фіктивні організації - під виглядом благодійної діяльності організація чи приватна особа збирає кошти, пропагує причини та / або здійснює іншу діяльність на підтримку тероризму.

Кіпр

З метою проведення НОР Кіпром використано методику НОР Світового банку.

НОР Кіпру проведена з використанням методології Світового банку, яка в якості основних опор оцінює відповідні загрози для країни та аналіз вразливості як на національному рівні так із точки зору основних фінансово-економічних секторів. Поєднання оціненого рівня загрози та вразливості дає загальну оцінку ризикам ВК та ФТ.

Звіт НОР Кіпру¹ опублікований у 2018 році. Звіт складається з двох розділів: перший стосується питань ВК, а другий - ФТ.

У звіті НОР наведено детальний аналіз загрози ВК, за яким слідує аналіз національної вразливості, пов'язаної з ВК.

Крім того, у звіті НОР викладаються оцінки різних фінансових та нефінансових секторів (банківський сектор, сектор цінних паперів, страховий сектор, сектор інших фінансових послуг та ВНУП).

В ході НОР державні органи, правоохоронні органи та представники приватного сектору співпрацювали, надаючи свої експертні знання, статистичні дані, а також вразливості та загрози ВК/ФТ, які були виявлені протягом багатьох років, у відповідних секторах.

В рамках НОР було організовано семінари-практикуми з представниками всіх зацікавлених сторін та представниками Світового банку.

Під час процесу виявлення загроз та вразливостей, що стосуються Кіпру, зацікавлені сторони надавали інформацію, включаючи статистичні дані, які стосуються державного та приватного секторів.

Крім того, були враховані звіти про взаємну оцінку Moneyval, а також інші опубліковані звіти, включаючи академічні дослідження.

Інформація була проаналізована та оцінена під час семінарів та зустрічей, а загрози та вразливі місця були виявлені на основі ряду факторів ризику, що стосуються кожного сектору.

Такими факторами були, серед іншого, характер та масштаби галузей, продуктів та послуг сектору, розслідування, переслідування, судові вироки, а також запити, надіслані та отримані в галузі міжнародного співробітництва, між Кіпром та іншими країнами.

Результати були ретельно обговорені щодо висновків та рейтингів, які нарешті були надані для кожного сектору.

Загальні висновки були основою для розробки звіту та відповідного Плану дій щодо пом'якшення проблемних областей, включаючи заходи, зосереджуючи увагу на ситуаціях з підвищеним ризиком.

Загрози ВК

Аналіз загроз ВК розмежував міжнародні загрози та внутрішні загрози ВК Кіпру.

Кіпром встановлено, що шахрайство та пов'язані з ним правопорушення, вчинені в межах кіпрської юрисдикції, становлять високу загрозу протидії злочинності, тоді як злочини проти наркотиків та корупція становлять середню та високу загрозу. Ухилення від сплати податків (прямі та непрямі податки), крадіжки та пов'язані з ними правопорушення, контрабанда сигарет / тютюну та

¹ National Assessment of Money Laundering and Terrorist Financing Risks – 2018, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mof.gov.cy/assets/modules/wnp/articles/201811/448/docs/cy_concise_nra.pdf

торгівля людьми були визначені як такі, що створюють загрозу ВК середнього рівня. Нижчі рівні ризику - контрабанда контрафактних товарів та маніпуляції на ринку.

Аналізуючи міжнародні загрози Кіпр встановив, що банківський сектор має найбільшу потенційну загрозу та його в першу чергу використовуватимуть для ВК, за ним слідують компанії постачальники послуг, юристи та бухгалтери, що представляють середньо-високу загрозу ВК, оскільки цей сектор звертається переважно до міжнародної клієнтури.

Вразливість до ВК

Вразливість до ВК включає як національну здатність до боротьби з ВК, оцінену на основі численних факторів (таких як якість політики та стратегій протидії відмиванню коштів, законодавча база, яка впливає на боротьбу з ВК, ефективність діяльності установ, відповідальних за боротьбу з ВК, спроможність та ресурси, присвячені цій боротьбі, прикордонний контроль, внутрішнє та міжнародне співробітництво, наявність ліній оборони та міцність перешкод для фінансової цілісності, податкове забезпечення, наявність надійних засобів ідентифікації, незалежних джерел інформації та наявність та доступ до бенефіціарної власності інформація) та вразливість основних секторів економіки.

Оцінка вразливості ВК у різних фінансових секторах була доручена окремим групам, до складу яких входили як компетентні органи, так і представники приватного сектора. Окремими досліджуваними секторами були банківський сектор, сектор цінних паперів, страхування, фінансові установи та ВНУП (включаючи агентів з нерухомості, дилерів з дорогоцінними металами та камінням, юристів, бухгалтерів та постачальників послуг довіри та компанії).

Для кожного сектору було переглянуто ряд змінних, які складають переважну правову та нормативну базу, а також реалізацію політики та практики. Аналізовані змінні включали всебічність відповідної законодавчої бази, ефективність процедур та практик нагляду, доступність та виконання адміністративних санкцій, наявність та виконання кримінальних санкцій, доступність та ефективність виїзного контролю, цілісність банківського персоналу, відповідні знання персоналу банків, ефективність функцій дотримання ліцензованих установ, ефективність моніторингу та звітності про підозрілу діяльність та рівень тиску на ринку для досягнення високих стандартів протидії відмиванню коштів.

Крім того, були розглянуті репрезентативні продукти з кожного сектору, які були сприйняті як такі, що по суті представляють вразливість до ризиків ВК.

Загрози ФТ

При оцінці загрози ФТ Кіпром взято до уваги: поточний рівень загрози тероризму та її очікувана тенденція в майбутньому, результати аналізу та оцінки

відповідних компетентних органів, статистична інформація від ПФР, поліції, Міністерства юстиції та громадського порядку, а також дані з конкретних випадків.

Кіпром визначено, що загроза ФТ, що виникає із зовнішнього фінансування, є вищою, ніж загроза, що виникає із внутрішнього фінансування.

За висновками НОР, Кіпр, будучи фінансовим центром, що пропонує міжнародні бізнес-можливості, може бути використаний для ФТ. Тому рівень загрози оцінено як середній.

Вразливість до ФТ

Для оцінки вразливості до ФТ Кіпром проаналізовані наступні фактори:

- Криміналізація ФТ та огляд інших законів
- Неприбутковий сектор
- Фінансові санкції, що стосуються ФТ
- Внутрішнє співробітництво
- Міжнародне співробітництво
- Політична воля у боротьбі з ФТ

5.2. Переваги та недоліки проведення Національних оцінок ризиків, визначені FATF та регіональними групами, створеними за типом FATF, за результатами взаємних міжнародних оцінок країн

З метою визначення кращого сценарію проведення НОР доцільно проаналізувати висновки FATF та регіональних груп, створених за типом FATF, за результатами взаємних міжнародних оцінок країн з позитивним висновком щодо розуміння країною ризиків ВК/ФТ відповідно до рис. 2.1.

Переваги та недоліки в проведенні країнами НОР, на які вказали експерти за результатами взаємних оцінок країн

ПЕРЕВАГИ	НЕДОЛІКИ
<i>Андорра¹</i>	
✓ НОР є достатньо вичерпним та відвертим щодо існуючих ризиків ВК/ФТ. ✓ НОР визначає ризики як на національному, так і на галузевому рівні.	✓ НОР не повністю враховує ризик, який притаманний діяльності іноземних дочірніх компаній андорських банківських груп. Також інформація про географічне походження бенефіціарних власників

¹ MONEYVAL Mutual Evaluation Report of Andorra - 2017 (pdf, NaNkb) , [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/content/MONEYVAL-MER-Andorra-2017.pdf>

ПЕРЕВАГИ	НЕДОЛІКИ
Вони класифікуються як: • загальні та структурні ризики; • ризики, пов'язані з податковими злочинами; • ризики, пов'язані з готівкою; • ризики, пов'язані з контрабандою; • ризики з юридичними структурами; • ризик ФТ; • ризик, пов'язаний з НПО; • інші ризики. ✓ В ході НОР виявлено потенційну внутрішню загрозу стосовно фінансування тероризму, а також ряд вразливих місць у законодавстві. ✓ НОР підкреслює важливість загрози ОЗ, що виникає перед юрисдикцією, оскільки податкові злочини не були основним злочином для ОЗ. ✓ Андорра підготувала НОР на рівні сектору та пов'язані з ними плани дій щодо зменшення ризику ВК/ФТ у кожному секторі. НОР включає якісну та кількісну інформацію, надану керівником, приватним сектором та професійними асоціаціями. ✓ Однією з сильних сторін НОР є відверте виявлення та опис вразливих місць та прогалин у сучасній правовій та інституційній базі, що стосується: розслідування та судового переслідування ВК; конфіскації доходів, отриманих злочинним шляхом. ✓ Андорра доклала значних зусиль для розуміння ризиків, пов'язаних із злочином фінансування тероризму. Ризик ФТ оцінено як на внутрішньому, так і на міжнародному рівні - був предметом пильної уваги та пильної уваги з боку органів влади в НОР. ✓ НОР включає національний план дій та галузеві плани дій, з яких органи влади розробили більш детальні плани дій щодо здійснення ключових дій на національному та галузевому рівнях	клієнтів банків та ВНУП не була доступна для оцінки ризику. ✓ Відсутні деякі ключові якісні дані для оцінки: • інформація про місце проживання бенефіціарних власників клієнтів банків відсутня; • дані про фінансовий приплив та відтік не збирались рівномірно, що могло б підірвати розуміння Андоррою своєї загрози ФТ. ✓ Влада країни не здійснювала попередніх контактів із зарубіжними агенціями з питань протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму з метою аналізу інформації щодо загроз та вразливостей, пов'язаних із злочином та ФТ. ✓ Картографування сектору НПО має обмежений обсяг.

ПЕРЕВАГИ	НЕДОЛІКИ
У цих детальних планах визначено: • агенцію, яка несе основну відповідальність за вжиття заходів; • установи, які відіграватимуть другорядну роль у здійсненні; • кроки, які слід вжити; • терміни реалізації; • фінансові наслідки.	
Бельгія¹	
✓ Компетентні органи влади визначили конкретні ризики та вразливості щодо ВК/ФТ у рамках для юридичних осіб. ✓ Бельгія визначила НПО, які перебувають під загрозою ВК/ФТ та налагодила постійний моніторинг їх діяльності та операцій. ✓ Бельгія встановила основу для оцінки загроз та вразливостей, пов'язаних з ВК / ФТ, а також для національного співробітництва та координації. ✓ У НОР висвітлюються загрози злочинності та предикатні злочини і фактори, що посилюють загрози та ризики, та даються рекомендації щодо вдосконалення системи. Це забезпечує хорошу основу для виявлення ризиків, з якими стикається Бельгія. ✓ У висновках звіту НОР визначено види злочинної діяльності, що мають високий ризик щодо злочинності (фінансова злочинність, податкове шахрайство) та діяльність, яка зазнає злочинності (транскордонне перевезення готівки, торгівля дорогоцінними металами, структури компаній).	✓ Відсутній офіційний механізм розкриття не конфіденційних результатів оцінки ризику компетентним органам та органам саморегулювання, а також бізнесу та професіям, на яких поширюються зобов'язання. ✓ Незважаючи на те, що ризики ВК, були загально визначені та зрозумілі, аналіз цієї діяльності не базується на ініціативному підході, який би дозволив виявити тенденції та нові явища, особливо щодо вразливостей. Зокрема, в оцінках не брали участь усі компетентні органи чи приватний сектор. ✓ Відсутній загальний, інтегрований підхід, який адекватно класифікує ризики ВК/ФТ з метою забезпечення організації та послідовного планування діяльності та політики у сфері ПВК / ФТ; ✓ Наглядові та саморегулюючі органи не включили основні ризики ВК/ФТ у свою політику інспектування; ✓ Неповне розповсюдження неконфіденційних результатів оцінки ризиків серед фінансових установ та ВНУП уповільнює їх врахування у їх внутрішніх процедурах. ✓ Звіт НОР не містить узагальнення зауважень, зроблених окремо кожним

¹ Mutual Evaluation of Belgium's measures to combat money laundering and terrorist financing - April 2015, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fatf-gafi.org/countries/a-c/belgium/documents/mer-belgium-2015.html>

ПЕРЕВАГИ	НЕДОЛІКИ
	органом влади, який зробив свій внесок. ✓ З огляду на те, що деякі органи влади мало чи зовсім не сприяли оцінці ризиків, всебічне розуміння ризиків поки що неможливе. Аналіз загроз не отримував вказівки з інших потенційно корисних джерел, особливо для розуміння вразливостей. Внесок фінансових наглядачів також був обмежений, що, враховуючи використання фінансового сектору для цілей ВК, шкодить розумінню. Крім цього, приватний сектор не попросили взяти участь у роботі, оскільки секторні оцінки ризиків ще не проводились (за винятком алмазного сектору). ✓ У оцінці ризиків ФТ відсутні висновки та рекомендації, крім рекомендацій щодо імплементації правил заморозки терористичних активів.
Канада¹	
✓ Канада добре розуміє основні ризики ВК/ФТ. ✓ Звіт НОР 2015 року ґрунтується на надійних доказах та обґрунтованому судженні та підтверджується переконливим обґрунтуванням. Багато в чому НРО підтвердив загальне розуміння органами влади секторів, видів діяльності, послуг та продуктів, що піддаються ризику ВК/ФТ. ✓ Хоча висновки НРО не містили серйозних несподіваних розкриттів, процес був корисним для з'ясування масштабів загрози, зокрема загрози, що впливає на сектор нерухомості та виходить від сторонніх відмивачів грошей.	✓ Канада недооцінює масштаби деяких ключових ризиків, таких як ризик, пов'язаний із податковими злочинами та іноземною корупцією. ✓ Усі зони високого ризику охоплені режимом ПВК/ФТ, за винятком юридичних професій, крім нотаріусів Британської Колумбії, що є значною лазівкою в рамках канадської системи ПВК/ФТ, а також онлайн-казино з відкритим циклом передплати. ✓ Співпраця у сфері ПВК/ФТ є ефективною на політичному рівні, але в деяких провінціях кориснішим може бути розширений діалог між органами місцевого самоврядування та прокуратурою Канади.

¹ Mutual Evaluation Report Canada – 2016, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/mer4/MER-Canada-2016.pdf>

ПЕРЕВАГИ	НЕДОЛІКИ
✓ Влада Канади добре розуміє ризик ФТ Канади та ефективно співпрацює у зусиллях щодо фінансування тероризму.	✓ Публічна версія НОР не включає детальний аналіз ризиків, пов'язаних із методами та фінансовими каналами, що використовуються для залучення, збору або переказу коштів для ФТ через причини національної безпеки.
Китай¹	
✓ Аналіз НОР базується на кількісних даних та якісних даних (включаючи випадки), а також інформації, отриманої в результаті співбесід з департаментами боротьби з тероризмом. ✓ НОР аналізує невід'ємні ризики та пом'якшувальний контроль, що застосовується до продуктів фінансового сектору та діяльності деяких ВНУП. ✓ НОР аналізує різні злочини, що приносять доходи в Китаї, як на національній, так і на регіональній основі. НОР визначає незаконний збір коштів, корупцію, шахрайство з обманом в Інтернеті та торгівлю наркотиками як чотири основних злочини, що приносять доходи. ✓ НОР аналізує різні злочини, що приносять доходи в Китаї, як на національній, так і на регіональній основі. ✓ НОР містить план дій щодо пріоритетності ініціатив у сфері ПВК / ФТ. Плани дій посиляються на направлення ресурсів на географічні райони, які мають найбільший ризик розвитку злочинності та торгівлі людьми; надання пріоритетних напрямків розробці рекомендацій щодо ВК/ФТ у ключових сферах ризику; посилення законів, систем та обміну інформацією для усунення вразливостей у їхній системі, що впливають на їхній ризик.	✓ Відсутнє чітке розуміння ризиків ВК/ФТ для кожного типу юридичної особи, класифікація ризиків, яка була розроблена для цілей НОР, фокусується на контрольних заходах, пов'язаних з технічним дотриманням. ✓ Китаю слід розширити джерела інформації, на які покладаються при НОР, включивши більш широкі перспективи загроз, вразливостей та ризиків, пов'язаних з ВК/ФТ, таких як публікації академічних та міжнародних організацій та відгуки іноземних юрисдикцій. ✓ Сектори Постачальників послуг компаній та торговців дорогоцінним камінням не обговорюються в НОР та не оцінюються. ✓ Основна увага НРО зосереджена на правилах та контрольних заходах, що існують для кожного типу суб'єктів господарювання, а інформації про загрози та вразливості мало. Без такої інформації важко зрозуміти включену класифікацію ризиків. Особливо це стосується класифікації державних компаній як груп низького ризику. Це не узгоджується з багатьма відомими випадками корупції, що походять від державних компаній, і з пріоритетом, який уряд надає боротьбі з такою корупцією. Те саме стосується інших типів суб'єктів господарювання,

¹ Mutual Evaluation Report of China - 2019, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/mer4/MER-China-2019.pdf>

ПЕРЕВАГИ	НЕДОЛІКИ
	пов'язаних із державою, які вважаються низьким ризиком.
Острови Кука¹	
✓ Інтераційний підхід до оцінки ризику, який проводять Острови Кука, є свідченням зрілого розуміння ризику. ✓ Острови Кука провели надійний процес оцінки ризиків, який залучив усіх відповідних зацікавлених сторін та використав відповідні методології для оцінки ризиків. ✓ НОР надає детальну, загальнодоступну оцінку ризику ВК/ФТ, пов'язаного з міжнародним фінансовим сектором на Островах Кука.	✓ Поліцією островів Кука, занижено загрози, спричинені доходами від внутрішніх правопорушень, та вразливі місця, пов'язані з обмеженими ресурсами та можливостями компетентних органів. ✓ Потребує переоцінки загроза ВК/ФТ з боку організованих злочинних груп, що діють на островах Кука, щоб врахувати більш глибоке розуміння цього питання компетентними органами. ✓ Низький рівень конфіскації не узгоджується з оцінками ризику ВК, які представляє офшорний фінансовий сектор, як середній, причому кілька злочинів, що генерують доходи, становлять загрозу середнього рівня, такі як хабарництво та корупція, незаконний обіг наркотиків, незаконне риболовля та шахрайство, що представляє загрозу високого рівня. ✓ Зловживання юридичними особами та іншими правовими утвореннями в офшорному фінансовому секторі Островів Кука оцінюється як основна загроза ВК/ФТ, з якою стикається юрисдикція. Однак є мало доказів того, що фактичний рівень зловживань юридичними особами та іншими правовими утвореннями високий. ✓ Загроза кіберзлочинності та вразливість органів влади та фінансового сектору та сектору ВНУП не отримали офіційної оцінки.

¹ APG Mutual Evaluation Report Cook Islands - 2018, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/mer-fsrb/APG-Mutual-Evaluation-Report-Cook-Islands.pdf>

ПЕРЕВАГИ	НЕДОЛІКИ
Кіпр¹ ✓ В ході НОР детально проаналізовано ризик ВК банківських продуктів та послуг, приватного банкінгу, депозитів, позик, грошових депозитів, банківських переказів (вхідних і вихідних), кредитних карток, торгового фінансування, рахунків клієнтів та кореспондентських рахунків банків). Для кожного продукту аналіз включав ряд факторів, таких як його суттєвість, середній розмір операції, профіль клієнтської бази, рівень касової діяльності, частота міжнародних операцій. Також використовувались інші фактори, такі як можливість анонімності, універсальне використання продукту / послуги, типології ВК/ФТ, можливість використання товару / послуги для злочинності (включаючи схеми шахрайства або ухилення від сплати податків). ✓ Приділено особливу увагу транскордонним ризикам. ✓ Приватний сектор був належним чином залучений до розробки НОР за допомогою збору даних та участі різних асоціацій та професійних органів, що представляють фінансові та національні фінансові організації в робочих групах.	
Гонконг, Китай² ✓ В ході НОР ризики ВК/ФТ та зловживання юридичними особами та іншими правовими утвореннями. ✓ Гонконг глибоко розуміє свої основні ризики, пов'язані з шахрайством, обманом та незаконним обігом наркотиків, а також типовими типологіями, що	
	✓ Компетентні органи ще недостатньо проводять аналіз ВК за рахунок злочинних доходів, отриманих за межами Кіпру, які становлять найбільшу загрозу для кіпрської фінансової системи. ✓ Кіпр офіційно не оцінював ризики юридичних осіб та інших правових утворень. ✓ Ризики, пов'язані з Кіпрською інвестиційною програмою, не були оцінені комплексно. ✓ Деякі елементи не були ідентифіковані та детально не оцінені (наприклад, оцінка грошових потоків до та з районів підвищеного ризику, наслідки, пов'язані з країною походження, або продовження сімейних зв'язків для очевидно великої кількості тимчасово працюючих резидентів тощо). ✓ Необхідно поглибити розуміння ризиків ВК, пов'язаних із іноземними податковими та корупційними правопорушеннями. ✓ Злочинна діяльність пов'язана з шахрайством розслідується як найвищий ризик, але спостерігається

¹ Moneyval Mutual Evaluation Report - Cyprus 2019, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/mer-fsrb/Moneyval-Mutual-Evaluation-Report-Cyprus.pdf>

² Moneyval Mutual Evaluation Report - Cyprus 2019, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/mer-fsrb/Moneyval-Mutual-Evaluation-Report-Cyprus.pdf>

ПЕРЕВАГИ	НЕДОЛІКИ
використовуються для відмивання доходів (наприклад, через банківські рахунки, включаючи касові рахунки, та компанії, що обробляють кошти).	помітне падіння у розслідуванні інших основних ризиків, пов'язаних із зловживанням, таких як іноземні наркотики, податкові злочини та корупція. ✓ Не проведено детальної оцінки ризиків для окремих фінансових лізингових компаній.
Індонезія¹	
✓ Індонезія оцінила ризики ВК/ФТ для юридичних осіб. ✓ НОР та інші оцінки ризиків класифікували ризики на географічній / провінційній основі. ✓ Індонезія також розглянула взаємозв'язок конкретних злочинів, фінансової діяльності та фінансового сектору. ✓ Проведено оцінку галузевих ризиків, яка визначила нерухомість та транспортні засоби як два нефінансові сектори з найбільшим ризиком.	✓ Необхідно більш детально здійснити оцінки з метою виявлення ризиків ВК щодо компаній з обмеженою відповідальністю, що перебувають в іноземній власності, та оцінити ризик іноземних правових утворень.
Острів Мен²	
✓ Ризики розглядалися з точки зору транскордонних та внутрішніх загроз, вразливості. ✓ НОР вивчає вразливі місця кожної підгалузі у фінансовому секторі та секторі ВНУП. ✓ НОР містить обґрунтовані висновки щодо секторів, які представляють підвищений ризик у конкретному контексті Острова Мен. ✓ 22 дії, визначені під час процесу НОР, включені до 10 цілей, що складають	✓ Загрози ВК/ФТ є в основному зовнішніми, їх розуміння може бути неповним через: обмежені сукупні дані про обсяг та призначення вихідних та вхідних потоків коштів у фінансовому секторі та відсутність зведених даних про країну бенефіціарних власників активів, що управляються, або з яких країн ці кошти надходять. ✓ В оцінці загрози ФТ бракує важливого елемента, тобто оцінки потоків, що перераховуються з

¹ APG Mutual Evaluation Report Indonesia - 2018, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/mer-fsrb/APG-Mutual-Evaluation-Report-Indonesia.pdf>

² Anti-money laundering and counter-terrorist financing measures, Isle of Man, Fifth Round Mutual Evaluation Report, December 2016, , [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/mer-fsrb/Mutual-Evaluation-Isle-of-Man.pdf>

ПЕРЕВАГИ	НЕДОЛІКИ
Національну стратегію. Цілі стосуються міжнародного співробітництва; політики та законодавства; збору та аналізу даних; ПФР; розслідування фінансових злочинів; конфіскації та повернення активів; регулятивних санкцій; нагляду за ВНУП; контролю готівки та подібних інструментів на кордоні; навчання та обізнаність щодо протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму в уряді.	використанням інтернет взаємодії, що потенційно може бути пов'язане з фінансуванням тероризму, терористичних груп або окремих терористів в інших країнах, особливо у юрисдикції високого ризику. ✓ Враховуючи, що острів Мен є центром створення юридичних осіб та трастів для нерезидентів, потенціал зловживань може бути більшим, ніж визначений в НОР. ✓ НОР не оцінює загрозу використання Острова Мен як каналу для фінансових потоків, призначених для ФТ, терористичних угруповань або окремих терористів в інших країнах, особливо в районах конфліктних юрисдикцій високого ризику. ✓ Необхідна подальша робота, що стосується моніторингу додаткових потенційних ризиків ФТ, таких як ризики, що виникають унаслідок фінансової діяльності іноземних НПО та переказів коштів до юрисдикцій з високим ризиком. ✓ Конкретно не розглядалось, як юридичні особи та правові утворення використовувались для маскуванню власності чи ВК. ✓ Влада Острова Мен не виявляла достатньої ініціативи щодо виявлення загрози ФТ а використовувала інформацію, що зберігається службами безпеки Великобританії. ✓ Транскордонні ризики не можна розглядати в достатній мірі, оскільки сукупна інформація про обсяг, призначення вихідних та походження вхідних коштів у фінансовому секторі не збирається на національному рівні. ✓ Звіт НОР не вказує на конкретні товари, послуги, географічні зв'язки та канали доставки, які присутні в

ПЕРЕВАГИ	НЕДОЛІКИ
	Інтернет взаємодії, які є більш ризикованими. ✓ Відсутність достовірних статистичних даних про фінансовий приплив та відтік через економіку Острова Мен не дозволило владі повною мірою оцінити загрози ФТ, оскільки невідомо звідки кошти фактично перераховуються до юрисдикцій, юрисдикцій та районів, що межують з такими юрисдикціями, та юрисдикцій, що співпрацюють з юрисдикціями високого ризику. ✓ Не було розглянуто ступінь, в якій кошти, керовані іноземними фондами НПО, могли надходити через Інтернет для фінансування терористичних організацій у третіх країнах. ✓ НОР не визначає типологій та типових методів, які використовувались або можуть бути використані для ВК/ФТ через фінансовий та нефінансовий сектори.
Ізраїль¹	
✓ Основні ризики ВК в Ізраїлі в основному виявляються та оцінюються. ✓ Розуміння ризиків ФТ, як правило, дуже добре. ✓ Основні ризики ФТ Ізраїлю виявлені та оцінені. Діяльність та політика відповідають виявленим ризикам ВК/ФТ.	✓ Ізраїль не включив агентів з нерухомості, дилерів з дорогоцінних металів, а також постачальників послуг довіри та компаній у свою систему ПВК / ФТ. ✓ Оцінка ризиків та розуміння вразливостей та зловживань юридичних осіб та інших правових утворень і НПО не є всебічними.
Італія²	
✓ Влада продемонструвала хороше розуміння ризику ФТ	✓ Поточні результати NOR не є повністю співмірними з масштабами

¹ Mutual Evaluation Report Israel – 2018, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/mer4/MER-Israel-2018.pdf>

² Mutual Evaluation Report Italy – 2016, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/mer4/MER-Italy-2016.pdf>

РОЗДІЛ V Аналіз світового досвіду проведення національної оцінки ризику (НОР)

ПЕРЕВАГИ	НЕДОЛІКИ
✓ Влада добре усвідомлює ризик зловживання юридичними особами з боку організованих злочинних груп ✓ НОР визначає та оцінює нові та виникаючі ризики, відображені в останньому стандарті FATF, включаючи вітчизняних політично викритих осіб (ПЕП) та ухилення від сплати податків ✓ НОР має високу якість, передбачає тісну координацію між зацікавленими відомствами, приватним сектором та науковими колами та використовує безліч джерел інформації. ✓ Оцінка ризику була зосереджена на відмиванні доходів, скоєних злочинами, вчиненими в Італії та за кордоном, а також на попередніх злочинах, а також на секторах, що постраждали від злочинності. НОР також включає оцінку превентивних заходів у фінансовому секторі та ВНУП, транскордонному контролі, юридичних особах та трестах; слідчих заходах; та репресивних заходах.	ризиків ВК.
Корея¹	
✓ Корея добре розуміється на своїх ВК/ФТ, що базується на постійному процесі оцінки ризиків. Їх виявлення та реакція між урядами на виникаючі ризики, спричинені віртуальними активами, є особливо позитивними. ✓ НОР визначив типи юридичних осіб, яким загрожує ВК/ФТ.	✓ Необхідне глибше розуміння ризиків, пов'язаних з юридичними особами та іншими правовими утвореннями.
Малайзія²	
✓ У НОР висвітлено ризики терористичних угруповань та ФТ, включаючи внутрішні та регіональні загрози.	✓ Потрібно посилити увагу на ризики, з якими Малайзія стикається внаслідок транснаціональної злочинності.

¹ Mutual Evaluation Report Korea 2020, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/mer4/Mutual-Evaluation-Report-Korea-2020.pdf>

² Mutual Evaluation of Malaysia - full report-2015, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/mer4/Mutual-Evaluation-Report-Malaysia-2015.pdf>

ПЕРЕВАГИ	НЕДОЛІКИ
✓ Проведено галузеві та цільові оцінки ризиків ВК/ФТ. ✓ Внутрішнє співробітництво у сфері протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму є дуже добре розвиненим та ефективним як на стратегічному, так і на оперативному рівнях. ✓ Оцінка ризику НПО, охоплення, цілеспрямований контроль діяльності з високим ризиком (благодійні організації). ✓ Взаємодія Малайзії з міжнародними партнерами у справі збирання даних про ризики ВК/ФТ, що виникають в іноземних юрисдикціях, є цінною складовою процесу НОР. ✓ Наглядові органи провели оцінку вразливостей для кожного регульованого сектору, в тому числі шляхом їх постійної наглядової діяльності.	✓ НОР недостатньо враховує загрози іноземних джерел, взаємозв'язок конкретних злочинів та фінансового сектору та ФТ. ✓ Необхідно посилити міжнародне співробітництво з метою більш точного узгодження з профілем ризику Малайзії, зосередившись, зокрема, на для вирішення ризиків, пов'язаних з транснаціональною злочинністю. ✓ Рівень деталізації в оцінках ФТ недостатньо орієнтує приватний сектор на ризик. ✓ Рекомендовано зробити помірне вдосконалення методології НОР, обсягу та глибини аналізу. ✓ Національний та іноземний тероризм та пов'язані з ним загрози ФТ не були повністю висвітлені в НОР. ✓ Недостатній аналіз загроз зарубіжних джерел включаючи ті, що пов'язані з транскордонною торгівлею, фінансовими потоками, та офшорними секторами. ✓ Існуючі оцінки внутрішнього та іноземного тероризму та пов'язані з ними загрози ФТ не були достатньо консолідовані в НОР. ✓ Взаємозв'язок загроз/злочинів та їх рейтингів не були адекватно оцінені. ✓ Ризики, пов'язані з іноземними операціями казино не розглядалися на консолідованій основі.
Молдова¹	
✓ НОР становить глобальну та надійну базу для розуміння загроз, вразливостей та ризиків в країні. ✓ НОР є досить всеосяжним і охоплює широкий спектр тем.	✓ НОР була недостатньо широкою охопила фінансові ризики, пов'язані з тероризмом. ✓ НОР не досліджує окремо ризики, пов'язані з організованими злочинними

¹ Moneyval Mutual Evaluation Report Moldova 2019, , [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/mer-fsrb/Moneyval-Mutual-Evaluation-Report-Moldova-2019.pdf>

РОЗДІЛ V Аналіз світового досвіду проведення національної оцінки ризику (НОР)

ПЕРЕВАГИ	НЕДОЛІКИ
	групами, НПО та всіма аспектами ФТ. ✓ Молдова офіційно не визначила типи НПО, які вразливі до зловживання ФТ. ✓ НОР не приділив більше уваги зловживанням юридичними особами та іншими правовими утвореннями у схемах ВК.
Португалія¹	
✓ НОР охоплює питання ВК/ФТ та деякі аспекти ФРЗМЗ. ✓ НОР визначає конкретні сектори бізнесу, яким загрожує ризик, зокрема банківський сектор, торговці нерухомістю та товарами високої вартості. Крім того, визначаються країни, які становлять для Португалії найбільш значні ризики ВК/ФТ. ✓ НОР визначає заходи, які слід вжити для вдосконалення запобігання та пом'якшення наслідків ПВК / ФТ.	✓ Необхідно удосконалити методологію НОР, зокрема щодо секторальної оцінки ризиків ВК/ФТ, аналізу ризиків, пов'язаних з юридичними особами та іншими правовими утвореннями, аналізу ризиків використання НПО для ВК/ФТ. ✓ У НОР відсутня всебічна оцінка ризиків ВК/ФТ, пов'язаних з НПО та юридичними особами та іншими правовими утвореннями. ✓ Недосконала статистика, пов'язана з ВК/ФТ.
Російська Федерація²	
✓ Ризики ВК/ФТ добре визначені та зрозумілі всіма органами влади. ✓ НОР використовує велику кількість кількісних та якісних даних із багатьох публічних та непублічних джерел.	✓ Щодо ФТ НОР не надає детальної інформації про конкретні загрози. ✓ Необхідний систематичний та поглиблений стратегічний аналіз фінансових потоків, потенційно пов'язаних із організованою злочинністю в цілому та особливо її транснаціональними аспектами. Такий аналіз повинен охоплювати всі відповідні предикатні правопорушення, щоб забезпечити цілісне розуміння відповідних ризиків ВК.

¹ Mutual Evaluation of Portugal, 2017, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/mer4/MER-Portugal-2017.pdf>

² Mutual Evaluation of the Russian Federation – 2008, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/mer/MER%20Russia%20ful.pdf>

ПЕРЕВАГИ	НЕДОЛІКИ
	✓ Методологія НОР може бути вдосконалена шляхом чіткого розмежування різних типів детермінантів та суб'єктів ризику, щоб уникнути потенційної плутанини, що виникає внаслідок змішаного використання визначень доменів ризику на основі продуктів та видів діяльності. ✓ Крім того, необхідні подальші вдосконалення методології НОР, щоб, серед іншого, забезпечити більш детальне розуміння різного впливу секторів та фірм на різні види ризиків ВК/ФТ; та краще розрізняти пруденційні фактори та фактори ризику ВК/ФТ. ✓ Оцінки ризику НПО має включати певні параметри (наприклад, інформацію про кількість та типи зареєстрованих суб'єктів господарювання, дані про засновників, членів та учасників, кількість активів під контролем, кількість значущих фінансових операцій, джерела пожертв та напрямки витрат), а також результати нагляду за різними типами НПО з підвищеним ризиком ФТ.
<i>Сінгапур¹</i>	
✓ Сінгапур має розумне розуміння ризиків, пов'язаних із злочинним ризиком, і вжив заходів для їх пом'якшення. ✓ Звіт НОР є точним відображенням розуміння Сінгапуром своїх ризиків ВК/ФТ. ✓ Сінгапур досягає значних результатів у розумінні та зменшенні ризиків, міжнародному співробітництві, зборі та використанні фінансової розвідки та	✓ Недостатньо відображені у НОР зв'язок між транснаціональними загрозами, невід'ємними ризиками, та вразливі місця в системі ПВК/ФТ. ✓ Недостатнє розуміння ризику незаконних потоків у Сінгапур та з нього. ✓ Не здійснено адекватної оцінки ризиків ВК/ФТ усіх форм юридичних осіб та інших правових утворень.

¹ Follow Up Report Singapore 2019, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/fur/Follow-Up-Report-Singapore-2019.pdf>

ПЕРЕВАГИ	НЕДОЛІКИ
ФРЗМЗ. ✓ Влада Сінгапуру консультується з приватним сектором щодо розробки політики у сфері ПК/ФТ, включаючи НОР. Цей консультативний процес забезпечив широке та однакове розуміння урядових ініціатив та проблем, що стосуються питань ВК/ ФТ. ✓ У звіті НОР визначено сектори, які потребують подальшого вивчення, в яких можуть проявлятися виникаючі ризики.	✓ Зв'язок між транснаціональними загрозами та конкретними вразливими місцями в Сінгапурі необхідно краще сформулювати, щоб сприяти глибшому розумінню того, як ризики ВК/ФТ можуть матеріалізуватися в контексті Сінгапуру. ✓ Національне розуміння ризиків відображає непропорційну спрямованість на вітчизняні предикатні злочини ВК та менші форми транснаціонального ВК. ✓ Необхідно зосередити увагу на таких факторах, як географічні фактори, рівень та ступінь терористичної діяльності в регіоні та властиві ризики. ✓ Необхідно провести всебічний огляд сектору НПО, щоб краще зрозуміти які типи організацій у секторі НПО невід'ємно вразливі до зловживання ФТ. ✓ Ключова інформація про транснаціональні загрози не оприлюднюється, включаючи інформацію про юрисдикції, що оцінюються як високоризикові. ✓ НОР повинен краще передбачати динамічний та прихований ризик та включати комплексну оцінку ризиків для різних типів юридичних осіб та інших правових утворень, особливо тих, що пов'язані з транснаціональною діяльністю, такою як торгівля, інвестиції та управління активами.
Іспанія¹	
✓ Іспанія провела різноманітні оцінки ризиків, зосереджені на: тероризмі та його фінансуванні; організованій злочинності	✓ Більшість оцінок ризиків не оприлюднюються. ✓ Необхідно забезпечити участь у

¹ Mutual Evaluation Report Spain – 2014, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/mer4/Mutual-Evaluation-Report-Spain-2014.pdf>

ПЕРЕВАГИ	НЕДОЛІКИ
та пов'язаних з нею злочинами; фінансовому секторі та секторі ВНУП; конкретних типах фінансової діяльності та діяльності ВНУП; пунктах пропуску через кордон. Детальна основа для кожної оцінки різна, але в цілому вони використовують безліч джерел інформації та даних, застосовують добре розроблені аналітичні методи та мають міжвідомчий внесок у свої висновки.	оцінці ризиків більшої кількості секторів СПФМ і продовжувати забезпечувати узгоджену участь в процесі оцінки ризиків ✓ Для підвищення ефективності механізму оцінки ризику, Іспанія повинна залучати приватний сектор до процесу оцінки ризиків у майбутньому. ✓ Оцінки ризиків проводились кількома різними відомствами без офіційної координації.
Швейцарія¹	
✓ НОР базується на реалістичному огляді ризиків та вивчає всі сектори, на які поширюється законодавство щодо ПВК/ФТ, та інші сектори, що становлять ризики (наприклад, нерухомість або вільні порти).	✓ Швейцарія не проводила підвищення обізнаності в секторі НПО. ✓ Швейцарія повинна посилити аналіз ризиків ВК/ФТ, пов'язаних із використанням готівки та юридичних осіб. ✓ Наслідки впливу торгівлі творами мистецтва на ризики ВК/ФТ не були проаналізовані належним чином. ✓ Швейцарія повинна провести додаткові дослідження та включити до НОР ризики, пов'язані з податковим режимом та використанням готівки. ✓ Швейцарія повинна активізувати аналіз певних аспектів ФТ, щоб мати огляд ризиків, яким вона може бути піддана, а конкретніше системи хавала та сектору попередньо оплачених карток.
Китайський Тайбей²	
✓ НОР висвітлив вітчизняні та транснаціональні технології ВК через офіційний та неформальний сектори, включаючи ВК, яке базується торгівлі, неформальні грошові перекази,	✓ Влада неоднозначно розуміє ризики, пов'язані з юридичними особами та іншими правовими утвореннями. ✓ Існують прогалини щодо оцінки ризиків транскордонного руху готівки

¹ Mutual Evaluation Report of Switzerland 2016, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.fatf-gafi.org/media/fatf/content/images/mer-switzerland-2016.pdf>

² APG Mutual Evaluation Report of Chinese Taipei - October 2019, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/mer-fsrb/APG-Mutual-Evaluation-Report-Chinese-Taipei%20-%20October%202019.pdf>

ПЕРЕВАГИ	НЕДОЛІКИ
контрабанду готівки, використання підставних компаній та інші засоби. ✓ Оцінка ризиків ФТ враховувала як внутрішні, так і транскордонні ризики, внутрішні та іноземні загрози, а також ризики переміщення людей та коштів через юрисдикцію (включаючи можливий транзит іноземних бійців терористів). Пильну увагу було приділено елементам ризиків ФТ із іноземними працівниками, що знаходяться під юрисдикцією. ✓ Оцінено внутрішній та транснаціональний ризик ФТ. ✓ Після публікації НОР проведено поглиблену оцінку ризику юридичних осіб у Китайському Тайбеї та ризику зловживання НПО для ФТ. ✓ НОР розглянув ризики транснаціонального руху доходів, одержаних злочинним шляхом. Влада обґрунтовано враховувала географічні ризики, включаючи основну юрисдикцію призначення та джерела незаконних доходів.	та карток із збереженою вартістю (передплачені). ✓ Необхідно в подальшому здійснити комплексні оцінки ризику, включаючи: питання готівкової економіки; транскордонний рух готівки; іноземні юридичні особи та правові утворення в офшорному секторі Китайського Тайбею; причетність до організованої злочинності третіх сторін ВК; проблеми, що виникають в рамках ФТ (включаючи глобальні тенденції боротьби з тероризмом та ФТ) ✓ Хоча НОР охоплює ризики злочинності, пов'язані з наркотиками, шахрайством, торгівлею людьми, корупцією, податками, контрабандою, азартними іграми, більш детальних оцінок не було для кожного виду злочину. Потрібні подальші оцінки корупційних ризиків. ✓ НОР недостатньо оцінила ризик іноземних юридичних осіб та правових утворень та як їх зловживають для ВК/ФТ та особливості типів юридичних осіб, які роблять їх вразливими для ВК/ФТ. ✓ НОР недостатньо врахувала природу ризиків, пов'язаних з неформальними каналами та готівкою. ✓ Якісні та кількісні дані використовувались для оцінки ризиків ВК/ФТ у більшості секторів; однак цього не було при оцінці трастів та НПО. ✓ Потрібна більш поглиблена оцінка ризиків щодо галузевих ризиків ВНУП. ✓ НОР не оцінювала ризик віртуальних активів.

ПЕРЕВАГИ	НЕДОЛІКИ
Туреччина¹	
✓ Розглянуто загрози тероризму з двох точок зору: національних та міжнародних загроз. ✓ Секторальний аналіз вразливостей, проведений у НОР, поєднує елементи протидії ВК та ФТ, і ця подвійна спрямованість позитивно сприяє результатам звіту.	✓ Потребують поглибленої оцінки транскордонні ризики, зловживання юридичними особами та адвокатами. ✓ Рівень деталізації у звіті НОР повинен бути підвищений, особливо з огляду на певний надмірний акцент на думках експертів щодо використання кількісних показників та статистики. ✓ У звіті НОР спостерігається надмірна залежність від оцінки предикатної злочинності, на відміну від ВК. ✓ Необхідно здійснити більш детальну оцінку ризиків ВК/ФТ, пов'язану із усіма типами юридичних осіб, створених у Туреччині, а також ризиків іноземних юридичних осіб та адвокатів (включаючи участь адвокатів у юридичних особах) ✓ В ході НОР не було здійснено оцінку ризиків криптоактивів. ✓ Необхідний більш всебічний аналіз ризику ФТ (у тому числі стосовно НПО). ✓ Немає конкретного механізму для обміну інформацією про результати оцінки ризику між усіма суб'єктами.
Великобританія²	
✓ НОР включає огляд найпоширеніших попередніх злочинів, що генерують доходи, у Великобританії (із зазначенням способу відмивання доходів, отриманих різними правопорушеннями), вплив Великобританії на транскордонні ризики ВК/ФТ, а також ризики різних сектори економіки Великобританії, які	✓ Вимірювання заходів зменшення ризику може бути додатково посилене завдяки більш послідовній, всебічній національній статистиці про правоохоронну діяльність, конфіскацію та міжнародне співробітництво.

¹ Mutual Evaluation Report Turkey-2019, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/mer4/Mutual-Evaluation-Report-Turkey-2019.pdf>

² Mutual Evaluation Report of the United Kingdom – 2018, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/mer4/MER-United-Kingdom-2018.pdf>

ПЕРЕВАГИ	НЕДОЛІКИ
використовуються для ВК. ✓ Оцінки ризиків ВК/ФТ у Великобританії та розуміння ризиків забезпечуються широким спектром якісних та кількісних даних, включаючи досвід відповідних компетентних органів та відгуки приватного сектору. ✓ Звіт НОР є загальнодоступним та широко поширеним. ✓ Наявна тісна співпраця, яка включає всі оцінки ризиків та загрози ВК/ФТ. ✓ Визначено нові ризики, пов'язані з віртуальними валютами.	

Кожна із проаналізованих країн використовує власний сценарій для ілюстрації виявлених небезпек / загроз ВК, ФТ та в деяких випадках ФРЗМЗ.

Країни наводять різні шляхи здійснення НОР з метою чіткого викладу контексту та припущень, тобто виявлення ймовірних умов та причинно-наслідкових зв'язків, а також визначення вимог щодо запобігання, підготовки, реагування та відновлення, які викликають вимоги до можливостей країни мінімізувати власні ризики. Зазначені сценарії можуть бути використані для характеристики проблемного сектору системи ПВК/ФТ країни, підтримки варіантів мінімізації ризику та полегшення оцінки нових технологій.

Існує велика кількість факторів, що призводить до майже нескінченної кількості варіантів оцінки, які можна комбінувати та послідовно створювати сценарії ризику.

Вибір сценарію важливий, якщо метою є агрегування та забезпечення національного виявлення ризиків. Важливо врахувати всі відповідні небезпеки та ризики.

З урахуванням аналізу переваг та недоліків щодо проведення НОР, відповідно до висновків FATF та регіональних груп, створених за типом FATF, за результатами взаємних міжнародних оцінок країн з позитивним висновком щодо розуміння країною ризиків ВК/ФТ, можемо визначити найкращий сценарій проведення національної оцінки ризиків ВК/ФТ.

1. Підготовчий етап

На підготовчому етапі необхідно визначитися з методикою проведення НОР, яка може поєднувати різні світові підходи та повинна відповідати особливостям системи ПВК/ФТ країни. Відповідно до оновлених рекомендацій

FATF, з метою проведення ефективної НОР методика повинна охоплювати питання оцінки ризиків ВК, ФТ та ФРЗМЗ.

Крім того, на підготовчому етапі повинні бути визначені учасники НОР, до яких включаються правоохоронні та інші державні органи, задіяні в системі протидії ВК, ФТ та ФРЗМЗ, суб'єкти приватного сектору, громадські організації, представники наукової сфери та, за можливості, міжнародні експерти з питань оцінки національних ризиків ВК, ФТ, ФРЗМЗ.

Важливою складовою підготовчого етапу є визначення джерел інформації для проведення НОР.

Джерелами інформації в рамках проведення НОР повинні бути статистичні дані або інформація з державних джерел (з обмеженим доступом або відкрита), використання національних і регіональних запитальників, онлайн-опитування, інтерв'ю, робочі групи та семінари, збір інформації з відкритих джерел у тому числі міжнародні дослідження та звіти у сфері боротьби з ВК, ФТ та ФРЗМЗ.

2. Етап оцінки

В ході НОР необхідно ідентифікувати та оцінити загрози ВК, ФТ та ФРЗМЗ, тобто осіб або групи осіб, об'єкт або діяльність, які можуть потенційно нанести шкоду, наприклад, державі, суспільству, економіці.

Загрози оцінюються в розрізі національних загроз (внутрішніх) та транснаціональних загроз (зовнішніх). В залежності від особливостей систем ПВК/ФТ країн, країна може ідентифікувати єдині загрози ВК, ФТ та ФРЗМЗ або виокремити загрози, які стосуються питань ВК, які стосуються питань ФТ та які стосуються питань ФРЗМЗ.

З метою оцінки загроз ВК, ФТ та ФРЗМЗ необхідно приділити увагу аналізу організованої злочинності, яка діє як в середині країни так і на транснаціональному рівні та ті основні злочини, які передують ВК, а саме злочини, пов'язані із корупцією, шахрайством, вчиненням податкових злочинів, торгівлею наркотиками, торгівлею людьми, злочинів проти природи кіберзлочинів та інших. При визначенні того, які злочини слід проаналізувати та оцінити, доцільно користуватися необхідною статистичною інформацією про викриття, досудове розслідування та судове переслідування за такими злочинами.

В будь-якому випадку, порядок ідентифікації загроз визначається у методиці проведення НОР країни.

Після визначення та оцінки загроз необхідно сфокусувати увагу на вразливих місцях, тобто тих областях, в яких загроза зможе реалізуватися або те, що може сприяти її реалізації. Вразливості можуть включати характеристики і особливості конкретного сектора, фінансового продукту або виду послуг, які роблять їх привабливими для цілей ВК/ФТ та ФРЗМЗ.

Як приклад, деякі країни (наприклад Канада) з метою всебічної та якісної оцінки вразливостей економічних секторів країни та продуктів (послуг) використовують наступні критеріїв рейтингу:

- *Властиві характеристики:* ступінь економічної значущості сектору, складність операційної структури, інтеграція з іншими секторами та обсяг і доступність операцій.
- *Характер продукції та послуг:* характер і масштаби вразливих продуктів і послуг, а також обсяг, швидкість і частота клієнтських операцій, пов'язаних з цими продуктами та послугами.
- *Характер ділових відносин:* ступінь транзакційних та поточних ділових відносин, прямих та непрямих ділових відносин та впливу клієнтів та підприємств із високим ризиком.
- *Географічне охоплення:* вплив юрисдикцій високого ризику.
- *Характер каналів доставки:* ступінь, в якому доставка продуктів та послуг може здійснюватися з анонімністю та складністю.

Крім того, в ході оцінки вразливостей ВК, ФТ та ФРЗМ необхідно детально оцінити вразливість різних організаційно-правових форм господарювання юридичних осіб та інших правових утворень, у тому числі суб'єктів неприбуткового сектору та їх діяльність як на національному рівні так і на транснаціональному рівні. Зазначена оцінка повинна бути всебічною та охоплювати відповідний аналіз реальних випадків використання юридичних осіб (у тому числі суб'єктів неприбуткового сектору) та інших правових утворень з метою вчинення злочинів, пов'язаних з ВК, ФТ та ФРЗМЗ.

Ідентифікація ризиків ВК, ФТ та ФРЗМЗ здійснюється шляхом поєднання загроз та відповідних вразливих місць системи ПВК/ФТ/ФРЗМЗ.

Визначення рівня ризику повинно враховувати ймовірність його виникнення, рівень наслідків від його реалізації та наявність ефективних наявних заходів, які вживаються відповідними компетентними органами з метою його мінімізації.

Рівень наслідків визначається шляхом аналізу реального впливу ризику на окремі сектори або на економіку в цілому або шляхом прогнозування такого впливу з урахуванням імовірності реалізації ризику.

Процес оцінки ризику передбачає консолідацію та порівняння результатів аналізу ризиків.

Під час проведення НОР, окрему увагу слід приділити огляду, аналізу та оцінці ризиків ВК, ФТ, ФРЗМЗ віртуальних активів.

З урахуванням визначеного рівня ризику, в ході НОР може бути запропоновано перелік орієнтовних заходів для подальшої мінімізації виявленого ризику із визначенням конкретних суб'єктів системи ПВК/ФТ/ФРЗМЗ для їх виконання.

3. Етап підготовки результатів НОР

Висновки, які були зроблені в ході НОР повинні бути узгоджені з усіма учасниками НОР, адже відповідно до аналізу результатів НОР країн розуміння і усвідомлення учасниками системи ПВК/ФТ/ФРЗМЗ загроз, вразливостей та ідентифікованих ризиків є одним з ключових індикаторів розуміння країною своїх ризиків.

Крім того, результати НОР повинні бути доведені до відома усіх учасників НОР, у тому числі представників приватного сектору. Державні органи повинні використовувати результати НОР при формуванні політики у відповідній сфері діяльності.

References:

1. *Methodology for assessing technical compliance with the fatf recommendations and the effectiveness of AML/CFT systems [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/methodology/FATF%20Methodology%2022%20Feb%202013.pdf>*
2. *Consolidated table of assessment ratings [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/4th-Round-Ratings.pdf>*
3. *UK National risk assessment of money laundering and terrorist financing – 2020, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.gov.uk/government/publications/national-risk-assessment-of-money-laundering-and-terrorist-financing-2020%20>*
4. *The Main Findings of the Money Laundering National Risk Assessment, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.justice.gov.il/Units/HalbantHon/Pirsumim/Documents/RiskEvaluationE.pdf>*
5. *The Findings of the Money Laundering National Risk Assessment: The Financial System (Non-Restricted Version), [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.justice.gov.il/Units/HalbantHon/Pirsumim/Documents/FinancialServicesE.pdf>*
6. *National risk assessment of money laundering and terrorist financing – 2018, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dt.mef.gov.it/modules/documenti_it/prevenzione_reati_finanziari/prevenzione_reati_finanziari/Analisi_dei_rischi_di_riciclaggio_e_di_finanziamento_del_terrorismo_2018_-_Sintesi.pdf%20*
7. *Report on the national evaluation of the risks of money laundering and terrorist financing in Switzerland – 2015, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.newsd.admin.ch/newsd/message/attachments/42276.pdf>*
8. *Singapore National Money Laundering and Terrorist Financing Risk Assessment Report – 2013, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.mas.gov.sg/-/media/MAS/Regulations-and-Financial-Stability/Regulatory-and-Supervisory-Framework/Anti_Money-Laundering_Countering-the-Financing-of-Terrorism/Singapore_NRA_Report.pdf*
9. *Terrorism Financing National Risk Assessment 2020, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.mas.gov.sg/-/media/MAS/Regulations-and-Financial->*

Stability/Regulatory-and-Supervisory-Framework/Anti_Money-Laundering_Countering-the-Financing-of-Terrorism/TF-NRA/Terrorism-Financing-National-Risk-Assessment-2020.pdf

10. Sectorial National Risk Assessment (NRA) – 2016, [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

https://www.uifand.ad/images/stories/Docs/NRA/EstudiRiscNacional_ENG.pdf

11. Avaliação nacional de riscos de branqueamento de capitais e de financiamento do terrorismo – 2019, [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<https://www.portugal.gov.pt/download-ficheiros/ficheiro.aspx?v=%3d%3dBAAAAB%2bLCAAAAAAABACztLQwAwBK%2fhfBAAA%3d%3d>

12. Assessment of Inherent Risks of Money Laundering and Terrorist Financing in Canada - July 2015, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.canada.ca/content/dam/fin/migration/pub/mltf-rpcfat/mltf-rpcfat-eng.pdf>

13. National Assessment of Money Laundering and Terrorist Financing Risks – 2018, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mof.gov.cy/assets/modules/wnp/articles/201811/448/docs/cy_concise_nra.pdf

14. MONEYVAL Mutual Evaluation Report of Andorra - 2017 (pdf, NaNkb), [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/content/MONEYVAL-MER-Andorra-2017.pdf>

15. Mutual Evaluation Report Canada – 2016, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/mer4/MER-Canada-2016.pdf>

16. APG Mutual Evaluation Report Cook Islands - 2018, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/mer-fsrb/APG-Mutual-Evaluation-Report-Cook-Islands.pdf>

17. Moneyval Mutual Evaluation Report - Cyprus 2019, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/mer-fsrb/Moneyval-Mutual-Evaluation-Report-Cyprus.pdf>

18. APG Mutual Evaluation Report Indonesia - 2018, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/mer-fsrb/APG-Mutual-Evaluation-Report-Indonesia.pdf>

19. Anti-money laundering and counter-terrorist financing measures, Isle of Man, Fifth Round Mutual Evaluation Report, December 2016, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/mer-fsrb/Mutual-Evaluation-Isle-of-Man.pdf>

20. Mutual Evaluation Report Israel – 2018, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/mer4/MER-Israel-2018.pdf>

21. Mutual Evaluation Report Italy – 2016, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/mer4/MER-Italy-2016.pdf>

22. Mutual Evaluation Report Korea 2020, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/mer4/Mutual-Evaluation-Report-Korea-2020.pdf>

23. *Mutual Evaluation of Malaysia - full report-2015*, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/mer4/Mutual-Evaluation-Report-Malaysia-2015.pdf>
24. *Moneyval Mutual Evaluation Report Moldova 2019*, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/mer-fsrb/Moneyval-Mutual-Evaluation-Report-Moldova-2019.pdf>
25. *Mutual Evaluation of Portugal, 2017*, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/mer4/MER-Portugal-2017.pdf>
26. *Mutual Evaluation of the Russian Federation – 2008*, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/mer/MER%20Russia%20ful.pdf>
27. *Follow Up Report Singapore 2019*, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/fur/Follow-Up-Report-Singapore-2019.pdf>
28. *Mutual Evaluation Report Spain – 2014*, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/mer4/Mutual-Evaluation-Report-Spain-2014.pdf>
29. *Mutual Evaluation Report of Switzerland 2016*, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.fatf-gafi.org/media/fatf/content/images/mer-switzerland-2016.pdf>
30. *APG Mutual Evaluation Report of Chinese Taipei - October 2019*, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/mer-fsrb/APG-Mutual-Evaluation-Report-Chinese-Taipei%20-%20October%202019.pdf>
31. *Mutual Evaluation Report Turkey-2019*, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/mer4/Mutual-Evaluation-Report-Turkey-2019.pdf>
32. *Mutual Evaluation Report of the United Kingdom – 2018*, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/mer4/MER-United-Kingdom-2018.pdf>

РОЗДІЛ VI Аналіз поглядів провідних держав світу на майбутнє безпекове середовище України в умовах глобалізації

ГУРКОВСЬКИЙ Володимир Ігорович

доктор наук з державного управління, професор,

заступник директора Центру досліджень

проблем публічного управління

<https://orcid.org/0000-0003-2021-5204>

ДМИТРУК Сергій Федорович

кандидат наук з державного управління,

експерт Центру досліджень

проблем публічного управління

<https://orcid.org/0000-0002-0574-8208>

6.1. Аналіз понятійно-категорійного апарату стратегування державного управління безпековим середовищем України та трансформація поглядів на безпекове середовище в умовах глобалізації

6.2. Аналіз загроз майбутнього безпекового середовища України

6.3. Аналіз загроз системі державного управління у сфері національної безпеки

6.4. Особливості довгострокового прогнозування (стратегування) безпекового середовища України на основі глобальних тенденцій розвитку міжнародної обстановки

Analysis of the views of the world's leading states on the future security environment of Ukraine in the context of globalization

Doctor of Science in Public Administration, Professor V. I. Gurkovskyi

Deputy Director of the Center for Public Administration Studies,

Candidate of Sciences in Public Administration S. F. Dmytruk

Expert of the Center for Public Administration Studies

Ключові слова: державне управління, національна безпека, стратегування, виклики, загрози.

Keywords: public administration, national security, strategizing, challenges, threats.

АНОТАЦІЯ

В розділі проаналізовані загрози майбутнього безпекового середовища України – ключові небезпеки у воєнній сфері та реалізації національних інтересів (головною з яких залишається збройний конфлікт на Сході України) визначили доцільність використання методу сценарного аналізу за допомогою генерування

можливих сценаріїв виникнення та розвитку кризових ситуацій для оцінки і прогнозування тенденцій їх впливу. При чому зазначена гібридність цих загроз, обґрунтовує необхідність запобігання їх впливу (зниження до безпечного рівня) тільки інтегрованими зусиллями усіх суб'єктів сектору безпеки і оборони України.

Виявлені особливості довгострокового прогнозування безпекового середовища України на основі глобальних тенденцій розвитку міжнародної обстановки дозволяють проводити прогноз розвитку сценаріїв стратегічної обстановки і можливого характеру майбутніх воєн і воєнних конфліктів (зі врахуванням специфічності перелічених явищ за точністю повторюваності, місцем і часом, складом учасників, застосовуваним озброєнням та військовою технікою, політичною конфігурацією).

SUMMARY

In this section the analyzed threats to the future security environment of Ukraine - key dangers in the military sphere and the realization of national interests (the main of which remains the armed conflict in eastern Ukraine) determined the feasibility of using a scenario analysis by generating possible scenarios for crisis. Moreover, the mentioned hybridity of these threats justifies the need to prevent their impact (reduction to a safe level) only by the integrated efforts of all actors in the security and defense sector of Ukraine.

The revealed features of long-term forecasting of the security environment of Ukraine on the basis of global tendencies of development of the international situation allow to carry out the forecast of development of scenarios of a strategic situation and possible character of the future wars and military conflicts (taking into account the specificity of the listed phenomena in terms of the accuracy of recurrence, place and time, composition of participants, used weapons and military equipment, political configuration). That is why the complexity of these assessment elements requires hybrid approaches to long-term forecasting of the security environment of Ukraine.

6.1. Аналіз понятійно-категорійного апарату стратегування державного управління безпековим середовищем України та трансформація поглядів на безпекове середовище в умовах глобалізації

Із прийняттям Закону України «Про національну безпеку України»¹ в нашій державі було запроваджено загальний підхід до планування у сферах національної безпеки та оборони України, який включає: систему комплексного огляду сектору безпеки та оборони, а саме процедуру оцінювання стану та готовності його елементів до виконання завдань за призначенням, на основі якої розроблено та уточнено концептуальні документи розвитку складників сектора безпеки та оборони; визначено заходи, спрямовані на досягнення необхідних спроможностей виконувати завдання за призначенням у поточних і прогнозованих умовах безпекового середовища.

¹ Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (дата звернення 20.03.2020).

Комплексний огляд сектора безпеки та оборони України включає проведення шести оглядів. Одним з основних є оборонний огляд, що проводиться Міністерством оборони України¹.

Відповідно до зазначеного Закону, після вступу на посаду Президента України (протягом шести місяців) має бути затверджена Стратегія національної безпеки України. Після цього за результатами проведення оборонного огляду Міністерство оборони України вперше розробляє Стратегію воєнної безпеки України. За результатами усіх оглядів формується перспективна модель сектора безпеки та оборони України².

Одним з елементів проведення оборонного огляду в різних країнах є оцінювання безпекового середовища. Під терміном – безпекового середовища – звичайно розуміють сукупність 113 суб'єктів штучного чи природного походження, які становлять або можуть становити небезпеку національним інтересам окремої держави і для нейтралізації яких необхідне залучення (застосування) Збройних Сил та/або інших військових формувань. До нього входять: окремі держави та їх національні інтереси (економічні, політичні, військові та ін.); природне середовище; окремі особи, організації, політичні партії тощо; інформаційний простір держави; інші суб'єкти. З огляду на широкий спектр охоплення суб'єктів, що оцінюються, їх різноплановість, значні відмінності в характеристиках загроз, невизначеність прогнозних характеристик здійснення оцінювання безпекового середовища являє складний аналітичний процес, який не має єдиної методології.

Про результати такого оцінювання можна судити з багатьох відкритих іноземних публікацій³, де наводяться лише концептуальні схеми його здійснення. Наприклад, оцінювання за трьома рівнями – внутрішня безпека, регіональні питання, глобальна безпека. Подібні підходи є основою стратегічного бачення майбутнього та вироблення політики в галузі безпеки,

¹ Житник О. М. Майбутнє безпекове середовище в контексті державного стратегічного планування: концептуальний підхід. URL: http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/4_2018/26.pdf (дата звернення 01.02.2020).

² Рекомендації з організації та проведення оборонного огляду, затверджені Наказом Міністра оборони України від 13 травня 2013 року №303. URL: <https://www.mil.gov.ua/diyalnist/reformi-ta-planuvannya-u-sferi-oboroni/provedennya-oboronnogo-oglyadu-v-zbrojnih-silah-ukraini/> (дата звернення 01.05.2020).

³ Adaptability and Partnership: Issues for the Strategic Defence Review Presented to Parliament by the Secretary of State for Defence By Command of Her Majesty February 2010. URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Adaptability_and_Partnership:_Issues_for_the_Strategic_Defence_Review (дата звернення 01.02.2020).

Global Trends 2025: A Transformed World URL: www.dni.gov/nic/NIC_2025_project.html (дата звернення 01.02.2020).

Mapping the global future Report of the National Intelligence Council's 2020 Project Based on Consultations With Nongovernmental Experts Around the World. URL: http://www.dni.gov/nic/NIC_globaltrend2020.html (дата звернення 06.02.2020).

тому вивчення підходів до здійснення такого оцінювання завжди буде актуальним завданням. Завдання оцінки ускладнюється необхідністю вироблення практичних рекомендацій стосовно можливих сценаріїв розвитку безпекового середовища, їх масштабу, характеру, тривалості та наслідків.

Невід'ємною частиною цього процесу є система оборонного планування як складової державного стратегічного планування. В поняття «майбутнє безпекове середовище» слово «майбутнє» введено вперше, тому воно потребує концептуального визначення та розуміння.

В аналітичних та наукових дослідженнях¹ згадується про безпекове середовище, яке не пов'язано з майбутнім та переважно відображає поточну ситуацію, орієнтовану як правило на загрози внутрішнього та регіонального рівня, наприклад «безпекове середовище», «міжнародне безпекове середовище», «сучасне безпекове середовище», «безпекові пріоритети», «зовнішнє та внутрішнє безпекове середовище».

Проте В.С. Троцько та Л.С.Троцько² пропонують власний підхід, на основі якого можливо оцінювати безпекове середовище України (не майбутнє), керуючись саме довготривалими прогностичними характеристиками.

Для оцінювання запропоновано використовувати експертні судження стосовно можливості загроз у майбутньому і методологію, яку було розроблено у 1967 році корпорацією RAND, яка полягає у прогнозуванні впливу майбутніх наукових розробок на методи ведення війни і отримала назву «Метод Делфі».

З цього постає актуальне питання щодо прогнозування розвитку майбутнього безпекового середовища та формування не тільки сценаріїв розвитку небезпек, а і сценаріїв розвитку безпекового середовища взагалі.

Доцільно зазначити, що вказані системні процеси у державі відбуваються вперше та спрямовані на формування державного управління

¹ Пахонський Б. О., Яворська Г. М., Резнікова О. О. Міжнародне безпекове середовище: виклики та загрози національній безпеці України. URL: http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/Kononenko_NB-23e37.pdf (дата звернення 01.02.2020).

Сунгуровський М. С. Геополітичний аналіз балансу сил і змін у ньому на фоні російсько-українського конфлікту. URL: http://razumkov.org.ua/upload/1400153819_file.pdf (дата звернення 06.02.2020).

Хилько О. Л. Параметри безпекового середовища України. Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки». 2014. №3. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2235/1994 (дата звернення 01.02.2020)

Щипанський П. В. Нове безпекове середовище – прогнозовані виклики та загрози національній безпеці України. Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського. 2015. № 1. С. 107–113. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpcvdsd_2015_1_19 (дата звернення 01.02.2020).

² Троцько В. С. Троцько Л. С. Підхід до оцінювання безпекового середовища під час вирішення питань оборонного огляду. Міжнародні відносини. Серія «Політичний менеджмент». 2010. №4. С. 113–122.

національною безпекою. Разом із тим вони взаємопов'язані зі стратегічним плануванням у державі, невід'ємним складником якого є оборонне планування. Так, результати опису майбутнього безпекового середовища встановлюють вихідні дані для проведення оборонного планування, тобто комплексу взаємопов'язаних елементів, які складаються з документів, процедур і учасників державного стратегічного планування, що забезпечують цілеспрямований розвиток країни.

Таким чином, результати опису майбутнього безпекового середовища формують бачення та модель того безпекового стану, в якому буде розвиватись Україна. Саме від цих прогнозів залежатиме розроблення подальших політичних та стратегічних документів (державно-управлінських рішень), в яких буде задекларовано мета, цілі та зобов'язання.

Відтак постає логічне запитання щодо методології опису та прогнозування майбутнього безпекового середовища, результати якого стануть початком державного стратегічного планування, а надалі – основною прийняття низки стратегічних документів держави.

Категорію «майбутнє безпекове середовище» розуміємо як комплекс актуальних для певної географічної території факторів, що впливають на рівень державної та національної безпеки і створюють певний стан. Майбутнє безпекове середовище це не стратегії політичних суб'єктів, це об'єктивний стан речей у майбутньому, породжений соціальною взаємодією, розвитком технологій, глобальними, а також незалежними від суспільства процесами. Важливим фактором, що впливає на безпекове середовище, є конкуренція держав за реалізацію різних моделей національної та регіональної безпеки (наприклад, НАТО та ОДКБ). Разом із тим недоцільно розглядати майбутнє безпекове середовище суто з військового боку.

Але так історично склалося, що в Україні повноваження зазначеної сфери діяльності переважно належать національним розвідувальним службам, які зазвичай концентруються суто на військово-політичних аспектах суміжних держав, практично не враховуючи при цьому динамічних тенденцій розвитку гуманітарного, демографічного, соціального, фінансово-економічного факторів, зокрема факторів впливу глобалізації та феноменів наддержавного управління.

На відміну від національної, західну наукову думку націлено не на опис майбутнього безпекового середовища, а на його формування та управління, для чого і здійснюється державна політика у всіх сферах. У західних країнах зазначене питання підняте на досить високий науковий рівень, а горизонти досліджень опису (прогнозування, формування) майбутнього безпекового середовища сягають 25 років. При цьому слід зауважити, що хоча кожна держава є членом різноманітних політичних, військових та військово-політичних союзів, вона має власне уявлення про майбутнє безпекове середовище.

З огляду на широкий спектр суб'єктів майбутнього, які підлягають описанню, їх різноплановість, значні відмінності в характеристиках загроз, здійснення опису (формування прогнозів, сценаріїв) майбутнього безпекового середовища є складним аналітичним процесом, який на сьогодні не має єдиних принципів, порядку та методології.

Основні аспекти методології проведення опису майбутнього безпекового середовища можуть ґрунтуватися на змінності середовища безпеки протягом прогнозованого періоду та необхідності здійснення його постійного моніторингу, можливості експертного оцінювання майбутніх подій та здійснення їх прогнозування лише на основі очікувань.

Категорію «стратегування безпекового середовища» розуміємо як комплекс механізмів та процедур розробки і здійснення стратегії, що впливають на рівень державної та національної безпеки і створюють певний стан. У процесі описування (прогнозування) майбутнього безпекового середовища повинні бути враховані взаємопов'язані між собою фактори таких сфер діяльності, як політична, економічна, військова, соціологічна, гуманітарна, демографічна, навколишнього середовища, новітніх технологій та ІТ-сфера, що будуть розглядатися через призму майбутнього. Особливу увагу варто приділити природі майбутніх конфліктів та географічному положенню України (географічному імперативу) у глобальному та регіональному вимірах.

Часовий горизонт опису (прогнозу) майбутнього безпекового середовища повинен становити не менше 10 років. Також прогнозування має проводитись періодично під час розроблення стратегії у сфері національної безпеки і оборони України (один раз у п'ять років або за необхідністю). Результати опису (прогнозу) майбутнього безпекового середовища мають періодично переглядатися у середині циклу стратегічного (оборонного) планування (один раз у два-три роки).

Погляди провідних країн світу на забезпечення своїх геополітичних інтересів змінюються не самі по собі, а під впливом змін в оточенні, які викликані специфікою кожного етапу розвитку людства. Саме таким етапом слід вважати глобалізацію, процеси якої об'єктивно, на думку переважної більшості вчених, виникли наприкінці ХХ ст. і характеризуються концептуальною новизною¹.

Ми живемо у світі глобальної економіки, у якому взаємозалежність держав і суспільств значно зросла. Взагалі до вивчення та визначення терміна «глобалізація» є достатньо багато підходів. Отже, є сенс дещо узагальнити ці підходи, розуміючи, що в них робиться наголос на ті чи інші особливості

¹ Чабала О. В. Методологічні аспекти глобальних досліджень. Стратегічна панорама. 2010. № 1(38). С. 186–192.

розвитку людства, і тому їх усі можна вважати притаманними саме глобалізації. Такими особливостями, на наш погляд, є:

- характерна взаємодія та взаємозалежність між державами, які останнім часом значно посилюються порівняно з періодом до початку процесу глобалізації;
- певна «відкритість» світу, через що ресурси (економічні, фінансові) можуть переміщатися будь-куди без обмежень;
- охоплення глобальними зв'язками соціального простору, що перевищує географічні межі.

Тенденції розвитку глобалізації виявляються як багаторівнева та багатостороння система різних інтеграційних і дезінтеграційних проявів, для урахування яких потрібно залучення методологічних і практичних доробок багатьох дисциплін. Об'єктивно розвиток процесів глобалізації змінює як геополітичні інтереси держав, так і погляди на їхню реалізацію, у першу чергу на забезпечення воєнної безпеки як безпекового аспекту геополітичних інтересів.

Глобальна світова система як найвищий результат глобалізації вважається комплексом державних, наддержавних, трансдержавних утворень і певною надбудовою над існуючими світовими системами, які виходять за межі державних інститутів, внутрішньої інтеграції регіонів, суб'єктів світової політики і міжнародних відносин. Головним чинником глобальної системи вважаються найрозвинутіші країни світу, які фактично експлуатують менш розвинуті. Менш розвинені країни виступають у ролі периферії. Важливо, що у глобальній світовій системі потенціал розповсюдження небезпек (загроз, конфліктів, криз) значно вищий.

Для нашого часу характерне посилення конфліктності, гонки озброєнь, збільшується кількість і гострота збройних конфліктів. Зростає політизація й ідеологізація воєн, домінування в них політичних цілей, досягнення політичних перемог, що і відрізняє їх від військових перемог у війнах минулого. Основа успіху початкового періоду конфлікту закладається ще в мирний час, особливо в загрозовий період. Саме в цей час створюється перевага над противником у силах, засобах і технологіях, здійснюється перегрупування військ, доставка озброєння, техніки і запасів матеріальних засобів у район майбутніх боїв. Проводяться заходи щодо економічної, політичної, дипломатичної і власне військової блокади сторони, що протистоїть, здійснюються спеціальні операції, а також використовуються опозиційні сили для дестабілізації внутрішньополітичної обстановки. Створюються коаліції і на свій бік залучають різні міжнародні організації. На етапі підготовки звичайно проводиться так звана демонстрація сили. Протягом загрозового періоду сторони ведуть напружене інформаційне протиборство, у ході якого виявляється потужний морально-психологічний вплив на населення

і війська противника, що дає підставу розглядати нього як одну з фаз розвитку збройного конфлікту.

Позначилися нові тенденції в соціально-політичному змісті, формуванні нового обрису воєн, наприклад, «вестернізаційні», спрямовані на глобальне розповсюдження західної моделі розвитку, що видається за універсальну і «найкращу» модель суспільства (війни в Югославії, Афганістані та Іраку). У сучасних війнах одночасно переплітаються соціальні, геополітичні, ресурсно-екологічні, демографічні й інші чинники, що надає соціально-політичному характеру воєн багатогранного змісту, фундаментальності їх наслідків¹.

Науково-технічні революції докорінно змінюють матеріально-технічну базу війни. Широке впровадження космічних, інформаційних технологій, високоточної зброї, технічне оснащення військ, різке зростання ролі знань порівняно з мускульною і машинною силою тощо обумовлюють революційні зрушення в збройній боротьбі.

Прицільні точкові нищівні удари, прагнення досягти мети без широкомасштабних бойових зіткнень, збільшення питомої ваги і значущості застосування невоєнних засобів і способів дій, подальше витіснення людини з безпосередньої збройної боротьби віч-на-віч з противником - ці і багато інших новинок збройної боротьби змінюють саму парадигму сучасної війни.

Вирішення завдань силового характеру, блокування та захоплення державних і військових установ, протидія заходам офіційних органів влади з відновлення порядку та безпеки часто здійснюється за рахунок використання напіввійськових, кримінальних, терористичних та інших нерегулярних формувань невизначеної належності. Подібні формування комплектуються з представників спеціальних підрозділів і спецслужб, націоналістичних організацій та злочинних угруповань, а також люмпенізованої частини місцевого населення.

Регулярні збройні сили, як правило, застосовуються для здійснення тиску на керівництво країн-противників шляхом демонстрації сили поблизу кордонів, а також встановлення контролю над їх прикордонними територіями під виглядом проведення «миротворчих», «антитерористичних», «стабілізаційних» або «гуманітарних» операцій для «надання допомоги» («захисту») цивільному населенню тощо.

Таким чином, глобалізація надає можливість найрозвинутішим країнам значно посилити дію традиційних методів впливу на світові процеси у своїх геополітичних інтересах та запровадити нові, які відповідають сучасності.

¹ Ярков С.А. Невоенные средства и невоенные меры нейтрализации военных опасностей: сущностное различие и предметная характеристика понятий. Национальная безопасность / nota bene. 2017. № 3. С. 114–125. URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=20157 (дата звернення 08.05.2020).

Світова політика була й залишається вкрай змагальною ареною, а збройні сили були і залишаються невід’ємним інструментом зовнішньополітичної діяльності. Саме тому війни постають об’єктивним «структурним ефектом» міжнародних відносин. А зброя разом з дипломатією й пропагандою була і є базовим інструментом зовнішньополітичної діяльності, без якого ця діяльність ніколи не буде ефективною¹.

Захист своїх геополітичних інтересів за допомогою воєн до недавнього часу вівся традиційними збройними засобами з використанням регулярних армій. Специфіка воєн ХХІ ст. полягає в тому, що значення традиційних збройних засобів вже не є провідною, а збільшується роль таких засобів, як політичні, дипломатичні, економічні, інформаційні, ідеологічні, психологічні, гуманітарні, розвідувальні, які часто виявляються ефективнішими і більш руйнівними².

Отже, саме глобалізація зумовлює таку специфіку державного управління в міжнародних відносинах, а також посилює її розробленням і впровадженням у дію сучасних технологій застосування перелічених вище засобів. Світова історія свідчить, що часто воєнно-політичним конфліктам передують саме торговельно-економічні протистояння. Одним із економічних засобів цього протистояння є економічна війна. Серед економічних воєн провідне місце посідає торговельна війна, яка за класичною економічною теорією визначається як боротьба держави за ринки збуту за допомогою економічних і процедурних інструментів державної політики³.

Торговельна війна, як і конфлікти, викликані протекціонізмом і експансіонізмом – економічний конфлікт держав, які всіма доступними їм методами борються за свої національні інтереси. Торговельна війна починається тоді, коли одна держава оцінює економічну політику іншої держави як несприятливу для себе і вживає відповідних заходів. Розгортання торговельної війни не залежить від цивілізаційного рівня розвитку економічної системи та обраної соціально-економічної моделі розвитку і навіть інколи від спільних геополітичних інтересів⁴. Така війна має глибоке історичне коріння і, як ніколи, поширена сьогодні.

Особливістю сучасного економічного протистояння між країнами слід вважати його переміщення у глобальну площину і площину домовленостей та

¹ Горбулін В. П. Стіл переговорів посеред поля бою. Стратегічна панорама. 2016. № 1. С. 5–18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Spra_2016_1_3 (дата звернення 08.05.2020).

² Грачева Т. В. Невидимая Хазария. Алгоритмы геополитики и стратегии тайных войн мировой закулисы. Рязань : Зерна, 2009. 400 с.

³ Татаренко Н. О. Реалізація угоди про асоціацію між Україною та ЄС у контексті торговельних воєн. Стратегічна панорама. 2016. № 1. С. 40–50.

⁴ Дергачев В. А. Цивилизационная геополитика (Большие многомерные пространства) : научная монография. Одесса : ИПРЭИ НАНУ, 2003. 262 с.

прихованого протистояння. У сучасних торговельних війнах набирає сили новий складник – економічна змова. Для посилення спільного потенціалу у торговельних війнах країни об'єднуються в блоки (наприклад, ОПЕК)¹.

Для сучасних воєн, які отримали назву гібридних, характерним є не використовувані засоби, а цілі, що досягаються, зіставні з цілями, які зазвичай переслідуються в ході традиційних воєн, наприклад, знищення, розграбування, окупація, зміна режиму, занурення в хаос.

Однією з найважливіших відмінностей гібридної війни є те, що її метою є не стільки оволодіння територіями і природними ресурсами, скільки прагнення контролювати настрій громадян країни-опонента завдяки контролю за інформаційним простором і «промиванню мозків» на захоплених територіях². Завдяки вживаним технологіям на сучасному етапі зазначені вище цілі можуть бути досягнуті без застосування летальної зброї. Прикладом цього може бути так звана «холодна» війна, у результаті якої Захід, не застосовуючи традиційної летальної зброї, отримав перемогу над СРСР. привів до розпаду Варшавський Договір, Югославію, Чехословаччину.

Ще одним інструментом для реалізації своїх геополітичних інтересів є примушення країни до збройного конфлікту з вибраним для знищення (ослаблення) супротивником. У цьому разі починає відігравати істотну роль дипломатичний чинник.

Останні гібридні конфлікти засвідчили ще один спосіб досягнення геополітичних інтересів, а саме: формування та використання страху влади застосовувати збройні сили для реалізації своїх національних інтересів (захисту державною суверенітету, відновлення територіальної цілісності, відбитім агресії й покарання агресора), що паралізує зовнішню політику, робить її недієздатною й залежною від тих, хто подібної о страху не має³.

Аналіз локальних війн початку ХХІ ст. показує, що еволюція політики не дає змогу піддаватися ілюзіям щодо зниження запеклості майбутніх воєн. Не випадково в розвитку озброєння і бойової техніки особливу увагу приділяють нарощуванню її потужності, дальності, швидкості реакції і точності дії, маневреності. Пріоритети надаються їх наступальним видам, удосконаленню засобів високоточної зброї, інформатики, розвідки, зв'язку, радіоелектронної боротьби, автоматизованих систем управління військами і зброєю, космічних

¹ Дергачев В. А. Новая геополитическая архитектура Евразии; от Атлантики до Тихого океана. Москва : Институт стратегических оценок и анализа. Вестник аналитики. 2010. № 4. URL: <http://dergachev.ru/analit/21122010-01.html> (дата звернення 08.05.2020).

² Магда С. В. Загрози гібридної війни для європейської інтеграції України. Стратегічна панорама. 2016. № 1. С. 61–65.

³ Горбулін В. П. Стіл переговорів посеред поля бою. Стратегічна панорама. 2016. № 1. С. 5–18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Stpa_2016_1_3 (дата звернення 08.05.2020).

засобів. У перспективі очікується поява бойових роботизованих систем та зброї на нових фізичних принципах.

Окремо слід виділити тенденцію до розширення масштабів війн у ментальному просторі. Державу можна знищити, оголосивши їй війну і не ведучи проти неї традиційних військових операцій, а лише використовуючи політичні, інформаційні та психологічні засоби. Таких способів багато. Наприклад, революція, перепрограмування свідомості правлячої еліти на антидержавницький курс, зміна режиму та встановлення маріонеткового уряду, який, виконуючи волю агресора, діє в антинаціональних інтересах і знищує державність. У цілому всі ці способи зводяться до впливу на владу або силовими методами (революція), або несиловими (насадження корупції або її формування з уже корумпованих осіб або заздалегідь підготовлених агентів впливу). У будь-якому випадку тут включається зовнішня сила, яка реалізує чинник зовнішнього управління¹.

Таким чином, середовище безпеки в ХХІ ст., сформоване в умовах глобалізації, виявляється якісно складнішим і потребує готовності до протидії складнішим загрозам як окремій людині, так і суспільству. До таких загроз належать так звані гібридні загрози, які поєднують військові і цивільні складові.

Особливістю гібридних загроз є суворо цілеспрямований, адаптивний щодо держави-мішені і конкретної політичної ситуації характер. Комплекс гібридних загроз має характеристики, які забезпечують його ефективне застосування на всіх етапах так званої гібридної війни. Такий комплекс завдяки унікальній синергетиці має набагато більшу руйнівну силу, ніж проста сума загроз, які входять до нього. Ця особливість зумовлює їх потужний руйнівний потенціал. Синергетичний ефект від дії загроз цього виду забезпечується реалізацією системи комплексних і взаємозалежних підготовчих і подальших заходів, пов'язаних з координацією діяльності значної кількості учасників, які діють на території країни-мішені та поза її межами. Успіху сприяє ефективне використання чинників, що обумовлюють високу динаміку розвитку обстановки і додання процесам контрольованої спрямованості з використанням як невійськових, так і військових рішень. Цілеспрямований характер і висока динаміка переходу гібридних загроз з категорії потенційних до реально діючих потребують ретельного попереднього опрацювання на державному рівні заходів щодо протидії.

Для вирішення цих завдань державі слід орієнтуватися на аналітичні структури, креативних політиків, військових, дипломатів, які мають адекватно

¹ Корнилов В. План зовнішнього управління Україною. URL: <http://cis.org.ua/content/view/142/1/> (дата звернення 30.12.2019).

реагувати на швидкоплинну ситуацію в країні і регіоні¹. Військова сила залишається дозволеним інструментом у ході вирішення політичних, економічних, етнонаціональних та інших протиріч.

Трансформація поглядів на ведення сучасних воєн і конфліктів полягає у зміні їх цілей, а саме: у знищенні, розграбуванні, окупації, зміні режиму, зануренні в хаос, використанні як інструменту для реалізації своїх *геополітичних* інтересів, наприклад втягування країни у збройний конфлікт з обраним для знищення (ослаблення) противником. Характерним стає факт того, що завдяки вживаним технологіям на сучасному етапі такі цілі можуть бути досягнуті без застосування летальної зброї.

Введені наприкінці ХХ ст. нові поняття «війна керованого хаосу», «кольорова революція», «гібридні війни» і «гібридні загрози», на думку дослідників, належать до нового виду конфліктів сучасності, в основі яких лежать підривні інноваційні технології. Сектор безпеки і оборони України має бути готовий до адекватної протидії в зазначених умовах.

6.2. Аналіз загроз майбутнього безпекового середовища України

У процесі виконання завдань проведення оборонного огляду виконуються такі чотири основні процедури: оцінювання (опис) середовища безпеки, планування сил, планування ресурсів і оцінювання ризиків. Таким чином, основним детермінантом проведення оборонного огляду є процедура опису майбутнього безпекового середовища, у процесі якої визначаються ***перспективи розвитку воєнно-політичної обстановки***, перелік викликів та загроз у сфері оборони та формуються на їх основі сценарії розвитку небезпек, проти яких буде застосовано Збройні Сили України (як елемент сил оборони).

Історичний досвід та останні наукові дослідження свідчать про необхідність застосування різних методів і процедур для прогнозування розвитку воєнно-політичної обстановки в окремій країні, регіоні та світі в цілому, зокрема прогнозувати її розвиток, визначення ризиків, викликів та загроз національній безпеці України у сферах відповідальності розвідки.

Здебільшого аналітичні методи у розвідці розробляються на основі методів наукових досліджень в інших сферах діяльності. У зв'язку з цим наукові методи, які особливо використовуються в політичному аналізі можуть мати практичне значення і для розвідувально-інформаційної діяльності, в той же час наукові методи можуть бути підтверджені емпіричними дослідженнями.

¹ Богданович В. Ю., Свида І. Ю., Скулиш Є. Д. Теоретико-методологічні основи забезпечення національної безпеки України: моногр.: у 7 т. Т. 1: Теоретичні основи, методи й технології забезпечення національної безпеки України. Київ : Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2012. 548 с.

Ефективність методів воєнно-політичного і геополітичного аналізу оцінити набагато важче¹.

Прогнозування воєнно-політичної обстановки є одним з етапів Методики оцінки воєнно-політичної обстановки, розробленої науково-дослідним інститутом Міністерства оборони України.

1. Оцінка воєнно-політичної обстановки в окремій країні 2. Оцінка воєнно-політичної обстановки в регіоні 3. Оцінка воєнно-політичної обстановки в світі 4. Визначення ризиків, викликів та загроз національній безпеці України 5. Прогнозування розвитку воєнно-політичної 6. Формулювання висновків за результатами оцінки воєнно-політичної обстановки

Для прогнозування розвитку воєнно-політичної обстановки автори «Методика оцінки ВПО» пропонують використовувати Аналіз конкуруючих гіпотез, суть якого буде розглянуто далі².

Прогнозування воєнно-політичної обстановки робиться аналітиком на основі обробки великого масиву інформації, яка була отримана на попередніх етапах. Також треба зауважити що попередні етапи теж мають висновки з можливого розвитку подій, що як зазначає Джон Морган, чим більше ми опираємося на оцінки та пропозиції, тим більша вірогідність, що аналітик в своїх висновках зробить помилку³.

Попередження цих помилок можливе у разі якщо прогноз буде робити група аналітиків, яка скоріше виявить або упередить помилку, яку може зробити один аналітик, або ж комбінування методів прогнозування.

Особливості України полягають у тому, що на цей час *система національних інтересів* у правовому просторі не визначена. Політики, які приходять до влади, формулюють національні інтереси, виходячи із свого їх розуміння. Наприклад, відповідно до Закону України «Про НБ України» «національні інтереси – життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян». У цьому законі перелічені фундаментальні національні інтереси.

У дисертації розглянемо національні інтереси як суспільно сприйняті найважливіші матеріальні і духовні потреби людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує їх прогресивний розвиток.

¹ Сектор безпеки і оборони України: стратегічне керівництво та військове управління: монографія / Саганюк Ф.В., Фролов В.С., Павленко В.І. та ін.; за ред. д.військ.н., проф. І. С. Руснака. Київ : ЦЗ МО та ГШ ЗС України, 2018. 230 с.

² Смолянук В. Воєнно-політична обстановка як ключова категорія воєнно-політичного аналізу та тенденції її розвитку. Народна армія. 08.12.1999. С. 7.

³ Морган Джонс. Решение проблем по методикам спецслужб. 14 мощных инструментов. Москва : Манн, Иванов и Фербер, 2017. 432 с.

Під життєво важливими інтересами будемо розуміти визначальні потреби, без задоволення яких неможливе існування людини, суспільства та держави.

На сучасному етапі розвитку України у найбільш загальному плані можна виділити такі національні інтереси:

- захист державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів, недопущення втручання у внутрішні справи України;
- внутрішня стабільність, яка характеризується стійкістю державних інститутів і збалансованістю інтересів усіх соціальних груп населення;
- ефективне функціонування системи забезпечення національної безпеки;
- пріоритетність загальнолюдських демократичних принципів у розбудові держави, національна злагода та національна свідомість народу;
- економічне зростання, задоволення матеріальних потреб населення, здатність до ефективного господарського розвитку;
- розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами світу в інтересах України;
- розвиток духовності, моральних засад, інтелектуального потенціалу українського народу, зміцнення фізичного здоров'я нації, створення умов для розширеного відтворення населення;
- формування національної стратегії, яка включатиме національну мету, національну ідею, національні потреби та національні цінності;
- формування позитивного міжнародного іміджу України;
- становлення України як правової держави;
- забезпечення розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя по всій території України, гарантування вільного розвитку, використання і захисту інших мов національних меншин;
- гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина;
- подолання корупції, ефективна протидія злочинності, забезпечення безпеки громадян тощо.

При цьому відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України» (втратив чинність 08.07.2018) пріоритетними національними інтересами України були визначені:

- гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина;
- розвиток громадянського суспільства, його демократичних інститутів;
- захист державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів, недопущення втручання у внутрішні справи України;

- зміцнення політичної і соціальної стабільності в суспільстві;
- забезпечення розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України, гарантування вільного розвитку, використання і захисту російської, інших мов національних меншин України;
- створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення;
- збереження та зміцнення науково-технологічного потенціалу, утвердження інноваційної моделі розвитку;
- забезпечення екологічно та техногенно-безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства, збереження навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів;
- розвиток духовності, моральних засад, інтелектуального потенціалу Українського народу, зміцнення фізичного здоров'я нації, створення умов для розширеного відтворення населення;
- інтеграція України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі та в євроатлантичний безпековий простір;
- розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами світу в інтересах України.

У Законі України «Про національну безпеку України»¹ визначені такі фундаментальні національні інтереси держави:

- державний суверенітет і територіальна цілісність, демократичний конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України;
- сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення;
- інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в НАТО, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами.

Загрози національним інтересам – явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України.

На засіданні Ради національної безпеки і оборони України 17 лютого 2020 року оприлюднений проєкт Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни», яка розробляється відповідно до статті 26

¹ Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (дата звернення 20.03.2020).

Закону «Про національну безпеку України». Наведений перелік загроз національній безпеці за такими сферами їх дії як зовнішньополітична, державна безпека; воєнна безпека та безпека державного кордону України; внутрішньополітична; економічна; науково-технологічна; соціально-гуманітарна; цивільного захисту; екологічна; інформаційна.

Визначені у Законі України «Про національну безпеку України» загрози національній безпеці України мають фундаментальний, узагальнений і довгостроковий характер. Загрози національній безпеці України уточнюються й актуалізуються іншими державними нормативно-правовими актами (Стратегія національної безпеки. Воєнна доктрина України, Концепція розвитку сектору безпеки і оборони України тощо), у яких також визначаються напрями діяльності із забезпечення національної безпеки та реалізації національних інтересів України на середньострокову перспективу.

Так, згідно з п. 2 ст. 26 Закону України «Про національну безпеку України» Стратегія національної безпеки України визначає:

- пріоритети національних інтересів України та забезпечення національної безпеки, цілі, основні напрями державної політики у сфері національної безпеки;
- поточні та прогнозовані загрози національній безпеці та національним інтересам України з урахуванням зовнішньополітичних та внутрішніх умов;
- основні напрями зовнішньополітичної діяльності держави для забезпечення її національних інтересів і безпеки;
- напрями та завдання реформування і розвитку СБО;
- ресурси, необхідні для її реалізації.

Актуальні загрози національній безпеці України у воєнній сфері (сфері оборони) визначені у Стратегії національної безпеки України 2015 року¹, яка спрямована на реалізацію до 2020 р. визначених нею пріоритетів державної політики національної безпеки, а також реформ, передбачених Угодою про асоціацію між Україною та ЄС, ратифікованою Законом України від 16.09.2014 № 1678-VII, і Стратегією сталого розвитку «Україна-2020», схваленою Указом Президента України від 12.01.2015 № 5/2015.

У Воєнній доктрині України разом із загрозами воєнного характеру визначено воєнно-політичні виклики і ризики, які можуть перерости в загрозу застосування військової сил и проти України.

¹ Про Стратегію національної безпеки України : Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 06.05.2015 року № 287. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення 20.09.2019).

Найактуальніші у середньостроковій перспективі загрози національній безпеці України визначені у Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України (далі – Концепція)¹.

Аналіз безпекового середовища навколо України показує, що останнім часом, починаючи з кінця 2013 р., ситуація у сфері безпеки і оборони України зазнала істотного загострення й далі погіршується.

Головною загрозою реалізації національних інтересів України залишається збройний конфлікт на Сході України. Серед загроз національній безпеці України у війсьній сфері та реалізації її національних інтересів слід звернути увагу на такі:

- загострення криміногенної ситуації в ОРДЛО, створення каналів для незаконного переміщення товарів, зброї, наркотичних речовин, мігрантів (з огляду на неможливість контролю української влади за ділянкою державного кордону на відповідній території);

- політична дестабілізація всередині країни, соціально-економічна криза, одним з найбільш істотних проявів якої є мілітаризація життя, про що свідчить поява нових соціальних викликів на тлі низки застарілих і досі не вирішених питань. Геополітична конфронтація між Заходом і Росією погіршує міжнародний клімат, насамперед у Європі, де все виразніше окреслюється тенденція до повернення в міждержавні відносини елементів поведінки, притаманних «холодній війні»;

- загроза розповсюдження зброї масового ураження (зважаючи на реалізацію ядерних програм Ірану та Північної Кореї) посилюється, що не може не викликати стурбованості України як держави, яка добровільно відмовилася від ядерної зброї;

- міграційна криза в Європі та неконтрольована міграція населення всередині держави.

Вагомим дестабілізуючим чинником європейської безпеки та національної безпеки України залишається тероризм. Зростання ісламського фундаменталізму породжує комплекс загроз міжнародного характеру і стає довгостроковим фактором, що впливатиме на міжнародну стабільність і визначатиме подальшу політику провідних країн світу.

Україна не може залишатися осторонь від цієї проблеми. Конфлікт на Сході нашої держави створює небезпечний плацдарм для використання ісламськими фундаменталістами можливостей щодо налагодження нелегальних транзитних схем і формування терористичних мереж на її території.

¹ Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України : Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14.03.2016 № 92/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92/2016> (дата звернення 05.01.2020).

Зважаючи на тенденції розвитку безпекової ситуації навколо та всередині України, можна зробити висновок, що безпекове середовище у довгостроковій перспективі характеризується наявністю таких загроз національній безпеці України та реалізації її національних інтересів, які пов'язані з можливим застосуванням проти неї військової сили:

- посягання на державний суверенітет та територіальну цілісність України з боку іноземних держав, а також терористичних організацій і сепаратистських рухів, які діють на території України;

- втручання у внутрішні справи України з боку іноземних держав, зокрема шляхом підтримання політичних або інших організацій, діяльність яких спрямована на порушення територіальної цілісності та суверенітету України, внутрішньої соціально-політичної стабільності та правопорядку;

- порушення державами міжнародних угод, договорів про нерозповсюдження зброї масового ураження та засобів її доставки, контроль над озброєннями, обмеження і скорочення озброєній;

- нарощування поблизу кордонів України угруповань військ та озброєння, створення нових, розширення і модернізація наявних військових баз та об'єктів, у тому числі систем ПРО, то призводить до порушення балансу сил у регіоні;

- активізація розвідувальної та розвідувально-диверсійної діяльності проти України спеціальних служб іноземних держав, а також інших державних або недержавних іноземних організацій;

- розголошення інформації, що становить державну таємницю, незаконне збирання та використання інформації у аферах оборони, державної безпеки, економіки, науки і техніки;

- спеціальний вплив на інформацію з метою її спотворення або знищення; порушення штатного режиму функціонування та руйнування систем обробки інформації;

- прояви кібершпигунства, зростання кількості кібератак, які спрямовані на блокування, витік, модифікацію або знищення інформації, що циркулює в державних інформаційно-телекомунікаційних та в інших системах, які мають суспільно-політичне значення;

- небезпека скоєння терористичних актів, у тому числі у кібернетичному просторі, на критичних об'єктах інфраструктури України розвідувально-диверсійними групами спецслужб іноземних держав, терористичними організаціями та сепаратистськими рухами, які діють на території України;

- сприяння незаконному ввезенню зброї, боєприпасів, вибухових речовин, радіоактивних та наркотичних засобів, засобів масового ураження;

- використання іноземними країнами кризової ситуації в українсько-російських відносинах для витиснення України з традиційних ринків озброєнь, дискредитація України як надійного партнера у питаннях ВТС;
- використання енергетичної та торговельно-економічної залежності України для досягнення воєнно-політичних цілей;
- застосування військової сили в регіоні або за участю держав регіону, наявність «заморожених» конфліктів, у тому числі поблизу державних кордонів України, та створення передумов для поширення нестабільності на територію України;
- посилення сепаратистських настроїв у районах компактного проживання нацменшин на території України, а також активна підтримка таких дій з боку окремих країн;
- політична, фінансова, військова або інша підтримка не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, терористичних організацій на території України;
- посилення інформаційно-психологічного впливу на Україну для дестабілізації соціально-політичної обстановки в Україні або в окремих її регіонах і місцях компактного проживання національних меншин;
- застосування політичних та (або) економічних санкцій проти України, припинення дипломатичних відносин з Україною;
- порушення Конвенції про відкрите море 1958 року через піратські дії проти морських суден або літальних апаратів України;
- зростання потоку нелегальних мігрантів до України або через її територію внаслідок збройних конфліктів, різкого погіршення соціально-економічного стану окремих країн.

Перелік намірів (дій) іноземних держав (воєнно-політичних сил), що можуть становити воєнну загрозу НБ, доцільно поділити на три групи:

- наміри (дії), які потребують негайного реагування органів державного і військового управління;
- наміри (дії), які не потребують негайного реагування органів державного і військового управління, але мають важливе значення для прийняття рішень в інтересах зміцнення національної безпеки України;
- наміри (дії), які на певний час безпосередньо не впливають на характер рішень, що приймають органи державного та військового управління.

У кожній визначеній групі слід виділити наміри та дії, які проводяться: у воєнно-політичній сфері; у воєнно-економічній та військово-технічній сферах; в інформаційній сфері; у збройних силах.

Оцінювати та прогнозувати тенденції впливу загроз реалізації національних інтересів доцільніше методом сценарного аналізу за допомогою генерування можливих сценаріїв виникнення та розвитку кризових ситуацій, які

можуть становити загрозу реалізації національних інтересів (поодиноким або їх сукупності). Кожен з таких сценаріїв базується на низці загроз.

Для забезпечення реалізації національних інтересів України та усунення або нейтралізації загроз безпеці держави, зокрема воєнній, необхідно передбачити наявність у складових сектору безпеки і оборони України (СБО України) необхідних (відповідних) можливостей. При цьому, як свідчить досвід, зважаючи на комплексність (гібридність) цих загроз, запобігти їх впливу (знижити до безпечного рівня) можливо тільки спільними (інтегрованими) зусиллями усіх суб'єктів сектору безпеки і оборони України.

6.3. Аналіз загроз системі державного управління у сфері національної безпеки

У працях, що присвячені дослідженню процесів державного управління у сфері національної безпеки України переважає комплексний підхід до розгляду загроз національній безпеці України у цілому, або їх елементів за напрямками¹: інформаційних ресурсів (інформаційна війна проти України, відсутність цілісної комунікативної політики держави, уразливість об'єктів критичної інфраструктури до кібератак); економіки (кризові явища, виснаження фінансових ресурсів держави, зниження рівня життя населення); енергетики (спотворення ринкових механізмів в енергетичному секторі, недостатній рівень диверсифікації джерел постачання енергоносіїв та технологій; криміналізація та корумпованість енергетичної сфери, недієва політика енергоефективності); екології (високий рівень техногенного навантаження на територію України, негативні екологічні наслідки Чорнобильської катастрофи, надмірний обсяг відходів виробництва та споживання).

Наряду із цим загрози системі державного управління (СДУ) не виділяються в окрему категорію і є невід'ємною складовою ризиків для національної безпеки України, що значно ускладнює аналіз, прогнозування, і вироблення політики протидії зазначеним загрозам.

Так, існуючі підходи до оцінки зазначених загроз не передбачають їх комплексного розгляду за напрямками: інформаційним, кібернетичним, корупційним.

Протягом проведеного дослідження автором визначені ключові загрози системі державного управління державної безпеки, виявлений їх взаємозв'язок з ризиками для національної безпеки України та визначено комплексний характер зазначених загроз СДУ.

¹ Григор'єв В. І. Інформаційні загрози в державному управлінні. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. 2013. Вип. 11. С. 93. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/UJRN/Nzlubp_2013_11_26 (дата звернення: 26.09.2019).

Актуальність зазначеного напрямку полягає у необхідності забезпечення належного рівня інформаційної та кібернетичної безпеки функціонування електронних комунікацій та державних електронних інформаційних ресурсів наряду зі сучасними можливостями новітніх інформаційних технологій, використання яких дозволяють: розширити свободу і можливості людей, створити новий глобальний інтерактивний ринок інтелектуальної власності, стимулювати відповідальність та ефективність роботи влади, активізувати залучення громадян до управління державою та вирішення питань місцевого самоврядування, забезпечити публічність та прозорість влади, що в свою чергу сприятиме запобіганню корупції.

Автором запропоновано виділення загроз системі державного управління в окрему категорію для забезпечення можливості їх подальшого аналізу, прогнозування, і вироблення політики протидії.

Метою дослідження є сутнісна характеристика (аналіз) ключових загроз системі державного управління у сфері національної безпеки.

Протягом проведеного дослідження виявлено комплексний характер загроз СДУ, що в свою чергу потребує вироблення комплексних підходів до їх нейтралізації. Тому для забезпечення функціонування системи державного управління передбачається впровадження системи раннього виявлення та попередження ключових загроз, яка передбачає вироблення найпродуктивніших способів протидії таким загрозам.

У сучасних умовах безпека СДУ у сфері національної безпеки України стає щораз більш багатоаспектним поняттям. Пов'язано це, насамперед, із двома протилежними за змістом процесами, які притаманні зараз для світової соціально-економічної і політичної системи – глобалізацією та регіоналізацією.

Вироблення концептуальних засад та розроблення дієвого механізму забезпечення безпеки СДУ, спрямованого на уникнення загроз та мінімізацію їх впливу на національну безпеку України у цілому, дозволить комплексно підійти до вирішення зазначеної проблеми за напрямками: інформаційним, кібернетичним, корупційним.

Основою функціонування системи державного управління є використання певної інформаційної комунікації для забезпечення численних прямих та зворотних зв'язків¹ між суб'єктами (органами виконавчої влади) і об'єктами управління (сферами та галузями суспільного життя, що перебувають під організуючим впливом держави). Інноваційні підходи до реалізації СДУ передбачають використання новітніх інформаційних технологій, формування відкритого та вільного кіберпростору, що в свою чергу розширює свободу і можливості людей, збагачує суспільство, створює

¹ Термін «Система державного управління» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/27216> (дата звернення: 26.09.2019).

новий глобальний інтерактивний ринок ідей, досліджень та інновацій, стимулює відповідальну та ефективну роботу влади і активне залучення громадян до управління державою та вирішення питань місцевого значення, забезпечує публічність та прозорість влади, сприяє запобіганню корупції (наприклад, порушенням з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування Конституції і законів України, прав і свобод людини і громадянина, в тому числі при проведенні виборчих кампаній). Наряду із цим найближчі перспективи запровадження електронного урядування вимагають забезпечення розвитку та безпеки кіберпростору, гарантування безпеки і сталого функціонування електронних комунікацій та державних електронних інформаційних ресурсів.

Тому серед основних загроз СДУ України слід виокремити три складові: інформаційну (ведення інформаційної війни проти України, відсутність цілісної комунікативної політики держави, недостатній рівень медіа-культури суспільства), кібернетичну (комп'ютерна злочинність та комп'ютерний тероризм; уразливість об'єктів критичної інфраструктури, державних інформаційних ресурсів до кібератак; фізична і моральна застарілість системи охорони державної таємниці та інших видів інформації з обмеженим доступом) та корупційну (слабкість, дисфункціональність, застаріла модель публічних інститутів; депрофесіоналізація та деградація державної служби, здійснення державними органами діяльності в корпоративних та особистих інтересах, що призводить до порушення прав, свобод і законних інтересів громадян та суб'єктів господарської діяльності).

Розглянемо більш детально вплив ключових загроз СДУ (табл. 1) на сфери національної безпеки України: зовнішньополітичної, державної безпеки, воєнної, внутрішньополітичної, економічної, соціально-гуманітарної, науково-технологічної, екологічної, інформаційної, цивільного захисту.

Класифікація загроз, які впливають на систему державного управління у сфері національної безпеки України Ключові загрози СДУ	Загрози для НБ України
<i>Зовнішньополітична сфера</i>	
Інформаційна	воєнно-політична нестабільність, регіональні та локальні війни (гібридні конфлікти, інформаційні війни) в різних регіонах світу, насамперед поблизу кордонів України
Кібернетична	посягання на державний суверенітет України та її територіальну цілісність,

	територіальні претензії з боку інших держав
Корупційна	спроби втручання у внутрішні справи України з боку інших держав

6.4. Особливості довгострокового прогнозування (стратегування) безпекового середовища України на основі глобальних тенденцій розвитку міжнародної обстановки

Прогнозування міжнародної обстановки (далі – МО), під якою розуміють стан світової системи міжнародних відносин у певний період часу, що характеризується складом суб'єктів світової політики (державних, міжнародних та недержавних), провідними світовими тенденціями і відносинами між ними, проводять для оцінювання перспектив розвитку міжнародної ситуації та стану держави за різними варіантами зміни внутрішнього та зовнішнього характеру.

Успіх держави залежить від взаємодії суб'єктів МО і наслідків впливу зовнішніх і внутрішніх факторів розвитку. Результат буде гарантований тоді, коли ми знаємо, що нас чекає і до чого треба завчасно готуватися (найбільш небажані загрози). Готуватися «до всього», відображати «всі загрози» просто неможливо. Необхідно вибрати якісь варіанти, обґрунтувати їх і спробувати використати з користю для реалізації власних національних інтересів.

Для військової сфери найбільший інтерес представляє прогнозний стан основної складової МО – воєнно-політичної обстановки (далі – ВПО), її ймовірних сценаріїв. Прогноз на довгострокову перспективу ймовірних сценаріїв розвитку ВПО є важливим політичним, економічним та військовим завданням, від вирішення якого багато в чому залежать безпека держави, її економічне і соціальне благополуччя. У ХХІ ст. воєнна безпека зумовлює вже не тільки державний суверенітет, територіальну цілісність і здатність захищати свої національні інтереси, а й збереження державності, національної ідентичності та системи цінностей.

У другому десятилітті ХХІ ст. проблема розвитку сценаріїв ВПО у майбутньому набула особливо гострого характеру. Воєнні конфлікти і війни на Близькому і Середньому Сході, у Центральній Азії, Грузії, Україні показали, що відбувся значний перелом у розвитку ВПО: різко загострилися існуючі та з'явилися нові потенційні й актуальні загрози. Це пов'язано з двома глобальними і взаємовиключними процесами, які надалі загострюють ВПО. З одного боку, співвідношення сил у світі змінилося не на користь США, що призвело до появи нових центрів сили, а з іншого – США прагнуть зберегти своє глобальне лідерство і здатність впливати на розвиток більшості процесів у світі. Крім того, об'єктивне посилення цілого ряду держав та інших суб'єктів МО неминуче посилює роль і значення нових суб'єктів ВПО.

Якщо на початку ХХ ст. характер ВПО у світі визначали кілька великих держав (у період Першої світової війни – Німеччина, Франція, Росія, Велика Британія, США, Австро-Угорщина, Італія, Туреччина та ін.), то в середині ХХ ст. коло цих держав звузилося фактично до СРСР, США, Німеччини, Японії і Великої Британії. А вже з початку ХХІ ст. на формування ВПО і майбутніх сценаріїв її розвитку впливають вже не тільки великі держави, а й ті, що швидко розвиваються, а також недержавні гравці – міжнародні організації та інші громадські, політичні і військові недержавні суб'єкти.

Розвиток майбутніх сценаріїв ВПО у світі відбувається під впливом таких груп факторів:

- основних суб'єктів ВПО (держав);
- недержавних акторів ВПО (коаліцій, союзів, політичних організацій);
- глобальних тенденцій політичного, економічного, інформаційно-комунікаційного, науково-технічного розвитку;
- взаємодії між цими суб'єктами та тенденціями ВПО.

Слід звернути увагу на таке:

- сценарії розвитку МО й їх варіантів багато в чому зумовлюють сценарії і варіанти розвитку ВПО;
- сценарії розвитку ВПО залежать як від сфер МО, так і від основних факторів, які визначають ВПО;
- аналіз і прогноз ВПО мають суто конкретний (часовий, військово-технічний, економічний і фінансовий) характер і не можуть бути універсальними;
- екстраполяція того чи іншого сценарію розвитку ВПО на довгострокову перспективу може бути лише дуже обмеженою через взагалі величезну кількість змінюваних чинників впливу.

Проте на тлі якісних змін, які відбуваються у ВПО у світі у другому десятилітті ХХІ ст., наочно підтверджується висновок про можливість і необхідність аналізу існуючих та прогнозу майбутніх сценаріїв і варіантів розвитку ВПО.

Конкретні сценарії розвитку ВПО ті їх варіанти теоретично і методологічно ґрунтуються на взаємозв'язку сценаріїв розвитку МО і ВПО, тобто існуючі і майбутні конкретні сценарії розвитку ВПО є логічним наслідком розвитку відповідних сценаріїв МО, їх природною складовою частиною¹.

¹ Подберёзкин А. И. Военно-политическая обстановка ближайших десятилетий: сценарии и стратегии. Журнальный клуб Интелпрос : Развитие и экономика», 2015. № 12. URL: http://www.intelros.ru/pdf/Razvitie_i_ekonomika/2015_12/10.pdf (дата звернення 08.05.2020).

До 2030 року жодна країна не зможе виступати в ролі гегемона. Розширення прав і свобод громадян, розподіл влади між державою та неформальними структурами значною мірою зупинять історичне зростання Заходу, що почалося у 1750 р., і повернуть вагу Азії у світовій економіці.

На міжнародному та внутрішньодержавному рівнях настане нова ера «демократизації».

Крім розширення прав і свобод громадян та перерозподілу державної влади, ще дві мегатенденції сформують наш світ у 2030 році: демографічні проблеми, особливо різке збільшення кількості людей похилого віку, і зростаюча потреба в продуктах харчування і воді, що може призвести до дефіциту ресурсів. Ці тенденції деякою мірою проявляються вже сьогодні, а у наступні 15 – 20 років отримають імпульс до розвитку. Базою цих мегатенденцій є структурні зрушення – критичні зміни ключових характеристик глобального навколишнього середовища, які впливають на те, як «працює» світ.

Екстраполяції мегатенденцій вказують тільки на те, що світ до 2030 р. зміниться, однак при цьому зміни можуть бути діаметрально протилежними сценаріями. Ми виходимо з того, що на розвиток світу в 2030 р. впливатимуть шість ключових факторів, здатних змінити хід гри, а саме: проблеми світової економіки; питання управління; конфліктогенність; регіональна нестабільність; високі технології; роль США.

Залежно від мегатенденцій можна спрогнозувати такі сценарії змін:

- розширення прав і можливостей людини форсує скорочення бідності та зростання у світі середнього класу, підвищує рівень освіти, розширює застосування нових знань;
- розподіл впливу не залишить місця держави-гегемону. Влада перейде до мереж і коаліцій багатопольярного світу;
- демографічні моделі дають змогу передбачити скорочення демографічної дуги нестабільності. У старіючих країнах рівень економічного зростання може знизитися. 60 відсотків населення світу буде мешкати в місті, підвищиться рівень міграції;
- продукти харчування, вода та енергоресурси із збільшенням населення світу стануть найбільш затребуваними ресурсами. Вирішення проблем у сфері продуктів масового попиту буде пов'язане з рівнем споживання інших продуктів.

Розглянемо імовірні сценарії розвитку альтернативних світів:

- «затихлі двигуни» – у разі найгіршого сценарію зростуть ризики міжнародних конфліктів. США будуть займатися внутрішніми проблемами;
- інтеграція – у разі найкращого сценарію КНР і США зміцнять партнерські відносини, що сприятиме розширенню глобального співробітництва;

– «джин з пляшки» – нерівність зросте, тому що деякі країни відчують себе переможцями, інші виявляться в ролі тих, хто програв. Нерівність всередині таких країн збільшить соціальне напруження. У результаті перерозподілу впливу США перестануть бути «світовим поліцейським»;

– світ без держави – озброєні новими технологіями недержавні актори візьмуть на себе ініціативу у вирішенні проблем.

Існує кілька потенційних дискретних подій, здатних викликати великомасштабний спад.

На підставі обраних мегатенденцій і можливої їх взаємодії з ключовими факторами запропоновано чотири архетипів і версії майбутнього, які є певними шляхами розвитку світу до 2030 р. Настання будь-якого з цих альтернативних світів не розглядається неминучим.

Конкретні сценарії розвитку ВПО, які впливають із сценаріїв розвитку МО, неминуче відрізнятимуться один від одного: навіть якщо події розгортаються в один і той же час, в одному і тому ж місці, конкретні військово-політичні умови можуть бути – і обов'язково виявляються – різними, залежними від безлічі суб'єктивних факторів, частина з яких була невідома і не враховувалася, а частина – тільки що з'явилася. Адекватність оцінки ВПО безпосередньо залежить від адекватності правлячої еліти, тому що суб'єктивні чинники й інтереси можуть серйозно впливати на сприйняття загроз. Це дуже важливо саме тоді, коли межа між силовими військовими і невійськовими засобами політики фактично зникла або стала настільки розмитою, що здебільшого залежить не від реального стану речей, а від політичного або медійного трактування. Так, якщо раніше початок війни асоціювався з її оголошенням (що визначалося міжнародним правом) або з фактичними діями збройних сил, то сьогодні військові дії можуть розпочинатися і без оголошення війни.

Аналіз і стратегічний прогноз розвитку сценаріїв ВПО на найближчі десятиліття в обов'язковому порядку припускають¹:

- створення певної системи для систематизації численних і часто суперечливих сценаріїв ВПО;
- вбудовування цих сценаріїв у сценарії розвитку МО, які мають пріоритетний щодо сценаріїв ВПО характер;
- виділення основних факторів, які впливають на формування ВПО;
- визначення часових відмінностей між сучасними (існуючими) сценаріями МО і ВПО та можливими майбутніми (у період до 2030 р. і далі);
- відбір найімовірніших з максимальної кількості можливих сценаріїв воєнно-політичної обстановки;

¹ Подберёзкин А. И. Военно-политическая обстановка ближайших десятилетий: сценарии и стратегии. Журнальный клуб Интелрос : Развитие и экономика», 2015. № 12. URL: http://www.intelros.ru/pdf/Razvitie_i_ekonomika/2015_12/10.pdf (дата звернення 08.05.2020).

– розгляд варіантів найімовірніших сценаріїв ВПО.

Існуючі або майбутні сценарії розвитку ВПО мають свої варіанти, які конкретизують і деталізують базовий варіант залежно від конкретних історичних та інших умов. Можна по-різному описувати глобальну ВПО, але важливо, щоб такі описи були реальними. Тільки розуміючи політичну частину стратегічної обстановки (далі – СО), можна складати науковий довгостроковий прогноз розвитку різних сценаріїв воєнно-політичної та стратегічної обстановки.

На жаль, для процесу прийняття політичних і військово-політичних рішень в Україні характерним є значне відставання в адекватності й якості аналізу і прогнозу. Створений Головним ситуаційний центр управління для вирішення завдань аналізу і прогнозу СО, майбутнього характеру міжнародних та внутрішніх війн і воєнних конфліктів поки що не готовий.

Держави-члени НАТО, Росія, Китай та інші країни велику увагу приділяють вдосконаленню ефективності управління національною безпекою, виділяючи на це величезні ресурси, масштаб яких абсолютно непорівнянний з українським. Саме тому, навіть у найближчій перспективі, не варто сподіватися на те, що для вищого політичного і військового керівництва на комплексній і системній основі будуть постійно аналізуватися, оновлюватися і прогнозуватися різні сценарії і варіанти розвитку МО і ВПО.

Практика провідних країн показує, що цю роботу неможливо зробити силами тільки одного відомства – або РНБО, або Міністерства оборони, або Генерального штабу, або Служби зовнішньої розвідки. Потрібний досить різнобічний і підготовлений колектив дослідників, здатний системно проаналізувати і спрогнозувати перспективи розвитку сценаріїв ВПО та загроз, що впливають із них. Масштаб цієї роботи величезний, але від його якості залежить не тільки ефективність використання значної частини національних ресурсів, що виділяються на національну безпеку й оборону, а й сама можливість існування нації і держави в ХХІ ст.

Отже, спочатку важливо правильно побудувати модель такого аналізу і прогнозу, розуміючи, що дуже важко (якщо взагалі можливо) врахувати всі чинники, що впливатимуть на формування ВПО і тим більше на усе різноманіття сценаріїв та варіантів розвитку таких сценаріїв ВПО в майбутньому. Для вирішення цих завдань необхідно вже зараз приступити до цілеспрямованої підготовки аналітиків і прогнозистів для системи забезпечення національної безпеки та відповідного тестування Головного ситуаційного центру управління.

Кінцеві характеристики воєн, конфліктів і стратегічної обстановки залежать і навіть зумовлюються станом ВПО, МО і трендами в розвитку людської цивілізації, тобто мають цілком об'єктивний і закономірний характер,

що дає змогу здійснювати не тільки адекватний аналіз, а й створювати довгостроковий прогноз.

Суб'єктивний характер будь-якої стратегічної обстановки і відповідно такий самий суб'єктивний характер її аналізу та стратегічного прогнозу впливає, природно з величезної кількості суб'єктивних і часткових чинників, які впливають на її формування. На відміну від ВПО, яка багато в чому детермінована політичними, економічними та іншими реаліями, стратегічна обстановка є настільки динамічним явищем, що в ній суб'єктивні чинники відіграють вирішальну роль. При цьому найважливішим аспектом, який характеризує СО і війну, є ступінь, глибина залученості нації і країни в збройну боротьбу, тому що навіть незначна участь відбивається на всіх сферах життя суспільства та держави. На цей час найважливішим пріоритетом стратегії національної безпеки має бути випереджальний розвиток науки, наукоємних технологій та освіти.

Прогноз розвитку сценаріїв СО і можливого характеру майбутніх воєн і воєнних конфліктів найважчий предмет для аналізу, а тим більше стратегічного прогнозу, з усіх можливих сфер довгострокового прогнозування та стратегічного планування через такі обставини: будь-яка СО, воєнний конфлікт чи війна (зовнішня чи внутрішня) є унікальними специфічними явищами, які не повторюються в точності, навіть якщо збігаються за місцем і часом, складом учасників, застосовуваним озброєнням та військовою технікою (далі – ОВТ), політичною конфігурацією тощо. Ця унікальність проявляється в соціальній, військовій, політичній та іншій конкретності СО, воєн і конфліктів, що мають іноді вирішальне значення. Унікальність будь-якої СО або війни (конфлікту) полягає і в тому, що їх не можна вирвати із загального контексту ВПО і МО. Війна (воєнний конфлікт) або СО не просто є їх органічною складовою частиною, а й безпосередньо залежать від їх розвитку. Не можна «вирвати» війну і навіть незначний конфлікт з усього контексту розвитку світових подій еволюційного, а тим більше революційного. Саме «гібридність» повинна стати ключовим моментом під час оцінювання війни, конфлікту і стратегічної обстановки.

References:

1. *Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (дата звернення 20.03.2020).
2. *Житник О. М. Майбутнє безпекове середовище в контексті державного стратегічного планування: концептуальний підхід.* URL: http://www.pdu-journal.kpi.zp.ua/archive/4_2018/26.pdf (дата звернення 01.02.2020).
3. *Рекомендації з організації та проведення оборонного огляду, затверджені Наказом Міністра оборони України від 13 травня 2013 року №303.* URL: <https://www.mil.gov.ua/diyalnist/reformi-ta-planuvannya-u-sferi-oboroni/provedennya-oboronnogo-oglyadu-v-zbrojnih-silakh-ukraini/> (дата звернення 01.05.2020).

4. Adaptability and Partnership: Issues for the Strategic Defence Review Presented to Parliament by the Secretary of State for Defence By Command of Her Majesty February 2010. URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Adaptability_and_Partnership:_Issues_for_the_Strategic_Defence_Review (дата звернення 01.02.2020).
5. Global Trends 2025: A Transformed World URL: www.dni.gov/nic/NIC_2025_project.html (дата звернення 01.02.2020).
6. Mapping the global future Report of the National Intelligence Council's 2020 Project Based on Consultations With Nongovernmental Experts Around the World. URL: http://www.dni.gov/nic/NIC_globaltrend2020.html (дата звернення 06.02.2020).
7. Пахонський Б. О., Яворська Г. М., Резнікова О. О. Міжнародне безпекове середовище: виклики та загрози національній безпеці України. URL: http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/Kononenko_NB-23e37.pdf (дата звернення 01.02.2020).
8. Сунгуровський М. С. Геополітичний аналіз балансу сил і змін у ньому на фоні російсько-українського конфлікту. URL: http://razumkov.org.ua/upload/1400153819_file.pdf (дата звернення 06.02.2020).
9. Хилько О. Л. Параметри безпекового середовища України. Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки». 2014. №3. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2235/1994 (дата звернення 01.02.2020).
10. Щипанський П. В. Нове безпекове середовище – прогнозовані виклики та загрози національній безпеці України. Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського. 2015. № 1. С. 107–113. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpcvsd_2015_1_19 (дата звернення 01.02.2020).
11. Троцько В. С. Троцько Л. С. Підхід до оцінювання безпекового середовища під час вирішення питань оборонного огляду. Міжнародні відносини. Серія «Політичний менеджмент». 2010. №4. С. 113–122.
12. Чабала О. В. Методологічні аспекти глобальних досліджень. Стратегічна панорама. 2010. № 1(38). С. 186–192.
13. Ярков С.А. Невоенные средства и невоенные меры нейтрализации военных опасностей: сущностное различие и предметная характеристика понятий. Национальная безопасность / nota bene. 2017. № 3. С. 114–125. URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=20157 (дата звернення 08.05.2020).
14. Горбулін В. П. Стіл переговорів посеред поля бою. Стратегічна панорама. 2016. № 1. С. 5–18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Stpa_2016_1_3 (дата звернення 08.05.2020).
15. Грачева Т. В. Невидимая Хазария. Алгоритмы геополитики и стратегии тайных войн мировой закулисы. Рязань : Зерна, 2009. 400 с.
16. Татаренко Н. О. Реалізація угоди про асоціацію між Україною та ЄС у контексті торговельних воєн. Стратегічна панорама. 2016. № 1. С. 40–50.
17. Дергачев В. А. Цивилизационная геополитика (Большие многомерные пространства) : научная монография. Одесса : ИПРЭЭИ НАНУ, 2003. 262 с.
18. Дергачев В. А. Новая геополитическая архитектура Евразии; от Атлантики до Тихого океана. Москва : Институт стратегических оценок и анализа.

Вестник аналитики. 2010. № 4. URL: <http://dergachev.ru/analit/21122010-01.html> (дата звернення 08.05.2020).

19. Магда С. В. Загрози гібридної війни для європейської інтеграції України. *Стратегічна панорама. 2016. № 1. С. 61–65.*

20. Горбулін В. П. Стіл переговорів посеред поля бою. *Стратегічна панорама. 2016. № 1. С. 5–18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Stra_2016_1_3 (дата звернення 08.05.2020).*

21. Корнилов В. План внешнего управления Украиной. URL: <http://cis.org.ua/content/view/142/1/> (дата звернення 30.12.2019).

22. Богданович В. Ю., Свида І. Ю., Скулиш Є. Д. Теоретико-методологічні основи забезпечення національної безпеки України: моногр.: у 7 т. Т. 1: Теоретичні основи, методи й технології забезпечення національної безпеки України. Київ : Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2012. 548 с.

23. Сектор безпеки і оборони України: стратегічне керівництво та військове управління: монографія / Саганюк Ф.В., Фролов В.С., Павленко В.І. та ін.; за ред. д.військ.н., проф. І.С. Руснака. Київ : ЦЗ МО та ГШ ЗС України, 2018. 230 с.

24. Смолянук В. Воєнно-політична обстановка як ключова категорія воєнно-політичного аналізу та тенденції її розвитку. *Народна армія. 08.12.1999. С. 7.*

25. Морган Джонс. Решение проблем по методикам спецслужб. 14 мощных инструментов. Москва : Манн, Иванов и Фербер, 2017. 432 с.

26. Про Стратегію національної безпеки України : Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 06.05.2015 року № 287. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення 20.09.2019).

27. Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України : Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14.03.2016 № 92/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92/2016> (дата звернення 05.01.2020).

28. Григор'єв В. І. Інформаційні загрози в державному управлінні. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. 2013. Вип. 11. С. 93. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/UJRN/Nzlubp_2013_11_26 (дата звернення: 26.09.2019).*

29. Термін «Система державного управління» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/27216> (дата звернення: 26.09.2019).

30. Подберёзкин А. И. Военно-политическая обстановка ближайших десятилетий: сценарии и стратегии. *Журнальный клуб Интелпрос : Развитие и экономика», 2015. № 12. URL: http://www.intelros.ru/pdf/Razvitie_i_ekonomika/2015_12/10.pdf (дата звернення 08.05.2020).*

РОЗДІЛ VII Суб'єкти протидії домашньому насильству

МАЛИНОВСЬКА Тетяна Миколаївна

кандидат юридичних наук, доцент, провідний науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії з проблем наукового забезпечення
правоохоронної діяльності та якості підготовки кадрів
Харківського національного університету внутрішніх справ
<https://orcid.org/0000-0002-7713-7617>

7.1. Загальна організація суб'єктів протидії домашньому насильству

7.2. Органи державної виконавчої влади як суб'єкти протидії
домашньому насильству

Subjects of counteraction to domestic violence

*Candidate of Law, Associate Professor T. M. Malynovska
Research laboratory on the problems of scientific
support of law enforcement and training
Kharkov National University of Internal Affairs*

Субъекты противодействия домашнему насилию

*Кандидат юридических наук, доцент Т. Н. Малиновская
ведущий научный сотрудник научно-исследовательской
лаборатории по проблемам научного обеспечения
правоохранительной деятельности и качеству подготовки кадров
Харьковского национального университета внутренних дел*

Ключові слова: домашнє насилля, захист прав і свобод людини, повноваження, державні органи, виконавчі органи.

Keywords: domestic violence, protection of human rights and freedoms, powers, state bodies, executive bodies.

Ключевые слова: домашнее насилие, защита прав и свобод человека, полномочия, государственные органы, исполнительные органы.

АНОТАЦІЯ

Система державних органів на які покладено повноваження протидії домашнього насильства є значною. Завдяки цьому робота цих підрозділів має певні особливості. Це проявляється зокрема і у тому, що повноваження цих органів у ряді випадків дублюються, що може призводити до ряду негативних наслідків: конфлікти і протиріччя при виконанні обов'язків, які покладено на ці органи.

У подальшому для вдосконалення системи протидії домашньому насильству слід зважати на цю обставину, оскільки уникнення непорозумінь між цими органами ускладнює роботу у запобіганні домашньому насильству. Саме тому з метою ефективного забезпечення прав і свобод людини і громадянина в Україні слід ретельно проаналізувати повноваження державних органів які дублюються, що дозволить оптимізувати структуру державних органів у сфері протидії домашньому насильству, прискорить ефективність діяльності цих державних органів, зменшить навантаження на державний бюджет України.

Незважаючи на широку кількість наукових праць, присвячених різним аспектам в цій сфері, система державних органів, які забезпечують протидію домашньому насильству не втрачає своєї актуальності та потребує теоретичного уточнення та обґрунтування.

Метою даного дослідження є ретельний аналіз державних органів виконавчої влади на які покладено повноваження протидії домашнього насильства. Акцентовано увагу, на системі державних органів виконавчої влади які займаються протидією домашнього насильства та запропоновано до існуючої системи органів додати органи, які займаються психологічною допомогою постраждалих; органи, що займаються фіксацією правопорушень та інформуванням правоохоронних органів.

SUMMARY

The system of public authorities empowered to combat domestic violence is significant. Due to this, the work of these units has certain features. This is manifested in particular in the fact that the powers of these bodies are in some cases duplicated, which can lead to a number of negative consequences: conflicts and contradictions in the performance of duties assigned to these bodies.

In the future, this circumstance should be taken into account in order to improve the system of combating domestic violence, as avoiding misunderstandings between these bodies complicates the work in preventing domestic violence. That is why in order to effectively ensure the rights and freedoms of man and citizen in Ukraine should carefully analyze the powers of duplicate state bodies, which will optimize the structure of state bodies in combating domestic violence, accelerate the effectiveness of these bodies, reduce the burden on the state budget.

Despite the large number of scientific papers on various aspects in this area, the system of government agencies that provide counteraction to domestic violence remains relevant and needs theoretical clarification and justification.

The purpose of this study is a thorough analysis of the state executive bodies responsible for combating domestic violence. Emphasis is placed on the system of state executive bodies dealing with combating domestic violence and it is proposed to add bodies dealing with psychological assistance to victims to the existing system of bodies; bodies engaged in recording offenses and informing law enforcement agencies.

АННОТАЦИЯ

Система государственных органов на которые возложены полномочия по противодействию домашнего насилия является значительной. Благодаря этому работа этих подразделений имеет определенные особенности. Это проявляется в частности и в том, что полномочия этих органов в ряде случаев дублируются, что может приводить к

ряду негативних последствий: конфликты и противоречия при выполнении обязанностей, которые возложены на эти органы.

В дальнейшем для совершенствования системы противодействия домашнему насилию следует учитывать эти обстоятельства, поскольку избежание недоразумений между этими органами усложняет работу в предотвращении домашнего насилия. Именно поэтому с целью эффективного обеспечения прав и свобод человека и гражданина в Украине следует тщательным образом проанализировать полномочия государственных органов которые дублируются, что позволит оптимизировать структуру государственных органов в сфере противодействия домашнему насилию, ускорит эффективность деятельности этих государственных органов, уменьшит нагрузку на государственный бюджет Украины.

Невзирая на широкое количество научных трудов, посвященных разным аспектам в этой сфере, система государственных органов, которые обеспечивают противодействие домашнему насилию не теряет свою актуальность и нуждается в теоретическом уточнении и обосновании. Целью данного исследования является тщательный анализ государственных органов исполнительной власти на которые возложены полномочия противодействия домашнего насилия. Акцентируется внимание, на системе государственных органов исполнительной власти которые занимаются противодействием домашнего насилия, предложено к существующей системе органов добавить органы, которые занимаются психологической помощью пострадавших; органы, которые занимаются фиксацией правонарушений и информированием правоохранительных органов.

7.1. Загальна організація протидії домашньому насильству

Проблема жорстокості та домашнього насильства, що існують у суспільстві, є надзвичайно актуальною. Держава визнає існування проблеми домашнього насильства, протидія якій є одним із пріоритетних напрямів державної політики. Одним із основних принципів правової держави, орієнтованої на соціальні цінності, є забезпечення охорони життя, здоров'я кожного члена суспільства, його честі і гідності, безпеки та недоторканності. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» декларує, що державна політика у напрямку запобігання та протидії домашньому насиллю спрямована на забезпечення комплексного інтегрованого підходу до подолання домашнього насилля, забезпечення усебічної належної допомоги особам, постраждалим від такого насилля та укріплення ненасильницької моделі поведінки у приватних відносинах.

Основними напрямками реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству є:

- запобігання домашньому насильству;
- ефективне реагування на факти домашнього насильства шляхом запровадження механізму взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;

- надання допомоги та захисту постраждалим осіб, гарантування відшкодування шкоди, завданої таким насильством;

- ефективне розслідування фактів домашнього насильства, притягнення кривдників до передбаченої законом відповідальності та зміна їхньої поведінки¹.

З метою реалізації зазначених напрямів політики держави у сфері запобігання та протидії домашньому насильству в Україні створена та діє система суб'єктів, які здійснюють заходи щодо запобігання та протидії домашньому насильству.

Пріоритетною ознакою системи зазначених суб'єктів є наявність їх значної кількості, а також їх відмінність за характером, формами та методами діяльності та повноваженнями.

Механізм взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству врегульовано Порядком взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі, який затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 № 658.

Діяльність усіх суб'єктів взаємодії ґрунтується на таких засадах:

- гарантування постраждалим особам безпеки та основоположних прав і свобод людини і громадянина, зокрема права на життя, свободу та особисту недоторканність, на повагу до приватного та сімейного життя, на справедливий суд, на правову допомогу, з урахуванням практики Європейського суду з прав людини;

- належної уваги до факту насильства під час здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі;

- врахування непропорційного впливу насильства на жінок і чоловіків, дітей та дорослих, дотримання принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків під час здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі;

- визнання суспільної небезпеки насильства та забезпечення нетерпимого ставлення до будь-яких його проявів;

- поваги та неупередженого, небайдужого ставлення до постраждалих осіб з боку суб'єктів, забезпечення пріоритетності прав, законних інтересів та безпеки постраждалих осіб під час здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі;

- конфіденційності інформації про постраждалих осіб та осіб, які повідомили про вчинення насильства;

¹ Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-19 URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>

- добровільності отримання допомоги постраждалими особами, крім дітей та недієздатних осіб;
- врахування особливих потреб та інтересів постраждалих осіб, зокрема осіб з інвалідністю, вагітних жінок, дітей, недієздатних осіб, осіб похилого віку;
- ефективної взаємодії суб'єктів із громадськими об'єднаннями, міжнародними організаціями, засобами масової інформації, іншими зацікавленими юридичними та фізичними особами;
- недопущення дискримінації за будь-якою ознакою під час реалізації заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі.

Взаємодія суб'єктів координується:

- на загальнодержавному рівні – Мінсоцполітики;
- на регіональному рівні – Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими держадміністраціями;
- на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці – районними, районними у м. Києві і Севастополі держадміністраціями та виконавчими органами сільських, селищних, міських, районних у містах (у разі їх утворення) рад, зокрема об'єднаних територіальних громад;
- на місцевому рівні – координацію заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству та моніторинг їх реалізації здійснюють уповноважені особи (координатори) в органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування, на яких покладено функції щодо забезпечення рівності прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидії насильству за ознакою статі¹.

7.2. Органи державної виконавчої влади як суб'єкти протидії домашньому насильству

Домашнє насильство, як суспільне явище, зачіпає широке коло правових відносин та різних сфер життя, а тому кожний суб'єкт на якого законодавством покладено обов'язок в тій чи іншій мірі здійснювати протидію домашньому насильству, виконуючи окремі заходи та вчиняючи певні дії, здійснює припинення проявів домашнього насильства, допомагає потерпілим особам, формує негативний стереотип в суспільстві відносно домашнього насильства тощо. У зв'язку з цим, у 2021 році Президентом України запобігання та протидію домашньому насильству було визначено одним зі стратегічних

¹ Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі: постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 р. № 658. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF>

напрямків Національної стратегії у сфері прав людини¹. Серед очікуваних результатів було наголошено на потребі забезпечення ефективності функціонування механізму запобігання домашньому насильству як на законодавчому, так і на практичному рівнях, акцентовано увагу на потребі підвищення рівня довіри до органів державної влади та на належному реагуванні на протиправні діяння всіх суб'єктів права, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. Зважаючи на означене твердження, можна зробити висновок, що протидія домашньому насильству є одним із ключових пріоритетів розвитку Української держави.

Характеризуючи діяльність державних виконавчих органів, які здійснюють протидію домашньому насильству, на думку автора, доцільно звернутися до кримінологічних методів протидії злочинності.

Ю. В. Баулін, М. В. Буроменський, В. В. Голіна та ін., протидію злочинності розглядають як систему діяльності самостійної сфери соціального управління, яка включає: 1) загальну організацію протидії злочинності (аналіз, прогноз, програмування, правове регулювання, фінансове забезпечення, кадри тощо); 2) системну діяльність запобігання злочинності заінтересованими суб'єктами, шляхом впливу на процеси її детермінації та причинності; 3) правоохоронну діяльність (застосування визначених законом заходів до осіб які вчинили злочин)².

Звертаючись до наукових доробок О. М. Литвинова, ми зустрічаємо триелементний підхід до протидії цьому негативному явищу, який складається з: 1) загальної організації протидії злочинності; 2) правоохоронної діяльності; 3) попередження злочинності³.

Особливо важливу роль у цьому негативному суспільному явищу, яким є домашнє насильство, відіграє загальна організація протидії злочинності. У юридичній науці поширена думка, що загальна організація протидії злочинності включає в себе – сукупність організаційних (облік, реєстрація), управлінських (прогнозування, планування, координація, визначення стратегії і тактики), профілактичних (реалізація програм і планів, здійснення профілактичних заходів), контрольних (вивчення практики, встановлення тенденцій злочинності) та інших дій різноманітних органів та установ, які взаємодіють для досягнення спільних результатів.

¹ Про Національну стратегію у сфері прав людини: Указ президента України від 24.03 2021р. № 119/2021

² Сучасна кримінально-правова система в Україні: Реалії та перспективи. Ю. В. Баулін, М. В. Буроменський, В. В. Голіна та ін. – Київ: ВАІТЕ, 2015. С. 586–588.

³ Кримінологія. (Загальна частина) : навчальний посібник / кол. авторів Блага А. Б., Богатирьов І. Г., Давиденко Л. М. та ін.: за заг.ред. О. М. Бандурки. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2010. 240с.

Беручи за основу один із підходів загальної організації протидії злочинності, можна виокремити систему державних виконавчих органів, які прямо чи побіжно беруть участь у протидії домашньому насильству, зокрема, Кабінет Міністрів України – найвищий орган у системі органів виконавчої влади, який очолює систему органів виконавчої влади, здійснює виконавчу владу як безпосередньо, так і через центральні та місцеві органи виконавчої влади, спрямовуючи, координуючи та контролюючи діяльність цих органів¹. Він безпосередньо не реалізує заходи з протидії домашньому насильству в Україні, а організує і контролює їх виконання в межах держави. Кабінет Міністрів України здійснює загальне керівництво органами виконавчої влади, контролює виконання ними повноважень, які вони реалізують, зокрема й у сфері протидії домашнього насильства. Окрім того, Кабінет Міністрів України здійснює формування організаційних засад протидії цьому негативному явищу. Так, наприклад, нормативно-правовими актами Кабінет Міністрів України регламентує роботу окремих суб'єктів протидії домашньому насильству в Україні. Зокрема, Кабінет Міністрів України затверджує положення про Центри соціальних служб сім'ї, дітей та молоді, Службу у справах дітей тощо.

Серед таких слід відзначити **Національну соціальну сервісну службу України** (далі – Нацсоцслужба) – центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра соціальної політики і який реалізує державну політику у сфері соціального захисту населення, захисту прав дітей, здійснення державного контролю за дотриманням вимог законодавства під час надання соціальної підтримки та за дотриманням прав дітей. Відповідно до Положення про Нацсоцслужбу її основними завданням, крім інших входить: запобігання та протидія домашньому насильству, насильству за ознакою статі, торгівлі людьми; забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків тощо².

Постановами Кабінету Міністрів України було затверджено низку типових положень про спеціалізовані служби підтримки постраждалих осіб:

- про притулок для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі;
- про мобільну бригаду соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі;
- про денний центр соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі;

¹ Про затвердження Положення про Міністерство освіти і науки України: постанова, положення від 16.10.2014р. № 630 // Офіційний Вісник України. 2014. № 95. ст. 2729.

² Деякі питання Національної соціальної сервісної служби України: постанова Кабінету Міністрів України від 26.09.2020 р. № 783 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/783-2020-%D0%BF#Text>

- про спеціалізовану службу первинного соціально-психологічного консультування осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі.

З метою сприяння посиленню координації роботи органів виконавчої влади для практичного впровадження принципу гендерної рівності у всі сфери життя суспільства постановою Кабінету Міністрів України від 7 червня 2017 р. № 390, було запроваджено посаду Урядового уповноваженого з питань гендерної політики та затверджено відповідне Положення.

Відповідно до Положення про Урядового уповноваженого з питань гендерної політики серед основних завдань є: сприяння забезпеченню реалізації єдиної державної політики, спрямованої на досягнення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства; участь відповідно до компетенції у координації роботи міністерств, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; проведення моніторингу щодо врахування Кабінетом Міністрів України принципу гендерної рівності під час прийняття нормативно-правових актів; участь у здійсненні Прем'єр міністром України представництва Кабінету Міністрів України у міжнародних зустрічах і форумах; співпраця та взаємодія з громадським суспільством з питань забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства¹.

Водночас норми цього положення не містять тези яка б кореспондувала ст. 13 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», згідно якої в органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування визначається *уповноважена особа (координатор) з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидії насильству за ознакою статі*. Виконання їх обов'язків покладається на одного із заступників міністра, заступника керівника органу виконавчої влади.

Уповноважені особи (координатори) в межах своїх повноважень організовують роботу відповідних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в тому числі і координації заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та моніторингу їх реалізації на місцевому рівні.

Спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади, що забезпечує та реалізує формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству є **Міністерство соціальної політики України** (далі – **Мінсоцполітики**), діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. Відповідно до Положення про Міністерство

¹ Про Урядового уповноваженого з питань гендерної політики: постанова Кабінету Міністрів України від 07.06.2017 р. № 390 URL <https://www.kmu.gov.ua/npas/250049925>

соціальної політики України, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 17.06.2015 № 423, визначено, що Мінсоцполітики поєднує у своїй діяльності функції центрального органу виконавчої влади як із формування, так і з реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству¹.

До основних завдань Міністерства соціальної політики України у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, належить:

1) формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;

2) нормативно-правове регулювання у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;

3) координація діяльності суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;

4) забезпечення розроблення та затвердження типових програм для постраждалих осіб, а також методичних рекомендацій щодо їх виконання;

5) забезпечення розроблення та затвердження типових програм для кривдників, а також методичних рекомендацій щодо їх виконання, у тому числі з урахуванням віку, стану здоров'я, статі кривдника;

6) здійснення методичного забезпечення діяльності місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;

7) затвердження стандартів надання соціальних послуг постраждалим особам та методики визначення потреб територіальних громад у створенні спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб;

8) здійснення міжнародного співробітництва у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;

9) забезпечення створення та функціонування Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статті, здійснення повноважень держателя цього реєстру;

10) забезпечення функціонування служб підтримки постраждалих осіб і здійснення контролю за їх діяльністю;

11) координація підготовки фахівців, які представляють суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;

12) організація та проведення загальних соціологічних, правових, психолого-педагогічних та інших досліджень щодо домашнього насильства, його причин і наслідків;

¹ Про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики України: постанова Кабінету Міністрів України; Положення від 17.06.2015 р. № 423. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-%D0%BF#Text>

13) збір, аналіз і поширення відповідно до законодавства інформації про домашнє насильство, удосконалення системи показників у формах державної статистичної звітності щодо запобігання та протидії насильству;

14) забезпечення здійснення моніторингу ефективності законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству, практики його застосування, заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, надання методичної та практичної допомоги суб'єктам, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;

15) підготовка й оприлюднення щорічного звіту про стан реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;

16) ведення обліку даних про діяльність загальних і спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб на загальнодержавному рівні (ч.1,2 ст. 7 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству)¹.

Діяльність Міністерства соціальної політики у своїй роботі відповідає загальній організації протидії злочинності, тому що веде облік, реєстрацію управлінських (прогнозування, планування, координація, визначення стратегії і тактики), профілактичних (реалізація програм і планів, здійснення профілактичних заходів), контрольних (вивчення практики, встановлення тенденцій злочинності) та інших дій різноманітних органів та установ, які взаємодіють для досягнення спільних результатів.

Забезпечення реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству на регіональному рівні, зокрема шляхом здійснення постійного контролю за своєчасністю і належністю вжиття заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству Закон покладає на **Раду міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київську та Севастопольську міські державні адміністрації, у тому числі їх структурні підрозділи**, до повноважень яких належить:

1) забезпечення реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству на регіональному рівні, зокрема шляхом здійснення постійного контролю за своєчасністю та належністю вжиття заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;

2) забезпечення розроблення, затвердження та виконання регіональних програм у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;

3) забезпечення координації діяльності суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, та їх взаємодії на регіональному рівні;

¹ Про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики України: постанова Кабінету Міністрів України; Положення від 17.06.2015 р. № 423. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-%D0%BF#Text>

4) облік даних про суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству на регіональному рівні;

5) забезпечення підготовки фахівців, до компетенції яких належать питання запобігання та протидії домашньому насильству, у тому числі фахівців, які реалізують програми для кривдників;

6) забезпечення підготовки методичних рекомендацій щодо організації і забезпечення діяльності та підвищення кваліфікації фахівців, до компетенції яких належать питання запобігання та протидії домашньому насильству;

7) забезпечення здійснення інформаційно-просвітницької діяльності (у тому числі підготовка та поширення відповідних матеріалів) щодо форм, причин і наслідків домашнього насильства, заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, формування нетерпимого ставлення громадян до насильницької моделі поведінки у приватних стосунках;

8) організація та/або проведення регіональних соціологічних, психолого-педагогічних та інших досліджень щодо форм, причин і наслідків домашнього насильства;

9) здійснення моніторингу стану виконання суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, поставлених завдань у процесі реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству на регіональному рівні, надання їм методичної та практичної допомоги, з'ясування проблемних питань у сфері запобігання та протидії домашньому насильству та вжиття вичерпних заходів для їх вирішення;

10) звітування центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, про результати здійснення повноважень у цій сфері у порядку, визначеному центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству¹.

На регіональному рівні – голови облдержадміністрацій своїми розпорядженнями визначають заступників голів, які координують питання здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі на території області, забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків та в межах своїх повноважень організовують роботу в цій сфері.

Для забезпечення міжвідомчої співпраці щодо реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству на регіональному рівні, узгодженості заходів у сфері запобігання та протидії

¹ Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7.12 2017 р. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>

домашньому насильству, підвищення їх ефективності, координації проведення інформаційно-просвітницьких заходів, розроблення пропозицій щодо вдосконалення законодавства та практики його застосування, обласні, міська держадміністрація можуть утворювати дорадчі органи – регіональні координаційні ради, до складу яких входять уповноважені представники служб у справах дітей, уповноважені підрозділів органів Національної поліції, органів управління освітою, структурних підрозділів з питань охорони здоров'я місцевих держадміністрацій, центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги, органів прокуратури та суду, громадських об'єднань, релігійних організацій, міжнародних організацій та іноземних неурядових організацій (за згодою). Автор враховує, що на території Автономної Республіки Крим та м. Севастополі в зв'язку з їх тимчасовою анексією, українське законодавство не діє.

Важливим елементом державної політики у сфері запобігання домашньому насильству є розробка регіональних програм, що визначають відповідні цілі, завдання, механізми запобігання та протидії домашньому насильству в Україні; затвердження типової програми для постраждалих осіб, а також удосконалення типової програми для кривдників з визначенням особливостей проходження такої програми дітьми кривдниками¹.

Особливо суспільно значущим є турбота до дітей які є сиротами та позбавлені батьківського піклування і в основному, не мають законних представників, їх інтереси може захистити лише держава в особі своїх органів.

З метою запровадження дієвого механізму формування та реалізації державної політики у сфері захисту прав дітей Постановою Кабінету Міністрів України від 19 січня 2022 № 23 було утворено Державну службу України у справах дітей»², як окремий центральний орган виконавчої влади, уповноваженого на формування та забезпечення реалізації державної політики у сфері усиновлення та захисту прав дітей.

Положення про Державну службу України у справах дітей станом на лютий 2022 року перебуває в стадії розробки Міністерством соціальної політики.

Служба у справах дітей є структурним підрозділом виконавчого комітету міської Ради або обласної/районної державної адміністрації та діє на підставі Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24.01.1995 № 20. Спільно з громадськими організаціями або самостійно здійснює захист прав, свобод і законних інтересів дітей, а саме –

¹ Про невідкладні заходи із запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі, захисту прав осіб, які постраждали від такого насильства: Указ Президента України від 21.09.2020р. № 398 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/2020#Text>.

² Про утворення Державної служби України у справах дітей: постанова Кабінету Міністрів України від 19.01.2022 р. № 23 Верховна Рада України. Законодавство України. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/23-2022-п#Text

організує роботу із запобігання дитячій бездоглядності та безпритульності, влаштовує дітей в дитячі будинки сімейного типу, прийомні сім'ї¹.

Служби у справах дітей приймають і розглядають заяви та повідомлення про домашнє насильство стосовно дітей та за участю дітей, у тому числі повідомлень, що надійшли до кол-центру з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей. Служба під час виконання покладених на неї завдань взаємодіє з іншими структурними підрозділами відповідної держадміністрації та органів місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями усіх форм власності, об'єднаннями громадян і громадянами.

Міністерство внутрішніх справ України (МВС) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України.

Відповідно до Положення про Міністерство внутрішніх справ України затвердженого Постановою Кабінетів міністрів України від 28 жовтня 2015 № 878, до основних завдань МВС окрім іншого, входить розробка проектів законів та інших нормативно-правових актів, у тому числі і з питань протидії домашнього насильства, зокрема з метою реагування на випадки домашнього насильства, протидії та притягнення до відповідальності кривдників, МВС розроблено та затверджено ряд документів:

1) Порядок винесення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України термінового заборонного припису стосовно кривдника від 01.08.2018 № 654²;

2) Порядок взяття на профілактичний облік, проведення профілактичної роботи та зняття з профілактичного обліку кривдника уповноваженим підрозділом органу Національної поліції України від 25.02.2019 № 124³;

3) Порядок проведення оцінки ризиків вчинення домашнього насильства, затверджений спільним наказом Міністерства внутрішніх справ та Міністерства соціальної політики від 13.03.2019 № 369/180⁴.

¹ Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закону України від 24.01.1995 № 20 UKR: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text>

² Порядок винесення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України термінового заборонного припису стосовно кривдника: наказ МВС України від 01.08.2018 № 654 UKR: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0965-18#Text>

³ Про затвердження Порядку взяття на профілактичний облік, проведення профілактичної роботи та зняття з профілактичного обліку кривдника уповноваженим підрозділом органу Національної поліції України Наказ МВС України від 25.02.2019 № 124 UKR: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0270-19#Text>

⁴ Про затвердження Порядку проведення оцінки ризиків вчинення домашнього насильства :наказ Минсоцполітики та МВС України від 13.03.2019 р. № 369/180 UKR: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/z0333-19>

Наступним способом протидії домашньому насильству, перед нами постає **правоохоронна діяльність**, яка визначається у науковій літературі, як система заходів з реалізації правоохоронних та/або правозастосовних функцій державними органами, громадськими організаціями чи громадянами¹.

У сучасній юридичній літературі можна знайти різні точки зору щодо визначення сутності та змісту правоохоронної діяльності. В. М. Дубінчак під категорією «правоохоронна діяльність» розуміє активну форму поведінки уповноважених суб'єктів з можливістю застосування встановлених законом примусових засобів, спрямованих на захист і відновлення прав, свобод і законних інтересів осіб, протидію правопорушенням та реалізує правоохоронну функцію держави². О. Волуйко, О. Дручек розглядає цей вид діяльності у вузькому і широкому розумінні. У широкому розумінні правоохоронна діяльність – це діяльність усіх державних органів та недержавних організацій щодо забезпечення дотримання прав і свобод громадян, їх реалізації, забезпечення законності та правопорядку. У вузькому розумінні правоохоронна діяльність – це діяльність спеціально уповноважених органів з метою охорони прав і свобод громадян, правопорядку та забезпечення законності, що реалізується в установленій законом формі та в межах наданих повноважень³.

М. І. Клеандров і Г. Н. Чеботарьов вважають, що «правоохоронна діяльність, з метою охорони і захисту прав людини, як і в інших цілях, встановлених законодавством, здійснюється не в будь-який спосіб, а за визначеними законом процедурами, у встановленому законом порядку, за допомогою закріплених у законі заходів і способів юридичного впливу»⁴.

Заслуговує на увагу також розуміння правоохоронної діяльності як системи контрольно-ревізійних, оперативно-розшукових, кримінально-процесуальних та адміністративно-примусових заходів, які здійснюються у порядку, визначеному законодавством, з метою підтримання правопорядку, виявлення і безпосереднього припинення правопорушень, що підпадають під дію Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні

¹ Кримінологія. (Загальна частина) : навчальний посібник / кол. авторів Блага А.Б., Богатирьов І. Г., Давиденко Л. М. та ін.: за заг.ред. О. М. Бандурки. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2010. 240с.

² Білас А. І. Правоохоронна діяльність країн ЄС: порівняльно-правове дослідження. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.01. К. 2016. 227с.

³ О. Волуйко, О. Дручек. Поняття правоохоронної діяльності та правоохоронних органів у світлі концепції національної безпеки України. Підприємство, господарство і право № 10. 2020 с. 95-100

⁴ Клеандров М. И. Правоохранительные органы в России / М. И. Клеандров, Г. М. Чеботарев. – Тюмень, 1994. – 227 с

правопорушення, а також виконання кримінальних і адміністративних санкцій щодо правопорушників¹.

Таким чином, виходячи із вказаного, доходимо висновку, що у науковій літературі поняття «правоохоронна діяльність» розглядається виключно у теоретичному значенні, або аналізуються її прикладні аспекти, у контексті діяльності правоохоронних органів, реалізації правоохоронних функцій певними органами державної влади.

З метою виокремлення системи державних органів, які реалізують правоохоронну діяльність, у межах протидії домашнього насильства, слід виокремити і проаналізувати ознаки правоохоронної діяльності.

У науковій літературі основними питомими, характерними, відмінними від інших видів діяльності ознаками правоохоронної діяльності називають такі:

- в її основі лежить завдання з розгляду юридичної справи;
- здійснюється компетентними державними і недержавними суб'єктами, коло яких визначається чинними законодавчими актами;
- використовуються різні форми реалізації правових норм;
- приймаються відповідні процесуальні акти реалізації, що мають офіційний характер і передбачену законодавством форму;
- вона реалізується в чітко визначеній процесуальній формі та з використанням різноманітних юридичних методів².

Аналізуючи Закон України «Про Національну поліцію» можна зробити висновок, що поліція відноситься до системи державних органів, які здійснюють правоохоронну діяльність, зокрема і в сфері протидії домашнього насильства. Відповідно до п.18 ст.23 вище зазначеного Закону, **органи Національної поліції**, окрім іншого вживають заходи для запобігання та протидії домашньому насильству або насильству за ознакою статі. Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» визначено, що органи Національної поліції:

- 1) виявляють факти домашнього насильства та своєчасного реагування на них;
- 2) приймають і розглядають заяви та повідомлення про вчинення домашнього насильства;
- 3) інформують постраждалих осіб про їхні права, заходи і соціальні послуги, якими вони можуть скористатися;
- 4) виносять термінові заборонні приписи стосовно кривдників;

¹ О. Волуйко, О. Дручек. Поняття правоохоронної діяльності та правоохоронних органів у світлі концепції національної безпеки України. Підприємство, господарство і право № 10. 2020 с. 95-100

² Білас А. І. Правоохоронна діяльність країн ЄС: порівняльно-правове дослідження. дис. ... канд. юрид. Наук 12.00.01. К.2016. 227с.

5) беруть на профілактичний облік кривдників та проводять з ними профілактичну роботу в порядку, визначеному законодавством;

6) здійснюють контроль за виконанням кривдника спеціальних заходів протидії домашньому насильству протягом строку їх дії;

7) анулюють дозволи на право придбання, зберігання, носіння зброї та боєприпасів їх власникам у разі вчинення ними домашнього насильства, а також вилучають зброю та боєприпаси у порядку, визначеному законодавством;

8) взаємодіють з іншими суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;

9) звітують центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. В невідкладних випадках, пов'язаних із припиненням вчинюваного акту домашнього насильств, у разі безпосередньої небезпеки для життя чи здоров'я постраждалої особи поліцейські можуть проникати до житла особи без вмотивованого рішення суду (ст.10).

Окрім того, в системі Національної поліції України створені та успішно функціонують спеціалізовані сектори та мобільні групи поліції з протидії домашньому насильству.

Важливим заходом спеціально-кримінологічного спрямування є створення Міністерством внутрішніх справ спільно із Національною поліцією України пілотного проекту щодо мобільних груп з реагування на факти вчинення домашнього насильства **«ПОЛІНА» (Поліція проти насильства), які діють з 2017 року у всіх містах України обласного значення.**

Основним завданням пілотного проекту є створення ефективної системи виявлення, реагування та протидії офіцерами поліції випадкам домашнього насильства. Так, на початку своєї діяльності мобільні групи були запроваджені в окремих районах м. Києва, Одеси та Сєвєродонецька Луганської області. Національною поліцією України було оприлюднено підсумки роботи «ПОЛІНИ» за 2017 рік: це 1692 виїзди мобільних груп, з них 1195 здійснено спільно із працівниками соціальних служб; винесено 235 офіційних попереджень, проведено 440 профілактичних бесід та складено 488 протоколів про адміністративні правопорушення за вчинення насильства в сім'ї (відповідно до чинного законодавства станом на 2017 рік)¹.

Нині до складу мобільних груп входять працівники підрозділів превентивної діяльності, дільничні та патрульні офіцери поліції, а також працівники ювенальної превенції. З 17 вересня 2019 року «ПОЛІНА» значно

¹ Бахаєва А.С. Мобільна група у межах пілотного проекту «Поліна» як ефективний інструмент реагування на факти вчинення домашнього насильства. Тези доповіді ХНУВС:25 років досвіду та погляду майбутнє (1994–2019рр.). Харків. 2019 с. 55- 56.

розширила територіальні межі своєї діяльності у якості пілотного проєкту. **Із початком постійної роботи (вересня 2019) групи виїжджали 44379 разів¹.**

У невідкладних випадках, пов'язаних із припиненням вчинюваного акту домашнього насильства, у разі безпосередньої небезпеки для життя чи здоров'я постраждалої особи поліцейські можуть проникати до житла особи без вмотивованого рішення суду. Працівники мобільних груп реагування «ПОЛІНА», окрім іншого можуть також застосовувати спеціальний захід – терміновий захисний припис, який складається за результатами оцінки ризиків. При вирішенні питання про винесення припису пріоритет надається захисту постраждалої особи. Необхідно визначити, що подібні мобільні групи реагування, до речі, існують лише в Україні та вже довели свою ефективність у боротьбі з домашнім насильством.

У 2016 р. Національна поліція України започаткувала масштабний проєкт «Шкільний офіцер поліції», який покликаний не лише вирішити проблеми ювенальної превенції в нашій державі, але й сприяти успішній соціалізації дітей та учнівської молоді. Метою експериментальної моделі є сприяння діяльності навчальних закладів щодо профілактики правопорушень серед дітей та забезпечення безпечного навчального середовища. Робота поліцейських зосереджена на проведенні просвітницько-профілактичних занять з учнями за програмою «Школа і поліція», яка була схвалена для використання (лист Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти» № 2.1/12-Г-159 від 18 квітня 2016 р.)². Ця програма розроблена для учнів 1–11-х класів загальноосвітніх навчальних закладів з метою сформувати в учнів мотиваційний (бажання), когнітивний (знання) та поведінковий (уміння та навички) компоненти безпечної, правомірної поведінки для запобігання ризикам для здоров'я й життя та правопорушень³.

Аналізуючи нормативно-правові акти у галузі діяльності органів державної виконавчої влади, на які покладаються функції із здійснення заходів у сфері протидії домашньому насильству, слід приділити особливу увагу державному органу, що реалізує державну політику у сфері пробації. Відповідно до Положення про Міністерство юстиції України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 р. № 228, центральним органом виконавчої влади, що реалізовує державну політику у сфері пробації, є **Міністерство юстиції України**.

¹ Дім (не)безпеки: як МВС України протидіє домашньому насильству в умовах карантину UKR: https://ukraine.unfpa.org/uk/news/MoIA_DV

² Лист Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти» від 18.04.2016 № 2.1/12-Г-159. URL: <https://drive.google.com/file/d/0B3m2TqBM0APKUXJjczhxR1pSOFk/view>

³ Беспаль О.Л. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти життя та здоров'я, що вчиняються в сім'ї дис. ... канд. юрид. наук 12.00.08. Запоріжжя. 2019. 265 С.

Метою пробації є забезпечення безпеки суспільства шляхом виправлення засуджених, запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинувачених, з метою прийняття судом рішення про міру їхньої відповідальності.

З метою наближення до Європейських країн, Україна намагається впровадити сучасні передові моделі протидії домашнього насильства. Зокрема, це стосується і пробації. Так Україна інтегрувала цей досвід у вітчизняне правове поле.

Орган пробації в сфері протидії домашнього насильства виконують наступні завдання:

1) забезпечує суд інформацією, що характеризує особу, яка обвинувачується у вчиненні правопорушення, з метою врахування обставин її життя для прийняття судом справедливого рішення про міру її відповідальності;

2) надає психологічну, консультативну та інші види допомоги, зокрема, сприяє працевлаштуванню, залучення до навчання, участь у виховних заходах та соціально-корисній діяльності, проведення індивідуально-профілактичної роботи;

3) встановлює контроль за поведінкою засуджених за місцем їх проживання, які вчинили домашнє насильство;

4) інформує службу у справах дітей, правоохоронні органи щодо батьків, законних представників, які не займаються вихованням дітей чи вчиняють стосовно них домашнє насильство.

Таким чином, слід зазначити, що роль служби пробації є значною для системи виконання покарань, яка виконує ряд надзвичайно важливих наглядових, контролюючих та пенітенціарних функцій. Варто погодитись з вченими Іваньковим О.І., Бандар І.В. та Іваньковим І.В. щодо обмежених повноважень пенітенціарної пробації, які полягають тільки у підготовці та звільненні засуджених осіб. Цим звужуються функції, які покладені на орган пробації в країнах світу, а саме залишається поза увагою постпенітенціарний супровід після звільнення з місць позбавлення волі¹. Враховуючи, що соціальна складова, яка включає заходи соціальної реабілітації засуджених, соціальної допомоги, ресоціалізації, заходи соціальної підтримки та контролю є одним з головних чинників що мають вирішити завдання попередження повторного вчинення злочинів, в першу чергу пов'язаних з домашнім насиллям.

Попередження злочинності – це здійснення спеціальними суб'єктами передбачених законом заходів для недопущення розвитку злочинного наміру на

¹ Іваньков О. І., Бандар І. В., Іваньков І. В., Окремі питання служби пробації в Україні
Юридичний науковий електронний журнал № 5 2018 С. 167-170

попередніх стадіях вчинення злочину, виявлення ознак скоєних злочинів, встановлення осіб, які їх скоїли, притягненню цих осіб до відповідальності, відновлення порушених прав, свобод і законних інтересів громадян та відшкодування збитків від злочинних дій.

Розглядаючи структуру профілактики злочинів під кутом конкретної спрямованості превентивних заходів, можна виділити два види цієї діяльності. До першого з них – загальної профілактики – належать заходи, мета яких полягає у створенні об'єктивних умов, що викликають або утруднюють вчинення злочинів. Другий вид – індивідуальну профілактику – ставлять заходи, спрямовані на недопущення злочинної поведінки з боку конкретної особи.

Зазначимо, що саме цей поділ профілактики на два види – загальну та індивідуальну – міцно закріпився у діяльності органів Національної поліції¹.

Органи Національної поліції займають ключове місце у системі суб'єктів профілактики правопорушень взагалі.

Так, характерною рисою діяльності органів Національної поліції щодо попередження правопорушень є комплексний характер, який проявляється, у наступних аспектах:

1) органи Національної поліції, на відміну від інших суб'єктів попереджуючої діяльності, впливають на дуже широке коло об'єктів профілактики; займають одне з центральних місць у системі суб'єктів профілактики правопорушень;

2) працівники органів Національної поліції не тільки самі виявляють і ліквідують причини і умови правопорушень, але й в установлених законом випадках і порядку висувають іншим суб'єктам вимоги щодо виконання покладених на них функцій у сфері укріплення публічної безпеки та порядку;

3) органи Національної поліції здійснюють попереджуючу діяльність на всіх рівнях, у всіх видах і формах, використовуючи при цьому широкий арсенал самих різноманітних методів і засобів, як гласних, так і оперативних;

4) у структуру Національної поліції входять служби і підрозділи, головне призначення яких полягає у реалізації профілактичних функцій;

5) уповноважені органи Національної поліції можуть застосовувати спеціальні заходи протидії домашньому насильству як реагування на факт домашнього насильства.

Наступною ланкою в системі протидії домашньому насильству є **органи управління освітою**.

Органи управління освітою забезпечують підготовку фахівців із запобігання та протидії домашньому насильству, забезпечують включення до

¹ Криміналогія: Підручник для студентів вищих навч. закладів О. М. Джужжа, Я. Ю. Кондратьєв, О. Г. Кулик, П. П. Михайленко та ін.; За загг. Ред. О. М. Джижжи. - К. Юрінком Інтер 2002 . 416 с. Бібліогр.: 336-291.

освітньо-професійних програм питань запобігання та протидії домашньому насильству, навчальні заклади та установи системи освіти проводять з учасниками навчально-виховного процесу відповідну виховну роботу, інформаційно-просвітницькі заходи, організовують роботу практичного психолога, соціального педагога з постраждалими дітьми, якщо виявлятимуть факти домашнього насильства у дітей чи отримуватимуть про це заяви або повідомлення, то повинні повідомити про це службу у справах дітей та Національну поліцію не пізніше ніж за добу, організувати роботу практичного психолога або соціального педагога з постраждалими дітьми.

Міністерством освіти та науки розроблено ряд методичних рекомендацій для учасників освітнього процесу щодо запобігання та протидії насильству, виявлення, реагування на випадки домашнього насильства і взаємодії педагогічних працівників з іншими органами та службами. Наказом МОН України було затверджено Положення про психологічну службу у системі освіти України від 22.05.2018 № 509, працівники якої надають послуги постраждалим від домашнього насильства дітям та дітям-кривдникам та працюють з усіма учасниками освітнього процесу (здобувачами освіти, надавачами освіти, батьками або особами, що їх замінюють).

Відповідно до Додатку до листа Міністерства освіти і науки України від 18 травня 2018 р. № 1/11-5480, яким затверджені методичні рекомендації «Запобігання та протидія насильству», одним із важливих заходів профілактики насильства в освітньому середовищі є формування у здобувачів освіти умінь і навичок розвитку і підтримки здорових міжособистісних відносин

Однак, існує ряд органів, до яких не відносяться загальна, правоохоронна та попереджувальна функції, але вони безпосередньо беруть участь у протидії домашньому насильству. Зокрема, на деякі з них покладається надання психологічної допомоги, ця функція здійснюється кол-центрами, чат-бот під час звернення громадян, які постраждали від домашнього насильства, надають притулок постраждалим особам, а також інформують правоохоронні органи про підозру домашнього насильства.

Кол-центр було створено відповідно до наказу Мінсоцполітики «Про утворення Державної установи «Кол- центр Міністерства соціальної політики України з питань протидії торгівлі людьми, запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей» від 11.12.2018 № 1852.

Заяви та повідомлення Кол-центр приймає цілодобово сім днів на тиждень (у тому числі у вихідні та святкові дні) відповідно до регламенту роботи Кол-центру за типами звернень, затвердженого Міністерством соціальної політики України. Дзвінки є безкоштовними зі стаціонарних та мобільних телефонів, анонімними та конфіденційними. Оператор кол-центру

не просто фіксує звернення чи переадресовує його до відповідних компетентних відомств, а й в онлайн-режимі може надавати психологічну допомогу потерпілим від насильства. Тобто у разі потреби людина отримає практичну інформацію про те, що робити та куди звертатися при виявленні загрози чи проблеми.

Не менш важливими у сфері протидії домашнього насильства є **установи і заклади охорони здоров'я**, основними повноваженнями яких є розроблення та затвердження стандартів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. Відповідно до наказу МОЗ України від 01.02.2019 № 278 «Про затвердження Порядку проведення та документування результатів медичного обстеження осіб, які постраждали від домашнього насильства або осіб, які ймовірно постраждали від домашнього насильства, та надання їм медичної допомоги», медичні працівники не лише мають визначати клінічні симптоми, а й типи поведінки, що можуть вказувати на те, що людина піддається домашньому насильству¹.

Установи і заклади охорони здоров'я працюють не тільки з жертвами домашнього насильства, а й з кривдниками.

Координаційний центр з надання правової допомоги (далі – Координаційний центр) є державною установою і належить до сфери управління Міністерства юстиції України.

Відповідно до Закону України «Про безоплатну правову допомогу» 02.06.2011 № **3460-VI**, правова допомога – надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення. Частиною 13 ст. 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» 02.06.2011 № **3460-VI** передбачено **доступ до безоплатної вторинної правової допомоги для осіб, які постраждали від домашнього насильства або насильства за ознакою статі, а також – для дітей.**

Безоплатна вторинна правова допомога (далі – БВПД) полягає в отриманні захисту, представництва інтересів у судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; **складення документів процесуального характеру.** Її надають юристи центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги, або бюро правової допомоги, а також адвокати, які співпрацюють із центрами.

Відповідно до Положення про центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги, затвердженого Наказом Міністерства юстиції України 02.07.2012 № 967/5, центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги

¹ Про затвердження Порядку проведення та документування результатів медичного обстеження постраждалих осіб від домашнього насильства або осіб, які ймовірно постраждали від домашнього насильства, та надання їм медичної допомоги: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 01.02.2019 р. № 278. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show>.

утворюються, реорганізуються та ліквідовуються Міністерством юстиції України за пропозицією Координаційного центру з надання правової допомоги з урахуванням потреб відповідної адміністративно-територіальної одиниці та забезпечення доступу осіб до безоплатної правової допомоги і є територіальними відділеннями Координаційного центру.

Звернення про надання одного з видів правових послуг подаються до центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги або до територіального органу юстиції. Таке звернення подається особами, які досягли повноліття, а звернення про надання правових послуг, щодо дітей, подаються їх законними представниками. Опікунами або піклувальниками подаються звернення щодо осіб, визнаних судом недієздатними, або дієздатність яких обмежена судом. Звернення в будь-якому випадку подаються за місцем фактичного проживання осіб або їх опікунів чи піклувальників, незалежно від реєстрації, місця проживання чи місця перебування особи. Разом із зверненням особа або законний представник особи подають документи, що підтверджують належність особи або осіб, стосовно яких звертається законний представник, до однієї з вразливих категорій осіб, передбачених ч. 1 ст. 14 Закону «Про безоплатну правову допомогу»¹. Впродовж десяти днів з дня надходження звернення Центр з надання безоплатної вторинної правової допомоги зобов'язаний прийняти рішення щодо надання такої допомоги. У разі звернення до територіального органу юстиції протягом трьох днів з дня подання звернення, воно надсилається до **Центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги**, діяльність якого поширюється на територію відповідної адміністративно-територіальної одиниці і у семиденний строк з дня отримання звернення особи приймається рішення щодо надання безоплатної вторинної правової допомоги. У разі звернення осіб, зазначених у п. 3-6 ч. 1 ст. 14 Закону «Про безоплатну правову допомогу»², про надання безоплатної вторинної правової допомоги або надходження інформації про затриманих осіб від близьких родичів та членів їхніх сімей, перелік яких зазначено Кримінальним процесуальним кодексом України, Центр надання безоплатної вторинної правової допомоги зобов'язаний прийняти рішення про надання безоплатної вторинної правової допомоги з моменту затримання особи. У разі отримання постанови слідчого, прокурора, ухвали слідчого судді, суду про залучення захисника для здійснення захисту за призначенням або проведення окремої процесуальної дії Центр з надання безоплатної вторинної правової допомоги зобов'язаний негайно призначити захисника.

¹ Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02.06.2011 № 3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show>.

² Там само.

За даними Міністерства юстиції України з 7 січня 2018 року до 1 січня 2021 року місцеві центри з надання БВПД ухвалили 2 203 рішення про надання безоплатної вторинної правової допомоги особам, що постраждали від домашнього насильства або насильства за ознакою статі. Зокрема, впродовж 2020 року – 1 172 рішення.

У майже 96% випадків правової допомоги потребували жінки. Переважно за правовою допомогою звертаються люди віком 31–40 років (майже 36%).

Ті, які постраждали від домашнього насильства або насильства за ознакою статі найчастіше зверталися до системи БПД з питань: сімейного права – 29,5%; інших питань – 26,7%; цивільного процесу – 21,8%; кримінального процесу – 8,3%; житлового права – 4,2%. 30% клієнтів, які постраждали від домашнього насильства і яким була надана допомога, звертаються до системи БПД повторно з інших питань. Часто це супутні правові питання – розподіл майна, позбавлення батьківських прав тощо. Це свідчить про довіру до юристів системи БПД та комплексний підхід до розв'язання правових питань тих, хто постраждав¹.

У квітні 2020 року система БПД запустила в месенджері Телеграм-чат «Правова допомога протидії насильству», де постраждалі від домашнього насильства та свідки можуть отримати консультацію юристів щодо захисту своїх прав. За правовою консультацією можна також звернутися, написавши повідомлення у месенджер Фейсбук – сторінки системи БПД, у публічний чат Телеграм-каналу «Безоплатна правова допомога», у приватний чат системи БПД у Телеграм або Вайбер, а також через мобільний застосунок «Безоплатна правова допомога».

Законодавством також передбачена діяльність суб'єктів, що здійснюють запобігання домашньому насильству та надають соціальні послуги постраждалим особам. Це, насамперед, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, центри соціально-психологічної реабілітації дітей, центри соціально-психологічної допомоги, притулки для постраждалих осіб, притулки для дітей, центри медико-соціальної реабілітації постраждалих осіб, інші заклади, установи та організації.

Суб'єктами, відповідальними за виконання програм для кривдників, є місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування. Розробка даних програм лежить на органах соціального захисту.

Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Відповідно до Типового Положення «Про центр соціально-психологічної реабілітації дітей», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28 січня 2004 р. № 87, центр соціально-психологічної реабілітації дітей – заклад соціального

¹ Правова допомога постраждалим від домашнього насильства: офіційний сайт міністерства юстиції України URL: <https://minjust.gov.ua/m/pravova-dopomoga-postrajdalim-vid-domashnogo-nasilstva>

захисту, що створюється для тривалого (стаціонарного) або денного перебування дітей віком від 3 до 18 років, які опинились у складних життєвих обставинах, надання їм комплексної соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової та інших видів допомоги. Центр утворюється, реорганізується та ліквідується обласною Київською міською, районною, районною у м. Києві держадміністрацією і підпорядковується відповідній службі у справах неповнолітніх.

Положенням визначено, що до центру приймаються діти, які перебувають у складних життєвих обставинах, залишилися поза сімейним оточенням, зазнали бідь-якої форми насильства, зокрема домашнього і потребують соціально-психологічної допомоги.

Основними завданнями центру є:

- надання дітям комплексної соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової та інших видів допомоги;
- проведення психолого-педагогічної корекції з урахуванням індивідуальних потреб кожної дитини;
- створення умов для здобуття дітьми освіти з урахуванням рівня їх підготовки;
- сприяння формуванню у дітей власної життєвої позиції для подолання звичок асоціальної поведінки;
- здійснення трудової адаптації дітей з урахуванням їх інтересів та можливостей;
- розроблення рекомендацій з питань соціально-психологічної адаптації дітей для педагогічних та соціальних працівників і батьків.

Рішення про вибуття дитини з центру приймається відповідною службою у справах дітей, якій підпорядковується центр.

Центри соціально-психологічної допомоги. Відповідно до Типового Положення про центр соціально-психологічної допомоги, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 4 жовтня 2017 р. № 741, центр соціально-психологічної допомоги є закладом, що надає соціальні послуги особам, які внаслідок стихійного лиха, збройних конфліктів, домашнього насильства та насильства за ознакою статі, торгівлі людьми або реальної загрози їх вчинення тощо перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати (далі - особи, які перебувають у складних життєвих обставинах). Центр може утворюватися місцевою держадміністрацією або органом місцевого самоврядування за наявності необхідної матеріально-технічної бази (зокрема приміщень, що відповідають санітарно-гігієнічним вимогам, вимогам пожежної безпеки) та не має на меті одержання прибутку.

Основним завданням центру є надання комплексу соціальних послуг, а саме з надання притулку, кризового та екстреного втручання, консультування,

особам, які перебувають у складних життєвих обставинах, що сприятиме якнайшвидшому їх поверненню до нормальних умов життєдіяльності. Координацію та аналітичне забезпечення діяльності центру здійснює Мінсоцполітики. Методичне та інформаційне забезпечення діяльності центру здійснює відповідний центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Денний центр соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі. Типовим положенням про денний центр соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2019 р. № 824, визначено, що денний центр створюється місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування відповідно до законодавства та з урахуванням потреб територіальної громади, непропорційного впливу насильства на жінок і чоловіків та можливостей для проведення спеціальних тимчасових заходів, спрямованих на усунення юридичної чи фактичної нерівностей жінок і чоловіків щодо реалізації прав і свобод, установлених Конституцією і законами України.

При зверненні особи та/або її законного представника до такого центру у зв'язку із вчиненням стосовно особи насильства протягом однієї доби надається тимчасовий притулок для постраждалих осіб та їх дітей.

До того ж, в цих закладах передбачено невідкладне надання соціальних послуг, медичної, соціальної та психологічної допомоги на безоплатній основі. В центрі передбачено видачу направлення за формою, затвердженою Мінсоцполітики, до відповідного центру з надання безоплатної правової допомоги або інформування працівників центру про необхідність надання такої допомоги у приміщеннях служб підтримки осіб, які постраждали, якщо такі особи не можуть відвідати центр з надання безоплатної вторинної правової допомоги самостійно¹; здійснюють інші повноваження, визначені законами України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»², «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»³, Центри з надання соціальних послуг інформують уповноважений підрозділ органу Національної поліції, службу у справах дітей у разі, коли постраждалою особою є дитина. Їх обов'язком є невідкладне інформування закладів охорони здоров'я про всі факти звернення до них осіб з тілесними ушкодженнями кримінального характеру (вогнепальними, колотими, різаними, рубаними

¹ Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02.06.2011р. № 3460-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show>.

² Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017р. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show>.

³ Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.09.2005 р. № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show>.

ранами, забиттям), що могли виникнути внаслідок вчинення насильства. Також в діяльності центрів передбачено залучення фахівців, які володіють українською жестовою мовою, або перекладачів жестової мови для забезпечення комунікації з особами, які мають порушення слуху.

Одним із таких центрів є **Центр соціально-психологічної реабілітації дітей**. Згідно з Типовим Положенням центру, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28 січня 2004 р. №87¹, основними завданнями його є:

- надання дітям комплексної соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової та інших видів допомоги;
- проведення психолого-педагогічної корекції з урахуванням індивідуальних потреб кожної дитини;
- створення умов для здобуття дітьми освіти з урахуванням рівня їх підготовки;
- сприяння формуванню у дітей власної життєвої позиції для подолання звичок асоціальної поведінки;
- здійснення трудової адаптації дітей з урахуванням їх інтересів та можливостей;
- розроблення рекомендацій з питань соціально-психологічної адаптації дітей для педагогічних та соціальних працівників і батьків.

Центром соціально-психологічної реабілітації дітей, що створюється для тривалого (стаціонарного) або денного перебування дітей віком від 3 до 18 років, надається комплексна соціальна, психологічна, педагогічна, медична, правова та інша допомога. Основними завданнями центру є здійснення соціального захисту дітей та надання дітям комплексу соціальних послуг, створення соціально-побутових умов для забезпечення нормальної життєдіяльності дітей, навчання, праці та змістовного дозвілля².

Відповідно до Типового Положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей центр утворюється, реорганізується та ліквідується обласною, Київською міською держадміністрацією за погодженням з Мінсоцполітики і підпорядковується відповідній службі у справах дітей.

Постановою Кабінету Міністрів України від 23 січня 2019 р. № 43 до п.13 Типового положення були внесені зміни у вигляді доповнення: діти, які зазнали будь-якої форми насильства, зокрема домашнього насильства, та діти, які вчинили домашнє насильство у будь-якій формі (у разі неможливості проживання дитини з батьками, іншими законними представниками у зв'язку із вчиненням домашнього насильства стосовно неї або за її участю та за умови

¹ Типове положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.01.2004 № 87. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show>.

² Там само.

відсутності контакту між постраждалою від домашнього насильства дитиною та дитиною, яка вчинила домашнє насильство у будь-якій формі), крім тих, які вчинили домашнє насильство у вигляді актів насильства кримінального характеру, діти, які постраждали від торгівлі дітьми.

Для виконання поставлених завдань Центр може мати такі структурні підрозділи:

- відділення соціальної, психологічної та педагогічної діагностики і реабілітації;
- лікувально-профілактичне відділення;
- юридичну службу;
- службу «Телефон довіри для дітей»;
- інші структурні підрозділи, діяльність яких пов'язана з соціально-психологічною реабілітацією дітей.

До суб'єктів із запобігання та протидії домашньому насильству віднесено також **притулок для дітей служби у справах дітей відповідної місцевої державної адміністрації** – це заклад соціального захисту, створений для тимчасового перебування у ньому дітей віком від 3 до 18 років.

Відповідно до Типового положення про притулок для дітей служби у справах дітей, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 9 червня 1997 р. № 565, утворюється, реорганізується та ліквідується обласною, Київською міською, районною, районною у м. Києві держадміністрацією за погодженням з Мінсоцполітики і підпорядковується відповідній службі у справах дітей.

Основними завданнями притулку є здійснення соціального захисту дітей, які опинилися в складних житлово-побутових умовах, залишили освітні заклади. В притулку створюються належні житлово-побутові та психолого-педагогічні умови для забезпечення нормальної життєдіяльності дітей, надання їм можливості навчання, праці та дозвілля. До притулку приймаються діти, що заблукали, покинуті батьками або піклувальниками, жебракують, залишили сім'ю чи заклад освіти; вилучені уповноваженим підрозділом органу Національної поліції із сімей, перебування в яких загрожувало їх життю і здоров'ю. Також до притулку приймаються діти, що не мають постійного місця проживання і засобів до життя, відбували покарання у виді позбавлення волі на певний строк.

До притулку не приймаються діти, які перебувають у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння, психічно хворі з вираженими симптомами хвороби, а також такі, що вчинили правопорушення і щодо яких є відомості про винесення компетентними органами чи посадовими особами рішення про розшук, затримання, арешт або поміщення до приймальника-розподільника для дітей Національної поліції. Прийняття дітей та надання їм необхідної допомоги здійснюється притулком цілодобово протягом календарного року. Притулок

забезпечує своєчасність, доступність і ефективність різних видів допомоги дітям. У притулку реалізуються заходи профілактичної та корекційно-виховної роботи з урахуванням віку, ступеня розвитку та індивідуальних особливостей дитини. Під час перебування дитини в притулку здійснюється психологічний супровід дитини та корекційно-виховна робота з нею психологом. При реалізації особистих прав та інтересів дітей у притулку, надається практична допомога юристом.

Важливу роль у здійсненні заходів запобігання домашньому насильству є діяльність спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб, кол-центрів з питань запобігання та протидії домашньому насильству, мобільних бригад соціально-психологічної допомоги постраждалим особам та особам, які постраждали від насильства за ознакою статі, а також закладів та установ, що призначені виключно для постраждалих осіб та осіб, які постраждали від насильства за ознакою статі¹.

Одним із таким закладів є **притулок для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі**, який утворюється місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування відповідно до законодавства з урахуванням непропорційного впливу насильства на жінок і чоловіків. На притулок покладається забезпечення місцем безпечного тимчасового цілодобового перебування постраждалих осіб та надання комплексної допомоги (психологічних, соціально-побутових, соціально-медичних, інформаційних, юридичних та інших послуг) на основі оцінки їх потреб та індивідуального підходу до особи з урахуванням віку, статі, стану здоров'я та соціального становища².

Висновки. Система державних органів, на які покладено повноваження протидії домашнього насильства є значною. Проте, повноваження цих органів у ряді випадків дублюються, що може призводити до конфліктів і протиріч при виконання цих органів своїх повноважень. У подальшому для ефективного забезпечення прав і свобод людини і громадянина в Україні з метою вдосконалення системи протидії домашньому насильству слід зважати на цю обставину, оскільки уникнення непорозумінь між цими органами ускладнює роботу у запобіганні домашньому насильству.

Умовно систему державних органів, які забезпечують протидію домашньому насильству включають органи, які здійснюють: 1) загальну організацію протидії злочинності; 2) правоохоронну діяльність; 3) попередження злочинності. Водночас, усі державні органи, які забезпечують протидію

¹ Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017р. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show>.

² Типове Положення про притулок для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі: постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 № 655. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show>.

домашньому насильству не можна обмежити лише цією триелементною структурою, оскільки існує ще ряд державних органів, що здійснюють цю діяльність, однак у своїй роботі вони не підпадають під жоден вид наведеної вище класифікації. Саме тому у системі протидії домашньому насильству слід додати систему органів, які займаються психологічною, соціальною, реабілітаційною допомогою постраждалих; органи, що займаються фіксацією правопорушень та інформуванням правоохоронних органів.

Окрім цього необхідно встановити чіткі повноваження на законодавчому рівні Урядового уповноваженого з питань гендерної політики та уповноважених осіб (координатор) з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидії насильству за ознакою статі, та привести у відповідність до норм Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків».

References:

1. Bilas A. I. *Pravookhoronna diialnist krain YeS: porivnialno-pravove doslidzhennia. dys. ... kand. yuryd. nauk 12.00.01. K. 2016. 227s.*
2. Bakhaieva A. S. *Mobilna hrupa u mezhakh pilotnoho proektu «Polina» yak efektyvnyi instrument reahuvannia na fakty vchynennia domashnoho nasylstva. Tezy dopovidi KhNUVS:25 rokiv dosvidu ta pohliadu maibutnie (1994–2019rr.). Kharkiv. 2019 s. 55- 56.*
3. Bepal O. L. *Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia zlochynam proty zhyttia ta zdorovia, shcho vchyniautsia v simi dys. ... kand. yuryd. nauk 12.00.08. Zaporizhzhia. 2019. 265 S.*
4. Voluiko O., Druchek O. *Poniattia pravookhoronnoi diialnosti ta pravookhoronnykh orhaniv u svitli kontseptsii natsionalnoi bezpeky Ukrainy. Pidpriemstvo, gospodarstvo i pravo № 10. 2020 s. 95-100.*
5. *Deiaki pytannia Natsionalnoi sotsialnoi servisnoi sluzhby Ukrainy: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26.09.2020 r. № 783 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/783-2020-%D0%BF#Text> (data zvernennia 20.05.2022)*
6. *Dim (ne)bezpeky: yak MVS Ukrainy protydiie domashnomu nasylstvu v umovakh karantynu UKR: https://ukraine.unfpa.org/uk/news/MoIA_DV (data zvernennia 10.03.2022)*
7. *Ivankov O. I., Bandar I. V., Ivankov I. V., Okremi pytannia sluzhby probatsii v Ukraini Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal № 5 2018 S. 167-170*
8. *Kleandrov M. Y. Pravookhranytelnye orhany v Rossyy / M. Y. Kleandrov, H. M. Chebotarev. – Tiumen, 1994. – 227 s.*
9. *Kryminolohiia. (Zahalna chastyna) : navchalnyi posibnyk / kol. avtoriv Blaha A. B., Bohatyrov I. H., Davydenko L. M. ta in.: za zah.red. O. M. Bandurky. – Kharkiv: Vyd-vo KhNUVS, 2010. 240s.*
10. *Kryminolohiia: Pidruchnyk dlia studentiv vyshchykh navch. zakladiv O. M. Dzhuzhzhza, Ya. Iu. Kondratiev, O. H. Kulyk, P. P. Mykhailenko ta in.; Za zahh. Red. O. M. Dzhyzhzhzy. - K. Yurinkom Inter 2002 . 416 s. Bibliohr.: 336-291.*

11. Lyst Derzhavnoi naukovoï ustanovy «Instytut modernizatsii zmistu osvity» vid 18.04.2016 № 2.1/12-H-159. URL: <https://drive.google.com/file/d/0B3m2TqBM0APKUXJjczhxR1pSOFk/view> (data zvernennia 20.05.2022)
12. Pravova dopomoha postrazhdalym vid domashnoho nasylstva: ofitsiinyi sait ministerstva yustytzii Ukrainy URL: <https://minjust.gov.ua/m/pravova-dopomoga-postrazhdalim-vid-domashnogo-nasilstva> (data zvernennia 16.05.2022)
13. Pro bezoplatnu pravovu dopomohu: Zakon Ukrainy vid 02.06.2011 № 3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show> (data zvernennia 14.05.2022)
14. Poriadok vynesennia upovnovazhenymy pidrozdilamy orhaniv Natsionalnoi politsii Ukrainy terminovoho zaboronnoho prypysu stosovno kryvdnyka: nakaz MVS Ukrainy vid 01.08.2018 № 654 UKR: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0965-18#Text> (data zvernennia 16.05.2022)
15. Pro zapobihannia ta protydiu domashnomu nasylstvu: Zakon Ukrainy vid 07.12.2017 r. № 2229-19 URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (data zvernennia 20.05.2022)
16. Pro zatverdzhennia Poriadku vzaiemodii subiektiv, shcho zdiisniuiut zakhody u sferi zapobihannia ta protydii domashnomu nasylstvu i nasylstvu za oznakoiu stati: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 22.08.2018 r. № 658. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF> (data zvernennia 16. 05.2022)
17. Pro zabezpechennia rivnykh prav ta mozhlyvostei zhinok i cholovikiv: Zakon Ukrainy vid 08.09.2005 r. № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua /laws/show> (data zvernennia 20.05.2022)
18. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo sotsialnoi polityky Ukrainy: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy; Polozhennia vid 17.06.2015 r. № 423. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-%D0%BF#Text> (data zvernennia 14.04.2022)
19. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy: postanova, polozhennia vid 16.10.2014r. № 630 // Ofitsiinyi Visnyk Ukrainy. 2014. № 95. st. 2729.
20. Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia ta dokumentuvannia rezultativ medychnoho obstezhennia postrazhdalych osib vid domashnoho nasylstva abo osib, yaki ymovirno postrazhdaly vid domashnoho nasylstva, ta nadannia yim medychnoi dopomohy: nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy vid 01.02.2019 r. № 278. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show> (data zvernennia 14.04.2022)
21. Pro zatverdzhennia Poriadku vziattia na profilaktychnyi oblik, provedennia profilaktychnoi roboty ta zniattia z profilaktychnoho obliku kryvdnyka upovnovazhenym pidrozdilom orhanu Natsionalnoi politsii Ukrainy Nakaz MVS Ukrainy vid 25.02.2019 № 124 UKR: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0270-19#Text> (data zvernennia 16.04.2022)
22. Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia otsinky ryzykiv vchynennia domashnoho nasylstva :nakaz Mynsotspolityky ta MVS Ukrainy vid 13.03.2019 r. № 369/180 UKR: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/z0333-19> (data zvernennia 18.05.2022)

23. Pro Natsionalnu stratehiiu u sferi prav liudyny: Ukaz prezidenta Ukrainy vid 24.03 2021r. № 119/2021 UKR: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text> (data zvernennia 20.05.2022)

24. Pro nevidkladni zakhody iz zapobihannia ta protydii domashnomu nasylstvu, nasylstvu za oznakoiu stati, zakhystu prav osib, yaki postrazhdaly vid takoho nasylstva: Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 21.09.2020r. № 398 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/2020#Text> (data zvernennia 16.05.2022)

25. Pro orhany i sluzhby u spravakh ditei ta spetsialni ustanovy dlia ditei: Zakonu Ukrainy vid 24.01.1995 № 20 UKR: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennia 19.04.2022)

26. Pro Uriadovoho upovnovazhenoho z pytan hendernoi polityky: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 07.06.2017 r. № 390 URL <https://www.kmu.gov.ua/npas/250049925> (data zvernennia 16.04.2022)

27. Pro utvorennia Derzhavnoi sluzhby Ukrainy u spravakh ditei: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 19.01.2022 r. № 23 Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/23-2022-p#Text

28. Suchasna kryminalno-pravova systema v Ukraini: Realii ta perspektyvy. Yu. V. Baulin, M. V. Buromenskyi, V. V. Holina ta in. – Kyiv: VAITE, 2015. S. 586–588.

29. Typove polozhennia pro tsentr sotsialno-psykholohichnoi rehabilitatsii ditei: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28.01.2004 № 87. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show> (data zvernennia 27.04.2022)

30. Typove Polozhennia pro prytulok dlia osib, yaki postrazhdaly vid domashnoho nasylstva ta/abo nasylstva za oznakoiu stati: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 22.08.2018 № 655. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show> (data zvernennia 27.04.2022).

РОЗДІЛ VIII Наукове забезпечення запобігання кримінальним правопорушенням у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту

РУДИК Микола Миколайович
кандидат юридичних наук,
викладач кафедри поліцейського права
Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
<https://orcid.org/0000-0003-1031-9982>

8.1. Аналіз вітчизняних правових досліджень кримінальних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту

8.2. Основні дослідження правового статусу учасників дорожнього руху з урахуванням сьогодення

**Scientific support for the prevention of criminal offenses
in the field of road safety and operation of road transport**
*Candidate of Law M. M. Rudyk
lecturer at the Department of Police Law at
National Academy of Internal Affairs*

**Научное обеспечение предотвращения уголовных правонарушений
в сфере безопасности дорожного движения и
эксплуатации автомобильного транспорта**

*Кандидат юридических наук Н. Н. Рудык
преподаватель кафедры полицейского права.
Национальной академии внутренних дел*

Ключові слова: безпека дорожнього руху, дорожньо-транспортна пригода, аварійність, органи виконавчої влади, правоохоронні органи, Національна поліція України.

Keywords: road safety, traffic accident, accident, executive authorities, law enforcement agencies, National Police of Ukraine.

Ключевые слова: безопасность дорожного движения, ДТП, аварийность, органы исполнительной власти, правоохранительные органы, Национальная полиция Украины.

АНОТАЦІЯ

В умовах сьогодення, дорожньо-транспортна аварійність в нашій країні є однією з найгостріших соціально-економічних проблем та характеризується надзвичайно високим рівнем ризику виникнення дорожньо-транспортних пригод (ДТП) та тяжкістю їх наслідків. На разі, коли питання розробки стратегії БДР нарешті почало переходити в практичну площину, постає нагальна необхідність узагальнення та систематизації знань, накопичених у цій сфері вітчизняною правовою наукою. Причому, з огляду на прискорену динаміку еволюції дорожньо-транспортного комплексу (протягом останніх десятиліть об'єктивні умови його роботи зазнали неабияких змін), найбільший інтерес становлять дослідження нової доби - доби державної незалежності. Найпершим кроком до мети повинно стати забезпечення плідного наукового підґрунтя. Як свідчить практика, без точних розрахунків, достовірних прогнозів, інноваційних методик і теоретичних напрацювань неможливо ні виробити ефективну систему дій, ані створити надійний механізм їхньої реалізації.

SUMMARY

In today's conditions, road accidents in our country are one of the most acute socio-economic problems and are characterized by an extremely high level of risk of road accidents and the severity of their consequences. When the issue of developing a road safety strategy has finally begun to move into the practical plane, there is an urgent need to generalize and systematize the knowledge accumulated in this area by domestic legal science. Moreover, given the accelerated dynamics of the evolution of the road transport complex (over the past decades, the objective conditions of its work have undergone significant changes), the greatest interest is the study of a new era - the era of state independence. The first step towards the goal should be to provide a fruitful scientific basis. As practice shows, without accurate calculations, reliable forecasts, innovative methods and theoretical developments, it is impossible to develop an effective system of actions or create a reliable mechanism for their implementation.

АННОТАЦИЯ

В условиях сегодняшнего дня дорожно-транспортная аварийность в нашей стране является одной из самых острых социально-экономических проблем и характеризуется чрезвычайно высоким уровнем риска возникновения ДТП и тяжестью их последствий. В случае, когда вопрос разработки стратегии БДД наконец-то начал переходить в практическую плоскость, возникает настоятельная необходимость обобщения и систематизации знаний, накопленных в этой сфере отечественной правовой наукой. Причем, учитывая ускоренную динамику эволюции дорожно-транспортного комплекса (на протяжении последних десятилетий объективные условия его работы претерпели большие изменения), наибольший интерес представляют исследования нового времени - эпохи государственной независимости. Самым первым шагом к цели должно стать обеспечение плодотворной научной основы. Как показывает практика, без точных расчетов, достоверных прогнозов, инновационных методик и теоретических наработок

невозможно ни выработать эффективную систему действий, ни создать надежный механизм их реализации.

8.1. Аналіз вітчизняних правових досліджень кримінальних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту

Нині складно уявити життя без автомобільного транспорту, адже автомобілі стали не лише предметом розкоші, вони перетворилися на об'єктивну необхідність. Про це яскраво свідчить статистика. Наприклад, порівняно з 2000-ми роками кількість машин на автошляхах України зросла майже в чотири рази. Сучасна автомобільна транспортна система України налічує понад 9,2 млн транспортних засобів, серед яких: 6,9 млн легкових автомобілів, близько 250 тис. автобусів, 1,3 млн вантажних автомобілів і понад 840 тис. одиниць мототранспорту. Крім того, ідеться про суттєве збільшення швидкості сучасного автотранспорту й появу значної кількості недосвідчених водіїв. Усе вказане в сукупності призвело до істотного збільшення кількості ДТП в Україні, а отже, до зростання рівня смертності (особливо серед молоді віком від 20 до 35 років). Тому забезпечення безпеки на автотранспорті стало пріоритетом для держави.

В умовах сьогодення, дорожньо-транспортна аварійність в нашій країні є однією з найгостріших соціально-економічних проблем та характеризується надзвичайно високим рівнем ризику виникнення дорожньо-транспортних пригод (ДТП) та тяжкістю їх наслідків. За 2014–2021 роки в Україні зареєстровано близько 800 тис. ДТП, у яких загинуло 29,7 тис. та травмовано 240,4 тис. осіб. У 2019 році зафіксовано зростання кількості ДТП на 5,1 % та травмованих у них осіб на 6,4 % порівняно з 2018 роком. Особливо тривожним є те, що понад 42,6 % загиблих у ДТП у 2021 році – пішоходи та велосипедисти. Велике занепокоєння викликає те, що за останній період на дорогах України загинуло 1,5 тис. дітей віком до 18 років, а ДТП в Україні є першою за поширеністю причиною смерті молоді віком від 15 до 24 років та другою за поширеністю причиною смерті дітей віком від 5 до 14 років¹.

Такі, масштабні наслідки ДТП, а також відсутність сталого прогресу в справі їх профілактики (спорадичні успіхи на цій ниві завше є нестабільними та швидкоплинними) зумовлюють постановку питання про побудову державної стратегії безпеки дорожнього руху (БДР), котра ґрунтуватиметься

¹ Про виконання Державної програми підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2020 року (2018 р.). Міністерство інфраструктури України. 2019. URL: <https://mtu.gov.ua/news/29050.html>; Про затвердження Державної програми підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2023 року: постанова Кабінету Міністрів України від 21 груд. 2020 р. № 1287. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1287-2020-%D0%BF#Text>

на засадах науковості, обґрунтованості, послідовності, безперервності, соціальної спрямованості, економічної доцільності. Ця задача передбачає розробку широкого спектру правових, організаційних, інформаційних та інших заходів, спрямованих на радикальне зменшення кількості ДТП й рівня дорожнього травматизму в довгостроковій перспективі. Але найпершим кроком до окресленої мети повинно стати забезпечення плідного наукового підґрунтя. Як свідчить практика, без точних розрахунків, достовірних прогнозів, інноваційних методик і теоретичних напрацювань неможливо ні виробити ефективну систему дій, ані створити надійний механізм їхньої реалізації.

У даному контексті роль науки тим вагоміша, що сфера БДР знаходиться на стику багатьох галузей і дисциплін. Нею охоплені економічні, правові, соціальні, управлінські, комунікативні, техніко-технологічні, фізіологічні, психологічні та інші аспекти людського існування. Вона пов'язана з вирішенням величезного масиву наукомістких проблем, які виникають у найрізноманітніших площинах сучасного життя. Така багатоплановість проблематики вимагає застосування обширного наукового інструментарію з різних областей знань: від класичної механіки до макросоціології, від містобудування до медицини¹.

Серед великої множини напрямів наукового забезпечення БДР осібно стоїть юриспруденція. Вивчаючи право, як універсальний регулятор соціальних відносин, юридична наука відшукує оптимальні форми організації всіх царин суспільної життєдіяльності (політики, економіки, управління, техніки, освіти etc.) і, через закономірний вплив на законодавство, окреслює вектори їхнього розвитку.

Транспортна галузь не стала винятком: ключові процеси її функціонування (включно із забезпеченням безпеки) завжди протікають у канві, торованій правом, а відтак – значною мірою обумовлюються станом науково-правових досліджень. Останні сприяють вдосконаленню існуючого правового базису, визначають зміст галузевих концепцій, формують загальне уявлення про принципи, цілі, пріоритети, форми та методи втілення національної політики транспорту.

Сьогодні, коли питання розробки стратегії БДР нарешті почало переходити в практичну площину, постає нагальна необхідність узагальнення та систематизації знань, накопичених у цій сфері вітчизняною правовою наукою. Причому, з огляду на прискорену динаміку еволюції дорожньо-транспортного комплексу (протягом останніх десятиліть об'єктивні умови його роботи зазнали

¹ Гуржій Т. О. Адміністративно-правові проблеми забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні : монографія. Кіровоград : Тимченко, 2010. 440 с.

неабияких змін), найбільший інтерес становлять дослідження нової доби – доби державної незалежності.

До радянського періоду ми віднесемо такі монографічні праці, як: «Боротьба з дорожньо-транспортними пригодами та правопорушеннями на транспортний засіб в СРСР» (м. Москва, 1965 р.) автор дослідження І. Г. Маландин; «Кримінальна відповідальність за порушення правил безпеки руху й експлуатації транспорту» (м. Тбілісі, 1973 р.) автор дослідження Г. В. Цуцкиридзе; «Правові та організаційні проблеми удосконалення загальнодержавної системи забезпечення безпеки дорожнього руху» (м. Москва, 1973 р.) автор дослідження В. В. Лук'янов; «Кримінально-правова боротьба зі злочинними порушеннями правил безпеки руху та експлуатації автотранспорту або міського електротранспорту» (м. Москва, 1977 р.) автор дослідження Р. Г. Мацюя; «Причини, умови транспортний засобів злочинів та питання профілактики» (м. Ленінград, 1975 р.) автор дослідження Д. С. Ковальов; «Кримінальна відповідальність за порушення діючих на транспорті правил» (м. Москва, 1985 р.), автор дослідження І. В. Скирський; «Боротьба органів внутрішніх справ з дорожньо-транспортними злочинами, пов'язаними із заподіянням шкоди пішоходам» (м. Київ, 1987 р.) автор дослідження В. А. Мисливий.

Уперше найбільш ґрунтовне дослідження проблем запобігання таким кримінальним правопорушенням було проведене М. Т. Задояним «Кримінологічна характеристика й профілактика крадіжок і угонів автотранспортних засобів органами внутрішніх справ (за матеріалами Української Радянської Соціалістичної Республіки)», підготовленого 1991 р. на базі Академії МВС СРСР, серед проблем організації діяльності ОВС щодо запобігання таким злочинам виокремлено питання взаємодії підрозділів карного розшуку, слідства та інших служб¹.

Як показує бібліографічний аналіз, з початку 90-х рр. ХХ ст. і до наших днів основна увага правничого загалу (передовсім, учених, які переймаються питаннями дорожньої безпеки) прикута до проблем застосування державного примусу. З одного боку це пояснюється залишковим «відлунням» радянської правової доктрини, котра постулювала примус в якості першочергового інструмента впливу на волю та свідомість громадян. З іншого – обумовлюється надзвичайною гостротою проблематики БДР: катастрофічні масштаби дорожнього травматизму вимагають негайного поліпшення ситуації, а в умовах існуючої економічної нестабільності швидкий ефект здатні забезпечити тільки

¹ Задояный М. Т. Криминологическая характеристика и профилактика краж и угонов автотранспортных средств органами внутренних дел (по материалам Украинской ССР) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Москва, 1991. 195 с.

примусові заходи. Тож саме на їх розгляді роблять акцент більшість сучасних правників.

Предметна спрямованість кореспондуючих досліджень варіюється залежно від їхньої галузевої спеціалізації та особливостей вирішуваних наукових завдань.

Попри те, що вказані роботи були першими фундаментальним роботами і обов'язковими для вивчення під час дослідження проблем БДР, основні їхні тези були використані та удосконалені в сучасних дослідженнях. Саме тому ми звертаємо більшу увагу на новітній період, який характеризується низкою монографічних праць.

Так, прийняття Кабінетом Міністрів України ще у 1998 році Програми забезпечення безпеки дорожнього руху та екологічної безпеки транспортних засобів, метою якої було забезпечення БДР на автомобільних дорогах, вулицях і залізничних переїздах, дотримання екологічних вимог експлуатації транспортних засобів та поглиблення інтеграції в транспортну мережу Європейського співтовариства шляхом здійснення комплексу взаємопов'язаних заходів не тільки у напрямках удосконалення конструкції транспортних засобів, поліпшення стану доріг, вулиць і залізничних переїздів, але й інформаційного, науково-технічного і нормативно-правового забезпечення БДР, зумовило нову віху досліджень проблеми забезпечення БДР на теренах нашої держави, у тому числі, наукових розробок, що певним чином стосуються саме правового статусу учасників дорожнього руху.

8.2. Основні дослідження правового статусу учасників дорожнього руху з урахуванням сьогодення

Серед сучасних перших робіт на досліджувану тему варто відзначити дисертаційне дослідження В. Й. Развадовського «Адміністративна відповідальність за порушення норм, правил і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху»¹, в якій розглядається поняття адміністративної відповідальності, зміна її призначення в умовах побудови в Україні правової демократичної держави, дається характеристика складу проступків, що посягають на БДР; розкривається роль Державної автомобільної інспекції у забезпеченні БДР, особливості її адміністративно-юрисдикційної діяльності.

Дисертаційне дослідження С. В. Гізімчука «Кримінальна відповідальність за порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки

¹ Развадовський В. Й. Адміністративна відповідальність за порушення норм, правил і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 1998. 190 с.

дорожнього руху»¹ присвячено дослідженню соціально-економічних, технічних, нормативних і кримінологічних факторів, що обумовлюють встановлення кримінальної відповідальності за порушення правил, норм і стандартів, які стосуються забезпечення БДР. У цьому дослідженні вперше було всебічно розглянуто поняття дорожнього руху та, використовуючи це поняття, обґрунтовано необхідність уточнення змісту диспозиції ст. 215 КК України 1960 р., яка встановлювала кримінальну відповідальність за порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення БДР до ухвалення КК України 2001 року.

Крім того, С. В. Гізімчук охарактеризував зміст понять «дія» та «бездіяльність» як форми діяння на підставі опрацювання наукових робіт на теоретичному та прикладному рівнях; визначив етапи розвитку причинного зв'язку між порушенням відповідних нормативів безпеки та шкодою, яка була заподіяна злочином, а також охарактеризував суб'єкт злочину, формалізував його ознаки і визначив коло осіб, здатних вчинити цей злочин, та запропонував вивести з-під охорони цієї норми умови безпеки руху пішоходів.

Незважаючи на всебічність дослідження та вагомий внесок С. В. Гізімчука для протидії злочинам, низка положень його дисертаційного дослідження нині вже не актуальні, оскільки дослідження проводилось за кримінальним законодавством 1960 року, хоча окремі пропозиції були втілені у редакції вже чинного КК України 2001 року, зокрема об'єднання злочинів, що посягають на безпеку дорожнього руху та експлуатацію транспорту, в самостійний розділ закону про кримінальну відповідальність².

Крім кримінально-правових ознак, науковці розглядали й інші питання, серед яких проблема здійснення контролю за забезпеченням безпеки на автотранспорті в Україні. Так, Г. В. Галімішина присвятила питанню державного контролю на автомобільному транспорті дисертаційне дослідження, у якому поняття такого контролю визначено як діяльність уповноважених органів або підрозділів (їхніх посадових осіб), спрямовану на забезпечення законності й дисципліни на автомобільному транспорті, запобігання порушенню підконтрольним об'єктом норм, правил і стандартів, їх виявлення та припинення, а також застосування щодо нього заходів відповідальності в разі порушення ним чинного законодавства про автомобільний транспорт. Запропоновано низку змін і доповнень до Кодексу України про адміністративні правопорушення, законів України «Про дорожній

¹ Гізімчук С. В. Кримінальна відповідальність за порушення правил, норм та стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 1999. 208 с.

² Там само.

рух», «Про автомобільний транспорт», інших правових актів у сфері безпеки руху на автомобільному транспорті¹.

Окресленій проблемі приділяли увагу й на рівні окремих статей. Зокрема, Т. О. Гуржій у науковій праці висвітлив організаційно-правові аспекти державного контролю у сфері БДР. Підбиваючи підсумки дослідження, науковець дійшов висновку, що вітчизняна система державного контролю на автомобільному транспорті перебуває в стані глибокої кризи. Недосконалість її інституціональної організації, численні недоліки правового забезпечення, брак матеріальної бази, застарілий «екзекутивний» інструментарій, інші вагомні недоліки зумовлюють низький рівень галузевого контролю, а отже, невпинне зростання показників дорожньо-транспортної аварійності й травматизму². Подібну проблему у своєму науковому дослідженні розглядав і А. О. Собакарь. У статті доктор юридичних наук окреслив систему суб'єктів державного контролю за безпекою дорожнього руху, а також проаналізував їхню роль і способи впливу на розвиток відповідної сфери суспільних відносин. Зокрема, науковець запропонував конкретні правові та організаційні заходи, спрямовані на підвищення ефективності діяльності суб'єктів контролю на автомобільному транспорті³. Варта уваги також наукова праця М. В. Лошицького, який розглянув адміністративно-правові аспекти державного контролю за безпекою дорожнього руху в Україні. Автор визначив суб'єктів державного контролю за безпекою дорожнього руху, а також проаналізував їхню роль і способи впливу на розвиток відповідної сфери суспільних правовідносин. Із практичної точки зору слід зауважити, що вчений запропонував конкретні правові й організаційні заходи, спрямовані на підвищення ефективності діяльності суб'єктів контролю на автомобільному транспорті⁴. Таким чином, питання контролю за безпекою дорожнього руху в Україні є досить непогано розробленим, а праці зазначених вище науковців мають важливе практичне й теоретичне значення, адже якщо одні вчені визначають проблемні аспекти здійснення контролю за безпекою дорожнього руху в Україні, то інші пропонують практичні шляхи розв'язання цих проблем.

Низка наукових праць присвячена окремим напрямам вирішення проблемних питань у зазначеній сфері. Деякі з цих напрацювань мають теоретичний характер, інші ж означені важливим практичним значенням.

¹ Галімішина Г. В. Державний контроль на автомобільному транспорті в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Донецьк, 2010. 242 с.

² Гуржій Т. О. Актуальні проблеми державного контролю у сфері безпеки дорожнього руху. Адміністративне право та процес. 2012. № 1 (1). С. 78–87

³ Собакарь А. О. Інституційні засади державного контролю за безпекою дорожнього руху в Україні. Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право). 2013. № 2. С. 15–22

⁴ Абаринов В. О. Традиции правительственных кортежей. День : [сайт]. URL: <http://www.day.kiev.ua/290619?idsource=296636&mainlang=rus>

У цьому контексті передусім слід навести дисертаційну працю Т. О. Гуржія, основною метою якої було запропонувати концептуальний підхід до розв'язання проблеми теоретико-правового й організаційного забезпечення державної політики БДР. У дослідженні систематизовано головні цілі та пріоритетні напрями державної політики БДР, окреслено її джерела та правові засади; доведено необхідність визнання БДР складовою національної безпеки й одним із пріоритетів державної політики¹. Крім того, тут окремий підрозділ присвячено визначенню сутності й меж адміністративно-правової охорони БДР. Автор доводить, що роль адміністративно-правової охорони (зокрема у сфері БДР) не вичерпується виявленням правопорушень і застосуванням кореспондуючих заходів примусу. Насправді на адміністративно-правову охорону покладено набагато ширший комплекс завдань. Вона охоплює не лише застосування заходів впливу за вчинення протиправних діянь, а й стосується правомірної поведінки в інтересах її впорядкування, узгодження дій людей, груп, колективів поміж собою та із зовнішніми умовами².

Дисертаційне дослідження О. Л. Міленіна «Правосвідомість учасників дорожнього руху» (Харків, 2001 р.) присвячене вивченню соціальних відносин, що виникають у сфері дорожнього руху та правового гарантування його безпеки, закономірності їх відображення у свідомості учасників дорожнього руху. Серед основних завдань роботи автор визначає комплексне дослідження чинного законодавства в галузі дорожнього руху, розробка практичних рекомендацій і пропозицій щодо його вдосконалення; висвітлення особливостей правосвідомості різних категорій учасників дорожнього руху, її відмінних рис, структури і функцій; теоретичний аналіз факторів, що впливають на правосвідомість учасників дорожнього руху; розкриття механізму формування правосвідомості учасників дорожнього руху, визначення шляхів підвищення його рівня³.

Наукова новизна дисертаційного дослідження О. Л. Міленіна полягала в тому, що ним першим у вітчизняній юридичній науці було проведено комплексне дослідження ставлення різних груп людей до правових засобів регулювання відносин, пов'язаних з дорожнім рухом; використано методи конкретного соціологічного дослідження для вивчення правосвідомості учасників дорожнього руху, розглянуто поширеність і небезпечність деяких видів порушень правил дорожнього руху; запропоновано нові, більш ефективні методи оптимізації процесу формування правосвідомості учасників дорожнього руху і подолання проявів правового нігілізму; подано авторську

¹ Гуржій Т. О. Державна політика безпеки дорожнього руху : теоретико-правові та організаційні засади : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Дніпропетровськ, 2011. 40 с.

² Там само.

³ Міленін О. Л. Правосвідомість учасників дорожнього руху: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2001. 200 с.

дефініцію правосвідомості учасників дорожнього руху; обґрунтовано вирішальне значення гарантування безпеки людини як базової та провідної ідеї, що повинна спрямовувати формування правової свідомості громадян в галузі дорожнього руху, забезпечення пріоритету загальнолюдських цінностей над суто інструментальними засобами регулювання дорожнього руху; визначено бінарність ознак учасників правовідносин на царині дорожнього руху: коло безпосередніх його учасників є значно вужчим, ніж коло суб'єктів правовідносин на цій царині в цілому – не усі власники транспортних засобів, будучи суб'єктами даних правовідносин, є безпосередніми учасниками дорожнього руху.

Також, на основі аналізу впливу нормативно-правової бази на правосвідомість учасників дорожнього руху О. Л. Міленіним обґрунтовано доцільність її кодифікації й підготовки комплексного і єдиного правового документа, що регулював би відносини в галузі дорожнього руху між водієм, пішоходом, іншими учасниками правовідносин у цій сфері ¹.

У дисертаційній роботі «Адміністративно-правові засади забезпечення міліцією безпеки дорожнього руху» (Харків, 2002 р.) О. Ю. Салмановою була приділена увага дослідженню правовідносин, які виникають в сфері адміністративної діяльності органів внутрішніх справ щодо забезпечення БДР, сутності та видам адміністративно-правових засобів забезпечення БДР, адміністративній відповідальності за правопорушення у сфері забезпечення БДР і проблеми її реалізації в діяльності органів внутрішніх справ. ²

Особливу зацікавленість при дослідженні правового статусу учасників дорожнього руху викликає запропоноване автором визначення адміністративної відповідальності у сфері дорожнього руху як відповідальності водіїв транспортних засобів, інших учасників дорожнього руху, а також посадових осіб, що забезпечують безпечну експлуатацію транспорту, доріг і шляхових споруд, за порушення правил дорожнього руху, експлуатації транспорту і шляхів, виражену у застосуванні до винних осіб встановлених законом адміністративних стягнень уповноваженими на те органами (посадовими особами) на підставах і в порядку, передбачених нормами адміністративного права. Також адміністративні правопорушення у сфері БДР Салманова О. Ю. пропонує класифікувати за чотирма групами: 1) адміністративні проступки, що посягають на екологічну безпеку; 2) адміністративні проступки, що посягають на власність; 3) адміністративні проступки, що посягають на безпеку

¹ Міленін О. Л. Правосвідомість учасників дорожнього руху: дис. ... канд.. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2001. 200 с.

² Салманова О. Ю. Адміністративно-правові засади забезпечення міліцією безпеки дорожнього руху: дис. ... канд.. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2002. 199 с.

дорожнього руху; 4) адміністративні проступки, що посягають на встановлений порядок управління.¹

Також детального дослідження дістали види стягнень, які можуть застосовуватись органами влади до учасників дорожнього руху, які скоїли адміністративні правопорушення у сфері забезпечення БДР.

Дисертаційне дослідження М. М. Стоцької «Провадження в справах про адміністративні проступки у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху» (Харків, 2007 р.) присвячене дослідженню у сфері адміністративної відповідальності як складового елементу правового статусу учасників дорожнього руху.² Зокрема, в роботі приділена увага визначенню поняття та особливостей провадження в справах про адміністративні проступки у сфері забезпечення БДР; встановленню нормативні засади провадження в справах про адміністративні правопорушення в сфері забезпечення БДР та систематизувати їх; визначенню правового статусу учасників провадження в справах про адміністративні правопорушення в сфері забезпечення БДР; характеристиці системи та видів заходів забезпечення провадження в справах про адміністративні правопорушення в сфері забезпечення БДР; охарактеризуванню загальнообов'язкових правил забезпечення БДР; визначенню особливостей та порядку здійснення провадження в справах про адміністративні проступки, а також формулюванню основних напрямків удосконалення провадження у справах про адміністративні правопорушення в сфері забезпечення БДР.³

Дослідження загальних засад здійснення провадження в справах про адміністративні проступки в сфері забезпечення БДР, на думку автора, засвідчив недосконалість їх закріплення в законодавстві про адміністративні правопорушення, що виявляється у недостатньо чіткому визначенні принципів цього провадження, у зв'язку з чим запропоновано обов'язково передбачити ті принципи, що впливають на законність постанови по справі, – законності, розгляду справи про адміністративний проступок на засадах рівності громадян, презумпції невинуватості, забезпечення права на захист, встановлення об'єктивної істини, публічності (офіційності), гласності (відкритості) розгляду справи та ін. Також автор зазначає, що в системі адміністративно-правових засобів забезпечення БДР провідне місце займають загальнообов'язкові правила, які стосуються даної сфери. Одна з особливостей загальнообов'язкових правил, які діють у сфері забезпечення БДР, полягає в тому, що переважна більшість з них має підзаконний характер. Оскільки деякі з них містять у собі санкції за їх

¹ Салманова О. Ю. Адміністративно-правові засади забезпечення міліцією безпеки дорожнього руху: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2002. 199 с.

² Стоцька М. М. Провадження в справах про адміністративні проступки у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2007. 265 с.

³ Там само.

невиконання, це суперечить положенню Конституції про те, що виключно законами України визначаються діяння, які є адміністративними правопорушеннями, і встановлюється відповідальність за них.¹

Дисертаційне дослідження Р. І. Михайлова «Забезпечення адміністративної відповідальності за порушення законодавства у сфері безпеки дорожнього руху в сучасних умовах» (Донецьк, 2011 р.) присвячене дослідженню історико-правового аналізу становлення законодавства про відповідальність у сфері забезпечення БДР; зарубіжного досвіду застосування адміністративної відповідальності у сфері БДР; адміністративної відповідальності та особливостям провадження у справах про адміністративні правопорушення у сфері БДР; визначення шляхів удосконалення та реформування законодавства у сфері забезпечення БДР, а також дослідженню профілактики проступків як складової забезпечення БДР².

Найбільш важливими теоретичними висновками і практичними положеннями дисертаційного дослідження Р. І. Михайлова є: 1) авторське бачення поняття дорожній рух як нормативно врегульованої діяльності, яка має соціальний характер, в результаті якої здійснюється просторове пересування людей і вантажів дорогами за допомогою транспортних засобів або без них. Безпека дорожнього руху – це стан процесу, що відображає ступінь захищеності його учасників і держави від дорожньо-транспортних пригод та їх наслідків, а також захищеність інтересів учасників дорожнього руху щодо реалізації потреби у пересуванні; 2) запропоновано врахувати положення зарубіжного законодавства в частині накладення адміністративних стягнень за проступки у сфері БДР: адміністративний арешт, перевірка знань правил дорожнього руху, так званий повторний іспит, розширення переліку випадків вилучення посвідчення у водія, запровадження фіксованих та пропорційних грошових санкцій, штрафи-попередження, альтернатива великої кількості порушень БДР, у тому числі й тюремне ув'язнення; 3) наведено авторське бачення поняття складу адміністративного делікту, пов'язаного з порушенням законодавства у сфері забезпечення БДР як системи обов'язкових об'єктивних та суб'єктивних елементів діяння, ознаки яких передбачені в диспозиціях норм законодавства, які встановлюють адміністративну відповідальність за порушення правил дорожнього руху; 4) визначено поняття адміністративна відповідальність у сфері забезпечення БДР як відповідальність водіїв транспортних засобів, інших учасників дорожнього

¹ Стоцька М. М. Проведення в справах про адміністративні проступки у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху: дис. ... канд.. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2007. 265 с.

² Михайлов Р. І. Забезпечення адміністративної відповідальності за порушення законодавства у сфері безпеки дорожнього руху в сучасних умовах : дис. ... канд.. юрид. наук: 12.00.07. Донецьк, 2011. 202 с.

руху, а також посадових осіб, що забезпечують безпечну експлуатацію транспорту, доріг і шляхових споруд, за порушення правил дорожнього руху, експлуатації транспорту і шляхів, виражену у застосуванні до винних осіб встановлених законом адміністративних стягнень уповноваженими на те органами (посадовими особами) на підставах і в порядку, передбачених нормами адміністративного права; 5) наведено авторське бачення поняття адміністративного проступку у сфері забезпечення БДР як протиправної, винної (умисної або необережної) дії чи бездіяльності, що посягає на здоров'я та безпеку громадян, збереження транспортних засобів, шляхів і шляхових споруд, безпеку дорожнього руху, встановлений порядок діяльності державних органів і установ у цій сфері, за яку законом передбачено адміністративну відповідальність; 6) надано авторське бачення поняття профілактика проступків у сфері забезпечення БДР як діяльності держави загалом, її правоохоронних органів, органів місцевого самоврядування у сфері державного управління з метою проведення загальних і спеціальних заходів, які мають своїм завданням недопущення, нейтралізацію чи ліквідацію причин та умов, що породжують проступки в цій сфері або призводять до них; 7) обґрунтовано оновлений погляд на кодифікацію законодавства у сфері БДР шляхом прийняття Дорожньо-транспортного кодексу як вираження окремої складової публічного права, норми якого повинні регулювати відповідальність за проступки у досліджуваній сфері. У Кодексі пропонується врегулювати такі правовідносини: правила дорожнього руху; правила допуску транспортних засобів до дорожнього руху; правила допуску громадян до участі у дорожньому русі; правила проведення державного технічного огляду транспортних засобів; правила реєстрації транспортних засобів; правила ввезення транспортних засобів на територію України; компетенції органів влади та громадян; вимоги до автомобільних доріг; вимоги до транспортних засобів; відповідальність за порушення у сфері дорожнього руху; порядок провадження у справах про порушення у сфері дорожнього руху¹.

Дисертаційне дослідження Ю. С. Коллера «Адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху» (Київ, 2012 р.) присвячене концептуально-понятійному визначенню БДР та його складових елементів; здійсненню періодизації розвитку адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері БДР; аналізу зарубіжного досвіду застосування заходів адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері БДР; з'ясуванню підстав адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері БДР; здійсненню характеристики об'єктивних та

¹ Михайлов Р. І. Забезпечення адміністративної відповідальності за порушення законодавства у сфері безпеки дорожнього руху в сучасних умовах : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Донецьк, 2011. 202 с.

суб'єктивних ознак адміністративних правопорушень у сфері БДР; проведенню комплексного аналізу порядку провадження у справах про адміністративні правопорушення у сфері БДР та адміністративних стягнень, що застосовуються до винної у скоєнні правопорушення особи; сформульовано пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства України, яким регламентовано адміністративну відповідальність за правопорушення у сфері БДР і провадження в цих справах ¹.

За результатами проведеного дослідження Ю. С. Коллером було доведено, що: 1) безпеку дорожнього руху розуміти як систему суспільних відносин, що складається у сфері дорожнього руху для захисту інтересів його учасників у переміщенні та відображає стан їх захищеності від дорожньо-транспортних пригод. Безпека дорожнього руху забезпечується цілісністю її соціальної, нормативно-правової, інституційної, технічної, економічної, деліктної та наукової складових; 2) адміністративна відповідальність у сфері БДР розуміється як застосування до осіб, котрі вчинили адміністративні проступки (порушення норм законодавства про дорожній рух), адміністративних стягнень, що спричиняють негативні наслідки майнового, морального, особистісного чи іншого характеру і накладаються уповноваженими на те органами чи посадовими особами на підставах і в порядку, встановлених нормами адміністративного законодавства. Доведено доцільність виокремлення в системі адміністративної відповідальності підінституту адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері БДР; 3) соціальну обумовленість встановлення адміністративної відповідальності за порушення законодавства про дорожній рух визначає низка факторів, які запропоновано поділити на підстави (соціальні, науково-технічні, економічні, профілактичні, адміністративно-правові, політичні, нормативно-правові) та умови (адміністративно-процесуальні, організаційно-правові, культурні та професійні); 4) наголошено на необхідності запозичення досвіду зарубіжних країн щодо: видів адміністративних стягнень за порушення правил дорожнього руху (зокрема, систему адміністративних стягнень може бути доповнено такими заходами як обмеження, заборона або припинення діяльності суб'єкта господарювання); розмірів адміністративних штрафів (встановлюється здебільшого в розмірі реальної шкоди, а в деяких державах до суми реальної шкоди додається ще й майновий розмір наслідків, які ця шкода завдасть у майбутньому); запровадження системи нарахування штрафних балів; застосування комбінації з різних санкцій; стягнення штрафу на місці скоєння адміністративного правопорушення; встановлення покарання за найнебезпечніші порушення правил дорожнього руху у вигляді тюремного

¹ Коллер Ю. С. Адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2012. 244 с.

ув'язнення; законодавчого закріплення довічного позбавлення права на керування транспортними засобами; вдосконалення технічних засобів організації та нагляду за дорожнім рухом тощо; 5) підставою притягнення до адміністративної відповідальності у сфері БДР є вчинення адміністративного правопорушення, що визнане як суспільно небезпечне, протиправне, винне (умисне або необережне) діяння (дія чи бездіяльність), яке порушує закріплені в адміністративному законодавстві права учасників дорожнього руху на безпечні та комфортні умови користування вулично-шляховою мережею і за яке законом передбачено адміністративну відповідальність. Серед чинників, що впливають на виникнення цих правопорушень слід виділяти технічний, дорожній, географічний, погодно-кліматичний та «людський» чинники; 6) адміністративні правопорушення у сфері БДР мають характерні об'єктивні ознаки, серед яких: а) здійснюються як у формі дії, так і бездіяльності; б) пов'язані з порушенням вимог законодавства про дорожній рух; в) є суспільно небезпечними діяннями; г) є винними діяннями і можуть бути здійснюваними як умисно, так і необережно; д) є караними діяннями; е) завжди пов'язані з дорожнім рухом. Встановлено, що обов'язковою ознакою об'єктивної сторони адміністративних правопорушень у сфері БДР є місце та наслідки скоєного правопорушення; 7) запропоновано поділ суб'єктів адміністративних правопорушень у сфері БДР на загальні (учасники дорожнього руху), спеціальні (посадові особи) та особливі (суб'єкти господарювання – автомобільні перевізники); 8) провадження у справах про адміністративні правопорушення у сфері БДР визначено як самостійне адміністративно-юрисдикційне провадження, що становить комплекс взаємопов'язаних і взаємообумовлених процесуальних дій уповноважених органів (посадових осіб), спрямованих на своєчасне, всебічне, повне та об'єктивне з'ясування обставин кожної справи про порушення правил, норм та стандартів у галузі дорожнього руху, вирішення її згідно з чинним законодавством та притягнення осіб, винних у їх скоєнні, до адміністративної відповідальності¹.

Дисертаційне дослідження Є. В. Циби «Адміністративна відповідальність за порушення правил перевезення пасажирів та вантажів автомобільним транспортом України» (2011 р.) присвячене дослідженню генези інституту адміністративної відповідальності за порушення правил перевезення пасажирів та вантажів автомобільним транспортом у різні історичні періоди, а також виділити його особливості в зарубіжних країнах; визначенню соціальної та економічної зумовленості інституту адміністративної відповідальності за означені порушення; розгляду перевезення пасажирів та вантажів автомобільним транспортом як об'єкту адміністративно-правового

¹ Коллер Ю. С. Адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2012. 244 с.

регулювання; аналізу підстав й змісту адміністративної відповідальності за такі порушення; розкриттю суб'єктивних та об'єктивних ознак адміністративних деліктів у сфері перевезення пасажирів та вантажів автомобільним транспортом; проведенню комплексного аналізу адміністративно-правового статусу суб'єктів адміністративно-деліктного процесу в досліджуваній сфері шляхом характеристики окремих його елементів (прав, обов'язків та гарантій); особливостям провадження у справах про адміністративні проступки щодо порушення правил перевезення пасажирів та вантажів автомобільним транспортом; сформулюванню ключових проблем та розробці пропозицій щодо вдосконалення адміністративно-деліктного законодавства в сфері перевезення пасажирів та вантажів автомобільним транспортом в Україні ¹.

Наукова новизна дисертаційного дослідження Є. В. Циби полягає в тому, що ним вперше запропоновано та обґрунтовано власний варіант періодизації інституту адміністративної відповідальності за порушення правил перевезення пасажирів та вантажів автомобільним транспортом, та подано розгорнуту характеристику кожного періоду з виокремленням відповідних особливостей; дано авторське визначення адміністративного проступку у сфері перевезення пасажирів та вантажів автомобільним транспортом як суспільно небезпечного, протиправного, винного (умисного або необережного) діяння, що посягає на встановлений законом порядок, правила, норми та стандарти в галузі перевезення пасажирів та вантажів автомобільним транспортом; сформульовано авторську дефініцію адміністративної відповідальності за порушення правил перевезення пасажирів та вантажів автомобільним транспортом як особливого виду юридичної відповідальності, що являє собою процесуальне застосування правомочним суб'єктом заходів примусового впливу щодо особи, яка вчинила адміністративний проступок, що посягає на встановлений законом порядок, правила, норми та стандарти в галузі перевезення пасажирів та вантажів автомобільним транспортом. Також автором дисертації удосконалено поняття «пасажирські перевезення автомобільним транспортом» в частині розширення переліку транспортних засобів, якими перевозять пасажирів, вантажними автомобілями, пристосованими для перевезення пасажирів та поняття «адміністративно-правове регулювання перевезень пасажирів та вантажів автомобільним транспортом» ².

Незважаючи на чималий внесок вчених України у дослідженні проблеми забезпечення БДР в цілому та правового статусу учасників дорожнього руху зокрема, здебільшого ці наукові доробки стосувались тільки

¹ Циба Є. В. Адміністративна відповідальність за порушення правил перевезення пасажирів та вантажів автомобільним транспортом в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Донецьк, 2011. 228 с.

² Там само.

адміністративної відповідальності учасників дорожнього руху як одного з елементів правового статусу, що тільки у своїй невід'ємній сукупності відображають цілісне та завершене поняття правового статусу учасників дорожнього руху.

Крім того, враховуючи всі зміни та доповнення у адміністративному законодавстві України, які відбулися в країні за останні роки, зокрема, зміни у правах та обов'язках учасників дорожнього руху з прийняттям Закону України «Про Національну поліцію» та ліквідацію з цього приводу міліції та державної автомобільної інспекції як її складового підрозділу; зміни у складах адміністративних правопорушень у сфері БДР, санкціях, що накладаються повноваженими на те органами за їх скоєння, порядку притягнення особи до адміністративної відповідальності тощо, свідчить про те, що більшість висновків та рекомендацій науковців, викладених у своїх дослідженнях, на жаль, на сьогодні вже втратили актуальність, а тому є необхідність у комплексному дослідженні правового статусу учасників дорожнього руху з урахуванням сьогодення та наданні з цього приводу пропозицій щодо його розвитку та перспектив функціонування щодо забезпечення БДР на території України в майбутньому.

Першим за новим КК України на досліджувану тематику було ґрунтовне дисертаційне дослідження В. А. Мисливого «Злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту (кримінально правове та кримінологічне дослідження)» (м. Київ, 2005 р.)¹, яке вперше комплексно досліджено кримінально-правові і кримінологічні проблеми злочинів проти БДР та експлуатації транспорту. З урахуванням вітчизняного і зарубіжного досвіду в ній було висунуто низку концептуальних теоретичних та прикладних положень і висновків щодо убезпечення дорожнього руху, застосування окремих інститутів кримінального права, соціальної обумовленості кримінальної відповідальності, розроблено нову конфігурацію системи БДР. А також удосконалено систему кримінально-правових норм щодо злочинів проти безпеки руху й експлуатації транспорту. Розроблено основні засади запобігання цим злочинам на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та віктимологічному рівнях.

Варто також відзначити дисертаційну роботу С. В. Бабаніна «Кримінальна відповідальність за порушення чинних на транспорті правил» (м. Дніпропетровськ, 2008 р.), в якій серед найбільш важливих теоретичних висновків і практичних положень цього дослідження є пропозиція нової класифікації транспортних засобів щодо їх поділу на моторні, маломоторні й

¹ Мисливий В. А. Злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): дис... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2005. 543 с.

безмоторні, яка дозволяє їхнє більш чітке визначення й універсальне застосування у нормативних актах, що використовуються під час кваліфікації злочинів, пов'язаних із порушенням чинних на транспорті правил; пропозиція диференціювати відповідальність за злочини, передбачені ст. 291 КК України, залежно від визначених суспільно небезпечних наслідків; встановлення додаткового покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю у всіх без винятку санкціях норм про порушення правил безпеки на транспорті; вдосконалення критеріїв криміналізації порушення чинних на транспорті правил тощо¹.

У монографічній роботі Я. В. Матвійчук «Кримінальна відповідальність за порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту (порівняльно-правове дослідження)» досліджуються порушення правил БДР або експлуатації транспорту за кримінальним законодавством України, Литви, Латвії та Естонії, особливості застосування положень кримінального законодавства кожної із зазначених країн, а також здійснюється юридичний порівняльний аналіз порушень правил БДР або експлуатації транспорту². Зокрема, автором доведено, що окремі положення кримінального законодавства Литви, Латвії й Естонії стосовно відповідальності за порушення правил дорожнього руху (ПДР) не мають аналогів у КК України, а також визначено спільні та відмінні риси системи та конкретних видів покарань, загальних положень про звільнення від кримінальної відповідальності та звільнення від покарання за порушення правил БДР або експлуатації транспорту, відображених у кримінальному законодавстві досліджуваних країн. Крім того, автор також приділяє увагу подальшому розвитку визначення критеріїв відмежування злочинних порушень правил дорожнього руху від інших схожих правопорушень.

У дисертації С. О. Колба на тему «Запобігання незаконному заволодінню транспортними засобами в Україні», захищеній у 2016 році³, на підставі всебічного аналізу стану досліджень в науці кримінології проблем, пов'язаних з незаконним заволодінням транспортними засобами в Україні, та отриманих власних емпіричних даних і вивчення міжнародного досвіду, досліджено поняття попередження цього виду злочину, визначено проблемні питання і розроблені науково обґрунтовані системні заходи по удосконаленню механізму

¹ Бабанін С. В. Кримінальна відповідальність за порушення чинних та транспорті правил : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпропетровськ, 2008. 238 с.

² Матвійчук Я. В. Кримінальна відповідальність за порушення правил дорожнього руху або експлуатації транспорту (порівняльно-правове дослідження) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2009. 249 с.

³ Колб С. О. Запобігання незаконному заволодінню транспортними засобами в Україні: автореф. дис...канд. юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Київ, 2015. 20 с.

загально-соціальної, спеціально-, індивідуальної і віктимологічної попереджувальної діяльності в кримінології в цьому напрямі.

Крім цього, у вказаній роботі визначено стан (2002–2014 рр.) і тенденції розвитку цього виду злочину в Україні, зокрема встановлено два періоди його вчинення:

а) 2002–2010 рр., під час якого спостерігалось щорічне зменшення кількості незаконного заволодіння транспортними засобами;

б) 2011–2014 рр. – різке збільшення цих злочинних проявів, які в 2014 році у порівнянні з 2002 роком збільшилися на 46,8 %, а з 2013 року – на 86,1 %.

Цим автором встановлено три групи детермінантів, що породжують і обумовлюють вчинення цього злочину:

1) детермінанти загальної злочинності (загальне явище);

2) детермінанти організованої злочинності, в структурі якої 3 % злочинів пов'язано з незаконним заволодінням транспортними засобами (особливе явище);

3) детермінанти безпосереднього скоєння цього злочину (одиничне (конкретне) явище), та виведено кримінологічний портрет особи злочинця, основу якого складають найбільш суттєві ознаки.

Як встановлено С. О. Колобом, у механізмі злочинної поведінки особи значну роль відіграють віктимологічні аспекти, що проявляються через:

а) віктимну поведінку потерпілих від цього злочину;

б) віктимологічні ситуації і стосунки між злочинцем і жертвою злочину;

в) загальну віктимізацію населення України в сучасних умовах, обумовлену низьким життєвим рівнем, незадовільним соціально-матеріальним станом, недовірою до правоохоронних органів, а також малоефективною діяльністю усіх без винятку суб'єктів попередження злочинів.

У аналізованій дисертації вдосконалено понятійний апарат з обраної наукової проблематики, сформульовані авторські поняття «попередження незаконного заволодіння транспортними засобами»; «характеристика «кримінологічного аспекту незаконного заволодіння транспортними засобами»; «загальносоціальне попередження незаконного заволодіння транспортними засобами»; попередження «спеціально-кримінології незаконного заволодіння транспортними засобами»; «індивідуальне попередження незаконного заволодіння транспортними засобами».

Зазначеним автором було розглянуто особу злочинця, досліджено запобігання незаконному заволодінню транспортним засобом з точки кримінологічної характеристики, але не розглядалися питання, що можуть бути враховані під час розслідування незаконного заволодіння транспортним засобом.

Дисертація Д. В. Горшкова на тему: «Незаконне заволодіння транспортними засобами: кримінологічна характеристика та запобігання» була захищена у 2016 році. Цей автор висвітлив комплексний аналіз кримінологічної характеристики і попередженню незаконного заволодіння транспортними засобами. У рамках дослідження охарактеризовані кримінально-правові ознаки незаконного заволодіння транспортним засобом (ст. 289 УК України). Визначені кількісні і якісні показники незаконного заволодіння транспортним засобом в Україні.

При цьому підкреслюється, що рівень злочинів, відповідальність за які передбачена статтею 289 КК України, не демонструє сталих тенденцій; груповий характер властивий кожному п'ятому злочину; для злочинів характерний високий рівень рецидиву; відзначається рівномірність поширення по регіонах України. Представлена характеристика кримінології (включаючи соціально демографічні, морально-психологічні, кримінально-правові ознаки) особи злочинця, що здійснює незаконне заволодіння транспортним засобом.

Середньостатистична особа злочинця характеризується таким чином – це чоловік у віці від 18 до 39 років; працездатний, але не працюючий і такий, що не вчиться; що має не зняту і не погашену судимість; з середньою або середньою спеціальною освітою; з нерозвиненими правовими і моральними переконаннями; з низьким рівнем домінуючої зацікавленості в суспільно корисних формах діяльності.

Запропонована типологія особи злочинця, який незаконно оволодів транспортним засобом. Виділені наступні типи злочинців:

- випадкові злочинці, які зазвичай здійснюють незаконне заволодіння транспортними засобами за відсутності навичок злочинної кваліфікації і цей одиничний епізод не відповідає в цілому позитивній спрямованості їх життєвих установок і диспозицій;

- стійкі злочинці – в основному професійні злочинці і рецидивісти, в яких установка на скоєння злочину існує як засіб вирішення конфлікту і забезпечення свого існування, при цьому основний мотив їх злочинів – корисливий;

- особливо небезпечні злочинці, характеризуються як що належать до визнаних в злочинному середовищі злочинців з вузькою спеціалізацією і високим рівнем професіоналізму.

Виявлений, проаналізований і пояснений комплекс чинників детермінації незаконного заволодіння транспортним засобом (з урахуванням особливості криміногенного впливу соціально-економічних, політичних, ідеологічних, організаційно-управлінських, психологічних, біологічних, екологічних чинників і т.д.). Запропонована система заходів попередження незаконного заволодіння транспортним засобом, яка охоплює відповідну практику кримінології на загальносоціальному і спеціальному рівні кримінології.

Акцентована увага на віктомологічній профілактиці незаконного заволодіння транспортним засобом. Автором даного дослідження було розглянуто незаконне заволодіння транспортним засобом з точки зору кримінологічної характеристики, не охоплюючи кримінально-процесуальний акцент розслідування даного виду кримінального правопорушення, що підтверджує актуальність обраного мною дисертаційного дослідження¹.

Серед інших праць, що стосуються змісту наукових проблем, визначених як задачі даної роботи, можна назвати: 1) практичний посібник Ю. Ф. Іванова «Незаконне заволодіння транспортним засобом: кримінально-правовий та кримінологічний аспекти»²; 2) методичні рекомендації: «Організація і тактика боротьби підрозділів Департаменту карного розшуку МВС України з легалізацією автотransпортних засобів, здобутих злочинним шляхом» (О. М. Брисковська, О. М. Корнєв, В. П. Кравченко та ін.)³; »Запобігання незаконному заволодінню автотransпортом, що вчиняється за участю неповнолітніх» (С. С. Чернявський, О. М. Брисковська, О. А. Просолов та ін.)⁴; в) «Взаємодія підрозділів карного розшуку та служб органів внутрішніх справ у розкритті незаконного заволодіння автотransпортом» (С. С. Чернявський, О. М. Брисковська, А. В. Капашук та ін.)⁵; 3) навчальний посібник «Організація розслідування окремих видів злочинів» (А. Ф. Волобуєв, О. Є. Користін, Р. Л. Степанюк та ін.)⁶; 4) інші наукові та навчально-методичні видання, а саме окремі параграфи, розділи у криміналістичних виданнях⁷, в навчально-

¹ Горшков, Д. В. Незаконне заволодіння транспортними засобами: кримінологічна характеристика та запобігання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Харків, 2016. 16 с.

² Іванов Ю. Ф. Незаконне заволодіння транспортним засобом: кримінально-правовий та кримінологічний аспекти : практ. посіб. Київ, 2008. 108 с.

³ Організація і тактика боротьби підрозділів Департаменту карного розшуку МВС України з легалізацією автотransпортних засобів, здобутих злочинним шляхом : метод. реком. / О. М. Бряковська, О. М. Корнєв, В. П. Кравченко та ін. Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2008. 40 с.

⁴ Запобігання незаконному заволодінню автотransпортом, що вчиняється за участю неповнолітніх : метод. рек. С. С. Чернявський, О. М. Брисковська, О.А. Просолов та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ, 2011. 60 с.

⁵ Взаємодія підрозділів карного розшуку та інших служб ОВС у розкритті незаконного заволодіння автотransпортом : метод. рек. / С. С. Чернявський, О. М. Брисковська, А. В. Капашук та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2010. 80 с.

⁶ Організація розслідування окремих видів злочинів : навч. посіб. / А. Ф. Волобуєв, О. Є. Користін, Р. Л. Степанюк та ін.; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. Харків : ХНУВС, 2010. 568 с.

⁷ Криминалистика : учеб. для вузов / Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Короков Ю. Г., Россинская Е. Р.; под ред. засл. деятеля науки Российской Федерации, проф. Р. С. Белкина. Москва : Издат. группа НОРМА – ИНФРА М, 1999. 990 с. С. 897–927.

методичних джерелах з курсу «Оперативно-розшукова діяльність»¹, науково-практичних коментарях до ст. 289 КК України².

У 2019 році В. В. Бесчастна дослідила особливості кримінальної відповідальності за порушення правил БДР або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами. З позиції аксіологічної концепції визначення об'єкта складу злочину встановлено, що об'єктом порушення правил БДР або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, є потерпілий, його життя та здоров'я як сукупність нематеріальних благ останнього, а також інтереси потерпілого та соціальні зв'язки. На основі проведеного аналізу чинного законодавства в сфері БДР з'ясована необхідність охоплення суб'єктом злочину, передбаченого ст. 286 КК України, пасажиром. Для вдосконалення покарання за порушення правил БДР або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами запропоновано: 1) з санкції ч. 1 ст. 286 КК України виключити арешт як вид покарання за даний злочин, позбавлення права керувати транспортними засобами як додатковий вид покарання встановити на строк до одного року; 2) санкцією ч. 2 ст. 286 КК України встановити покарання у вигляді позбавлення волі на строк від двох до п'яти років, позбавлення права керувати транспортними засобами як додатковий вид покарання встановити на строк від одного до п'яти років; 3) санкцією ч. 3 ст. 286 КК України встановити покарання у вигляді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років з позбавленням права керувати транспортними засобами на той самий строк; 4) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додатковий вид покарання, передбачений ч. 1 ст. 55 КК України встановити на строк від одного до п'яти років або на строк позбавлення волі особи³.

Дисертаційне дослідження О. О. Звоненко присвячено кримінальній відповідальності за порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення дорожнього руху. У роботі проаналізовано теоретичні аспекти об'єкта та предмета злочинів, надано їх визначення щодо складу злочину, передбаченого ст. 288 КК України. Обґрунтовано розмежування даного злочину від суміжних складів злочинів і аналогічного адміністративного делікту. Запропоновано визначення родового об'єкта, безпосереднього об'єкта та

¹ Теория оперативно-розыскной деятельности : учебник / под ред. К. К. Горяинова, В. С. Овчинского, Г. К. Синилова. Москва : ИНФРА-М, 2007. 832 с. С. 472–503.

² Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2019. 1384 с. С. 686–688.

³ Бесчастна В. В. Кримінальна відповідальність за порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами : дис...докт. філософ. : 081 – Право. Харків, 2019. 220 с.

предмета цього злочину. Визначено, що у кримінальному законі передбачено підстави та умови звільнення особи від покарання, що свідчить про його гуманізм і справедливість. Отже, караність не означає автоматичного покарання всіх без винятку винуватих осіб, так як кримінальний закон надає можливість карати лише в порядку менш жорстких санкцій, не пов'язаних з ізоляцією особи від суспільства, і переходити до більш жорстких санкцій, в яких передбачаються певні строки ув'язнення¹.

На підставі висновків і результатів дослідження надано пропозиції щодо внесення змін до положень КК України, а також відносно практичного застосування правових норм КК України при кваліфікації такого злочину.

Таким чином, на сучасному етапі суспільного розвитку транспортний засіб (автомобілів, мотоциклів тощо) не предметом розкоші, а об'єктивною необхідністю. Це призвело до суттєвого зростання кількості автотранспорту протягом останніх десятиліть, про що яскраво свідчить статистика. Відзначено, що порівняно з 2000-ми роками кількість автомашин на шляхах України зросла майже в чотири рази. Збільшення кількості автомобілів у сукупності з такими факторами, як значне підвищення їх швидкісних характеристик, а також зростання числа недосвідчених водіїв призвели до значного збільшення кількості ДТП в Україні і, як наслідок, – зростання показників смертності людей (особливо серед молоді віком від 20 до 35 років). Така ситуація обумовлює необхідність пошуку шляхів підвищення безпеки на транспорті. Розробка й запровадження заходів забезпечення безпеки на транспорті вимагає попереднього ґрунтовного науково-теоретичного опрацювання цієї проблематики.

Усі праці умовно поділено варто поділити на дві групи: радянського (1965–1990 рр.) та новітнього періодів (1991 р. і донині). Проблеми забезпечення БДР в наукових працях досліджували за такими напрямками: а) проблеми здійснення контролю за забезпеченням безпеки на автотранспорті в Україні; б) проблеми відповідальності у сфері забезпечення безпеки на автомобільному транспорті; в) проблеми діяльності органів виконавчої влади у сфері забезпечення БДР; г) проблеми діяльності правоохоронних органів у сфері забезпечення безпеки на транспорті; ґ) проблеми кримінальної відповідальності; д) дослідження статистичних даних у сфері забезпечення безпеки на транспорті.

Дослідження не тільки збагатило в кримінально-правовій і кримінологічній сфері плеяду вітчизняних учених з їхніми різноманітними поглядами, концепціями, моделями, програмами і пропозиціями щодо проблем

¹ Звоненко О. О. Кримінальна відповідальність за порушення правил, норм і стандартів, що стосуються убезпечення дорожнього руху: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2019. 233 с.

запобігання порушенням правил БДР або експлуатації транспорту в Україні, а й дозволило розширити коло наукового пошуку та оновити зміст кримінологічної науки в означеній сфері. Однак, проведені вітчизняними вченими В. А. Мисливим (2005 р.), С. В. Бабаніним (2008 р.), Я. В. Матвійчук (2009 р.), Т. О. Гуржієм (2011 р.), Р. І. Михайловим (2011 р.), С. О. Колб (2015 р.) та іншими дослідження засвідчили відсутність комплексного підходу до науково-теоретичного обґрунтування сучасного стану проблем і шляхів вдосконалення забезпечення БДР та експлуатації автомобільного транспорту, а в умовах докорінних змін законодавства та правозастосовної практики такі концептуальні засади запобігання, зокрема у новоствореній і багаторівневій структурі діяльності органів державної влади, набувають особливого цільового значення й потребують окремого комплексного дослідження, результатом якого мають стати науково обґрунтовані пропозиції, спрямовані на вирішення наявних проблем реалізації невід'ємної кримінологічної функції та удосконалення відповідних положень кримінального, кримінального процесуального й оперативно-розшукового законодавства.

References:

1. Про виконання Державної програми підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2020 року (2018 р.). Міністерство інфраструктури України. 2019. URL: <https://mtu.gov.ua/news/29050.html>; Про затвердження Державної програми підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2023 року: постанова Кабінету Міністрів України від 21 груд. 2020 р. № 1287. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1287-2020-%D0%BF#Text>
2. Гуржій Т. О. Адміністративно-правові проблеми забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні : монографія. Кіровоград : Тимченко, 2010. 440 с.
3. Задояный М. Т. Криминологическая характеристика и профилактика краж и угонов автотранспортных средств органами внутренних дел (по материалам Украинской ССР) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Москва, 1991. 195 с.
4. Развадовський В. Й. Адміністративна відповідальність за порушення норм, правил і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 1998. 190 с.
5. Гізімчук С. В. Кримінальна відповідальність за порушення правил, норм та стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 1999. 208 с.
6. Галімішина Г. В. Державний контроль на автомобільному транспорті в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Донецьк, 2010. 242 с.
7. Гуржій Т. О. Актуальні проблеми державного контролю у сфері безпеки дорожнього руху. Адміністративне право та процес. 2012. № 1 (1). С. 78–87
8. Собакарь А. О. Інституційні засади державного контролю за безпекою дорожнього руху в Україні. Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право). 2013. № 2. С. 15–22

9. Абаринов В. О. Традиции правительственных кортежей. День : [сайт]. URL: <http://www.day.kiev.ua/290619?idsource=296636&mainlang=rus>
10. Гуржій Т. О. Державна політика безпеки дорожнього руху : теоретико-правові та організаційні засади : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Дніпропетровськ, 2011. 40 с.
11. Міленін О. Л. Правосвідомість учасників дорожнього руху: дис. ... канд.. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2001. 200 с.
12. Салманова О. Ю. Адміністративно-правові засади забезпечення міліцією безпеки дорожнього руху: дис. ... канд.. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2002. 199 с.
13. Стоцька М. М. Провадження в справах про адміністративні проступки у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху: дис. ... канд.. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2007. 265 с.
14. Михайлов Р. І. Забезпечення адміністративної відповідальності за порушення законодавства у сфері безпеки дорожнього руху в сучасних умовах : дис. ... канд.. юрид. наук: 12.00.07. Донецьк, 2011. 202 с.
15. Коллер Ю. С. Адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху: дис. ... канд.. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2012. 244 с.
16. Циба Є. В. Адміністративна відповідальність за порушення правил перевезення пасажирів та вантажів автомобільним транспортом в Україні: дис. ... канд.. юрид. наук: 12.00.07. Донецьк, 2011. 228 с.
17. Мисливий В. А. Злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): дис... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2005. 543 с.
18. Колб С. О. Запобігання незаконному заволодінню транспортними засобами в Україні: автореф. дис...канд. юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Київ, 2015. 20 с.
19. Горшков, Д. В. Незаконне заволодіння транспортними засобами: кримінологічна характеристика та запобігання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Харків, 2016. 16 с.
20. Іванов Ю. Ф. Незаконне заволодіння транспортним засобом: кримінально-правовий та кримінологічний аспекти : практ. посіб. Київ, 2008. 108 с.
21. Організація і тактика боротьби підрозділів Департаменту карного розшуку МВС України з легалізацією автотransпортних засобів, здобутих злочинним шляхом : метод. реком. / О. М. Бряковська, О. М. Корнєв, В. П. Кравченко та ін. Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2008. 40 с.
22. Запобігання незаконному заволодінню автотransпортом, що вчиняється за участю неповнолітніх : метод. рек. С. С. Чернявський, О. М. Брисковська, О. А. Просолов та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ, 2011. 60 с.
23. Взаємодія підрозділів карного розшуку та інших служб ОВС у розкритті незаконного заволодіння автотransпортом : метод. рек. / С. С. Чернявський, О. М. Брисковська, А. В. Капацук та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2010. 80 с.

24. Організація розслідування окремих видів злочинів : навч. посіб. / А. Ф. Волобуєв, О. Є. Користін, Р. Л. Степанюк та ін.; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. Харків : ХНУВС, 2010. 568 с.

25. Криминалистика : учеб. для вузов / Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Короков Ю. Г., Россинская Е. Р.; под ред. засл. деятеля науки Российской Федерации, проф. Р. С. Белкина. Москва : Издат. группа НОРМА – ИНФРА М, 1999. 990 с. С. 897–927.

26. Теория оперативно-розыскной деятельности : учебник / под ред. К. К. Горяинова, В. С. Овчинского, Г. К. Сенилова. Москва : ИНФРА-М, 2007. 832 с. С. 472–503.

27. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2019. 1384 с. С. 686–688.

28. Бесчастна В. В. Кримінальна відповідальність за порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами : дис...докт. філософ. : 081 – Право. Харків, 2019. 220 с.

29. Звоненко О. О. Кримінальна відповідальність за порушення правил, норм і стандартів, що стосуються убезпечення дорожнього руху: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2019. 233 с.

РОЗДІЛ IX Об'єктивні та суб'єктивні ознаки порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами

БЕСЧАСТНА Вікторія Вікторівна
Кандидат юридичних наук, викладач
кафедри журналістики Факультету міжнародних відносин
Національного авіаційного університету
<https://orcid.org/0000-0002-7354-475X>

9.1. Об'єкт та об'єктивна сторона у складі порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами

9.2. Суб'єкт та суб'єктивна сторона у складі порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами

Objective and subjective signs of violation of traffic safety rules or operation of transport by persons driving vehicles

*Candidate of Law V. V. Beschastna
Lecturer at the department of journalism,
Faculty of International Relations,
National Aviation University*

Ключові слова: кримінальна відповідальність, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами; кримінально-правова кваліфікація, відмежування від суміжних злочинів та адміністративних правопорушень, удосконалення.

Keywords: criminal liability, violation of rules related to traffic or driving safety by drivers, criminal qualification, separating from related crimes and administrative offences, enhancement.

АНОТАЦІЯ

Розділ присвячено питанню відмежування порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, від суміжних складів злочинів та адміністративних правопорушень, а також удосконаленню покарання за його вчинення.

Подано науково-практичні рекомендації щодо відмежування порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, від суміжних складів злочинів та адміністративних

правопорушень, зокрема від злочинів проти безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту (ст.ст. 287, 291, 415 КК України), злочинів проти життя та здоров'я особи (ст.ст. 115, 119, 121, 128 КК України) та від адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту (ст.ст. 124, 130 КУпАП).

SUMMARY

The section is devoted to an issue of separating violation of rules related to traffic or driving safety by drivers from related crimes and administrative offences and also to enhancement of punishment for this crime.

It provides scientific and practical recommendations on separating violation of rules related to traffic or driving safety by drivers from related crimes and administrative offences, namely: from crimes against traffic or driving safety (the Art. 287, 291, 415 of the Criminal code of Ukraine); from crimes against life and health of a person (the Art. 115, 119, 121, 128 of the Criminal code of Ukraine); from administrative offences in the sphere of traffic or driving safety (the Art. 124, 130 of the Code of administrative offences of Ukraine).

9.1. Об'єкт та об'єктивна сторона у складі порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами

Кримінально-правовий аналіз елементів будь-якого складу злочину, у тому числі і порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, має починатись з аналізу об'єкта злочину, оскільки саме дослідження об'єкту злочину надає можливість розкрити соціальну та правову сутність злочину, характер і спрямованість суспільно небезпечного посягання, визначити та проаналізувати наслідки такого посягання, а це, врешті-решт, надає можливість здійснити правильну кваліфікацію суспільно небезпечного діяння та відмежувати його від суміжних діянь.

Як стверджують М. І. Мельник та В. А. Клименко, будучи одним із чотирьох елементів складу злочину, саме об'єкт злочину надає можливість визначити суспільно-політичну сутність злочину та з'ясувати його суспільно небезпечні наслідки. Чим більш важливим є об'єкт, тим більш небезпечним є злочин, а отже, тим більш пріоритетною повинна бути кримінально-правова охорона цього об'єкта¹.

В. Я. Тацій справедливо наголошував, що об'єкт злочину відіграє істотну роль для визначення самого поняття злочину, значною мірою впливає на зміст

¹ Мельник М. І., Клименко В. А. Кримінальне право. Загальна частина : підруч. Київ, 2008. 376 с.

об'єктивних і суб'єктивних його ознак, є вихідним для кваліфікації злочинів і побудови системи Особливої частини КК¹.

Однак, перш ніж починати аналіз об'єкта досліджуваного нами складу злочину, треба встановити, що слід розуміти під поняттям «об'єкт злочину» взагалі й у складі злочину, передбаченого статтею 286 КК України, відповідно.

Учення про об'єкт злочину в кримінальному праві містить низку складних і дискусійних питань. Проте центральним при цьому залишається питання визначення сутності об'єкта злочину. Протягом тривалого часу відомі вітчизняні й іноземні вчені підходили до вирішення цієї проблеми з різних позицій. У зв'язку з цим на сьогодні існує декілька концепцій, відповідно до яких розглядають сутність і складові елементи об'єкта злочину. Серед таких концепцій об'єкта злочину найпоширенішими в теорії кримінального права є такі:

- 1) «об'єкт – суспільні відносини»;
- 2) «об'єкт – суспільні цінності, блага, інтереси»².

Окрім вищевказаних концепцій об'єкта злочину, існують і інші підходи до розуміння цієї правової категорії, як-от розуміння об'єкта злочину як сфер життєдіяльності людей (В. П. Ємельянов, але пізніше дослідник змінив своє розуміння об'єкту злочину на формулювання «конкретні явища реальної дійсності»), як соціальної оболонки (В. М. Трубников) або як правової оболонки (В. Н. Кудрявцев). Проте останні позиції мають одиничних прихильників порівняно із зазначеними двома основними концепціями об'єкту злочину.

Концепція «об'єкт – суспільні відносини» полягає у визначенні об'єкта злочину як сукупності суспільних відносин, на які посягає злочин, завдаючи їм певної шкоди, і які поставлено під охорону закону про кримінальну відповідальність. Прихильниками цієї концепції можна назвати таких учених, як М. І. Бажанов, М. І. Загородніков, В. М. Кудрявцев, Б. С. Нікіфоров, А. А. Піонтковський, В. Я. Тацій тощо.

Відповідно до зазначеної концепції суспільні відносини є універсальною категорією, а тому вони посідають центральне місце серед будь-яких цінностей, на які посягає злочин³. Ці відносини існують поза свідомістю й незалежно від неї, а отже, і поза самим законом про кримінальну відповідальність, і є первинними щодо нього. Відносини, що виступають об'єктом злочину, є первинними стосовно не лише закону про кримінальну відповідальність, але й самого злочину. Злочин завжди посягає на об'єктивно

¹ Бажанов М. І., Сташис В. В., Тацій В. Я. Кримінальне право України: Загальна частина. Київ ; Харків, 2001. 416 с.

² Гришук В. К. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. Київ, 2006. 568 с.

³ Актуальні проблеми кримінального права : навч. посіб. / Попович В. М., Ткачук П. А., Андрушко А. В. Київ, 2009. 256 с.

існуючий об'єкт, певну реальність. Згідно із загальноприйнятою точкою зору не можна посягати на те і спричинити шкоду тому, чого ще немає в об'єктивній дійсності¹.

Прихильники цієї концепції вважають, що завдяки об'єкту як суспільним відносинам визначається небезпечність протиправної поведінки особи, виокремлюється її соціальний зміст – суспільна небезпечність. У свою чергу, суспільна небезпечність як матеріальна ознака злочину полягає в тому, що діяння або заподіює шкоду відносинам, які охороняються кримінальним законом, або містить у собі реальну можливість заподіяння такої шкоди. Якщо ж об'єктом злочину є певні суспільні відносини, то неможливо водночас визнавати об'єктом окремих злочинів щось інше (майно, речі, предмети, норми права тощо). В іншому разі це може призвести до неправильної соціальної оцінки та юридичної кваліфікації злочину.

Концепція «об'єкт – суспільні цінності, блага, інтереси», на відміну від попередньої, визнає об'єктом злочину не абстрактні суспільні відносини, що існують поза свідомістю й незалежно від неї, а отже, і поза самим законом про кримінальну відповідальність, а конкретні соціальні цінності, які охороняються кримінальним законом, проти яких спрямовано злочинне діяння і яким воно може заподіяти або спричинити шкоду².

На думку українського вченого Є. В. Фесенка, цінності – це різноманітні об'єкти матеріального світу, зокрема й сама людина, які мають суттєве позитивне значення для окремих осіб, соціальних груп і суспільства в цілому. Тому вони охороняються нормами різних галузей права, а найважливіші з них бере під захист кримінальне законодавство. Будь-яке злочинне діяння, спрямоване проти цих найважливіших цінностей, створює загрозу заподіяти або спричинити їй шкоду. Саме тому зазначені цінності і виступають об'єктом злочину.

До елементів цінностей як об'єкта злочинів Є. В. Фесенко відніс п'ять класів компонентів: 1) потерпілих; 2) права та інтереси потерпілих; 3) соціальні зв'язки; 4) предмети (матеріалізовані блага); 5) нематеріалізовані блага, які належать потерпілим.

На нашу думку, під час дослідження об'єкта злочину «Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами», слід погодитись із думкою Є. В. Фесенка з приводу визначення об'єкта злочину з позиції аксіологічного підходу до розуміння самого об'єкта злочину, а саме концепції цінностей та її елементів, а тому об'єктом порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації

¹ Таций В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. Харьков, 1988. 198 с.

² Фесенко Є. В. Злочини проти здоров'я населення та системи заходів з його охорони : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2004. 426 с.

транспорту особами, які керують транспортними засобами, слід визнати потерпілого, його інтереси й права, соціальні зв'язки та блага. Убачається, що використання цієї концепції для визначення та дослідження об'єкта складу злочину, передбаченого статтею 286 КК України, є найбільш доречним і правильним, оскільки відповідно до Основного закону нашої держави – Конституції України – найвищою соціальною цінністю визнаються людина, її життя й здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека (ст. 3)¹. Отже, сам законодавець на державному рівні відніс людину, її життя та здоров'я, безпеку, честь і гідність до розряду соціальних цінностей, що охороняються державою, та закріпив ці положення в Конституції.

Зміст кримінального законодавства повинен чітко відповідати нормам Конституції України, оскільки вона має найвищу юридичну силу в державі, а всі нормативно-правові акти ухвалюються на її основі. Крім того, кримінальне законодавство України має бути спрямоване на захист тих положень, які безпосередньо закріплено в Основному Законі держави, а в Конституції ці положення ототожнюються законодавцем із поняттям соціальних цінностей.

Слід також погодитись із думкою Є. В. Фесенка з приводу того, що суспільні відносини не є єдиною й універсальною характеристикою об'єкта злочину, оскільки цим поняттям не охоплюються такі особисті блага людини, як життя та здоров'я. Хоча збереження і захист цих благ забезпечуються системою відповідних суспільних відносин, право фізичного існування людини – це право насамперед суб'єктивно-індивідуальне.

У зв'язку з цим концепція цінностей є найбільш прийнятною для розгляду об'єкта досліджуваного нами складу злочину ще й у тому аспекті, що цей злочин безпосередньо завдає шкоди безпеці конкретної людини, її здоров'ю та життю, тобто її суб'єктивним правам, притаманним кожній людині окремо, а не загальному поняттю «суспільство», а також тому, що всі елементи, яким завдається шкода від скоєння злочину, передбаченого статтею 286 КК України, законодавець визначив поняттям «соціальні цінності».

Отже, безпосереднім об'єктом порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, є взагалі вся сукупність цінностей, що перебувають під кримінально-правовою охороною та на які посягають злочини, завдаючи їм шкоди.

Як уже зазначалося раніше, стаття 3 Конституції України визнає людину, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю. Права та свободи людини та їх гарантії визначають зміст і

¹ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

спрямованість діяльності держави, а їх утвердження та забезпечення є її головним обов'язком.

Згідно зі статтею 1 КК України законодавство України про кримінальну відповідальність, яке ґрунтується на положеннях Конституції України, має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини та громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довілля й конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру та безпеки людства, а також запобігання злочинам¹.

Родовим об'єктом порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, є охоронювані кримінальним законом цінності, на які посягає певна група злочинів, визначена у розділі XI Особливої частини Кримінального кодексу України під назвою «Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту». Слід погодитись із думкою М. І. Мельника та В. А. Клименка з приводу того, що розкриття змісту родового об'єкта порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, насамперед передбачає встановлення значення термінів, які використовуються для його позначення, тобто з'ясування того, що слід розуміти під «безпекою», що таке «транспорт», і що має стосунок до його руху, а що – до «експлуатації».

Відповідно до Закону України «Про транспорт» від 10.11.1994 р. № 232/94-ВР транспорт є однією з найважливіших галузей суспільного виробництва і покликаний задовольняти потреби населення та суспільного виробництва в перевезеннях.

У повсякденному житті під транспортом зазвичай розуміють як відповідну галузь народного господарства, так і певні види транспортних засобів, якими здійснюється перевезення вантажів і пасажирів. На законодавчому рівні, крім терміну «транспорт», також закріплено поняття «автомобільний транспорт», під яким відповідно до Закону «Про автомобільний транспорт» від 05.04.2001 р. № 2344-III розуміють галузь транспорту, яка забезпечує задоволення потреб населення та суспільного виробництва у перевезеннях пасажирів і вантажів автомобільними транспортними засобами².

Визначення терміну «безпека» міститься у деяких тлумачних словниках. Так, у Тлумачному словнику під редакцією Д. М. Ушакова зазначено, що

¹ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 01.03.2019).

² Правила дорожнього руху: Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 № 1306. *Офіційний вісник України*. 2001. № 41. Ст. 1852.

безпека – це відсутність небезпеки й умови, за яких може не загрожувати небезпека.

У Тлумачному словнику під редакцією С. І. Ожегова зазначається, що безпека – це стан, у разі настання якого людині не загрожує небезпека.

Великий тлумачний словник сучасної української мови дає таке значення терміну безпека: це стан, коли кому-, чому-небудь ніщо не загрожує.

Тлумачний словник В. І. Даля містить схоже визначення поняття «безпека»: це відсутність небезпеки, а отже певний стан надійності, спокою та збереженості.

В. О. Навроцький вважає, що безпека – це відсутність небезпеки, загрози; стан, коли не заподіюється й не може бути заподіяна шкода правоохоронюваним цінностям; умови, коли попереджається шкода від потенційно небезпечних предметів (до яких, до речі, належить і транспорт).

Як уже зазначалося вище, родовим об'єктом злочинів, передбачених Розділом XI Особливої частини КК, є не просто безпека сама по собі, а саме безпека руху й експлуатації транспорту. На сьогодні чинне українське законодавство не закріплює на державному рівні визначення цього поняття, а тому українські вчені, що досліджують проблемні питання, пов'язані з безпекою руху, керуються тими визначеннями, які вже було надано науковцями, що займаються цією проблематикою.

Загалом під безпекою руху узвичаєно розуміти таку діяльність учасників руху під час руху транспортних засобів чи підготовки транспортного засобу до нього або іншу участь у русі транспорту, яка унеможливорює спричинення шкоди життю чи здоров'ю людини або майнової шкоди в результаті належного виконання чинних на транспорті правил. Так, наприклад, В. О. Навроцький під безпекою руху й експлуатації розуміє відсутність небезпеки, такий стан, за якого не заподіюється й не може бути заподіяна шкода життю та здоров'ю людей, власності й іншим соціальним цінностям внаслідок руху або експлуатації джерел підвищеної небезпеки транспортних засобів відповідних видів, а також функціонування матеріальної інфраструктури об'єктів транспорту¹.

Слід зазначити, що існує також інше визначення безпеки дорожнього руху – це стан захищеності життєво важливих інтересів учасників дорожнього руху і суспільства в цілому від загрози виникнення дорожньо-транспортних пригод і їх негативних наслідків. Однак, на думку С. М. Гусарова, поняття безпеки дорожнього руху потребує уточнення, а саме сприйняття його не лише з позицій захисту життя, прав і свобод, а й інтересу щодо потреби у

¹ Адміністративна та кримінальна відповідальність за правопорушення (злочини) у сфері безпеки дорожнього руху : навчальний посібник / А. І. Перепелиця, А. О. Собакар, М. В. Палій та ін. ; Донецький юридичний інститут ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка. Донецьк, 2011. 304 с.

переміщенні. Така точка зору була обумовлена двома обставинами: 1) уповноважені державні органи мають реалізувати конституційні положення щодо захисту інтересів громадян, забезпечувати їхню безпеку шляхом запобігання, припинення та недопущення дорожньо-транспортних пригод; 2) реалізація конституційних положень передбачає впорядкування діяльності учасників дорожнього руху, що означає координацію у застосуванні різних заходів організаційно-правового характеру.

Узагальнюючи згадані позиції, С. М. Гусаров зазначає, що під безпекою дорожнього руху необхідно розуміти стан захищеності життя та здоров'я людей, їх інтересів, а також інтересів інших осіб під час переміщення людей та вантажів механічними транспортними засобами, а також людей без транспортних засобів по дорогах, який регламентується спеціальними правовими нормами та регулюється державними органами.

Отже, виходячи з наведених вище визначень безпеки дорожнього руху, можна зробити висновок про те, що безпека дорожнього руху – це його певний стан, який характеризується наявністю безпечних умов для всіх учасників дорожнього руху¹.

Поняття «експлуатація» має декілька етимологічних значень:

- 1) привласнення одними людьми продуктів праці інших людей;
- 2) систематичне використання людиною продуктивних сил (родовищ корисних копалин, залізниць, машин і т. ін.);
- 3) використання засобів праці і транспорту.

Очевидно, що поняття «експлуатація транспорту» відповідає третьому із зазначених визначень.

Поняття експлуатації транспортного засобу можна розглядати у широкому та вузькому значеннях: у широкому – як будь-яке використання транспортного засобу, чи то відповідно до його призначення, а саме для перевезення людей та/або вантажу, а також встановленого на ньому спеціального обладнання чи механізмів, чи то не пов'язане з його безпосереднім призначенням, наприклад для зберігання в транспортному засобі будь-яких речей, використання обладнання, встановленого на транспортному засобі, чи виконання різноманітних робіт за допомогою транспортних засобів – сільськогосподарських, будівельних, лісових тощо; у вузькому – як використання транспортного засобу, безпосередньо пов'язане з його призначенням, а отже, і з безпекою дорожнього руху.

¹ Бесчастна В. В. Безпека дорожнього руху та експлуатації транспорту в системі забезпечення публічної безпеки і порядку // Кримінально-правові та кримінологічні засоби протидії злочинам проти громадської безпеки та публічного порядку : зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф. до 25-річчя ХНУВС (м. Харків, 18 квітня 2019 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінол. асоц. України. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2019. С. 38–39.

Таким чином, як складова об'єкту злочинів проти безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту експлуатація транспорту охоплює комплекс технічних заходів, які забезпечують безпечне використання транспорту під час дорожнього руху.

Так, зокрема, відповідно до пункту 31.3–4 Правил дорожнього руху забороняється експлуатація транспортних засобів згідно із законодавством: а) у разі їх виготовлення або переобладнання з порушенням вимог стандартів, правил і нормативів, що стосуються безпеки дорожнього руху; б) якщо вони не пройшли обов'язковий технічний контроль (для транспортних засобів, що підлягають такому контролю); в) якщо номерні знаки не відповідають вимогам відповідних стандартів; г) у разі порушення порядку встановлення й використання спеціальних світлових і звукових сигнальних пристроїв, а також за наявності технічних несправностей і невідповідності, передбачених у цих правилах. Відповідно, виконання зазначених та інших вимог є необхідною складовою безпечної експлуатації транспорту.

Досліджуючи об'єкт складу порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, особливу увагу слід приділити його безпосередньому об'єкту, оскільки він має певні особливості, які необхідно обов'язково враховувати під час його дослідження.

Відповідно до концепції об'єкта злочину «об'єкт – суспільні цінності, блага, інтереси», безпосереднім об'єктом визнаються ті цінності, на які посягає діяння, що становить відповідний склад злочину.

У свою чергу, безпосередній об'єкт злочину поділяється на основний (головний) безпосередній об'єкт та додатковий безпосередній об'єкт.

Основним (головним) безпосереднім об'єктом називаються ті цінності, посягання на які становить сутність самого складу злочину та заради охорони яких законодавець створив відповідну кримінально-правову норму. Додатковим безпосереднім об'єктом є ті суспільні цінності, яким заподіюється або стосовно яких виникає загроза заподіяння поряд з основним (головним) безпосереднім об'єктом.

Додатковий безпосередній об'єкт поділяється на додатковий обов'язковий об'єкт (суспільні цінності, яким у разі вчинення цього злочину завжди спричиняється певна шкода) та додатковий факультативний об'єкт (суспільні цінності, яким у разі вчинення певного злочину в одному випадку заподіюється певна шкода, а в іншому – заподіяння шкоди не відбувається).

Виходячи зі змісту статті 286 КК, безпосереднім об'єктом складу злочину слід визнати безпеку дорожнього руху або експлуатації транспортного засобу.

Оскільки цей склад злочину встановлює кримінальну відповідальність саме за порушення правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту

(що й визначає його розташування у розділі XI КК України «Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту»), то відповідно до цього безпека дорожнього руху або експлуатації транспортного засобу – це основний (головний) безпосередній об'єкт досліджуваного нами складу злочину, зміст якого вже проаналізовано вище.

Здоров'я та життя людей становлять додатковий безпосередній об'єкт цього складу злочину.

Життя – це явище, що є сукупністю фундаментальних загальнобіологічних ознак (метаболізму, гомеостазу, росту, розвитку, відповіді на подразнення, розмноження, еволюції тощо), які характеризують живих істот, відрізняючи їх від неживих об'єктів. Життя визначається як форма існування матерії, найхарактернішими рисами якої є обмін речовин, самооновлення та самовідтворення¹.

Визначення поняття «життя» також міститься у деяких тлумачних словниках. Зокрема, Тлумачний словник С. І. Ожегова запевняє, що життя – це сукупність явищ, що відбуваються в організмі, особлива форма існування матерії, а у Тлумачному словнику Т. Ф. Єфремової життя визначається як особлива форма існування матерії, що виникає на певному етапі її розвитку, головною відмінністю якої від неживих об'єктів є обмін речовин.

У свою чергу, здоров'я – це стан будь-якого живого організму, за якого він у цілому і всі його органи здатні повністю виконувати свої функції; відсутність недуги, хвороби.

Під поняттям «здоров'я» також розуміють динамічну рівновагу організму та його функцій із навколишнім середовищем, участь у соціальній діяльності та суспільно корисній справі, схильність до повноцінного виконання основних соціальних функцій, відсутність хвороби та хворобливого стану, здатність організму пристосовуватися до умов навколишнього середовища, що постійно змінюються.

Здоров'я людини є якісною характеристикою, що складається з набору кількісних параметрів: антропометричних (зріст, вага, об'єм грудної клітини, геометрична форма органів і тканин), фізичних (частота пульсу, артеріальний тиск, температура тіла), біохімічних (вміст в організмі хімічних елементів, еритроцитів, лейкоцитів, гормонів та ін.), біологічних (склад кишкової флори, наявність вірусних та інфекційних хвороб). Для стану організму людини існує поняття «норма», коли значення параметрів укладаються в певний встановлений медичною наукою та практикою діапазон. Відхилення значення від заданого діапазону може виявитися ознакою й доказом погіршення здоров'я. Зовні втрата здоров'я виражатиметься у

¹ Поняття життя та здоров'я // Вікіпедія : віл. енцикл. URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/%C6%E8%E7%ED%FC>. (дата звернення: 01.03.2019).

вимірюваних порушеннях у структурах і функціях організму або зміні його адаптивних можливостей.

Відповідно до Тлумачного словника Т. Ф. Єфремової здоров'я – це такий стан організму людини, коли правильно функціонують усі його органи.

У свою чергу, за Тлумачним словником С. І. Ожегова здоров'я – це правильна, нормальна діяльність організму людини, його повне фізичне та психічне благополуччя.

За Тлумачним словником В. І. Даля здоров'я – це такий стан, коли всі життєві процеси здійснюються у повному порядку, а також відсутні хвороби.

Отже, поняття «здоров'я» має різні тлумачення, однак більш повним є його визначення, дане Всесвітньою організацією охорони здоров'я, відповідно до якого здоров'я – це стан повного фізичного, душевного та соціального благополуччя, відсутність захворювань і фізичних недоліків.

Також слід зауважити, що цей додатковий об'єкт злочину є необхідним відповідно до поданої вище класифікації додаткових безпосередніх об'єктів, оскільки спричинення шкоди здоров'ю чи життю певної особи через порушення правил безпеки дорожнього руху є обов'язковим. Так, частина 1 ст. 286 КК України передбачає кримінальну відповідальність за порушення правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту лише у випадку спричинення потерпілому середньої тяжкості тілесних ушкоджень. Частина 2 ст. 286 КК України передбачає кримінальну відповідальність лише у разі спричинення тяжких тілесних ушкоджень чи смерті потерпілого від порушення особою правил безпеки дорожнього руху й експлуатації транспорту, а ч. 3 ст. 286 КК України – відповідно у разі загибелі кількох осіб. У протилежному випадку, тобто якщо порушення правил безпеки дорожнього руху й експлуатації транспорту особою, не потягли за собою спричинення зазначених наслідків для здоров'я та життя людей, то такі дії кваліфікуватимуться за чинним адміністративним законодавством України, а саме за статтею 124 КУпАП «Порушення правил дорожнього руху, що спричинило пошкодження транспортних засобів, вантажу, автомобільних доріг, вулиць, залізничних переїздів, дорожніх споруд чи іншого майна». Тобто, такі дії особи не містять у собі тих ознак, що характеризують діяння як злочин, а тому й не можуть ним називатися.

Оскільки саме заподіяння певної шкоди життю та здоров'ю потерпілого визначає факт злочинності самого діяння, можна зробити цілком обґрунтований висновок про те, що життя та здоров'я є додатковим обов'язковим об'єктом досліджуваного нами складу злочину.

Прикладами цього можуть слугувати такі випадки.

І. Коли додатковим обов'язковим об'єктом є здоров'я потерпілого

1) Вироком Шевченківського районного суду м. Львова Львівської області 13 листопада 2013 р. громадянина А. визнано винним у скоєнні злочину, передбаченого частиною 1 ст. 286 КК України. 18 липня 2013 р. він приблизно о 11 год. 10 хв., керуючи автомобілем марки «Volkswagen Caddy», рухався по вул. Б. Хмельницького зі сторони вул. Липинського у м. Львові, під час проїзду нерегульованого перехрестя вул. Б. Хмельницького – Височана порушив вимоги Правил дорожнього руху України, а саме Р. 1 п. 1.5, Р. 2 п. 2.3 б), Р. 10 п. 10.1 і Р. 16 п. 16.13, що виразилося в тому, що він проявив неухважність та відповідним чином не стежив за дорожньою обстановкою, перед зміною напрямку руху не переконався, що це буде безпечно й не створить перешкод або небезпеки іншим учасникам руху, перед поворотом ліворуч не пропустив транспортний засіб – мопед «ЗІП» без реєстраційних номерів під керуванням громадянина Б., який рухався прямо по рівнозначній дорозі в зустрічному напрямку, що призвело до настання дорожньо-транспортної пригоди.

У результаті цієї дорожньо-транспортної пригоди водій мопеда «ЗІП» громадянин Б. відповідно до висновку судово-медичної експертизи № 347/2013 від 08.08.2013 р. отримав середньої тяжкості тілесні ушкодження¹.

Отже, в цьому випадку громадянин А. в першу чергу порушив Правила дорожнього руху, а саме не забезпечив безпеки руху свого транспорту для інших учасників дорожнього руху. Однак саме лише порушення безпеки дорожнього руху само по собі для громадянина А. мало б наслідком притягнення його до адміністративної відповідальності. Головною особливістю, яка визначила вид відповідальності громадянина А. (а саме – кримінальної) у цьому випадку, є отримання середньої тяжкості тілесних ушкоджень потерпілим, що прямо зазначено у вироку суду, а тому здоров'я потерпілого як додатковий об'єкт складу злочину, передбаченого статтею 286 КК України, є дійсно необхідним, оскільки саме він визначає, чи матиме діяння винної особи ознаки злочину чи ні.

2) Вироком Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області 03 жовтня 2013 р. визнано винним у скоєнні злочину, передбаченого частиною 1 ст. 286 КК України, громадянина В., який 16 серпня 2013 р. о 21 год. 20 хв., керуючи автомобілем «ВАЗ 2103», рухався зі швидкістю 60 км/г по вул. Козинця в с. Спаське Новомосковського району Дніпропетровської області та, грубо порушуючи вимоги п. 12.2 Правил дорожнього руху України, не врахував дорожню обстановку, не вибрав безпечну швидкість руху й не зміг вчасно загальмувати, внаслідок чого вчинив наїзд на неповнолітнього велосипедиста громадянина Г., що рухався в попутному напрямку попереду, в

¹ Архів Шевченківського районного суду м. Львова Львівської області. Спр. № 466/2502/13-к за 2013 р.

результаті чого цьому неповнолітньому громадянину Г. були заподіяні тілесні ушкодження у вигляді закритого перелому правою ключиці, забою м'яких тканин потиличної області голови, струсу головного мозку та саден в області правої лопатки та кінцівок, які у своїй сукупності належать до ушкоджень середнього ступеню тяжкості за ознакою тривалого розладу здоров'я строком понад 21 день, що підтверджується висновком судово-медичної експертизи № 591\10 від 17.09.2013 р.

У цьому випадку громадянин В. також порушив Правила дорожнього руху, а саме не забезпечив безпеки руху свого транспорту для інших учасників дорожнього руху, що виразилося в ігноруванні безпечної швидкості руху та неможливості вжиття заходів щодо вчасного гальмування автомобіля. Однак лише порушення безпеки дорожнього руху само по собі для громадянина В. мало б наслідком притягнення його до адміністративної відповідальності. Спричинення школи здоров'ю потерпілого у вигляді середньої тяжкості тілесних ушкоджень, отже, порушення відповідних цінностей, а саме здоров'я особи, доводить наявність додаткового обов'язково об'єкту злочину, передбаченого статтею 286 КК, що є обов'язковою передумовою притягнення винного до кримінальної відповідальності.

II) Випадки, коли додатковим необхідним об'єктом є життя потерпілого

1) Вироком Могилів-Подільського міськрайонного суду Вінницької області 25 грудня 2013 р. визнано винним у скоєнні злочину, передбаченого частиною 2 ст. 286 КК України, громадянина К., який, маючи у своєму володінні автомобіль марки «Москвич 2140», не стежив за його технічним станом і під час проведення чергових ремонтних робіт не замінив передню фрикційну накладку гальмівного механізму заднього лівого колеса, яка не відповідала вимогам підприємства-виробника через перевищення гранично допустимого зносу.

01.09.2013 р. близько 15 год. 00 хв., рухаючись на зазначеному автомобілі на спуску автодороги неподалік будинку № 38 по вул. Леніна в с. Бронниця Могилів-Подільського району Вінницької області, через розгерметизацію гальмівної системи, яка сталася внаслідок вищезазначених порушень правил її експлуатації та призвела до неможливості зменшення швидкості, з'їхав за межі проїзної частини, де транспортний засіб перекинувся¹.

Унаслідок цієї дорожньо-транспортної пригоди пасажир автомобіля, громадянка М., від отриманих тілесних ушкоджень загинула на місці пригоди.

¹ Архів Могилів-Подільського міськрайонного суду Вінницької області. Спр. № 138/2989/13-к1-кп/181/186/13 за 2013 р.

Згідно з висновком судово-медичної експертизи № 147 від 09.09.2013 р. смерть громадянки М. настала від гострого малокров'я всіх внутрішніх органів внаслідок відкритої травми живота. Ці тілесні ушкодження є небезпечними для життя на час їх утворення та належать до категорії тяжких, між ними та смертю громадянки М. є причинний зв'язок.

У цьому випадку громадянин К. порушив правила експлуатації транспортного засобу, що виразилося у відсутності слідкування за його справним технічним станом (передня фрикційна накладка гальмівного механізму заднього лівого колеса мала знос, що гранично перевищує допустимий, а отже не відповідала вимогам підприємства-виробника).

Порушення експлуатації транспортного засобу без відповідної шкоди життю громадянина К. мало б наслідком притягнення його до адміністративної відповідальності. Підставою його притягнення до кримінальної відповідальності за частиною 2 ст. 286 КК України слугувало спричинення смерті потерпілій особі – громадянці М. від вищезазначених дій винної особи, а тому в цьому випадку життя особи є додатковим обов'язковим об'єктом складу злочину, передбаченого ст. 286 КК України.

2) Вироком Коломацького районного суду Харківської області 28 квітня 2011 р. визнано винним у скоєнні злочину, передбаченого частиною 2 ст. 286 КК України, громадянина С., який 27 грудня 2010 р. близько 3 год. 00 хв., керуючи технічно справним автомобілем, що належить на праві особистої власності «ТОВ Колос ЛТД», рухався по автодорозі Київ – Харків – Довжанський зі сторони м. Полтави в сторону м. Харкова зі швидкістю 70 км/год. На шляху прямування за вказаній автодорозі в районі 402 км + 500 м громадянин С. грубо порушив вимоги пп. 1.5, 12.3 Правил дорожнього руху України та допустив наїзд на пішохода, який рухався в попутному напрямку по ходу руху його автомобіля, в результаті чого цей пішохід, громадянин Т., від отриманих тілесних ушкоджень помер на місці пригоди¹.

У цьому випадку громадянин С. порушив Правила дорожнього руху, а саме не забезпечив у разі виникнення небезпеки для руху або перешкоди, яку водій об'єктивно спроможний виявити, зменшення швидкості аж до зупинки транспортного засобу. Таке порушення Правил дорожнього руху само по собі для громадянина С. мало б наслідком притягнення його до адміністративної відповідальності. Підставою його притягнення саме до кримінальної відповідальності за частиною 2 ст. 286 КК України слугувало спричинення смерті потерпілому (пішоходу Т.) від вищезазначених дій винної особи, а тому це ще раз доводить необхідність для притягнення винної особи до кримінальної відповідальності за ст. 286 КК України існування додаткового необхідного об'єкта складу злочину у вигляді життя потерпілого.

¹ Архів Коломацького районного суду Харківської області. Спр. № 1–13/11 за 2011 р.

Вищезазначені приклади підтверджують висновок про те, що здоров'я та життя особи у складі порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, є додатковим обов'язковим об'єктом, оскільки тільки наявність певної шкоди для здоров'я особи або спричинення їй смерті від порушення правил безпеки дорожнього руху чи експлуатації транспорту є невід'ємною умовою для притягнення винної особи до кримінальної відповідальності за статтею 286 КК України. У разі відсутності відповідної шкоди життю та здоров'ю потерпілого винна особа може бути притягнута тільки до адміністративної відповідальності, а скоєне нею діяння не вважатиметься злочинним.

Окрім об'єкта злочину, до об'єктивних ознак складу злочину належить об'єктивна сторона. Об'єктивна сторона складу злочину – це сукупність передбачених законом про кримінальну відповідальність ознак, які характеризують зовнішній прояв суспільно небезпечного діяння, що посягає на об'єкти кримінально-правової охорони, а також об'єктивні умови цього посягання. Таким чином об'єктивна сторона визначає: а) у чому полягає злочин; б) яким чином він учиняється; в) у яких умовах місця, часу й обстановки він відбувається; г) за допомогою яких засобів і знарядь вчинюється.

М. І. Бажанов та М. І. Панов зазначають, що об'єктивна сторона злочину – це зовнішня сторона (зовнішнє вираження) злочину, що характеризується суспільно небезпечним діянням (дією чи бездіяльністю), суспільно небезпечними наслідками, причинним зв'язком між діянням і суспільно небезпечними наслідками, місцем, часом, обстановкою, способом, а також засобами вчинення злочину.

Докладно досліджував поняття об'єктивної сторони складу злочину В. М. Кудрявцев. Він визначав її як процес суспільно небезпечного та протиправного посягання на охоронювані кримінальним законом інтереси, який розглядається з його зовнішнього боку, з точки зору послідовного розвитку тих подій і явищ, які починаються зі злочинної дії (бездіяльності) суб'єкта й закінчуються настанням злочинного наслідку¹.

Структурно об'єктивну сторону складу злочину утворюють:

- а) суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність),
- б) суспільно небезпечні наслідки,
- в) причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечним наслідком.

Ці ознаки вважаються основними (обов'язковими), й у своїй сукупності вони складають об'єктивну сторону злочину.

¹ Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления М., 1960. 244 с.

Окрім основних (обов'язкових) елементів об'єктивної сторони, також виділяють і факультативні, до яких належать спосіб, місце, час, обстановка, знаряддя й засоби вчинення злочину.

Однак, якщо місце, час, спосіб, обстановка та засоби вчинення злочину прямо вказано у диспозиції статті Особливої частини КК, або вони однозначно впливають з її змісту, то вони набувають значення обов'язкових ознак об'єктивної сторони складу злочину, і їх установлення в такому випадку є обов'язковим.

Слід зауважити, що на сьогодні серед науковців немає одностайності з приводу того, які елементи об'єктивної сторони треба вважати основними (обов'язковими), а які – факультативними. Так, одні вчені вважають, що основними (обов'язковими) елементами об'єктивної сторони є суспільно небезпечне діяння, суспільно небезпечні наслідки і причинний зв'язок між діянням і наслідками, а інші – що лише діяння. На нашу думку, задля уникнення таких суперечностей доцільно розглядати об'єктивну сторону злочину не як загальне поняття, а окремо для кожного окремого складу злочину, який передбачає відповідний обов'язковий перелік елементів.

Існування в теорії кримінального права поділу елементів об'єктивної сторони складу злочину на обов'язкові та факультативні зумовила наявність поділу складів злочинів на матеріальні та формальні.

Злочинами з матеріальним складом узвичаєно називати злочини, в яких суспільно небезпечні наслідки є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони. У таких складах об'єктивна сторона одержує свій повний розвиток лише за умови настання зазначених наслідків, і тільки з цього моменту злочин вважається закінченим. При цьому С. Д. Шапченко зазначає, що об'єктивна сторона матеріальних складів злочинів завжди охоплює: а) принаймні два обов'язкових елементи – діяння та наслідки; б) принаймні один зв'язок між обов'язковими елементами – причинний між діянням та наслідками.

Злочини з формальним складом – це злочини, в яких суспільно небезпечні наслідки не є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони. Такі злочини вважаються закінченими з моменту вчинення зазначених у законі дій. Отже, обов'язковим елементом об'єктивної сторони формального складу будь-якого злочину завжди є діяння й тільки діяння.

Досліджуваний нами склад злочину «Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами», передбачений статтею 286 КК України, є злочином із матеріальним складом, оскільки настання шкідливих наслідків у вигляді спричинення середньої тяжкості тілесних ушкоджень потерпілому (ч. 1), спричинення тяжких тілесних ушкоджень чи настання смерті (ч. 2) або настання смерті кількох осіб (ч. 3) є обов'язковим елементом об'єктивної сторони цього складу злочину.

Отже, об'єктивна сторона порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, як злочину з матеріальним складом складається з таких основних (обов'язкових) елементів:

- а) суспільно небезпечного діяння (дії або бездіяльності);
- б) суспільно небезпечних наслідків;
- в) причинного зв'язку між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечним наслідком.

Діяння – це свідомий акт поведінки людини, який завжди є наслідком пізнавальної діяльності, відображенням у свідомості людини об'єктивного світу. Тому не є діянням у кримінально-правовому значенні такі рухи тіла, що не контролюються свідомістю, навіть якщо наслідки таких рухів були б суспільно небезпечними. Суспільно небезпечне діяння як ознака об'єктивної сторони складу злочину має бути вольовим, конкретним та усвідомлюваним актом, тобто проявом волі особи. Діяння, в якому немає прояву волі, не може утворити об'єктивну сторону складу злочину¹.

У свою чергу, діяння має дві форми: дія – активна, свідома, суспільно небезпечна, протиправна поведінка суб'єкта або бездіяльність – пасивна форма поведінки особи, що полягає у невчиненні нею конкретної дії (дій), яку вона повинна була й могла вчинити в таких конкретних умовах.

Злочинна дія – це активна, свідома, суспільно небезпечна, протиправна поведінка суб'єкта. З фізичного боку, дія може бути простою та складною. Прості дії містять у собі одиничні (елементарні) акти поведінки людини, складні характеризуються ускладненою структурою та складаються з низки тотожних актів поведінки, об'єднаних єдиним умислом і спрямованих на досягнення єдиного злочинного наслідку.

Залежно від характеру впливу на об'єкт злочину всі дії можна поділити на фізичні й інформаційні. Фізичні (або енергетичні) дії полягають у застосуванні мускульної, фізичної сили для вчинення злочинного посягання і завжди є спрямованими на зміну зовнішньої, фізичної сфери предметів матеріального світу. Інформаційні дії полягають у передаванні інформації іншим особам і завжди виражаються у словесній (вербальній) формі, а також у якихось інших діях, що містять інформацію: смислових жестах (конклюдентні дії) чи виразних рухах (міміка). За допомогою інформаційних дій відбуваються такі злочини, як погроза вбивством, вимагання тощо. Для деяких злочинів характерним є поєднання фізичних та інформаційних дій, наприклад у разі шахрайства, а також у разі пограбування чи розбою, поєднаних із погрозою насильством².

¹ Бажанов М. І., Сташис В. В., Тацій В. Я. Кримінальне право України: Загальна частина. Київ ; Харків, 2001. 416 с.

² Там же.

Злочинна бездіяльність – це пасивна форма поведінки людини. Однак ця характеристика стосується не будь-якої поведінки особи в момент вчинення злочину, а тих конкретних дій, які ця особа повинна була й могла вчинити в цих конкретних умовах. Звідси випливає, що обов'язковою умовою кримінальної відповідальності особи за бездіяльність є наявність у неї обов'язку діяти певним чином і наявність у цих конкретних умовах реальної можливості діяти в такий спосіб. Свідоме невиконання цих обов'язків за наявності реальної можливості їх виконати тягне за собою кримінальну відповідальність за відповідними статтями КК України.

В. М. Кудрявцев зауважує, що об'єктивною ознакою бездіяльності як самостійної форми злочинного діяння є поведінка особи, що виражається у стані фізичного спокою людського тіла (бездіяльність у власному сенсі слова). Зазначену позицію підтримують і інші вчені, що займаються дослідженням цієї проблематики¹.

Діяння як складова частина об'єктивної сторони порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, полягає в такому.

1) *У порушенні правил безпеки дорожнього руху* – дії чи бездіяльності особи, яка керує транспортним засобом, що пов'язується з порушенням одного чи декількох вимог Правил дорожнього руху та інших нормативних актів, які регламентують безпеку дорожнього руху.

Так, відповідно до пунктів 1.3–4 Правил дорожнього руху, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 р. № 1306, усі учасники дорожнього руху зобов'язані знати й неухильно виконувати вимоги цих Правил, а також бути взаємно ввічливими. Кожний учасник дорожнього руху має право розраховувати на те, що й інші учасники виконують ці Правила. Дії або бездіяльність учасників дорожнього руху та інших осіб не повинні створювати небезпеку чи перешкоду для руху, загрожувати життю або здоров'ю громадян, завдавати матеріальних збитків.

Правилами дорожнього руху затверджуються обов'язки та права водіїв механічних транспортних засобів, рух транспортних засобів із спеціальними сигналами, обов'язки та права пішоходів, обов'язки та права пасажирів, вимоги до велосипедистів; вимоги до осіб, які керують гужовим транспортом і погоничів тварин; регулювання дорожнього руху, попереджувальні сигнали, початок руху та зміна його напрямку; розташування транспортних засобів на дорозі, швидкість руху, дистанція, інтервал, зустрічний роз'їзд, обгін, зупинка і стоянка, проїзд перехресть; переваги маршрутних транспортних засобів, проїзд пішохідних переходів і зупинок транспортних засобів, використання зовнішніх світлових приладів, рух через залізничні переїзди; перевезення пасажирів,

¹ Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления М., 1960. 244 с.

навчальна їзда, рух транспортних засобів у колонах, рух у житловій і пішохідній зонах, рух по автомагістралях і дорогах для автомобілів, рух по гірських дорогах і на крутих спусках тощо.

Окрім Правил дорожнього руху, існують і інші нормативні акти, що регламентують безпеку дорожнього руху, такі як:

- Правила проїзду великогабаритних та великовагових транспортних засобів автомобільними дорогами, вулицями та залізничними переїздами, затверджені Постановою Кабінету Міністрів України від 18.01.2001 р. № 30;

- Правила експлуатації колісних транспортних засобів, затверджені Наказом Міністерства інфраструктури України від 26.07.2013 р. № 550;

- Правила дорожнього перевезення небезпечних вантажів, затверджені Наказом МВС України 04.08.2018 р. № 656, які визначають порядок та основні вимоги до забезпечення безпеки дорожнього перевезення небезпечних вантажів на всій території України; ці вимоги є обов'язковими для суб'єктів господарювання незалежно від форм власності, які є учасниками перевезень небезпечних вантажів автомобільним транспортом;

- інші нормативні документи.

Однак, як зазначається у Правилах дорожнього руху України, інші нормативні акти, що стосуються особливостей дорожнього руху (перевезення спеціальних вантажів, експлуатація транспортних засобів окремих видів, рух на закритій території тощо), у тому числі і Правила дорожнього перевезення небезпечних вантажів, мають ґрунтуватися на вимогах Правил дорожнього руху.

2) Також діяння як складова частина об'єктивної сторони порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, може полягати в *порушенні правил експлуатації* – дії чи бездіяльності, тобто невиконанні вимог тих нормативно-правових актів, які регламентують безпечне використання транспортного засобу під час його руху щодо розташування людей та вантажу, стану гальмової системи, типу шин тощо. Певні вимоги до технічного стану транспортних засобів та їх обладнання, гальмової системи, рульового керування, порядку перевезення вантажу, пасажирів, буксирування та експлуатації транспортних составів установлюються Правилами дорожнього руху.

Також відповідно до Закону України «Про дорожній рух» від 30.06.1993 р. № 3353-ХІІ до участі у дорожньому русі допускаються ті транспортні засоби, конструкція й технічний стан яких відповідають вимогам діючих в Україні правил, нормативів і стандартів, що мають сертифікат на відповідність цим вимогам, укомплектовані у встановленому порядку, а у разі, якщо транспортний засіб згідно з цим законом підлягає обов'язковому технічному контролю, пройшов такий контроль. Не допускається участь у

дорожньому русі транспортних засобів з правим розташуванням керма (ст. 29). Конструкція транспортних засобів повинна відповідати вимогам сучасних правил, нормативів і стандартів, установленим рівням викидів забруднюючих речовин в атмосферу, а нормативно-технічна документація має бути узгоджена з відповідними уповноваженими державними органами (ст. 30).

Переобладнання транспортних засобів, тобто зміна типу або марки (моделі), призначення чи параметрів конструкції транспортних засобів, що перебувають в експлуатації, шляхом установки кабіни, кузова чи їх деталей, спеціального обладнання та номерних агрегатів, не передбачених нормативно-технічною документацією на цей транспортний засіб, повинно відповідати правилам, нормативам і стандартам України.

Не дозволяється без погодження з виробниками транспортних засобів та їх складових частин або іншої спеціально уповноваженої на це Кабінетом Міністрів України організації робити переобладнання, яке призводить до зміни повної маси та її розподілу по осях, розміщення центру ваги, типу двигуна, його ваги й потужності, колісної бази чи колісної формули, системи гальмового й рульового керування та трансмісії (ст. 32)¹.

Технічний стан транспортних засобів, що перебувають в експлуатації, у частині, що стосується безпеки дорожнього руху й охорони навколишнього середовища, має відповідати правилам, нормативам і стандартам, затвердженим у встановленому порядку.

Обов'язок щодо забезпечення належного технічного стану транспортних засобів покладається на їх власників або інших осіб, які їх експлуатують, згідно з чинним законодавством (ст. 33).

Власники транспортних засобів або особи, які їх експлуатують, зобов'язані забезпечувати своєчасне й у повному обсязі проведення робіт по їх технічному обслуговуванню та ремонту згідно з нормативами, встановленими виробниками відповідних транспортних засобів.

У зв'язку з цим, експлуатація транспортних засобів забороняється у разі порушення вимог до їх переобладнання, виявлення технічних несправностей і невідповідності вимогам правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху, а також неукomплектованості відповідно до призначення (ст. 37).

Згідно з пунктом 3 Постанови Пленуму Верховного суду України «Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті» від 23.12.2005 № 14 суди повинні ретельно з'ясовувати та зазначати у вироках, у чому саме

¹ Про дорожній рух : Закон України від 30.06.1993 № 3353-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12> (дата звернення: 01.03.2019).

полягали названі у перелічених статтях порушення; норми яких правил, інструкцій чи інших нормативних актів не додержано; чи є причинний зв'язок між цими порушеннями та передбаченими законом суспільно небезпечними наслідками.

Аналіз статті 286 КК свідчить, що цей злочин належить до злочинів із так званим матеріальним складом, а тому ознакою його об'єктивної сторони, що характеризує вчинене діяння, є не будь-яке з порушень правил безпеки дорожнього руху, а лише ті з них, які створюють реальну можливість настання суспільно небезпечних наслідків, передбачених у частинах 1, 2 або 3 цієї статті, й отже, перебувають із ними у причинному зв'язку.

Так, наприклад, в одній із справ Судовою палатою у кримінальних справах Верховного Суду України було встановлено, що дорожньо-транспортна подія сталась внаслідок дій водія ОСОБА_1, який, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, виїхав на смугу зустрічного руху, де допустив зіткнення зі скутером під керуванням ОСОБА_2, який рухався у зустрічному напрямку, що спричинило смерть водія скутера та його пасажирів. Таким чином, стан алкогольного сп'яніння, в якому ОСОБА_1 керував транспортним засобом, характеризував лише його певний психофізичний (фізіологічний) стан, який сприяв порушенню ним інших норм правил безпеки дорожнього руху, проте саме порушення пункту 2.9 (а) Правил дорожнього руху не було безпосередньою причиною настання суспільно небезпечних наслідків, а отже, у причинному зв'язку з наслідками, що настали, воно не перебувало.

Таким чином, у винуватця, що притягається до кримінальної відповідальності за статтею 286 КК, можуть ставитися лише ті порушення Правил дорожнього руху, які перебувають у причинному зв'язку із настанням суспільно небезпечних наслідків для здоров'я та життя потерпілого, визначених у диспозиції цієї статті. Водночас вчинення злочину у стані сп'яніння визнається судом як обставина, яка обтяжує покарання в порядку, передбаченому статтею 67 КК.

Крім того, після набуття чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень», ухваленого Верховною Радою України 22.11.2018 р. і направлено на підпис Президенту, КК України буде доповнено статтею 286-1 КК «Керування транспортними засобами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції».

Диспозицію цієї статті сформульовано як злочин з формальним складом: «керування транспортними засобами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, а також передача керування транспортним засобом особі, яка перебуває в стані такого сп'яніння чи під

впливом таких лікарських препаратів, або відмова особи, яка керує транспортним засобом, від проходження відповідно до встановленого порядку медичного освідчування на стан алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або щодо вживання лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, а так само вживання водієм транспортного засобу після дорожньо-транспортної пригоди за його участю алкоголю, наркотиків, а також лікарських препаратів, виготовлених на їх основі (крім тих, що входять до офіційно затвердженого складу аптечки або призначені медичним працівником), або після того, як транспортний засіб був зупинений на вимогу поліцейського, до проведення уповноваженою особою медичного освідчування з метою встановлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або щодо вживання лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, чи до ухвалення рішення про звільнення від проведення такого медичного освідчування». Відповідно, не лише керування транспортним засобом в статі сп'яніння, а й спроби уникнути медичного освідчування будуть кримінально караними.

Науковці вже висловлювали певні зауваження щодо змісту цієї норми ще на стадії її ухвалення. Так, у цілому можна погодитися з Г. С. Крайником і А. Є. Овчаренко у тому, що введенням статті 286-1 КК законодавець створює колізію між застосуванням п. 13 ст. 67 та ст. 286 КК України.

О. С. Коробка навпаки, вважає позитивним відновлення радянського досвіду притягнення до відповідальності за статтею 286-1 КК за керування транспортним засобом в стані сп'яніння й установлення її як спеціальної норми щодо ст. 286 КК.

На нашу думку, поряд із позитивним аспектом у питанні посилення відповідальності за керування транспортним засобом в стані сп'яніння виникають досить вагомі зауваження щодо колізій її положення з уже чинною статтею 286 КК та обставинами, що обтяжують покарання; відповідно, вбачається необхідним подальше дослідження зазначених законодавчих новел до набуття ними чинності.

Наступним елементом об'єктивної сторони порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, як злочину з матеріальним складом є *суспільно небезпечні наслідки*.

Відповідно до частини 1 ст. 286 КК України суспільно небезпечним наслідком порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особою, яка керує транспортним засобом, є спричинення потерпілому середньої тяжкості тілесного ушкодження.

Узагалі, *тілесне ушкодження* – це протиправне завдання шкоди здоров'ю потерпілої особи, яка полягає у порушенні анатомічної цілісності тканин, органів та їх функцій внаслідок застосування одного чи кількох зовнішніх ушкоджуючих чинників – фізичних, хімічних, біологічних, психічних.

Згідно з чинним кримінальним законодавством *тілесні ушкодження середньої тяжкості* – це такі тілесні ушкодження, що не є небезпечними для життя, але спричинили тривалий розлад здоров'я або значну стійку втрату працездатності менш ніж на одну третину.

Тривалий розлад здоров'я полягає у тривалому порушенні функцій будь-якого органа або у постійному їх послабленні (захворювання, порушення функцій зору, слуху, розмовних можливостей, здатності діяти рукою, ногою тощо). Характерними для цього виду ушкоджень є також переломи ребер, переломи, надломи та тріщини трубчатих кісток і деякі інші травми¹.

Тривалість розладу здоров'я Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень 1995 р. пов'язують із тим, що для її відновлення потрібно більш ніж три тижня (більше 21 дня).

Значна стійка втрата працездатності не менш ніж на одну третину характеризується постійною втратою працездатності у розмірі від 10 % до 33 %.

Однак усе ж таки головною особливістю тілесних ушкоджень середньої тяжкості є відсутність небезпеки для життя людини, а також відсутність наслідків, що характеризують ушкодження як тяжкі.

Диспозиція частини 2 ст. 286 КК України встановлює, що суспільно небезпечним наслідком від порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особою, яка керує транспортним засобом, є спричинення потерпілому смерті або заподіяння йому тяжких тілесних ушкоджень.

Відповідно до Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затверджених Наказом МОЗ України від 17.01.1995 р. № 6, та зміни до КК України, внесені за останні декілька років, *тяжке тілесне ушкодження* – це таке тілесне ушкодження, що відповідає одній з перерахованих у чітко визначених на законодавчому рівні переліках ознак:

- 1) небезпека для життя;
- 2) втрата будь-якого органа або втрата органом його функцій;
- 3) каліцтво статевих органів;
- 4) психічна хвороба;
- 5) розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш ніж на одну третину;
- 6) переривання вагітності;
- 7) невиправне знівечення обличчя.

Небезпечними для життя є ушкодження, що в момент заподіяння (завдання) чи в клінічному перебігу через різні проміжки часу спричиняють загрозові для життя явища та які без надання медичної допомоги, за звичайним

¹ Мельник М. І., Клименко В. А. Кримінальне право. Загальна частина : підруч. Київ, 2008. 376 с.

своїм перебігом, закінчуються чи можуть закінчитися смертю. Запобігання смерті, обумовлене наданням медичної допомоги, не повинно братися до уваги під час оцінювання загрози для життя таких ушкоджень. Загрозливий для життя стан, який розвивається в клінічному перебігу ушкоджень незалежно від проміжку часу, що минув після його заподіяння, повинен перебувати з ним у прямому причинно-наслідковому зв'язку¹.

До ушкоджень, що є небезпечними для життя, належать такі:

1) ті, що проникають у черепну порожнину, у тому числі й без ушкодження мозку;

2) відкриті й закриті переломи кісток склепіння та основи черепа, за винятком кісток лицевого скелета й ізольованої тріщини тільки зовнішньої пластинки склепіння черепа;

3) забій головного мозку тяжкого ступеня як зі здавленням, так і без здавлення головного мозку;

4) забій головного мозку середньої тяжкості за наявності симптомів ураження стовбурної ділянки;

5) ізольовані внутрішньочерепні крововиливи за наявності загрозливих для життя явищ;

6) закриті ушкодження спинного мозку в шийному відділі;

7) ушкодження живота, які проникли в черевну порожнину, у тому числі й без ушкодження внутрішніх органів;

8) закриті ушкодження органів грудної або черевної порожнини, органів зачеревного простору, порожнини таза – все за наявності загрозливих для життя явищ;

9) переломи кісток таза за наявності загрозливих для життя явищ;

10) ушкодження, що спричинили шок тяжкого ступеня, масивну крововтрату, кому, гостру ниркову чи печінкову недостатність, гостру недостатність дихання чи кровообігу, гормональну дисфункцію, гострі розлади регіонарного й органного кровообігу, жирову чи газову емболію;

11) ушкодження великих кровоносних судин, аорти, сонної (загальної, внутрішньої, зовнішньої), підключичної, плечової, підключової, стегнової або підколінної артерій чи вен, що їх супроводять;

12) усі види механічної асфіксії, що супроводжувалися комплектом розладів функції центральної нервової системи, серцево-судинної системи та органів дихання, які загрожували життю, за умови, що це встановлено об'єктивними клінічними даними, тощо.

¹ Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень : Наказ МОЗ України від 17.01.1995 № 6 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95> (дата звернення: 01.03.2019).

Незагрозливими для життя ушкодженнями, що належать до тяжких, є втрата будь-якого органа чи втрата органом його функції – втрата зору, слуху, язика, руки, ноги чи репродуктивної здатності.

Орган – це частина людського організму, що виконує одну або декілька функцій, які мають істотне значення для життєдіяльності всього організму.

Під втратою зору треба розуміти повну стійку сліпоту на обидва ока чи такий стан, коли наявне зниження зору до підрахунку пальців на відстані двох метрів і менше (гострота зору на обидва ока 0,04 і нижче). Ушкодження сліпого ока, що призвело до його вилучення, оцінюється залежно від тривалості розладу здоров'я.

Під втратою слуху треба розуміти повну стійку глухоту на обидва вуха або такий незворотний стан, коли потерпілий не чує розмовної мови на відстані 3–5 сантиметрів від ушної раковини.

Оцінювання ступеня тяжкості у випадках установлення наслідку травми органа зору та слуху проводиться відповідно до документів, якими керуються у своїй роботі медико-соціальні експертні комісії.

Під втратою язика (мовлення) треба розуміти втрату можливості висловлювати свої думки членороздільними звуками, зрозумілими для оточуючих. Заїкання не слід розуміти як втрату мовлення.

Під втратою руки чи ноги треба розуміти відокремлення їх від тулуба чи втрату ними функцій (параліч або інший стан, що унеможлиблює їх діяльність).

Під анатомічною втратою руки чи ноги слід розуміти як відокремлення від тулуба всієї руки чи ноги, так і ампутацію на рівні не нижче ліктьового чи колінного суглобів. Усі інші випадки повинні розглядатися як втрата частини кінцівки й оцінюватися за ознакою стійкої втрати працездатності.

Під втратою репродуктивної здатності треба розуміти втрату здатності до з'ягання чи втрату здатності до запліднення, зачаття та дітородіння (розродження).

У разі ушкодження якогось органа чи його частини, функція якого була втрачена раніше (до травми), ступінь тяжкості ушкодження встановлюється за ознакою фактично викликаної тривалості розладу здоров'я.

Відповідно до змін у КК, внесених відповідно до Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» тяжким тілесним ушкодженням також визнано каліцтво статевих органів [199]. Під таким каліцтвом зазвичай розуміють операції, спрямовані на навмисну зміну або травматизацію статевих органів за відсутності до цього медичних показань, тому не зовсім зрозуміло, яким чином

можна застосувати зазначене положення до необережного спричинення тілесних ушкоджень, характерних для наслідків, передбачених статтею 286 КК.

Тілесне ушкодження також визнається тяжким, якщо воно спричинило психічну хворобу потерпілого незалежно від тривалості та ступеня виліковності цього розладу. Ступінь тяжкості ушкодження, що викликало реактивний стан нервової системи, визначається за ознакою тривалості розладу здоров'я. Діагноз психічного захворювання та причинно-наслідковий зв'язок між ушкодженням і психічним захворюванням, що розвинулось, встановлюється психіатричною експертизою. Ступінь тяжкості такого тілесного ушкодження визначається судово-медичним експертом з урахуванням висновків цієї експертизи. До психічних захворювань не можна відносити пов'язані з ушкодженням реактивні стани (психози, неврози).

До тяжкого тілесного ушкодження також належить розлад здоров'я, пов'язаний зі стійкою втратою працездатності не менш ніж на одну третину (не менш 33 %).

Під розладом здоров'я слід розуміти безпосередньо пов'язаний з ушкодженням хворобливий процес, що послідовно розвивався. Розміри стійкої (постійної) втрати загальної працездатності у разі ушкоджень встановлюються після наслідку ушкодження, що визначався на підставі об'єктивних даних з урахуванням документів, якими керуються у своїй роботі медико-соціальні експертні комісії.

Під стійкою (постійною) втратою загальної працездатності слід розуміти таку незворотну втрату функції, коли фони повністю не відновлюються.

В інвалідів стійка втрата працездатності у зв'язку з ушкодженням визначається як у практично здорових людей – незалежно від інвалідності та її групи, за винятком тих випадків, коли інвалідність пов'язано із захворюванням або новим ушкодженням органа чи частини тіла, що були травмовані раніше. У цих випадках розмір стійкої втрати загальної працездатності у зв'язку з одержаною останньою травмою необхідно визначити з урахуванням наявної стійкої втрати загальної працездатності від попереднього ушкодження.

У дітей втрата загальної працездатності визначається, виходячи із загальних підстав, установлених Правилами судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, із зазначенням, що ця втрата настане після досягнення працездатного віку.

Ушкодження, що призвело до переривання вагітності незалежно від її строку, належить до тяжких за умов, що між цим ушкодженням і перериванням вагітності є прямий причинний зв'язок¹.

До тяжких тілесних ушкоджень також належить невинуватне знівечення обличчя. Слід зауважити, що судово-медичний експерт не кваліфікує ушкодження обличчя як знівечення, оскільки це поняття не є медичним. Він визначає вид ушкодження, його особливості та механізм утворення, встановлює, чи є це ушкодження виправним або невинуватним.

Під виправністю ушкодження слід розуміти значне зменшення вираженості патологічних змін (рубця, деформації, порушення міміки тощо) з часом чи під дією нехірургічних засобів. Коли ж для усунення є необхідним оперативне втручання (косметична операція), то ушкодження обличчя вважається невинуватним. Коли ушкодження обличчя є виправним, ступінь тяжкості його визначається, виходячи з критеріїв, викладених у Правилах судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень; у разі невинуватності нарівні із визначенням ступеня тяжкості ушкодження звичним порядком експерт зазначає, що ушкодження може бути розцінене як тяжке, якщо буде визнане таким, що знівечило обличчя.

Як ми вже зазначали раніше, крім тяжких тілесних ушкоджень, диспозиція частини 2 ст. 286 КК України як тяжкий наслідок від цього злочину називає смерть потерпілого. Із точки зору медицини, *смерть* – це такий стан організму людини, за якого остаточно припинено роботу серця, й у зв'язку з цим виник непоправний процес розпаду клітин центральної нервової системи.

Настанню смерті завжди передують термінальні стани – предагональний стан, агонія та клінічна смерть, які в сукупності можуть тривати різний час – від кількох хвилин до годин і навіть діб. Незалежно від темпу настання смерті їй завжди передує стан клінічної смерті. Якщо реанімаційні заходи не проводилися або виявилися безуспішними, настає біологічна смерть, яка являє собою незворотне припинення фізіологічних процесів у клітинах і тканинах. Унаслідок процесів розкладання відбувається подальше руйнування організму, що поступово знищує структуру нервових зв'язків, роблячи принципово неможливим відновлення особистості.

Диспозиція частини 3 ст. 286 КК України одним із суспільно небезпечних наслідків визначає спричинення загибелі кількох осіб. Тобто, це означає, що для того щоб діяння винної особи кваліфікувалися за частиною 3 ст. 286 КК України, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту повинно спричинити смерть двох і більше осіб.

¹ Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень : Наказ МОЗ України від 17.01.1995 № 6 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95> (дата звернення: 01.03.2019).

Окрім діяння та суспільно небезпечних наслідків, для об'єктивної сторони злочинів із матеріальним складом, у тому числі й злочину, передбаченого статтею 286 КК України, особливе значення має причинний зв'язок між діянням (дією чи бездіяльністю) та суспільно небезпечними наслідками. Під причинним зв'язком у кримінальному праві розуміють об'єктивно існуючий зв'язок між діянням – дією або бездіяльністю (причиною) та суспільно небезпечними наслідками (наслідком), коли така дія або бездіяльність викликає (породжує) настання суспільно небезпечного наслідку.

Про причинний зв'язок у злочинах із матеріальним складом, у тому числі й порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особою, яка керує транспортним засобом, можна говорити лише тоді, коли діяння виступає необхідною умовою, без якої є неможливим настання наслідку. Тому до причинного зв'язку висуваються певні вимоги: 1) причина (діяння) у часі повинна передувати наслідку; 2) причина (діяння) не лише повинна передувати наслідку у часі, але й викликати його; 3) причинний зв'язок є таким лише у разі, коли діяння є головною, визначальною умовою (фактором) настання суспільно небезпечного наслідку; 4) діяння перебуває в причинному зв'язку з наслідком, якщо воно з неминучістю викликає настання цього наслідку.

Т. В. Церетелі з приводу причинного зв'язку в злочинах з матеріальним складом висунула такі положення:

а) виникнення будь-якої події в природі чи суспільстві є результатом взаємодії великої кількості факторів, що, врешті-решт, і зумовили виникнення цієї події;

б) причина діє не ізольовано, а лише в конкретних умовах місця й часу;

в) вчинок людини ніколи не буває єдиною причиною настання змін в об'єктивній дійсності, а є лише одним із факторів, який, взаємодіючи з іншими, призводить до настання певних наслідків і змін.

Досліджуючи причинний зв'язок у злочинах, передбачених статтею 286 КК України «Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами», не можна не погодитись із твердженням радянської вченої Т. В. Церетелі з приводу того, що вчинок людини ніколи не буває єдиною причиною настання змін в об'єктивній дійсності, а є лише одним із факторів, що, взаємодіючи з іншими, призводить до настання певних наслідків та змін, оскільки дійсно для того, щоб настав певний суспільно небезпечний наслідок від порушення правил безпеки дорожнього руху потрібен не лише вчинок людини, але й певні супутні фактори (наприклад, наявність перешкоди в русі, стан дорожнього покриття, пора року тощо). Підтвердженням цього можуть слугувати такі приклади кримінальних справ.

1) Вироком Станично-Луганського районного суду Луганської області 14 березня 2013 р. громадянина Т. було визнано винним у скоєнні злочину,

передбаченого частиною 1 ст. 286 КК України, а саме в тому, що він 28 жовтня 2012 р., приблизно о 21 год. 00 хв. в суху ясну погоду в порушення вимог пп. 2.9. «а», 31.4, 31.6. «а» Правил дорожнього руху України, достовірно знаючи про непрацездатність гальмівного механізму, розпочав рух, керуючи у стані алкогольного сп'яніння технічно несправним автомобілем «Москвич-407» та рухаючись по асфальтованій прямолінійній ділянці автодороги «Комишне – Н. Вільхова» від с. Комишне Станично-Луганського району Луганської області у напрямі перехрестя автодороги сполученням «КПП Красна Талівка – м. Луганськ», у районі покажчика «ПСП Деркул», не оцінивши належним чином дорожньої обстановки, не впорався з керуванням автомобіля, виїхав за межі проїзної частини, де допустив наїзд на зростаюче дерево. У результаті ДТП пасажир, громадянин З., що був у салоні вищевказаного автомобіля, отримав такі тілесні ушкодження: струс головного мозку, закрита травма грудей, закритий перелом 1 і 5 ребер справа, забій лівої легені, органів середостіння, забиті рани обличчя, вивих лівого плеча, травматичний шок. Такі ушкодження згідно з висновком судово-медичної експертизи кваліфікуються як тілесні ушкодження середнього ступеня тяжкості за ознакою тривалості розладу здоров'я¹.

У цьому випадку спричинення середньої тяжкості тілесних ушкоджень для потерпілого дійсно є наслідком порушення Правил дорожнього руху з боку водія – громадянина Т. Однак разом із тим самі по собі протиправні діяння водія могли б не спричинити зазначених наслідків для потерпілого, якби була б відсутня інша супутня цій ДТП обставина – наявність зростаючого дерева за межами проїзної частини.

Тому, враховуючи ці обставини, можна зробити висновок, що протиправне діяння громадянина Т. спричинило настання шкідливих наслідків для потерпілого тільки у взаємодії із супутніми обставинами (наявністю перешкоди у русі у вигляді дерева).

2) Вироком Франківського районного суду м. Львова Львівської області 15 квітня 2014 р. громадянина В. було визнано винним у скоєнні злочину, передбаченого частиною 1 ст. 286 КК України, а саме в тому, що він 12 серпня 2013 р. приблизно о 07 год. 45 хв., керуючи автомобілем «ВАЗ 2103» та рухаючись ним у м. Львові по вулиці Кульпарківській зі сторони вул. В. Великого, під час проїзду нерегульованого перехрестя з вул. Наукової порушив чинні вимоги ПДР України, а саме: Р. 1 п. 1.5; Р. 2 п. 2.3 (б, д); Р. 10 п. 10.1 та Р. 16 п. 16.13, що виразилося в тому, що він проявив неухважність до дорожньої обстановки та відповідним чином не відреагував на її зміну, своїми діями створив загрозу безпеці руху, перед зміною напрямку руху не

¹ Архів Станично-Луганського районного суду Луганської області. Спр. № 430/354/13-к за 2013 р.

переконався, що це буде безпечно й не створить перешкод або небезпеки іншим учасникам руху, здійснюючи поворот ліворуч не пропустив автомобіль «FORD FOCUS» під керуванням водія громадянина О., який рухався прямо по рівнозначній дорозі в зустрічному напрямку, що призвело до настання дорожньо-транспортної пригоди, в результаті якої пасажир автомобіля «FORD FOCUS» – громадянка Л. отримала тілесні ушкодження. Згідно з висновком судово-медичної експертизи № 314/13 від 13.08.2013 року постраждала отримала такі тілесні ушкодження: закритий перелом плечової кістки правої руки, які могли утворитись 12 серпня 2013 р. під час контакту з виступаючою частиною салону автомобіля в момент дорожньо-транспортної пригоди та належать до тілесних ушкоджень середньої тяжкості за ознакою тривалого розладу функції правої руки.

В аналізованому прикладі спричинення середньої тяжкості тілесних ушкоджень для потерпілої є наслідком порушення Правил дорожнього руху з боку водія – громадянина В. Однак разом із тим самі по собі протиправні діяння водія могли б не спричинити зазначених наслідків для потерпілого, якби була б відсутня інша супутня цій ДТП обставина – наявність автомобіля «FORD FOCUS» під керуванням водія громадянина О., який рухався прямо по рівнозначній дорозі в зустрічному напрямку. Ураховуючи ці обставини, можна зробити висновок, що протиправне діяння громадянина В. спричинило настання шкідливих наслідків для потерпілої тільки у взаємодії із супутніми обставинами (наявністю перешкоди у русі у вигляді автомобіля).

Для злочину, передбаченого статтею 286 КК України, встановлення причинного зв'язку між порушенням правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особою, яка керує транспортним засобом, і настанням певних шкідливих наслідків для здоров'я чи життя потерпілого є дійсно дуже важливим, оскільки від його безпосереднього встановлення залежить те, буде винна особа притягнута до кримінальної відповідальності чи до адміністративної й чи особа буде притягнута до кримінальної відповідальності за частиною 1 ст. 286 КК України або за ч. 2 ст. 286 КК України.

Також прикладами важливості встановлення причинного зв'язку між діянням винної особи та наслідками, що настали для потерпілого, можуть слугувати такі приклади кримінальних справ.

1) Вироком Шепетівського міськрайонного суду Хмельницької області 23 грудня 2013 р. громадянина А. було визнано винним у скоєнні злочину, передбаченого частиною 1 ст. 286 КК України, а саме в тому, що він 5 листопада 2013 р. близько 14 год. 20 хв., керуючи автомобілем марки «ВАЗ-21063» та рухаючись по вул. Судилківській у м. Шепетівка в напрямку центра міста, поблизу магазину «Сюрприз», що по вул. Судилківській, 48 у м. Шепетівка, ігноруючи, що попереду нього перед нерегульованим пішохідним переходом зупинився на сусідній правій смузі інший транспортний засіб, не впевнившись у відсутності пішоходів на цьому

пішохідному переході, яким може бути створена небезпека, проявив необережність – не зменшив швидкість і не зупинився, у результаті чого вчинив наїзд на малолітнього пішохода – громадянку В., яка переходила проїзну частину по вказаному нерегульованому пішохідному переході. У результаті дорожньо-транспортної пригоди потерпіла громадянка В. отримала тілесні ушкодження у вигляді закритого перелому хірургічної шийки лівого плеча та струсу головного мозку, які згідно з висновком судово-медичної експертизи № 648 від 25.11.2013 р. належать до тілесних ушкоджень середньої тяжкості, що спричинили тривалий розлад здоров'я.

У цьому випадку громадянина А. притягнуто до кримінальної відповідальності за частиною 1 ст. 286 КК України, оскільки громадянці В. були заподіяні тілесні ушкодження середньої тяжкості, які перебували у причинному зв'язку із порушенням Правил дорожнього руху громадянином А. Проте, якщо під час розслідування цієї справи було б встановлено відсутність причинного зв'язку між порушенням Правил дорожнього руху громадянином А. і спричиненням середньої тяжкості тілесних ушкоджень потерпілій (наприклад, якщо потерпіла, побачивши автомобіль, побігла б до краю проїзної частини, вдарилася б о бордюр і впала, спричинивши собі вищезазначені тілесні ушкодження), то громадянина А. було б притягнуто лише до адміністративної відповідальності за ст. 124 КУпАП незалежно від того, скільки пунктів Правил дорожнього руху він порушив. Відповідно, встановлення причинного зв'язку між суспільно небезпечним діянням і наслідком є необхідним для визначення юридичної відповідальності, до якої повинна притягуватись винна особа.

2) Вироком Чорноморського районного суду Автономної Республіки Крим 04 листопада 2013 р. громадянина В. було визнано винним у скоєнні злочину, передбаченого частиною 1 ст. 286 КК України, а саме в тому, що він 27 травня 2013 р. приблизно о 00 год. 15 хв., керуючи на підставі доручення технічно справним автомобілем марки «Mazda Xedos 9», рухаючись по автодорозі Чорноморське – Воїнка, у напрямку смт. Чорноморське із швидкістю 120 км/год., на лівому закругленні автодороги Чорноморське – Воїнка, що розташоване на 32 км + 300 м зазначеної автодороги, у порушення п. 12.1 Правил дорожнього руху України, відповідно до якого водій під час вибору у встановлених межах безпечної швидкості руху повинен враховувати дорожню обстановку, особливості вантажу, що перевозиться, і стан транспортного засобу, щоб мати змогу постійно контролювати його рух і безпечно керувати ним., п. 12.2 Правил дорожнього руху України, згідно з яким у темну пору доби та в умовах недостатньої видимості швидкість руху повинна бути такою, щоб водій мав змогу зупинити транспортний засіб у межах видимості дороги, п. 12.6 (г) ПДР України, за яким поза населеними пунктами на інших автомобільних дорогах дозволено

рух зі швидкістю не більш 90 км/год., маючи технічну можливість уникнути ДТП шляхом виконання зазначених норм ПДР України, не впорався з керуванням зазначеним транспортним засобом, допустив виїзд автомобіля за межі проїжджої частини вліво по ходу його руху, де допустив його перекидання, у результаті чого пасажиром автомобіля – громадянина Н. і громадянина К. було заподіяно тілесні ушкодження. Так, відповідно до висновку експерта № 92 від 26.06.2013 р. громадянин Н. отримав тілесні ушкодження у вигляді перелому тазу без зміщення, що належать до середньої ступені тяжкості тілесних ушкоджень, а пасажир автомобіля громадянина К. відповідно до висновку експерта № 91 від 26.06.2013 р. були заподіяні тілесні ушкодження у вигляді крововиливів на обличчі, саден на спині та сідницях, струсу головного мозку та закритого компресійного перелому 12-го грудного хребця, без порушення функції спинного мозку, які віднесено до середньої тяжкості тілесних ушкоджень, які спричинили тривалий розлад здоров'я.

В аналізованому прикладі громадянина В. було цілком правильно притягнуто до кримінальної відповідальності за частиною 1 ст. 286 КК України лише тому, що громадянина Н. та громадянина К. були заподіяні тілесні ушкодження середньої тяжкості.

У тих випадках, коли потерпіла особа помирає у лікарні, то необхідно з'ясувати причини її смерті, оскільки саме від цього залежатиме, за якою частиною ст. 286 буде притягнуто до кримінальної відповідальності особу, що керувала транспортним засобом і порушила Правил дорожнього руху. Якщо смерть потерпілого настає з причини неякісного надання медичної допомоги в лікарні, то дії особи, що керувала транспортним засобом, мають кваліфікуватися як необережне спричинення середньої тяжкості або тяжких тілесних ушкоджень за частинами 1 або 2 ст. 286 КК України, оскільки настання смерті потерпілого було не наслідком ДТП, а наслідком неякісного надання медичної допомоги в лікарні.

Так, наприклад, безпідставно був засуджений за порушення Правил безпеки руху, яке спричинило смерть потерпілої, водій О., який на закріпленому за ним автомобілі під час руху заднім ходом з однієї вулиці на іншу не вжив усіх заходів обережності та вчинив наїзд на громадянку М., яка переходила вулицю, заподіявши їй легкі тілесні ушкодження. У результаті цих тілесних ушкоджень у М. виникли запалення, некроз тканин правого стегна та сепсис, від якого вона через місяць померла в лікарні. Засудження О. за порушення правил безпеки дорожнього руху, що призвело до спричинення тяжких тілесних ушкоджень, було визнано безпідставним, оскільки відповідно до висновку судово-медичного експерта «ушкодження підшкірних тканин правої ноги, заподіяне М. під час дорожньо-транспортної пригоди, не було небезпечним для життя, за відсутності несприятливого фону не повинно було потягти за собою розлад здоров'я більш ніж на 21 день, і тому є легким

тілесним ушкодженням». Експерти дійшли висновку, що між цими легкими тілесними ушкодженнями й виникненням у подальшому запалення та некрозу тканин правої ноги, які призвели до смерті від сепсису, причинний зв'язок є, але він не є прямим, оскільки основне значення для несприятливого кінця мали стан травмованої кінцівки та загальне захворювання потерпілої гіпертонічною хворобою. Отже, оскільки заподіяні М. тілесні ушкодження не стали прямою причиною її смерті, О. повинен нести відповідальність лише за заподіяння легких тілесних ушкоджень.

Особливо складним є встановлення причинного зв'язку у випадках порушення Правил дорожнього руху відразу декількома учасниками дорожнього руху. Як зазначено у пункті 7 Постанови Пленуму Верховного суду України «Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті» від 23.12.2005 № 14 у випадках, коли передбачені ст. 286 КК суспільно небезпечні наслідки настали через порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту двома або більше водіями транспортних засобів, суди повинні з'ясовувати характер порушень, які допустив кожен із них, а також чи не було причиною порушення зазначених правил одним водієм їх недодержання іншим і чи мав перший можливість уникнути дорожньо-транспортної події та її наслідків. При цьому треба мати на увазі, що за певних умов виключається кримінальна відповідальність особи, яка порушила Правила дорожнього руху вимушено, через створення аварійної ситуації іншою особою, яка керувала транспортним засобом.

Так, наприклад, постановою Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України було скасовано рішення районного й апеляційних судів за таких обставин: за вироком суду Особа_3, керуючи автомобілем, який рухався по другорядній дорозі, наближаючись до перехрестя із головною об'їзною дорогою, неправильно оцінив дорожню обстановку, проявив неухважність і всупереч вимогам дорожніх знаків 2.1, 2.2. та пп.12.3, 16.11 ПДР не надав дорогу автомобілю під керуванням Особи_2 та не почав своєчасно вживати заходів для зменшення швидкості аж до зупинки автомобіля, виїхав на перехрестя, на яке в цей час виїхав Особа_2, який, рухаючись зі швидкістю, вищою за допустиму, незважаючи на попередження дорожнього знаку 3.29 про ступінчасте зниження швидкості, всупереч вимогам п.12.9 «б» ПДР, швидкість не зменшив і, неправильно оцінивши дорожню обстановку та проявивши неухважність, на порушення вимог пп.2.3 «б», 12.1 і 12.3 цих само правил, перешкоду для руху, яку міг об'єктивно виявити, своєчасно не виявив і не вжив заходів для зменшення швидкості аж до зупинки автомобіля, що призвело до зіткнення керованих ними транспортних засобів та спричинення пасажирам обох автомобілів тяжких тілесних ушкоджень.

Суд дійшов висновку, що обидва водії невиконанням зазначених вимог ПДР порушили правила безпеки руху, і дії кожного з них перебувають у причинному зв'язку з наслідками дорожньо-транспортної події, та визнав їх винними за частиною 2 ст. 286 КК.

Розглядаючи справу у касаційному порядку, судова колегія у кримінальних справах ВСС установила, що причиною зіткнення транспортних засобів і наслідків, що настали, були неправильні дії водія Особи_3, який перед виїздом з другорядної дороги на головну не дотримався вимог дорожніх знаків 2.1, 2.2 та пп.12.3. 16.11 ПДР і не надав дорогу транспортному засобу, що рухався по головній дорозі. Усупереч дорожнім знакам «Дати дорогу», «Прізд без зупинки заборонено» він не зупинився перед виїздом на головну дорогу й не переконався у відсутності небезпеки для руху та не надав дороги автомобілю під керуванням Особи_2, який наближався по головній дорозі й мав перевагу в русі, чим створив аварійну ситуацію.

Спростовуючи висновки суду про винуватість Особи_2 у тому, що він не зміг уникнути зіткнення з автомобілем, яким керував Особа_3, колегія суддів зазначила в ухвалі, що водій Особа_2 не зобов'язаний був урахувати можливість грубого порушення ПДР іншим водієм; він не передбачав, не зобов'язаний був і не мав можливості передбачити, що автомобіль, яким керував Особа_3, не дасть дорогу, не зупиниться перед виїздом на головну дорогу на вимогу знаків і не пропустить його автомобіль. Відповідно до пункту 1.4 ПДР водій Особа_2 вправі був розраховувати, що водій Особа_3 перед виїздом із другорядної дороги на головну зупиниться та надасть йому можливість проїхати перехрестя. Тому в причинному зв'язку із суспільно небезпечними наслідками, що настали, перебувають лише дії водія Особи_3. Відповідно, своїм висновком Судова палата у кримінальних справах Верховного Суду України ще раз підтвердила, що навіть у випадку порушення Правил дорожнього руху особа, яка керує транспортним засобом, буде визнаватися винною у спричиненні шкоди здоров'ю потерпілим від ДТП і притягатися до кримінальної відповідальності не завжди, а лише у випадку наявності необхідного причинного зв'язку між цим порушенням і суспільно небезпечними наслідками щодо здоров'я потерпілих. Звісно, це не виключає притягнення водія до адміністративної відповідальності.

Отже, необхідно підкреслити, що встановлення причинного зв'язку між діями та наслідками у злочині, передбаченому ст. 286 КК України, є вкрай важливим, оскільки саме від цього залежить правильна кваліфікація дій винної особи й у кінцевому рахунку – призначення об'єктивного та справедливого покарання за його вчинення.

Частиною 3 ст. 286 КК криміналізовано діяння, передбачені ч. 1 цієї статті, якщо вони спричинили загибель кількох осіб. Згідно з пунктом 9 Постанови Пленуму Верховного суду України «Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки

дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті» від 23.12.2005 № 14 вказаною частиною охоплюється смерть хоча б одного з двох потерпілих, що настала внаслідок порушення особою правил безпеки дорожнього руху чи експлуатації транспорту, правил водіння або експлуатації машини під час однієї дорожньо-транспортної події. У тому ж разі, якщо загибелі двох людей сталась під час різних дорожньо-транспортних подій, винна особа має відповідати за частиною 2 ст. 286 КК¹.

Окрім основних (обов'язкових) ознак об'єктивної сторони, вона може характеризуватися й певною сукупністю факультативних ознак (місцем, часом, обставиною, способом, знаряддям вчинення злочину), однак якщо такі ознаки прямо зазначаються у диспозиції статті, то вони набувають статусу основних.

Досліджуючи об'єктивну сторону складу злочину, передбаченого статтею 286 КК України, необхідно встановити також і факультативні її ознаки та, якщо вони є, те, які з них можуть мати статус основних.

Отже, як зазначається в диспозиції частини 1 ст. 286 КК України, суспільно небезпечне діяння (порушення правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту) виникає тільки у разі керування винною особою транспортним засобом, а це означає, що в цьому випадку транспортний засіб виступає *знаряддям* учинення злочину, передбаченого статтею 286 КК України, і оскільки він прямо зазначається в диспозиції статті, то набуває статусу основного елементу об'єктивної сторони.

Як впливає з примітки до статті 286 КК України, під транспортними засобами слід розуміти всі види автомобілів, трактори та інші самохідні машини, трамваї та тролейбуси, а також мотоцикли та інші механічні транспортні засоби.

Відповідно до Правил дорожнього руху, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 р. № 1306, транспортний засіб – це пристрій, призначений для перевезення людей та/або вантажу, а також встановленого на ньому спеціального обладнання чи механізмів.

Однак, як уже зазначалося, знаряддям учинення злочину, передбаченого статтею 286 КК України, можуть виступати не всі транспортні засоби, а тільки ті, що підпадають під поняття механічного транспортного засобу – транспортного засобу, що приводиться в рух за допомогою двигуна. Цей термін поширюється на трактори, самохідні машини й механізми, а також

¹ Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті: постанова Пленуму Верховного суду України від 23.12.2005 № 14 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-05> (дата звернення: 01.03.2019).

тролейбуси та транспортні засоби з електродвигуном потужністю понад 3 кВт. Тобто, виходячи з положень ст. 286 КК України, порушення Правил дорожнього руху та експлуатації транспорту, що призвели до тяжких наслідків для здоров'я та життя потерпілого, будуть визнаватися злочином лише тоді, коли винна особа керуватиме тільки механічним транспортним засобом.

Наступною факультативною ознакою об'єктивної сторони складу злочину, яка у складі порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, що керують транспортними засобами, набуває статусу обов'язкової, є *обстановка* вчинення злочину. Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту може відбуватися лише під час дорожнього руху.

Серед науковців немає одностайності щодо оцінки цієї факультативної ознаки складу злочину, передбаченого статтею 286 КК. Так, С. С. Яценко зазначає, що обов'язковою ознакою цього складу є саме час вчинення злочину, а саме час керування транспортним засобом, тобто тоді, коли він рухається. Відповідно, рух транспортного засобу, як зазначає дослідник, починається з моменту рушання його з місця стоянки й закінчується повною зупинкою його ходової частини.

В. О. Навроцький навпаки, визначає загадану ознаку саме як обстановку вчинення злочину.

На нашу думку, друга точка зору є більш ґрунтовною, оскільки законодавець визначає не конкретний час учинення порушень правил дорожнього руху, а обстановку його вчинення, що пов'язується із ситуацією підпорядкування руху транспортного засобу Правилам дорожнього руху. Так, наприклад, як наголошується в абзаці 2 п. 5 Постанови Пленуму Верховного суду України «Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті» від 23.12.2005 р. № 14, відповідальність за ст. 286 КК настає і тоді, коли правила безпеки дорожнього руху чи експлуатації транспорту було порушено під час виконання з допомогою транспортних засобів різних робіт (дорожніх, сільськогосподарських, будівельних та ін.). Якщо ж особа під час виконання таких робіт, хоча б і під час руху чи експлуатації машини, порушила не ці, а інші правила (наприклад, правила охорони праці, зокрема правила техніки безпеки), її дії за наявності до того підстав підлягають кваліфікації за статтями КК, які передбачають відповідальність за недодержання саме цих (інших) правил, а у відповідних випадках – за злочини проти життя та здоров'я особи або за знищення чи пошкодження майна. Таким чином, важливим є не сам механічний рух транспортного засобу, а його підпорядкування Правилам дорожнього руху під час такого пересування.

Інші ознаки об'єктивної сторони, такі як спосіб учинення злочину (форма прояву суспільно небезпечного діяння) та місце вчинення злочину (певна

територія, на якій вчинюється злочин), в диспозиції ст. 286 КК України прямо не зазначаються, а отже, для цього складу злочину вони є факультативними. Так, наприклад, в абзаці 1 п. 5 Постанови Пленуму Верховного суду України «Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті» від 23.12.2005 р. № 14 стверджується, що відповідальність за ст. 286, 415 КК настає незалежно від місця, де були допущені порушення правил безпеки дорожнього руху чи експлуатації транспорту, правил водіння або експлуатації машини (на магістралі, шосе, вулиці, залізничному переїзді, полі, території підприємства, у дворі тощо). Відповідно, місце є факультативною ознакою злочину, передбаченого статтею 286 КК.

Таким чином, ураховуючи дослідження об'єктивної сторони порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, можна зробити висновок про те, що об'єктивна сторона цього складу злочину охоплює таке: діяння особи, суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між діянням і наслідками, а також знаряддя й обстановку вчинення злочину, які у цьому складі виступають основними (обов'язковими) елементами об'єктивної сторони.

9.2. Суб'єкт та суб'єктивна сторона у складі порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами

Суб'єктивні ознаки складу злочину охоплюють суб'єкт та суб'єктивну сторону. Відсутність хоча б одного із зазначених елементів виключає наявність самого складу злочину, а отже й кримінальну відповідальність за його скоєння. У структурі складу злочину суб'єкт є необхідним елементом складу злочину, що характеризується сукупністю ознак, за наявності яких особа може притягатись до кримінальної відповідальності за свої дії або бездіяльність.

Суб'єкт злочину в теорії кримінального права розглядається у загальному та у вузькому розумінні. Суб'єкт злочину у загальному розумінні – це особа, що вчинила злочин. У вузькому розумінні – особа, здатна нести кримінальну відповідальність у разі вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК України.

Поняття суб'єкта злочину чітко визначено у чинному кримінальному законодавстві України. Так, у частині 1 ст. 18 КК України написано, що *суб'єктом злочину* є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

Отже, суб'єкт злочину повинен характеризуватися трьома обов'язковими ознаками:

- 1) бути фізичною особою;
- 2) бути осудною особою;
- 3) досягти певного віку.

Отже, суб'єктом злочину може бути тільки фізична особа, тобто людина (громадянин України, особа без громадянства, іноземець). Відповідно до чинного законодавства України про кримінальну відповідальність не можуть бути суб'єктами злочину юридичні особи (підприємства, установи, громадські організації) тощо.

Частина 1 ст. 19 КК України визначає таку обов'язкову ознаку суб'єкта злочину, як осудність особи, тобто її здатність під час учинення злочину усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Ця здатність особи означає правильне розуміння фактичних об'єктивних ознак злочину (об'єкта, суспільно небезпечного діяння, обстановки, часу та місця, способу його вчинення, його суспільно небезпечних наслідків). Здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) повинна пов'язуватись зі здатністю контролювати свої вчинки, керувати ними.

Обов'язковою ознакою суб'єкта злочину є також його вік. Частина 1 ст. 22 КК України встановлює, що кримінальній відповідальності підлягають особи, яким на момент вчинення злочину виповнилося шістнадцять років. Цей вік називають загальним віком кримінальної відповідальності. Частина 2 ст. 22 КК України встановлює знижений вік кримінальної відповідальності – чотирнадцять років – за окремі, прямо перелічені законом злочини (наприклад, умисні вбивства – ст. 115–117 КК, умисне нанесення тяжких тілесних ушкоджень – ст. 121 КК, згвалтування – ст. 152 КК, крадіжка, грабіж, розбій – ст.ст. 185, 186, 187) тощо. Перелік злочинів, передбачений частиною 2 ст. 22 КК України, за які відповідальність настає з чотирнадцяти років, є вичерпним.

За деякі злочини особа може нести відповідальність лише за досягнення більшого віку, ніж загальний вік кримінальної відповідальності. Зокрема, у випадку вчинення злочину, потерпілим якого є неповнолітня особа, суб'єкт злочину має бути повнолітнім, тобто досягти 18 років (наприклад, злочин, передбачений ст. 304 КК).

Отже суб'єктом злочину може бути тільки фізична осудна особа, яка досягла встановленого законом віку кримінальної відповідальності. Відсутність хоча б одного з обов'язкових компонентів виключає її визнання суб'єктом злочину, а отже, й виключає її кримінальну відповідальність за скоєння злочинних діянь.

Чинне кримінальне законодавство України поряд із поняттям загального суб'єкта злочину виділяє також поняття спеціального суб'єкта злочину. Так, у частині 2 ст. 18 КК України встановлено, що спеціальним суб'єктом злочину є фізична осудна особа, що вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа [262, с. 38].

Отже, *спеціальний суб'єкт* – це особа, яка, крім обов'язкових загальних ознак (фізична осудна особа, яка досягла певного віку), має додаткові спеціальні (особливі) ознаки, передбачені в статті Особливої частини КК для суб'єкта конкретного складу злочину. Ознаки спеціального суб'єкта доповнюють загальне поняття суб'єкта злочину, виступаючи як додаткові. Вони можуть бути різними, наприклад службове становище, професія (лікар), певна діяльність (підприємець), родинні відносини (мати новонародженої дитини) та інші.

На думку Г. Н. Борзенкова, всі ознаки спеціального суб'єкта можна класифікувати, поділивши на три великі групи:

1) ознаки, що характеризують соціальну роль і правове становище суб'єкта (громадянство, службове становище, професія, певна діяльність, стосунок до військової служби, певне становище, участь у судовому процесі, судимість тощо);

2) фізичні властивості суб'єкта (вік і стан здоров'я);

3) взаємовідносини суб'єкта з потерпілим (родинні відносини, службові відносини).

Із приводу визначення поняття «спеціальний суб'єкт злочину» серед вчених-юристів існують різні точки зору. Зокрема, В. В. Устименко стверджує, що спеціальним суб'єктом злочину є особа, яка володіє поряд з осудністю та віком кримінальної відповідальності й іншими – однією чи кількома – додатковими юридичними ознаками, що передбачаються у кримінальному законі або що прямо впливають з нього, які обмежують коло осіб, що можуть нести відповідальність за цим законом.

На думку радянського вченого В. С. Орлова, спеціальний суб'єкт злочину – це особа, яка, крім необхідних ознак суб'єкта (осудність, досягнення визначеного віку), повинна володіти ще особливими додатковими ознаками, які обмежують можливість притягнення її до кримінальної відповідальності за вчинення цього злочину.

В. І. Терентьев вважає, що спеціальним суб'єктом злочину визнається особа, наділена поряд із загальними ознаками суб'єкта додатковими ознаками, передбаченими Особливою частиною КК та обов'язковими для відповідного конкретного складу злочину.

Згідно із диспозицією статті 286 КК порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, крім трьох обов'язкових загальних ознак суб'єкта (фізична особа, осудність та вік), існує ще одна обов'язкова ознака суб'єкта зазначеного складу злочину, а саме керування транспортним засобом у момент вчинення злочину.

Таким чином, можна констатувати, що суб'єкт злочину, передбаченого статтею 286 КК України, є спеціальним. Разом із тим виникає цілком логічне

питання, яку саме особу слід визнавати такою, що керує транспортним засобом, відповідно до диспозиції цієї статті. Чинне законодавство на дає чіткої відповіді на це запитання, відповідно, для з'ясування змісту цього терміну пропонуємо застосувати методи його тлумачення.

Аналіз чинного законодавства України дозволяє дійти висновку, що найбільш близьким до закріпленого у диспозиції ст. 286 КК поняття «особа, яка керує транспортним засобом» є поняття «водій», передбачене у Правилах дорожнього руху, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 р. № 1306. Згідно з пунктом 1.10 Правил дорожнього руху водій – це особа, яка керує транспортним засобом і має посвідчення водія (посвідчення тракториста-машиніста, тимчасовий дозвіл на право керування транспортним засобом, тимчасовий талон на право керування транспортним засобом) відповідної категорії. Водієм також є особа, яка навчає керуванню транспортним засобом, перебуваючи безпосередньо в транспортному засобі. Однак, на відміну від поняття «водій», поняття «особа, яка керує транспортним засобом» є більш широким, оскільки термін «водій» охоплює лише тих осіб, що мають посвідчення водія. Таким чином, під поняття «особа, яка керує транспортним засобом» підпадають усі особи, що керують транспортними засобами, незалежно від того, чи є у них право керувати транспортним засобом, чи ні.

Відповідно, осіб, які керують транспортними засобами, можна умовно поділити на дві категорії:

- 1) водії (ті, що мають право на керування транспортними засобами);
- 2) особи, що керують транспортними засобами за відсутності посвідчення водія (права на керування транспортними засобами).

Стосовно першої категорії осіб слід зазначити, що відповідно до Закону України «Про дорожній рух» від 30.06.1993 р. № 3353-XII водієм (особою, що має право керування транспортними засобами) може стати кожний громадянин, який досяг певного віку, не має медичних протипоказань і пройшов повний курс навчання за відповідними програмами¹.

Право на керування транспортними засобами відповідної категорії може бути надано:

а) мототранспортними засобами та мотоколясками (категорії A1, A) – особам, які досягли 16-річного віку;

б) автомобілями, колісними тракторами, самохідними машинами, сільськогосподарською технікою, іншими механізмами, які експлуатуються на вулично-дорожній мережі, всіх типів (категорії B1, B, C1, C, T), за винятком автобусів, трамваїв і тролейбусів – особам, які досягли 18-річного віку;

¹ Про дорожній рух : Закон України від 30.06.1993 № 3353-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12> (дата звернення: 01.03.2019).

в) автомобілями з причепами або напівпричепами (категорії BE, C1E, CE), а також призначеними для перевезення великогабаритних, великовагових і небезпечних вантажів – особам, які досягли 19-річного віку;

г) автобусами, трамваями і тролейбусами (категорії D1, D, D1E, DE, T) – особам, які досягли 21-річного віку.

Крім того, особа, яка бажає отримати право на керування транспортними засобами відповідної категорії чи типу, зобов'язана пройти медичний огляд, підготовку або перепідготовку відповідно до типової навчальної програми й успішно скласти теоретичний і практичний іспити.

На водія чинним законодавством України покладаються певні обов'язки:

- мати при собі та на вимогу працівників міліції, а водії військових транспортних засобів – на вимогу посадових осіб військової інспекції безпеки дорожнього руху Військової служби правопорядку у Збройних Силах України пред'являти для перевірки посвідчення водія, реєстраційний документ на транспортний засіб, а у випадках, передбачених законодавством, – страховий поліс (сертифікат) про укладення договору обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів, ліцензійну картку на автомобільний транспортний засіб у разі надання послуг із перевезення пасажирів і небезпечних вантажів;

- виконувати розпорядження працівників міліції, а водії військових транспортних засобів – посадових осіб військової інспекції безпеки дорожнього руху Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, що даються в межах їх компетенції, передбаченої чинним законодавством, Правилами дорожнього руху та іншими нормативними актами;

- уживати всіх можливих заходів щодо забезпечення безпечних умов для пересування найбільш уразливих учасників дорожнього руху – дітей, інвалідів, велосипедистів і людей похилого віку;

- не допускати випадків керування транспортним засобом у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції, а також не передавати керування транспортним засобом особі, яка перебуває в такому стані або під впливом таких препаратів;

- перевірити перед вирушенням у дорогу технічний стан транспортного засобу та стежити за ним у дорозі;

- своєчасно подавати транспортний засіб, що підлягає обов'язковому технічному контролю, на такий контроль;

- під час руху на автомобілі, обладнаному ременями безпеки, бути пристебнутим, а на мотоциклі – в застебнутому мотошоломі;

- надавати переважне право для проїзду транспортним засобам із включеними синіми або червоними проблісковими маячками та спеціальними звуковими сигналами тощо.

Відповідно до чинного законодавства України водій є одним з учасників дорожнього руху. Так, у Законі України «Про дорожній рух» від 30.06.1993 р. № 3353-ХІІ зазначено, що до учасників дорожнього руху належать водії та пасажирів транспортних засобів, пішоходи, велосипедисти й погоничі тварин. У загальних положеннях Правил дорожнього руху, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 р. № 1306, зазначено, що учасник дорожнього руху – це особа, яка бере безпосередню участь у процесі руху на дорозі як пішохід, водій, пасажир чи погонич тварин. Ураховуючи це, водій, окрім тих обов'язків, які покладено виключно на водіїв, має виконувати й ті обов'язки, які покладено на всіх учасників дорожнього руху, такі як:

- знати й неухильно дотримувати вимог Закону України «Про дорожній рух», Правил дорожнього руху та інших нормативних актів з питань безпеки дорожнього руху;

- створювати безпечні умови для дорожнього руху, не завдавати своїми діями або бездіяльністю шкоди підприємствам, установам, організаціям і громадянам;

- виконувати розпорядження органів державного нагляду та контролю щодо дотримання законодавства про дорожній рух;

- не створювати перешкод для проїзду спеціалізованого санітарного транспорту бригад екстреної (швидкої) медичної допомоги, який рухається з увімкнутими проблісковим маячком та спеціальним звуковим сигналом тощо.

Стосовно осіб, що керують транспортними засобами за відсутності посвідчення водія (права на керування транспортними засобами), треба зазначити, що фактично вони не є учасниками дорожнього руху, адже не підпадають під поняття осіб, які визнаються учасниками дорожнього руху. Проте, враховуючи той факт, що відповідно до Закону України «Про дорожній рух» учасниками дорожнього руху є особи, які використовують автомобільні дороги, вулиці, залізничні переїзди або інші місця, призначені для пересування людей і перевезення вантажів за допомогою транспортних засобів, вбачається, що особи, які керують транспортними засобами, підпадають під цю категорію осіб навіть за відсутності посвідчення на право керування транспортним засобом, а тому мають дотримуватись тих вимог і виконувати ті обов'язки, які покладено на учасників дорожнього руху.

Так, наприклад, вироком Смілянського міськрайонного суду Черкаської області 16 квітня 2013 р. громадянина А. було визнано винним у скоєнні злочину, передбаченого частиною 1 ст. 286 КК України, а саме в тому, що він 16 вересня 2012 р., керуючи власним автомобілем по вул. Жовтневій в м. Сміла, в порушення п. 2.1 Правил дорожнього руху України керував автомобілем без посвідчення водія і в порушення п. 12.1 цих правил не обрав безпечної швидкості, не врахував дорожню обстановку, щоб мати змогу постійно

контролювати його рух і безпечно керувати ним, не впорався з керуванням транспортного засобу та скоїв наїзд на опору ліній електропередач, внаслідок чого пасажир автомобіля – громадянину М. були заподіяні середньої тяжкості тілесні ушкодження.

У цьому прикладі громадянин А. не мав посвідчення водія, а тому він на момент скоєння злочину фактично не підпадав під категорію поняття «водій», а отже й не був учасником дорожнього руху. Але, незважаючи на це, він був притягнутий до кримінальної відповідальності за порушення Правил дорожнього руху, що призвело до тяжких наслідків. Тому можемо зробити висновок, що, незважаючи на те чи є в особи посвідчення водія, чи ні, якщо вона керує транспортним засобом, то є учасником дорожнього руху, а отже, має дотримуватись усіх вимог і виконувати всі обов'язки, що висуваються до учасників дорожнього руху.

Такої ж позиції притримується і Верховний суд України. У пункті 4 Постанови Пленуму Верховного суду України «Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті» від 23.12.2005 р. № 14 зазначається, що суб'єктом злочину, передбаченого статтею 286 КК, визнають особу, яка керує транспортним засобом, незалежно від того, чи має вона на це право. За певних умов до відповідальності за цією статтею може бути притягнута особа, яка навчає водінню іншу особу та перебуває під час навчальної їзди поруч із учнем (майстер виробничого навчання, інструктор тощо).

Крім вищевказаних міркувань, убачається, що, досліджуючи поняття суб'єкта злочину, передбаченого статтею 286 КК України, слід приділити увагу характеристиці осіб, які разом із водієм може перебувати у транспортному засобі й істотним чином впливати на процес його керування. Зазначена особа є пасажиром. Відповідно до пункту 1.10 Правил дорожнього руху, пасажир – це особа, яка користується транспортним засобом і перебуває в ньому, але не причетна до керування ним. Виходячи з наведеного визначення, можна зробити висновок, що пасажир – це особа, яка не лише перебуває у транспортному засобі під час руху, але й безпосередньо ним користується. При цьому слід розглянути випадки, коли пасажир грубо порушує правила користування транспортним засобом, що врешті-решт призводить до скоєння ДТП із тяжкими наслідками. Постає логічне запитання, кого в цьому випадку слід притягнути до кримінальної відповідальності за скоєне – водія чи пасажирів – і за якою статтею.

Так, відповідно до чинного законодавства України про дорожній рух, пасажир є учасником дорожнього руху, а тому повинен виконувати всі обов'язки, покладені на учасників, зокрема знати Правила дорожнього руху та інші нормативні акти з питань безпеки дорожнього руху й неухильно

дотримуватись їх вимог, а також створювати безпечні умови для дорожнього руху, не завдавати своїми діями або бездіяльністю шкоди підприємствам, установам, організаціям і громадянам.

Більш того, законодавець окремо передбачив низку обов'язків, що безпосередньо стосуються тільки пасажирів. Так, відповідно до Закону України «Про дорожній рух» (ст. 18), пасажир зобов'язаний:

а) здійснювати посадку в транспортний засіб лише із спеціального майданчика, а в разі його відсутності – з тротуару чи узбіччя;

б) здійснювати посадку й висадку лише після повного припинення руху транспортного засобу;

в) не відвертати увагу водія від керування транспортним засобом;

г) під час руху на автомобілі, обладнаному ремнями безпеки, бути пристебнутим, а на мотоциклі – в застебнутому мотошоломі.

Окрім вищезазначених обов'язків, Правилами дорожнього руху України, а саме розділом № 5 під назвою «Обов'язки і права пасажирів», також установлюється певний перелік зобов'язань, що покладаються на всіх без винятку пасажирів.

Отже, відповідно до чинних ПДР, *пасажир, користуючись транспортним засобом, повинні:*

а) сидіти або стояти (якщо це передбачено конструкцією транспортного засобу) в призначених для цього місцях, тримаючись за поручень або інше пристосування;

б) під час пересування на транспортному засобі, обладнаному ремнями безпеки, бути пристебнутими, а на мотоциклі й мопеді – в застебнутому мотошоломі;

в) не забруднювати проїзну частину та смугу відведення автомобільних доріг;

г) не створювати своїми діями загрози безпеці дорожнього руху.

Також, *пасажирам забороняється:*

а) під час руху відвертати увагу водія від керування транспортним засобом і заважати йому в цьому;

б) відчиняти двері транспортного засобу, не переконавшись, що він зупинився біля тротуару, посадкового майданчика, краю проїзної частини чи на узбіччі;

в) перешкоджати зачиненню дверей та використовувати для їзди підніжки й виступи транспортних засобів;

г) під час руху стояти в кузові вантажного автомобіля, сидіти на бортах або в не обладнаному для сидіння місці.

Отже, якщо пасажир грубо порушує вимоги зазначених нормативно-правових актів і під час руху транспортного засобу відвертає увагу водія від керування транспортним засобом і заважає йому в цьому, своїми діями створює загрозу безпеці дорожнього руху, наприклад смикає за кермо чи за руки, затуляє

очі водія, перешкоджає натисненню на педаль гальма тощо, і це призводить до скоєння ДТП з тяжкими наслідками, то цілком справедливо можна говорити про те, що тільки порушення правил дорожнього руху з боку пасажирів призвело до настання тяжких наслідків, а тому лише він повинен бути притягнутий до кримінальної відповідальності за скоєння злочину, передбаченого статтею 286 КК України. Як уже зазначалося вище, пасажир, будучи учасником дорожнього руху, повинен створювати безпечні умови для дорожнього руху і в жодному разі не завдавати своїми діями або бездіяльністю шкоди підприємствам, установам, організаціям і громадянам. Проте якщо пасажир, незважаючи на всі передбачені щодо нього вимоги про безпеку дорожнього руху, грубо їх порушує, і це призводить до тяжких наслідків, то, вбачається, що він має нести кримінальну відповідальність за настання суспільно небезпечних наслідків, передбачених у статті 286 КК. А тому для об'єктивності притягнення до кримінальної відповідальності та дотримання принципу справедливості призначення покарання за скоєне злочинне діяння вважаємо за необхідне, крім особи, яка керує транспортним засобом, визнати суб'єктом злочину, передбаченого статтею 286 КК України, також і пасажирів.

Тобто, диспозиція частини 1 ст. 286 КК України повинна мати такий зміст: *«Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особою, яка керує транспортним засобом, або особою, яка користується транспортним засобом і перебуває в ньому під час руху (пасажиром), що спричинило...»*

Наступною суб'єктивною ознакою складу порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, дослідженню якої слід приділити значну увагу, є суб'єктивна сторона.

В юридичній літературі суб'єктивна сторона складу злочину визначається як внутрішня сторона злочину, тобто психічна діяльність особи, що відображає ставлення її свідомості й волі до суспільно небезпечного діяння, яке нею вчиняється, і до його наслідків.

Із приводу цього слушною є думка В. А. Нерсисяна, який зазначав, що суб'єктивна сторона злочину, не припиняючи бути суб'єктивним ставленням до вчиненого, розуміється як вияв негативної спрямованості особи, що зумовлюється соціальним середовищем, а також виробленими в неї ціннісними орієнтаціями й окремими антисоціальними мотивами поведінки.

Важливість установлення суб'єктивної сторони для будь-якого складу злочину підкреслює О. І. Рарог. Так, на його думку, по-перше, суб'єктивна сторона, будучи елементом складу злочину, є підставою для кримінальної відповідальності, а тому відмежовує злочинне діяння від незлочинного. По-друге, за суб'єктивною стороною можна відмежовувати злочини, подібні один до одного за об'єктивними ознаками. По-третє, своїм змістом суб'єктивна

сторона визначає ступінь суспільної небезпечності скоєного діяння та суб'єкта злочину, а отже, – характер відповідальності й розмір покарання¹.

Саме поняття «суб'єктивна сторона» в кримінальному законодавстві України відсутнє, однак законодавець розкриває його через такі ознаки, як вина, мотив і мета вчинення злочину.

Вина особи – це основна, обов'язкова ознака будь-якого складу злочину, вона визначає саму наявність суб'єктивної сторони та значною мірою її зміст. Відсутність вини виключає суб'єктивну сторону й тим самим – склад злочину.

Як визначає Г. В. Новицький, вина як головна ознака суб'єктивної сторони злочину є тісно пов'язаною з його об'єктивною стороною, оскільки вона найбільшою мірою акумулює в собі ознаки об'єктивної сторони, відбиває процес і результат проходження цих об'єктивних ознак крізь призму свідомості та волі злочинця. Саме суспільно небезпечне діяння та його наслідки становлять предметний зміст вини, її змістове наповнення. Відсутність суспільно небезпечного діяння виключає як таке порушення питання про вину.

Вина суб'єкта злочину завжди виражається тільки через певну *форму* – зазначені в кримінальному законі сполучення певних ознак свідомості й волі особи, що вчиняє суспільно небезпечне діяння.

У кримінальному законодавстві, а саме у статті 23 КК України, закріплено, що вина особи може виражатися у формі умислу (прямого чи непрямого) або необережності (злочинної самовпевненості чи злочинної недбалості).

Прямий умисел – це таке психічне ставлення до діяння та його наслідків, за якого особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки та бажала їх настання (ч. 2 ст. 24 КК України).

Непрямий умисел – це такий умисел, за якого особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії чи бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки й хоча не бажала, але свідомо допускала їх настання (ч. 3 ст. 24 КК України).

Необережність є злочинною самовпевненістю, якщо особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії чи бездіяльності), але легковажно розраховувала на їх відвернення (ч. 2 ст. 25 КК України).

Необережність є злочинною недбалістю – якщо особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії чи бездіяльності), хоча повинна була й могла їх передбачити (ч. 3 ст. 25 КК України).

¹ Парог А. И. Субъективная сторона и квалификация преступлений. М., 2001. 134 с.

Слід зазначити, що наукою кримінального права також розроблено поняття складної (подвійної) або змішаної форми вини. Складна (подвійна) форма вини передбачає різне психічне ставлення особи у формі умислу та необережності до різних об'єктивних ознак того ж самого злочину. Тому злочин, склад якого передбачає наявність двох різних форм вини щодо діяння й наслідків, заведено називати злочином із складною (подвійною), або змішаною формою вини.

Із цього приводу доречним є висловлювання А. В. Савченка, який зазначає, що «концепція змішаної форми вини являє собою окреме психічне ставлення особи до діяння та до його наслідків».

Значення змішаної (подвійної) форми вини полягає в тому, що вона надає можливість:

- 1) конкретизувати ступінь суспільної небезпечності злочину;
- 2) визначити правильну кваліфікацію;
- 3) відмежувати близькі за об'єктивними ознаками склади злочинів.

Проаналізуємо особливості встановлення ознак суб'єктивної сторони порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами.

У науці кримінального права існує декілька позицій із приводу форми вини порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами.

Так, В. В. Лук'янов вважає, що форма вини у дорожньо-транспортних пригодах із тяжкими наслідками залежить від ставлення винної особи до самого діяння, а саме за наявності умислу суб'єкта злочину стосовно діяння злочин повинен належати до умисних, а за наявності необережності стосовно діяння – визнаватись необережним.

О. І. Коробєєв указує, що суб'єктивна сторона злочинного порушення правил дорожнього руху та експлуатації транспорту має складну конструкцію, оскільки форми вини по відношенню до діяння та наслідків не збігаються між собою, тобто характеризуються неоднорідністю: умисним адміністративним порушенням та необережним спричиненням наслідків, що й криміналізують саме діяння.

Щодо визначення форми вини у складі порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, ми повністю погоджуємося з думкою тих науковців, яка вважають, що суб'єктивна сторона складу порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту характеризується умислом чи необережністю стосовно самих порушень правил дорожнього руху або експлуатації транспортних засобів і необережністю стосовно наслідків, що настали. Така форма вини в теорії кримінального права називається змішаною, або подвійною формою вини. Значний внесок у концепцію змішаної форми вини

внесли такі дослідники, як В. І. Борисов, П. С. Дагель, М. Й. Коржанський, Г. А. Кригер, Н. Ф. Кузнецова, П. С. Матишевський, В. А. Нерсисян, А. О. Пінаєв, О. І. Рарог, М. І. Хавронюк та інші.

Зазначене поняття не є законодавчо закріпленим. У теорії кримінального права під змішаною формою вини зазвичай розуміють різне психічне ставлення особи у формі умислу й необережності до різних об'єктивних ознак того ж самого злочину. У разі змішаної форми вини щодо одних ознак складу злочину може бути умисел (прямий чи непрямий), а щодо інших – необережність (злочинна самовпевненість чи злочинна недбалість).

Убачається, що відповідно до конструкції змішаної форми вини щодо діяння у формі порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, це може бути як умисел, так і необережність, а стосовно суспільно небезпечних наслідків у вигляді шкоди життю або здоров'ю потерпілого – лише необережність.

Справедливо буде зазначити, що в теорії кримінального права висловлювалася думка, що злочин, передбачений статтею 286 КК, не може бути вчинений зі змішаною формою вини, а його суб'єктивна сторона характеризується необережністю.

Так, наприклад, С. В. Бабанін порівнює статтю 286 КК за конструкцією з нормою, закріпленою у ст. 128 КК «Необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження». При цьому він зазначає, що відносно статті 286 КК стаття 128 КК є загальною нормою, в якій діяння у вигляді порушення певного правила винесено законодавцем за межі диспозиції цієї норми. Ґрунтуючись на такій посилці, С. В. Бабанін доходить висновку, що «злочини, пов'язані з порушенням тих чи інших правил безпеки, що призводять до суспільно небезпечних наслідків, не можна віднести до складів зі змішаною (подвійною) формою вини, оскільки для визначення форми вини особи під час його вчинення слід з'ясовувати її психічне ставлення лише до однієї з ознак об'єктивної сторони – суспільно небезпечних наслідків».

На нашу думку, таку позицію не можна визнати правильною, оскільки лише завдяки правильному встановленню суб'єктивного ставлення винного до всіх ознак об'єктивної сторони – як діяння, так і суспільно небезпечних наслідків – можна встановити наявність у діянні особи складу злочину, передбаченого статтею 286 КК, та відмежувати його від суміжних діянь.

Під час аналізу суб'єктивної сторони складу злочину необхідно ретельно проаналізувати ставлення винної особи до кожного із зазначених елементів об'єктивної сторони – як дії, так і бездіяльності. Як уже зазначалося, ставлення до порушення Правил дорожнього руху або експлуатації транспортних засобів може бути як умисним, так і необережним, а до наслідків у вигляді шкоди життю або здоров'ю осіб вина характеризується завжди необережністю. При

цьому у разі умисного ставлення до порушення правил дорожнього руху, на нашу думку, ставлення до їх порушення може виражатися лише у формі прямого умислу.

Прямий умисел як форма вини містить у собі інтелектуальні та вольові ознаки. Інтелектуальні ознаки прямого умислу полягають в усвідомленні суспільно небезпечного характеру свого діяння (дії чи бездіяльності) та передбаченні його суспільно небезпечних наслідків. Вольова ознака прямого умислу – це бажання настання передбачуваних наслідків своєї дії чи бездіяльності. Слід зазначити, що під час визначення вольового моменту прямого умислу порушення правил дорожнього руху або експлуатації транспорту ми маємо на увазі вольове ставлення суб'єкта злочину не до наслідків, що настали, а тільки до самого суспільно небезпечного діяння.

Для кримінального права традиційним є невизнання можливості вчинення суспільно небезпечного діяння у формі порушення Правил дорожнього руху або експлуатації транспорту з непрямым умислом. Прямий і непрямий умисел відрізняються лише за вольовою ознакою, а саме бажанням або небажанням настання наслідків чи їх свідомим допусканням. Оскільки ставлення до наслідків у злочині, передбаченому статтею 286 КК, характеризується лише необережністю, цілком логічно припустити, що психічне ставлення до діяння у формі порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту може характеризуватися лише прямим умислом.

Водночас зазначимо, що деякі науковці висловлювали думку щодо можливості вчинення порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту, криміналізованого статтею 286 КК, із непрямым умислом. Так, наприклад, такого висновку доходить Є. Ю. Полянський, аналізуючи випадки спричинення смерті потерпілому в результаті грубого порушення правил дорожнього руху. Для аргументації своєї теорії дослідник застосовує юридичну фікцію, відповідно до якої безпека дорожнього руху не є самостійним об'єктом кримінально-правової охорони, що дозволяє йому дійти висновку, що у певних випадках ставлення суб'єкта злочину, передбаченого частиною 2 ст. 286 КК, до наслідків у вигляді шкоди життю або здоров'ю потерпілого характеризується небажанням настання таких наслідків, однак їх свідомим припущенням.

У кінцевому рахунку Є. Ю. Полянський резюмує, що випадки грубого порушення правил дорожнього руху слід кваліфікувати як злочини проти життя або здоров'я за статтями 115, 119 або 121 КК України.

На нашу думку, з таким твердженням не можна погодитися. Убачається, що задля аргументації щодо одного складу злочину не слід відходити від загальних правил побудови вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність, а також такого загальновизнаного правила кримінально-

правової кваліфікації, яке полягає в тому, що у випадку конкуренції загальної та спеціальної норми застосовується спеціальна норма. Мабуть, у випадку необережного ставлення до наслідків у вигляді шкоди життю або здоров'ю потерпілого, спричиненої порушенням правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту, мають застосовуватися не загальні норми щодо необережного спричинення шкоди життю або здоров'ю (ст. 119, 128 КК), а спеціальна норма – ст. 286 КК. У випадку ж ставлення до суспільно небезпечних наслідків у формі умислу, кваліфікація за статтею 286 КК виключається, і винний має бути притягнений до відповідальності за умисними злочинами проти життя та здоров'я особи. Така ж позиція висловлюється у пункті 8 Постанови Пленуму Верховного суду України «Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті» від 23.12.2005 р. № 14: якщо, порушуючи відповідні правила й усвідомлюючи суспільно небезпечний характер своїх дій, винний передбачав суспільно небезпечні наслідки й бажав або свідомо допускав їх настання, ці дії необхідно кваліфікувати за статтями КК, у яких встановлено відповідальність за умисні злочини проти життя та здоров'я особи.

Щодо суспільно небезпечних наслідків у складі злочину, передбаченого статтею 286 КК, є можливою лише необережна форма вини. Необережність може виражатися як у вигляді злочинної самовпевненості, коли особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії чи бездіяльності), але легковажно розраховувала на їх відвернення, так і у вигляді злочинної недбалості, коли особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії чи бездіяльності), хоча повинна була й могла їх передбачити. При цьому уявляється, що у разі вчинення діяння у формі прямого умислу ставлення до суспільно небезпечних наслідків може бути лише у формі злочинної самовпевненості: особа, усвідомлюючи порушення Правил дорожнього руху та бажаючи вчинити відповідне порушення, не може взагалі не передбачати можливості настання суспільно небезпечних наслідків своєї поведінки. Це додатково підтверджує і той факт, що особа, яка керує транспортним засобом, має усвідомлювати, що останній належить до джерел підвищеної небезпечності.

Так, згідно з чинним цивільним законодавством джерелом підвищеної небезпеки є діяльність, пов'язана з використанням, зберіганням або утриманням транспортних засобів. Більш того, суб'єкт злочину не лише передбачає можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, але легковажно розраховує на конкретні обставини, що дозволять їх уникнути або відвернути (наприклад, водійська майстерність, гарні технічні характеристики автомобіля, відсутність пішоходів у нічну пору тощо). У випадку, коли особа умисно порушує правила дорожнього руху або

експлуатації транспорту, передбачає ймовірність настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, однак не розраховує на жодні обставини, які могли б попередити настання суспільно небезпечних наслідків, тобто ставиться до їх настання байдуже або допускає її настання, тобто сподівається на талант, учинене слід кваліфікувати як злочин, учинений з непрямым умислом, що, в свою чергу, виключає кваліфікацію за ст. 286 КК. Відповідно, в разі кваліфікації за статтею 286 КК у випадку ставлення суб'єкта злочину до порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту у формі прямого умислу, ставлення до наслідків у вигляді шкоди життю або здоров'ю потерпілого може існувати лише у формі злочинної самовпевненості. Якщо особа, що керує транспортним засобом не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту, хоча повинна була й могла їх передбачити, злочин визнається вчиненим у формі злочинності недбалості.

Цікаво, що схожих висновків доходить і Г. С. Крайник під час аналізу суб'єктивної сторони порушення правил безпеки під час виконання робіт із підвищеною небезпекою, що також є складом злочину зі змішаною формою вини.

Крім того, на наше переконання, під час кваліфікації діянь за статтею 286 КК у випадку наявності змішаної форми вини суди мають ураховувати не лише характер та мотиви допущених особою порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту, ставлення винної особи до цих порушень, поведінку після вчинення злочину й вини інших причетних до нього осіб (пішоходів, водіїв транспортних засобів, працівників, відповідальних за технічний стан і правильну експлуатацію останніх, тощо), а й доводити той факт, що суб'єкт злочину розраховував на конкретні обставини, що дозволять йому уникнути або відвернути настання суспільно небезпечних наслідків, і безпосередньо вказувати їх у вирокі. У разі недоведення зазначеного факту можна розглядати питання щодо умисного ставлення суб'єкта злочину до суспільно небезпечних наслідків свого діяння.

Прикладами вчинення злочину, передбаченого статтею 286 КК, зі змішаною та необережною формою вини, можуть стати такі приклади.

1) Вироком Вільнянського районного суду Запорізької області 20 травня 2013 р. громадянина Т. було визнано винним у скоєнні злочину, передбаченого частиною 1 ст. 286 КК України, а саме в тому, що він 17 жовтня 2012 р. приблизно 19 год. 20 хв., рухаючись на автомобілі ЗАЗ 110307 по автомобільній дорозі районного значення С080502 від «а/д М-18 – с. Кам'яне», поблизу буд. № 1-Д по вул. Миру, с. Українка Запорізької області у напрямку м. Донецька під час обгону попутного невстановленого автомобіля,

перебуваючи на ділянці дороги з недостатньою видимістю, змінив напрямок руху, не переконавшись, що це безпечно і не створить перешкод або небезпеки іншим учасникам руху, виїхав на полосу зустрічного руху, де допустив наїзд на велосипедиста громадянина С., який рухався у зустрічному напрямку по правій полосі руху вказаної автомобільної дороги у напрямку м. Запоріжжя, внаслідок чого останній отримав тілесні ушкодження середнього ступеню тяжкості.

У цьому випадку, умисно порушуючи пункт 14.2 ПДР (перед початком обгону водій повинен переконатися в тому, що смуга зустрічного руху, на яку він буде виїжджати, є вільною від транспортних засобів на достатній для обгону відстані) і п. 14.6 (на ділянках доріг з обмеженою оглядовістю чи в умовах недостатньої видимості обгін заборонено), незважаючи на всі ці обмеження та заборони, усвідомлюючи протиправність і суспільну небезпечність свого діяння, громадянин Т. свідомо розраховував на відвернення суспільно небезпечних наслідків свого діяння, сподіваючись на відсутність перешкод на дорозі під час його маневру. У цьому прикладі є наявна змішана форма вини: прямий умисел щодо діяння та злочинна самовпевненість щодо наслідків.

2) Вироком Шевченківського районного суду м. Львова 05 квітня 2013 р. громадянина Д. було визнано винним у скоєнні злочину, передбаченого частиною 1 ст. 286 КК України, а саме в тому, що він 05 грудня 2012 р. приблизно о 17 год. 30 хв., керуючи автомобілем марки «Фіат» та перетинаючи регульоване перехрестя вулиць Липинського – Промислової в м. Львові, порушив вимоги Р.1 п. 1.5, Р. 2 п. 2.3. «б», Р. 10. п. 10.1., Р. 16 п. 16. 6., Р. 18 п. 18.2 Правил дорожнього руху України, що виразилось у тому, що він проявив неухважність, не стежив за дорожньою обстановкою, відповідним чином не відреагував на її зміну, перед початком руху та зміною напрямку руху, не переконався, що це буде безпечним і не створить перешкод або небезпеки іншим учасникам руху, на регульованому перехресті повертаючи ліворуч при зеленому сигналі світлофора, не дав дороги пішоходам, які перебували на пішохідному переході та закінчували перехід, не зупинивши керований ним автомобіль, вчинив наїзд на неповнолітнього пішохода – громадянина Л., який перетинав проїзну частину вулиці Липинського в м. Львові зліва праворуч по пішохідному переходу.

Згідно з висновком судово-медичної експертизи № 646 від 14.12.2012 р. внаслідок наїзду автомобілем під керуванням обвинуваченого громадянина Д. потерпілий громадянин Л. отримав закритий перелом нижньої третини правої малогомілкової кістки та перелом нижньої третини правої великогомілкової кістки. Ці тілесні ушкодження належать до тілесних ушкоджень середньої тяжкості за ознакою тривалого розладу здоров'я. У цьому випадку як порушення правил дорожнього руху, так і ставлення до суспільно

небезпечного наслідку є необережним і виражається у формі злочинної недбалості.

Слід зазначити, що деякі науковці наголошують на необхідності оцінювання у комплексі не лише діянь усіх учасників ДТП (тобто діянь осіб, що керували транспортними засобами, і потерпілого ДТП) і внеску кожного з них у настання суспільно небезпечних наслідків, а й суб'єктивне ставлення зазначених осіб до події злочину.

Так, наприклад, Я. В. Матвійчук зазначає, що в теорії кримінального права України відоме поняття «обопільної вини», під якою слід розуміти необережну вину двох чи кількох осіб, у результаті якої настав той самий суспільно небезпечний наслідок. У цьому разі (обопільної вини) особа, яка вчинила діяння, має нести кримінальну відповідальність з урахуванням ступеня вини потерпілого¹.

Дійсно, у науці виділяють таке поняття, як «вина жертви», яке характеризує роль потерпілого в механізмі злочинного посягання, однак воно має скоріш кримінологічне значення для протидії злочинам у сфері безпеки руху та експлуатації транспорту й не впливає на встановлення ознак суб'єктивної сторони злочину, скоєного особою, що керує транспортним засобом. Убачається, що під час кримінально-правової кваліфікації має враховуватися лише ставлення суб'єкта злочину до спричинених суспільно небезпечних наслідків. Поведінку потерпілого та його «участь» у настанні суспільно небезпечних наслідків варто враховувати під час встановлення ознак об'єктивної сторони. Крім того, ставлення потерпілого або його законних представників може бути враховано судом під час призначення винній особі покарання.

Так, наприклад, вироком Дзержинський районний суд м. Кривого Рогу було встановлено, що ОСОБА_3 29.10.2017 приблизно в 15 год. 00 хв. керував технічно справним автомобілем «ЗАЗ 110557», швидкість його руху становила близько 60 км. на годину. У цей час перед електричною опорою № 52 на правому узбіччі поряд із проїзною частиною стояла група малолітніх дітей, один з яких, ОСОБА_4, який раптово вибіг на проїзну частину вул. Каховської та почав перебігати її спочатку справа наліво по ходу руху автомобіля «ЗАЗ 110557», добігши майже до середини проїзної частини, змінив напрямок свого руху й почав бігти в зворотному напрямку. ОСОБА_3, діючи зі злочинною недбалістю, проявив неухважність до дорожньої обстановки та її змін у вигляді несвоєчасного застосування ним гальмування, чим порушив вимоги пп. 1.5; 1.7; 2.3 (б); 12.3 Правил дорожнього руху України. Унаслідок ДТП малолітній

¹ Матвійчук Я. В. Кримінальна відповідальність за порушення правил дорожнього руху або експлуатації транспорту (порівняльно-правове дослідження): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2009. 249 с.

пішохід ОСОБА_4 отримав тілесні ушкодження середньої тяжкості. Суд, установивши наявність прямого причинного зв'язку між порушенням ОСОБА_3 вимог Правил дорожнього руху України та настанням наслідків заподіяння тілесних ушкоджень середнього ступеню тяжкості потерпілому ОСОБА_4, обговорюючи питання про призначення покарання, цілком правильно взяв до уваги той факт, що законний представник потерпілого ОСОБА_2 підтвердив обставини скоєння ДТП ОСОБА_3 і вказав, що ДТП відбулося з вини його сина, а також його прохання про обрання мінімального покарання ОСОБА_3. Своім вироком суд визнав винним ОСОБУ_3 в скоєнні злочину, передбаченого частиною 1 ст. 286 КК України, і призначив покарання у вигляді штрафу на користь держави в розмірі двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян без позбавлення права керувати транспортними засобами.

Оскільки злочин, передбачений статтею 286 КК, у цілому визнається необережним, то відповідно до загальних положень кримінального права в ньому не виділяють мотив та мету, які є ознаками лише умисної злочинної поведінки.

У зв'язку з цим слід повністю погодитися з В. А. Мисливим, який зазначає, що не варто змішувати поняття мотивації та мотиву, оскільки перше є значно ширшим, ніж друге. Як правильно зауважує дослідник, мотивація виступає тим складним механізмом співвідношення зовнішніх і внутрішніх факторів поведінки особи, який визначає виникнення, напрямок, а також засоби виконання конкретних форм діяльності, тоді як мотив – це внутрішній стан особи, який спрямовує її дії у кожний момент часу. Автор зазначає, що мотивація у злочинах проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту відображає недостатньо уважне ставлення особи до інтересів суспільства, що зайвий раз підкреслює вольовий момент необережної форми вини, злочину, передбаченого статтею 286 КК. Проте оскільки діяння у вигляді порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту, передбачене згаданою статтею, не є спрямованим на спричинення суспільно небезпечних наслідків і вчиняється з необережності, мотив та мета у такій діяльності відсутні.

References:

1. Мельник М. І., Клименко В. А. Кримінальне право. Загальна частина : підруч. Київ, 2008. 376 с.
2. Бажанов М. І., Сташис В. В., Тацій В. Я. Кримінальне право України: Загальна частина. Київ ; Харків, 2001. 416 с.
3. Грищук В. К. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. Київ, 2006. 568 с.
4. Актуальні проблеми кримінального права : навч. посіб. / Попович В. М., Ткачук П. А., Андрушко А. В. Київ, 2009. 256 с.

5. Тацій В. Я. *Объект и предмет преступления в советском уголовном праве*. Харьков, 1988. 198 с.
6. Фесенко Є. В. *Злочини проти здоров'я населення та системи заходів з його охорони* : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2004. 426 с.
7. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
8. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 01.03.2019).
9. Правила дорожнього руху : Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 № 1306. Офіційний вісник України. 2001. № 41. Ст. 1852.
10. Адміністративна та кримінальна відповідальність за правопорушення (злочини) у сфері безпеки дорожнього руху : навчальний посібник / А. І. Перепелиця, А. О. Собакарь, М. В. Палій та ін. ; Донецький юридичний інститут ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка. Донецьк, 2011. 304 с.
11. Бесчастна В. В. *Безпека дорожнього руху та експлуатації транспорту в системі забезпечення публічної безпеки і порядку* // Кримінально-правові та кримінологічні засоби протидії злочинам проти громадської безпеки та публічного порядку : зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф. до 25-річчя ХНУВС (м. Харків, 18 квітня 2019 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінол. асоц. України. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2019. С. 38–39.
12. Поняття життя та здоров'я // Вікіпедія : віл. енцикл. URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/%C6%E8%E7%ED%FC>. (дата звернення: 01.03.2019).
13. Архів Шевченківського районного суду м. Львова Львівської області. Спр. № 466/2502/13-к за 2013 р.
14. Архів Могилів-Подільського міськрайонного суду Вінницької області. Спр. № 138/2989/13-к1-кп/181/186/13 за 2013 р.
15. Архів Коломацького районного суду Харківської області. Спр. № 1–13/11 за 2011 р.
16. Кудрявцев В. Н. *Объективная сторона преступления М.*, 1960. 244 с.
17. Про дорожній рух : Закон України від 30.06.1993 № 3353-ХІІ // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12> (дата звернення: 01.03.2019).
18. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень : Наказ МОЗ України від 17.01.1995 № 6 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95> (дата звернення: 01.03.2019).
19. Архів Станично-Луганського районного суду Луганської області. Спр. № 430/354/13-к за 2013 р.
20. Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті : постанова Пленуму Верховного суду України від 23.12.2005 № 14 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-05> (дата звернення: 01.03.2019).

21. Рарог А. И. Субъективная сторона и квалификация преступлений. М., 2001. 134 с.
22. Матвійчук Я. В. Кримінальна відповідальність за порушення правил дорожнього руху або експлуатації транспорту (порівняльно-правове дослідження) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2009. 249 с.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ I THE COMPLIANCE OF THE EXEMPTION FROM CRIMINAL LIABILITY FOR CORRUPTION CRIMES WITH THE BASIC PRINCIPLES OF CRIMINAL LAW	9
РОЗДІЛ II ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ: ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ, СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ У ПЕВНИХ СФЕРАХ СУСПІЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ	39
РОЗДІЛ III ПИТАННЯ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....	61
РОЗДІЛ IV ПАНДЕМІЯ ЯК ДЕТЕРМІНАНТ ДЕЛІКТНОЇ ПОВЕДІНКИ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ	91
РОЗДІЛ V АНАЛІЗ СВІТОВОГО ДОСВІДУ ПРОВЕДЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОЦІНКИ РИЗИКУ (НОР)	123
РОЗДІЛ VI АНАЛІЗ ПОГЛЯДІВ ПРОВІДНИХ ДЕРЖАВ СВІТУ НА МАЙБУТНЄ БЕЗПЕКОВЕ СЕРЕДОВИЩЕ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.....	177
РОЗДІЛ VII СУБ'ЄКТИ ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ	207
РОЗДІЛ VIII НАУКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ АВТОМОБІЛЬНОГО ТРАНСПОРТУ	238
РОЗДІЛ IX ОБ'ЄКТИВНІ ТА СУБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ АБО ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТРАНСПОРТУ ОСОБАМИ, ЯКІ КЕРУЮТЬ ТРАНСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ.....	264

CONTENT

INTRODUCTION	7
SECTION I THE COMPLIANCE OF THE EXEMPTION FROM CRIMINAL LIABILITY FOR CORRUPTION CRIMES WITH THE BASIC PRINCIPLES OF CRIMINAL LAW	9
SECTION II PUBLIC CONTROL: THE CONCEPT, CONTENT, ESSENCE AND FEATURES OF IMPLEMENTATION IN CERTAIN SPHERES OF PUBLIC ACTIVITY OF UKRAINE.....	39
SECTION III QUESTION OF DIFFERENTIATION OF CRIMINAL LIABILITY	61
SECTION IV PANDEMIC AS A DETERMINANT OF TORT BEHAVIOR: CRIMINOLOGICAL ASPECT	91
SECTION V ANALYSIS OF WORLD EXPERIENCE IN CONDUCTING NATIONAL RISK ASSESSMENT (NRA).....	123
SECTION VI ANALYSIS OF THE VIEWS OF THE WORLD'S LEADING STATES ON THE FUTURE SECURITY ENVIRONMENT OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION	177
SECTION VII SUBJECTS OF COUNTERACTION TO DOMESTIC VIOLENCE.....	207
SECTION VIII SCIENTIFIC SUPPORT FOR THE PREVENTION OF CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF ROAD SAFETY AND OPERATION OF ROAD TRANSPORT.....	238
SECTION IX OBJECTIVE AND SUBJECTIVE SIGNS OF VIOLATION OF TRAFFIC SAFETY RULES OR OPERATION OF TRANSPORT BY PERSONS DRIVING VEHICLES	264

In various countries, the complex of issues related to the legal liability for misconduct is resolved differently. The same action may be considered in different countries by different bodies in different procedural order. Even jurisdiction will fall under different branches of power: executive or judicial. Documents, procedures, etc. are also different.

This collective monograph is devoted to the study of legal liability for offenses. The research is aimed at a wide range of readers who are interested in the science of delinquency - delictology: judges, lawyers, prosecutors, legal scholars, students and cadets of law schools.

The text of the sections of the monograph is submitted in the author's edition.

The monograph «Delictology» was published with the assistance of the NGO «European Institute of Postgraduate Education» (Kyiv, Ukraine).

В разных странах комплекс вопросов, связанных с юридической ответственностью за совершение проступка, решается по-разному. Одно и то же деяние может стать предметом рассмотрения в разных странах различных органов в разном процессуальном порядке. Даже юрисдикция будет подпадать под разные ветви власти: в исполнительную или судебную. Оформление документов, совершение процедур и т.п. также различаются между собой.

Исследованию вопросов, связанных с юридической ответственностью за совершение правонарушений посвящена эта коллективная монография. Исследование рассчитано на широкий круг читателей, интересующихся наукой о правонарушениях - деликтологии: судей, адвокатов, прокуроров, ученых-правоведов, студентов и курсантов юридических учебных заведений.

Текст разделов монографии подается в авторской редакции.

Монография «Деликтология» издана за содействием ОО «Европейский институт последипломного образования» (Київ, Україна).

У різних країнах комплекс питань, пов'язаних з юридичною відповідальністю за вчинення проступку, вирішується по-різному. Одне і те ж діяння може стати предметом розгляду в різних країнах різних органів у різному процесуальному порядку. Навіть юрисдикція буде підпадати під різні гілки влади: під виконавчу або судову. Оформлення документів, вчинення процедур тощо також різняться між собою.

Дослідженню питань, пов'язаних з юридичною відповідальністю за вчинення правопорушень, присвячена ця колективна монографія. Дослідження розраховане на широке коло читачів, які цікавляться наукою про правопорушення – деліктологією: суддів, адвокатів, прокурорів, вчених-правознавців, студентів та курсантів юридичних навчальних закладів.

Текст розділів монографії подається в авторській редакції.

Монографія «Деліктологія» видана за сприянням ГО «Європейський інститут післядипломної освіти» (м. Київ, Україна).

DELIKTOLOGIE
Kolektivní monografie

Vědecké vydání

ДЕЛИКТОЛОГІЯ
Колективна монографія

Наукове видання

DELICTOLOGY
Collective monograph

Scientific edition

ДЕЛИКТОЛОГИЯ
Коллективная монография

Научное издание

Signed for printing 15.06.2022
Press: Tiskárna Grafema, s.r.o., Hranice, Česká republika

ДЕЛІКТОЛОГІЯ
Колективна монографія

Наукове видання

Дизайн обкладинки: Кандиба Т. П.
Технічний керівник Кандиба Ю. А.

Підписано до друку 15.06.2022.
Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 37,69.

Видавець і виготовлювач «ФОП Кандиба Т. П.»
Вул. Незалежності, 16, м. Бровари, 07400
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного
реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої
продукції ДК № 5263 від 20.12.2016.

Е-mail: diz18@ukr.net
Тел.: 067 231-02-86
099 912-31-22
099 120-25-24